Bilim ve Ütopya

Nisan 1995 Sayı: 10 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 40.000 TL

TARİHTEN GÜNÜMÜZE SAHTE BİLİMLER VE ŞARLATANLIK

Astroloji, simya, teoloji, hermetika, sosyobiyoloji bilim mi değil mi?

- **Adam Şenel** Tarihte ve günümüzde sahte bilimler
- **Osman Demircan** Bir sahte bilim: Astroloji
- **Rennan Pekünlü** Siz hâlâ yengeç burcundan olduğunuzu mu sanıyorsunuz?
- **Hüseyin Batuhan** "Kafa sağlığı" ve şarlatanlık
- **Ahmet İnam** Bilimde sahteciliğin kaynakları

Kabe, İslamiyet öncesinde Hıristiyan kilisesiydi

Erol Sever kanıtlarıyla yazdı: İslam tarihçileri Hıristiyan dönemi hasıraltı ediyor. İslamiyetin ilk dönemine ait kaybolan kitaplar ve resmi İslam. Muhammed'in Mekkeli karşıtları Hıristiyanlardı. Kabe'nin Hıristiyan dönemi. Kabeden kazınan Hıristiyan freskleri. Hıristiyan Kabe'nin kıblesi Kudüs'tü.

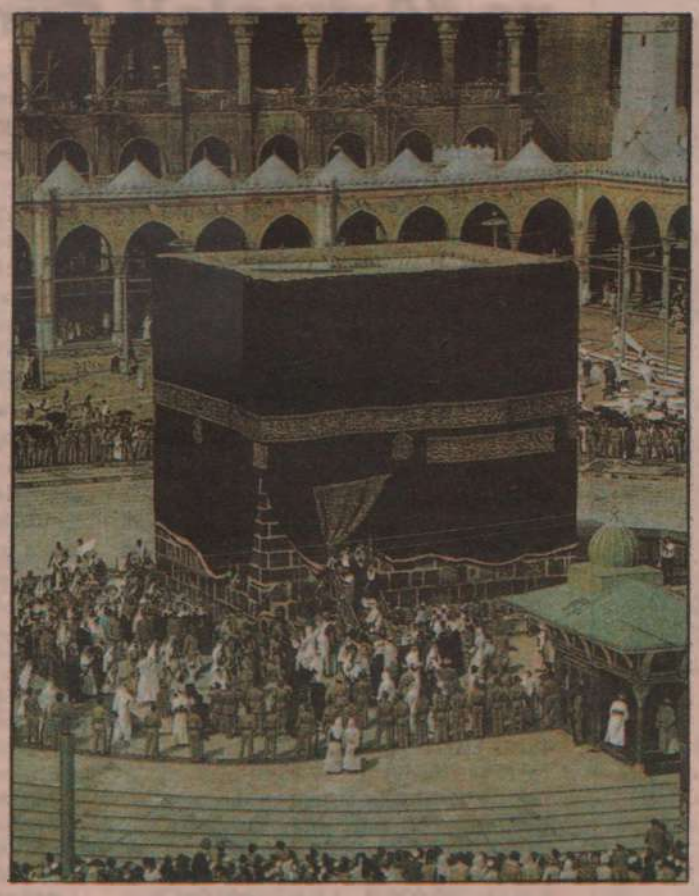

Kızılbaşlık: Doğuşu dünü ve bugünü

Nejat Birdoğan'ın incelemesi: "Kızılbaş" sözcüğünün ve Kızılbaşlığın kökeni, Selçuklu ve Osmanlı devletlerine karşı Kızılbaşlar, Osmanlı fetvalarında Kızılbaşlar, Safevilerin tarihçesi, türlü Kızılbaş toplulukları, Kızılbaşlık ve Alevilik, Kızılbaşlığın felsefesi.

Yazılarıyla Şafak Alpay, Yücel Çağlar, Muazzez İlmiye Çığ, Aylin Gençoğlu, Şükrü Günbulut Çağatay Keskinok, Ali Nesin, Rennan Pekünlü, Feyza Perinçek, Zehra Peynircioğlu.

İÇİNDEKİLER

KAPAK
TARİHTEN GÜNÜMÜZE
SAHTE BİLİMLER VE ŞARLATANLIK
Astroloji, simya, teoloji, hermetika, sosyobiyoloji bilim mi değil mi?
- **Adam Şenel** Tarihte ve günümüzde sahte bilimler **4**
- **Osman Demircan** Bir sahte bilim: Astroloji **9**
- **Rennan Pekünlü** Siz hâlâ yengeç burcundan olduğunuzu mu sanıyorsunuz? **10**
- **Hüseyin Batuhan** "Kafa sağlığı" ve şarlatanlık **12**
- **Ahmet İnam** Bilimde sahteciliğin kaynakları **16**

Şükrü Günbulut
Küçük Kağıtlarda / Zengin kültürleri altüst etmek isterim **17**

■ **Kabe İslamiyet öncesinde bir Hıristiyan kilisesiydi**
Erol Sever kanıtlarıyla yazdı: İslam tarihçileri Hıristiyan dönemi hasıraltı ediyor. İslamiyetin ilk dönemine ait kaybolan kitaplar ve resmi İslam. Muhammed'in Mekkeli karşıtları Hıristiyanlardı. Kabe'nin Hıristiyan dönemi. Kabe duvarından kazınan Hıristiyan freskleri. **18**

Doç. Dr. Zehra Peynircioğlu
Psikoloji / Anımsamayla ilgili bazı etmenler **22**

Çağatay Keskinok
ODTÜ Sualtı Topluluğu ile söyleşi **24**

■ **Kızılbaşlık: Doğuşu, dünü ve bugünü**
Nejat Birdoğan'ın incelemesi: "Kızılbaş" sözcüğünün ve Kızılbaşlığın kökeni, Selçuklu ve Osmanlı devletlerine karşı Kızılbaşlar, Osmanlı fetvalarında Kızılbaşlar, Safevilerin tarihçesi, türlü Kızılbaş toplulukları, Kızılbaşlığın felsefesi. **26**

Prof. Dr. Ali Nesin
Matematik / Gerçekten özgür müyüz? **34**

Prof. Dr. Şafak Alpay
Matematik / İskenderiye serüveninin sonu ve Arithmetica **36**

Muazzez İlmiye Çığ
Eski Mezopotamya'ya cinsel yaşam **38**

Dr. Rennan Pekünlü
Astronomi / Büyük Patlama'ya alternatif: Plazma evrenbilimi **40**

Doç. Dr. Cem Kaptanoğlu'nun araştırması
İşkencenin ruhsal etkileri **43**

Feyza Perinçek
Dr. Doğan Şahin ile söyleşi / İşkence ile baş edilebilir mi? **44**

Aylin Gençoğlu
Ekotopya / Dünyanın en kötü 10 şirketi **46**

Levent Uluçer
Ödüllü Sözcük Bulmacası **47**

Doç. Dr. Yücel Çağlar
Bitkiler / Servilere, ardıçlara, mazılara da merhaba **48**

Sümerce ve Türkçe akraba mı?

Prof. Dr **Osman Nedim Tuna**, İÜ Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde öğrenciyken Türkçe ve Sümerce arasındaki dilbilimsel benzerliklerle ilgilenmeye başlıyor ve hayatının büyük bir bölümünü bilimsellikten uzaklaşmadan bu konuya ayırıyor. Bunu yaparken, subjektiflikle suçlanmamak için aşırı titizlik gösteriyor. 1962'de ABD-Seattle'da Washington Üniversitesi'nde ünlü türkolog ve altaist Prof. **Nicholas N. Poppe**'nin idaresinde doktoraya başlıyor. 1970'de bitiriyor ve Philadelphia'da Pennsylvania Üniversitesi'ne bağlı Department of Oriental Studies'de çalışmaya başlıyor. Bilahere Turkish Studies kısmını kuruyor. Sonraki yıllarda, filolog, antropolog, dilbilimci çeşitli bilimadamlarına, sümerologlara, çeşitli forumlarda düşüncelerini ve araştırmalarının sonuçlarını sunuyor, onlarla fikir alışverişinde bulunuyor. 40 yıllık araştırmasını bugünlere getiriyor, her iki dili karşılaştırıyor, ses ve anlam bakımından 165 benzer sözcük tespit ediyor. Bunlardan bazıları, hiçbir araştırma yapmadan da anlaşılabilecek çarpıcılıkta benzerlik gösteriyor.

Sümerce	Eski Türkçe	Bugünkü Türkçe
adakur	adak	içki kadehi
di-	ti-	demek
dingir	tengri	tanrı
dug-	tök-	dökmek
es-	es-	esmek
nig	neng	nesne
men	men	ben
sag	sag	sağ, iyi, halis
sig	sıg	sığ
tag-	teg-	değmek
tin	tın	ruh, soluk
ud	od	zaman
udi-	udı	uyumak
us	us	us, akıl
zag	sag	sağ taraf
zibin	cibin	sinek (cibinlik sözcüğü buradan geliyor)

Tabii, karşılaştırmalarda çok dikkat etmek gerektiğini Prof. Tuna biliyordu. Sümerce ilk metinler M.Ö. 3100 yıllarına, Sümercenin yok olması M.Ö. 1800 yıllarına rastlıyordu. Arada 1300 yıllık bir zaman dilimi, yani dilin bir derinliği vardı.

Öte yandan, eski Türkçe ilk yazılı metinler M.S. 8. yüzyıldan. Bundan önceki bilgiler Çince başta olmak üzere çeşitli dillerde yazılmış belgelerden günümüze geliyor. Yazılı haliyle bile Türkçe, son 1250 yıl boyunca çok büyük değişiklikler geçirmiş ve çeşitli lehçe ve ağızlara ayrılmıştır. Hatta bunlardan bazılarını ayrı bir dil olarak addetmek daha doğru olur.

Prof. **Tuna**, Sümerce ile karşılaştırma amacıyla doğal olarak eski Türkçeyi almıştır. Ana Altayca da denilen proto Altaycayı almamasının nedeni, böyle bir dilin varlığının bile kuşkulu olmasıdır. Esasen Prof. **Tuna**, iki dilin aynı olduğunu kanıtlamak için değil, benzerlikleri saptamak amacıyla yola çıktığını özellikle vurguluyor.

Bunun ötesinde, bildiğimiz bazı gerçekleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Sümerler, Aşağı Mezopotamya'nın yerlisi değildirler. Kesin olarak bilinmeyen bir yerden ve büyük bir olasılıkla Doğudan göçerek gelmişlerdir.

2) Sümerler, komşularıyla akraba olmayan bir dil konuşuyorlardı. Sümerce; ne İbranice, Akadca, Babilce gibi Sami dilidir ne de eski İranca gibi Hint-Avrupa dil topluluğuna aittir. Yukarıda örnekleri verilen sözcükler, bilinen dillerin hiçbiri ile açıklanamamaktadır.

3) Prof. **Tuna**'nın araştırmaları ve vardığı sonuçlar sümerologlarca da bilinmektedir ve redddedilmemişlerdir, hatta bazıları tarafından makul bulunmuştur. Bu konuda kesin bir sonuca varılamamasının bir nedeni de şu anda hem türkolog hem sümerelog bir kimsenin bulunmamasıdır.

Haldun Haznedar

ODTÜ Arkeoloji Topluluğu ve "Arkeoloji Günleri"

Değerli Bilim ve Ütopya okurları, Sizlerle birlikte olduğumuz Bilim ve Ütopya çabası içinde, yine benzer değerlerden yola çıkan ODTÜ Arkeoloji Topluluğu; 9 Aralık 1988'de, tarihsel ve kültürel duyarlığa sahip bir grup arkeoloji tutkunu tarafından kuruldu. Topluluğumuz; kültürel çeşitliliğin kaynaştığı, uygarlıkların beşiği, kavimler kapısı Anadolu'yu tanımak ve tanıtmak, bu tarihsel değerlerin yaşatılmasına katkıda bulunmak ve özellikle son zamanlarda değişik nedenlerle zarar gören üniversitenin kuruluş yıllarında kampüs arazisindeki arkeolojik köy kalıntılarının ortaya çıkarılmasına önderlik eden ilk ODTÜ Rektörü **Kemal Kurdaş** tarafından büyük bir özveri ile yaratılmış duyarlığın ve bilincin sürekliliğini sağlamak amacındadır.

Bu sorumluluk sonucu ortaya çıkan çabaların bir ürünü olarak, her yıl yinelenen "Arkeoloji Günleri"nin üçüncüsü 3-9 Nisan 1995 tarihleri arasında ODTÜ Kütüphanesi Solmaz İzdemir Salonu'nda düzenlenecektir. Panel ve konferanslarda, kayıtlı tarih oluşturma alışkanlığımızın yeterince gelişmediği düşünülerek, kültürel bilincin aktarılmasında büyük önem taşıyan "Müzecilik" işlenecektir.

3 Nisan 1995 Pazartesi gününden başlayarak, çağdaş müzeciliğin neresindeyiz, ODTÜ antik yerleşim kazıları, ODTÜ'de arkeoloji ve ODTÜ müzesi, sualtı arkeolojisi gibi konularda paneller, dia ve film gösterileri düzenlenecektir. Ayrıca 9 Nisan Pazar günü ODTÜ arazisi içinde bulunan antik köy kalıntısı Yalıncak'a inceleme ve araştırma amaçlı bir gezi yapılacaktır.

Kubilay Dündar / *ODTÜ Arkeoloji Topluluğu Yayın Kurulu Başkanı*

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Reklam Sorumlusu: Nalan Mahsereci
Yönetim Yeri: Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: (0212) 212 10 66
Fax: (0212) 288 48 05

Ankara Temsilcisi:
M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 232 24 80 (3 Hat)
Fax: (0312) 232 24 79

Ankara Ekibi:
Çağatay Keskinok,
Zübeyde Pekin

İzmir Temsilcisi:
Y. Savaş Emek
Tel: (0232) 463 90 54 - 422 52 40

Avrupa Temsilcisi: Celal Aydemir
Postfach 31 01 21
45297 Essen - Almanya
Tel / Fax : (0049) 201 59 55 91
Teknik Sorumlu: Erdem Fırat
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 200.000 TL. 1 Yıllık: 400.000 TL.
Yurtdışı Yıllık: 60 DM.
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.
Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.

Kentbilime yer ayırın

Öncelikle Bilim ve Ütopya'nın kendi alanında ciddi bir boşluğu doldurduğunu belirtmek istiyorum. Dergiyi, geriye doğru 4 sayıdır düzenli olarak izliyorum. Bu kadarcık bir birikimin bile beni dergiyi eleştirme yeterliliğine ulaştırdığı varsayımıyla, hem bir eleştiri hem de bir öneri yapmak istiyorum.

E. Helvacıoğlu'nun deyimiyle "Türkiye'nin aydınlanmasının bilim alanındaki yayın organı olmayı hedefleyen Bilim ve Ütopya'nın" dogmacılığa karşı açtığı savaşı (özellikle Darwin ve Kuran'ı Sümerliler Yazdı sayıları) ilgiyle izliyorum. Bunların dışında, Tıp Etiği ve Biyoloji gibi konuların çok fazla işlenmesinin, nasıl bir yayın politikasına denk düştüğünü kestiremiyorum. Bu türden bir yaklaşım/sonuç, diğer alanlardan yeterince malzeme gelmemesi gibi çok pratik bir sorunla mı ilişkili diye düşünüyorum.

Bu noktada, Bilim ve Ütopya'ya, "bilimsel" ve "ütopik" zenginliği hiç de azımsanmayacak olan "kentbilim"e sayfalarında yer ayırmasını önermek istiyorum. Mekan bilimi/coğrafya/kentbilim konusunda Türkiye'de ciddi bir birikim düzeyinin yakalandığını da izliyoruz.

Bu çerçevede anılması gereken bir çalışmalar dizisini, -özellikle kent tarihi alanında- Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı gerçekleştiriyor. Bir başka örnek, Toplum ve Bilim Dergisi'nin 64-65. sayısının mekan konusuna ayrılması.

'Mekan' tartışmalarına Bilim ve Ütopya'nın girmesi gerekliliğinin bir başka gerekçesi de, **E. Helvacıoğlu**'nun sözünü ettiğim "derginin hedefiyle" ilgili yazdıkları...

Bilindiği gibi 'mekan' alanı son yıllarda karşı tarihselci/postmodernist bir söylemin en çok işlenen malzemesi haline geldi. Yine son dönemlerde, tartışılan paradigmaların, toplumbilimlerinin 'ikilemleri'ni aştığı öne sürülse de, 'tarihselcilik'le coğraficilik' arasında bir 'ikilem'in yaratıldığı görülüyor. Adeta mekanı konuşabilmek için tarihin reddi gerekliliği önkabulleniliyor. Aslında Bilim ve Ütopya'nın son sayısındaki Salih Özbaran ile yapılan söyleşiden yapacağım aşağıdaki alıntı, sorunun tamamen başka bir biçimde formüle edilebileceğini sergiliyor: "... Zaten Türkiye'de, tarih ve coğrafyayı yanyana işletebilecek bir enterdisiplin hiçbir zaman olmamıştır. Tarihsel coğrafya anlamında bir gelişme maalesef yapılamamıştır."

Türkiye'de aydınlanma geleneğinin oluşması ve yaygınlaşması için belge üreten ve yayan Bilim ve Ütopya'nın 'mekan' konusunda söyleyecekleri olmalı diye düşünüyorum.

Erhan Demirdizen / *Ankara*

DUYURULAR

Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler Kongresi

Araştırma Görevlileri Derneği Bilimsel Etkinlikler Komisyonu'nca düzenlenen "Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler Kongresi" 20-21 Nisan 1995 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu'nda (Beşiktaş-İstanbul) yapılacaktır.

Kongre; a) Bilim felsefesi, bilim tarihi, bilim yöntemi, b) Bilim politikaları ve Türkiye, c) Bilim ve araştırma kurumları, ç) Bilim ve üniversite, d) Bilim ve teknoloji, e) Bilim ve sanat, f) Bilim ve ideoloji, bilim-iktidar ilişkisi, başlıklı oturumlar şeklinde düzenlenmiştir.

Üniversite çevrelerinden gelenlerin çoğunluğu oluşturduğu, toplumun değişik kesimlerinden de gelen yaklaşık 40 kadar bildiri iki gün boyunca sunulacak ve tartışılacaktır.

Prof. Dr. Nezihi Canıtez Sempozyumu

Geçtiğimiz yıl kaybettiğimiz Nezihi Canıtez hocamızı 12-14 Nisan 1995 tarihlerinde İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi'nde yapılacak bir sempozyum ile anıyoruz.

Etkinliği organize eden Jeofizik Mühendisleri Odası, sempozyumun, "Ülkemizde jeofizik mühendisliği öğreniminin gelişmesine, çeşitli akademik kuruluşlarda yürütülen çalışmalara ve araştırmacılar yetiştirilmesine özverili katkılarda bulunmuş ve yaptığı akademik çalışmalarla ülkemizi yurt dışında başarıyla temsil etmiş olan Prof. Dr. Nezihi Canıtez anısına" düzenlendiğini belirtiyor.

Sempozyumda, ülkemizin aktif bir tektonik yapıya sahip olması nedeniyle her an güncelliğini koruyan "deprem" konusuna önem verilmiştir. Ana başlıklar şu şekilde belirlendi: Deprem ve sismotektonik, deprem riski, depremlerin önceden belirlenmesi, mühendislik sismolojisi ve deprem mühendisliği, geoteknik ve jeomorfoloji, arkeojeofizik, deniz ve kuyu jeofiziği araştırmaları.

Çernobil'in 9. yıldönümünde "Ekoloji ve İnsan Sağlığı Sempozyumu"

22 Nisan 1995 tarihinde Mecidiyeköy Kültür Merkezi'nde 10.30'da, İstanbul Sosyal Ekoloji Grubu ve İstanbul Tabipler Odası'nın birlikte hazırladıkları forum-panelde, Çernobil görseli canlı müzik eşliğinde gösterilirken, insan merkezli endüstriyalist düşüncenin doğaya verdiği zararlar da salonda bir karikatür sergisinden izlenebilecek.

Konusunda uzman 9 konuşmacı tarafından dile getirilecek 3 oturumlu sempozyumda yer alacak ana başlıklar şu şekilde: Ekosistem-insan etkileşimleri, endüstriyalizmin insan sağlığına etkileri, doğa destekli sağaltım.

Ağaçkakan dergisinin yeni sayısı çıktı

Ağaçkakan dergisinin son sayısında, **Murat Bjeduğ**, Dr. **İ. Melih Baş**, **Thedore Rosza**, **Günseli Tamkoç**, **Şenel Ergin**, **Aylin Gençoğlu**, Dr. **Fikriye İnanç**, **Barbara Pusch**, **Carl Boggs**, **Kaya Özkaracalar**, **Yeşim T. Başaran**, **Özgür Gürbüz**, **Y. Savaş Emek**, **Yunus Arıkan**, **Meral Dinçer Nazlıoğlu**, Dr. **Erdoğan Acarlar**, **Arnd-Michael Nohl**, Prof. Dr. **Cengiz Erol**, **Arzu Aygüneş**, **Emet Değirmenci**, **Remziye Eryılmaz** ve **Nesrin Timur**'un yazıları var.

İsteme adresi: PK 53 Konak, 35252 İzmir Tel ve faks: 0232 422 52 40

Parantez

Dostların tartışması

Ender HELVACIOĞLU

Bilim ve Ütopya, deyim yerindeyse militan bir bilim dergisi. Sadece aktaran değil, sorgulayan. Tarafsız değil, yönlendiren. Mücadaleci bir dergi. Karşı çıktığı, eleştirdiği düşünceler var.

Bugüne kadarki yayın çizgisinden net olarak anlaşılabileceği gibi, *Bilim ve Ütopya*, Türkiye Ortaçağına karşı Türkiye aydınlanmasından yana. Bu genel çizgide anlaşmış, fikir ve mücadele birliğine varmış bir yazar ve okur topluluğunun dergisi. Ve bu mücadeleyi, suya sabuna dokunmadan, çekinerek değil, militanca, dobra dobra veren bir dergi.

Biliyoruz ki, aydınlanma ışığının söndüğü bir yerde bilimden söz edilemez. Böyle bir tehlikeyi yaşıyor bugün toplumumuz. Bu yüzden savaşmak zorunda bilim. Bilim insanı; gerçeği, merakı, gelecek özlemini, ütopyasını, öncüsü olduğu toplumunu savunmak zorunda. *Bilim ve Ütopya*, bu bilinçteki bilim insanlarının ortaklaşa oluşturdukları bir mevzi. Dünya sermayesinin ve Türkiye Ortaçağının saldırısına karşı, Türkiye aydınlanmasının bilim alanında oluşturduğu savunma mevzisi.

Bu, *Bilim ve Ütopya*'nın artık iyice belirginleşmiş ve genel kabul görmüş bir niteliği. Bir anlamda dergimizin çerçevesi. Değişik dünya görüşlerine sahip olmamıza karşın, hepimizi birleştiren ortak nokta.

"Değişik dünya görüşleri" vurgusunu özellikle yaptım, çünkü buradan dergimizin diğer bir önemli niteliğine geçmek istiyorum. *Bilim ve Ütopya*, kendi içinde de (yukarda özetlediğimiz genel çerçeve içinde) canlı, devingen, tartışmacı bir dergi. Bu niteliğimizi şu güne kadar fazla belirginleştiremedik; belki aydınlanma ihtiyacının yakıcılığı yüzünden. Bilime karşı girişilen saldırıya, ortak bir savunma mevzisi oluşturma ihtiyacının ön plana çıkması yüzünden. Fakat biliyoruz ki, ancak iç dinamizme sahip olan bir yapı, dışarıya karşı da sağlam durabilir.

Geleceğe doğru uzandığımız zaman, ütopyalarımızı ortaya döktüğümüz zaman, varolan çürümüş sistemin yerine ne koyacağımızı düşündüğümüz zaman, farklı fikirlerimiz var. Ne güzel! "Geri"ye karşı birlik olmak ne kadar doğalsa, ileriye yönelik farklı olmak da o kadar doğal. Bu farklılığın çatışması ve tartışmasından çıkacaktır, gelecek. Bu tartışmayı yapacağız, birbirimizi incitmeden ve birbirimizden öğrenerek. Dostların tartışması...

Varolan bilim, eğitim ve üniversite sistemini sorgulayacağız. Bugünkü hakim kullanıcılarının elindeki bilim ve teknolojinin insanlık için ne anlama geldiğini düşüneceğiz. Geleceğe ilişkin projelerimizi ve model önerilerimizi ortaya koyacağız ve tartışacağız.

Bu sayımızın kapak konusu olan "sahte bilimler ve şarlatanlık" paketi içinde düşündüğümüz, fakat yer darlığı yüzünden blok olarak gelecek sayıya bıraktığımız "Lisenko sorunu" üzerine değişik fikirleri içeren makaleler, güzel bir örnek oluşturacak sözünü ettiğimiz tartışmaya. Genetik, elektronik, iletişim, bilgisayar teknolojisi, ekoloji gibi dallar, özellikle toplumsal boyutlarıyla zaten önemli tartışmalar doğurmuş durumda ve yeni tartışmalara gebe. Bu tartışmaları, çatışan kanatlarıyla birlikte *Bilim ve Ütopya*'da yansıtacağız.

Toplumbilim alanında; varolan sistemin, kapitalizmin eleştirisini derinleştireceğiz ve alternatiflerini tartışacağız. Sosyalizm, önemli bir tartışma konusu olacak dergimizde.

Şimdiye kadar pek fazla değinemediğimiz, fakat okurlarımızın talep ettiği, kentbilim, hukuk, estetik, bilgisayar, enerji gibi alanlara da gireceğiz.

Bütün bunlar daha zengin ve canlı bir içerik getirecek *Bilim ve Ütopya*'ya.

★★★

Geçtiğimiz ay bilim dünyamız ne yazık ki çok önemli bir kayıp daha verdi. Önceleri *Doğa ve Bilim* dergisinde aylık, son yıllarda da *Cumhuriyet Bilim Teknik Eki*'nde haftalık makalelerini zevkle okuduğumuz **Vehbi Belgil**'i yitirdik. 40 yılı aşkın bir süredir popüler bilim yazarlığı yapan, birbirini takip eden üç kuşağa bilimi sevdiren, yazılarıyla en zor konuları anlaşılır kılan ve Türkiye bilimine büyük hizmetlerde bulunmuş **Vehbi Belgil** ağabeyimizi kaybetmenin acısı içindeyiz. Kendi alanında tek ve yeri doldurulması çok zor olan bir kişilikti **Vehbi Belgil**. Bilim dünyamızın ve hepimizin başı sağ olsun.

Öte yandan ölümünün 40. yıldönümünde büyük bilim insanı **Albert Einstein**'ı saygıyla anıyoruz. Gelecek sayımızda *Bilim ve Ütopya* okurlarına, **Einstein**'in, ülkemizde pek bilinmeyen, toplumsal konuları irdelediği ilginç bir makalesini sunacağız.

★★★

Özellikle son 2-3 aydır, abonelerimizden gelen yoğun bir yakınmayla karşı karşıyayız. Dergiler, abonelerimize ya gitmiyor ya da çok geç ellerine ulaşıyor. Oysa, *Bilim ve Ütopya* matbaadan çıkar çıkmaz abonelere postalanıyor. Bize abonesinin gelmediğini bildiren okurlarımızın tümünü kayıtlarımızdan kontrol ediyoruz. Tümü bilgisayarlarımızda kayıtlı ve kendilerine dergi görderiliyor. Zaten çoğuna daha önceki birkaç sayı postayla ulaşmış, yani adreslerde de bir hata yok. Bu durumda posta dağıtım sistemindeki bir aksaklıkla karşı karşıya olduğumuz anlaşılıyor. Biz dergi merkezi olarak gerekli girişimlerde bulunacağız. Okurlarımızdan da, ikamet ettikleri yörenin postanesinden ısrarla dergiyi sormalarını rica ediyoruz. Bütün bunlara rağmen abonesi bir ay içinde eline ulaşmayan okurlarımız, dergi merkezine başvurduklarında kendilerine gelmeyen sayıyı tekrar yollayacağız.

Bilim ve Ütopya'nın satışı giderek yükseliyor. Dergimiz bazı bayilerde hemen tükeniyor, dağıtımımız sınırlı olduğundan dolayı bazı bayilere de hiç gitmiyor. Okurlarımızdan isteğimiz, bu durumdaki bayilerden dergi talep etmeleri ve dergi merkezini bilgilendirmeleri. Gelecek sayılarımızda yeni bir dağıtım planı yapabilmek için bu bilgilere ihtiyacımız var.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Tarihte ve günümüzde sahte bilimler

Adam ŞENEL

Yıllar önce, "Sosyobiyoloji: Yeni Bir Bilim mi?" başlığını taşıyan bir yazı yazmıştım. (1) Yazımın sonunda sosyobiyolojinin bir "sahte bilim" olduğu sonucuna varmıştım. Kanımca, tarih boyunca bilimlerin yanı sıra görülen sahte bilimlerin sonuncusuydu. Bugün değil. Sahte olmasına gene sahte; ama artık son sahte bilim olma ününü "gençlere" kaptırdı. Sahte bilim oluşunu ise zaman, onun saman alevi gibi parlayıp sönüşü ile onayladı. Geçen on yıl içinde nice "genç" bilimler pazarlandı onun yerine; çoğu sahte.

Bilgisayar teknolojisi de, yeni bir sahte bilime gebe gibi geliyor bana. Hiç değilse, bir sahte bilim anlayışına gebe; nice sahte bilimler doğurabilecek bir anlayışa. Adı bile konmadı bu "bilimin", bu anlayışın. Ama konacak yakında. Ben "korelasyon bilimi" diyorum şimdilik ona. Çift tırnaklar içine alıp, sonuna da bir ünlem imi (nida işareti) koduarak. Evet evet, bu teknoloji bir değil, iri-li ufaklı birçok sahte bilim doğuracak. Gerçek bilim anlayışını kemirerek beslenecek bir sürü bilim canavarı. Benden uyarması.

TARİHİN SAHTELERİ

Tarih boyunca, bilimlerin yanında birçok sahte bilimin boy gösterdiğini söyledim. Öyle değil mi? İşte astronominin yanında astroloji. Daha sonra, Musevilikte "Kabala", Hıristiyanlıkta "Nümeroloji", İslamlıkta "Hurufilik" adları altında boy gösteren "sayı falı". Palmoloji (el falı), phrenoloji (yüz falı) vb. Hepsi de bilim gibi gelecek hakkında kestirmede (tahminde) bulunma amacında. Adlarındaki "loji" sözcüğüne bakılırsa, hepsi de bilim olma savında. Birkaçının yapısına bakmak, "korelasyon bilimi"nin bilim dışı yapısını kavramamızda yararlı olacak.

ASTRONOMİYE KARŞI ASTROLOJİ

Astronomi ile astroloji, adları bile karıştırılabilen, iki bilgi dalı. Biri bilim, ötekisi sahte bilim. Hangisi gözlemden çıkarılmış doğru bilgilerin, hangisi kafadan bacaklı eğri bilgilerin etiketi? Bunu karıştırmadan söylemekte, etimolojilerini bilmek bile yardımcı olmuyor. Hatta etimolojileri yanıltıcı. Bu nedenle, etimolojilerine girmeden, kestirmeden, astronomi, "yıldızbilim"; astroloji, "yıldız falı" olarak çevrilebilir. Ne var ki yüzyıllarca yıldız falı, yıldız bilimi (ilm-i nücum) olarak yutturulmuştur. Yıldız falına (astroloji diye) bilim adı takılınca, gerçek yıldız bilimi doğduğunda, sorun çıkmıştır. Ona, ötekiyle karışmasın diye olmalı, "astronomi" adı verilmiştir. Görüldüğü gibi ikisi de kötü adlandırılmış (*misnomer*). Karıştırılmaları bu yüzden. Astrolojiye astronomi, astronomiye astroloji denmeliydi. Ama artık çifte galat. Dönüş çok zor. Neredeyse olanaksız.

Peki nedir astronomiyi "bilimsel", astrolojiyi "sahte bilimsel" kılan özellikler? Birinde olayların nedensellik ilişkileri, içinde bulunduğu "sistem" (kozmoz) içinde aranır. Kendi (astrofizik) "düzey"inde araştırılır. Buna karşılık, ötekisinde, nedensellik ilişkileri, birbirleriyle ilişkisiz sistemler (makrokozmoz ile midikozmoz) arasında kurulmaya çalışılmaktadır. Bu iki sistem arasında, kuşkusuz makro düzeyde bir ilişki vardır. Örneğin insan da genel çekim yasasına bağlıdır. Ama, mikro düzeyde, yakın, belirleyici ilişkiler kurmak doğru olmayacaktır. Örneğin bir kimsenin sinirliliğinin nedenini; ilişkilerinde, midesinin boşluğunda, yakınlardaki bir gürültü ya da titreşim kaynağında veya hormon dengesinde, genetik yapısında aramak varken, Şillak takımının Wega yıldızından gelen ışında aramak niye?

Kısacası, astrolojide, yakın nedenlerin uzak sistemler arasında aranması, onu sahte bilim kılan özelliklerden biridir. Ötekisi, aynı varlık düzeyi içinde aranması gereken nedensellik ilişkilerinin (jeosfer, biyosfer, noosfer olarak) farklı varlık düzeylerinde aranmasıdır. Örneğin bir delikanlının bir genç kıza karşı bilinçli, erekli ilgisi, ereksellikle açıklanmak yerine, burcunun etkisiyle (nedensellikle) açıklanmaya çalışılmaktadır. (2)

Böylece kurulmak istenen nedensellik ilişkileri, nesnel nedensellikleri yakalamaktan çok, ister istemez, öznel (keyfi) yaratılmış (uydurulmuş) ilişkiler olmaktadır. Yapılanlar, "balık burcunda doğanlar alık olur" türünden açıklamalardır. Açsınlar ansiklopedileri, aynı burçta doğan binbir farklı karaktere sahip ünlüyle karşılaşacaklardır. İçlerinde "cin gibi" olanlar bulunacaktır.

Bu tür açıklamalar, yalnızca sahte bilimsel nitelik taşımazlar. Aynı zamanda, felsefi açıdan, etik açıdan "yazgıcı" açıklamalardır. Geleceği yıldızlardan okuma, daha önce yazılmış bir geleceğe (yazgıya) inanmaya dayanır.

Yazgı değişmeyeceğine göre, olacağa, geleceğe katlanmaktan, boyun eğmekten başka seçenek bulunmayacaktır elde. Geleceğe ilişkin bilimsel, nedensellikçi açıklamalar, tersine, insana bir eylem olanağı, iradesinin ağırlığını koyma olasılığı, bir özgürlük alanı tanır. Nedenler arasına (rastlantıyla) yeni bir neden girebilir. Neden-sonuç zincirinin dizilişini, yönünü kavramışsanız, iradenizle ve eyleminizle bir neden de siz olarak katılıp, sonucu etkileyebilirsiniz. Astroloji, bizi kara sevdaya ya da hülyaya götürebilir. Ama aya götüren astronomi bilimidir. (3)

Gelmiş geçmiş en ünlü astrologlardan Nostradamus.

MATEMATİĞE KARŞI MATEFİZİK (4) VE MATEMETAFİZİK

Matematik öze! (dar) anlamıyla bir "bilim" değildir. Nesnelerin, canlıların, insanların, toplumların devinimleri, davranışları arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmaz. Ama, (metafizik değil) "pozitif" bir (bilim değil) bilgi dalıdır. Varlıkların özelliklerinden biri olan birimleriyle, sayılarla (nicelikleriyle) ilgilenir. Nicelikler bilgisidir matematik. Giderek soyutlaşmış, niceliklerin (sayıların, sayısal kavramların) kendi aralarındaki göreli ilişkileri araştırır olmuştur. İki, bire göre ne durumdadır; birin kaç katıdır; bir ikinin kaçta biridir gibi. Bu iki, iki fasulye tanesini temsil edebilir de (çoğu işlemde) etmeyebilir de. Demek ki, matematik terimlerinin kendi (doğal) içerikleri yoktur. İçine ne doldurursanız onu sayısal alanda temsil ederler; "iki sigara" gibi. Ama çoğu kez, nesnelerden bağımsız işlem görürler; "İki kere iki dört eder" gibi. Sayılar zarftır; içlerini sayılan nesneler doldurur. Bu yüzden matematiği, mantık ile birlikte, "formel bilim" sayanlar (5) vardır. İçeriklerle değil biçimlerle ilgili olduğundan. Aslında "bilim" değildir, soyut tekniktir. Ama hiçbir zaman "sahte bilim" de değildir. Ancak, pozitif matematik bilgisi yanında, hem de bilim olduğunu öne süren sahtelerinin pazarlandığını görürüz.

Matematik olasılıkla, Sümer din adamlarınca sistemli bir bilgi dalı (disiplin) durumuna yükseltilmiştir. Yıldızlar sayılıp, aralarındaki uzaklıklar hesaplanırken. Tapınak temelleri atılıp, duvarları çıkılırken. Tapınağın tarlaları ekilip

biçilip, ürünleri tayınlanırken. Ne var ki matematik, din adamlarınca geliştirildiği için, dinsel kurumlardan, dinsel sorunlardan özerk geliştirilmediği için, hurafe, doğuşuyla birlikte bulaşmıştır matematiğe. Örneğin Sümer din adamları, matematik bilgisini, halkın günlük sayı bilgisinin dayandığı onlu sayı tabanına dayandırmaktan kaçınmışlardır. "Halktan kişiler, yapılan işlemleri, el parmaklarının yardımıyla yapıp anlayamasınlar" diye. Bu yüzden olmalı, altı sayısına ötekilerden farklı bir güç, bir gizem yüklemişlerdir. Altının onlu katları olan, altmışlı, altı yüzlü basamakları bulunan (seksagasimal, altmış tabanlı) bir sayı sistemini benimsemişlerdir. Feleği (çarkıfeleği, horoskopu) on iki burca bölmek de bu anlayışın ürünüdür.

Bu anlayış matematiğin gelişmesini engellediği, sıfır sayısının bulunuşunu geciktirdiği gibi, gözlemlerin gizemli sayılara tutturulması çabası ve buna bağlı "astrolojik" yorumlar nedeniyle, astronomiye zarar vermiştir. Astronomi yanı sıra, tarihe de zarar vermiştir. Örneğin (İ.Ö. 2125 dolaylarından kalma, Erek'ten gelme) "Sümer Kral Listesi" adlı tarih tabletinde, Sümer kentleri kral-larının krallık süreleri, 28.800, 1.200, 960 gibi (6), altmışın katları tutturulacak biçimde abartmalı ve kabartmalı rakamlarla verilmiştir.

Matematiğin daha çok Eski Yunan'da (soyut bir bilgi dalı olarak) yaratılıp geliştirildiğini biliyoruz. Bu alanda **Pythagoras**'ın ve Pythagorascıların katkılarını yadsıyabilir miyiz? Ama onların bu bilgi dalına ve bu bilgi dalını kullanan "bilimlere" verdikleri zararları görmezlikten gelemeyiz. Gerçekten Pythagorascılar, matematik yanı sıra, "matefizik" ve "matemetafizik" olarak adlandırmayı denediğim sahte bilimler geliştirmişlerdir. Yıldızlar arasındaki uzaklıkların telli çalgıların perdeleri arasındaki farklar gibi oranlı olduğunu hesaplamışlardır. Buradan giderek, tanrının evrende sıradan kimselerin duyamayacağı bir ahenge dayalı kozmik bir müzik çaldığı sonucuna varmışlardır. (7) Böyle bir bilgi birikimine "mateastrofizik" ya da kısaca "matefizik" diyebiliriz. Aynı düşünceyi müzik araçları tellerinin titreşimi olayında kullandıkları için.

Matemetafiziğe gelince, Pythagorascılar, bilindiği gibi, sayıların "gerçek varlıklar" olduğunu düşünüyorlardı. Niteliklerle nicelikleri, varlıklarla simgelerini karıştırıyorlardı demek ki. "Bir" sayısı örneğin, "tanrı" idi. (8) Bir sayının kendiyle çarpılması sonucu ulaşılan "kare sayı" ise "adalet" idi. Çünkü kare şekilinin dört kıyısı ve dört açısı birbirine eşitti. Adalete de eşitlikle ulaşılmıyor muydu? Buna bakarak Pythagorascıların toplumsal eşitlikten yana olduğunu sanmayın. Onlara göre eşitlik, herkesin "yaradılışına eşit" yerde bulunup, onu değiştirmeye kalkmamasıydı.

Bertrand Russell ne güzel anlatır *Batı Felsefesi Tarihi*'nde Pythagorascıları sayı mistisizmine götüren tarihsel, toplumsal koşulları: Yönetimlerin aristokratlardan demokratlara geçmeye başladığı bir dönemde yaşamışlardır. İşleri kölelere bırakıp, kendilerini bilgiyle, sanatla, müzikle, politikayla uğraşmaya adayabilen aristokrat çocuklarıdır. Matematikle uğraşırken, sayılar arasındaki ilişkilerin kesinliğine, değişmezliğine vurulmuşladır. Gittikçe bozulduğunu düşündükleri zamanlarında insan ilişkileri hiç de böyle değildir. Ortada bir yanlışlık vardır. Gerçek, doğru "değişmez" olduğuna göre, yanlışlık değişendedir. Değişen toplumsal ilişkiler, hatta doğa olayları, gerçek değildir; yanılgıdır, düştür, yanlıştır. Asıl varolan, sonsuz olan, gerçek olan sayılar ve sayılar arası kesin, değişmez ilişkilerdir. Bence, tipik bir ideolojik tutum: Kafadaki "gerçek" ile dışardaki gerçeklik çatışınca, kafadaki, gerçekliğe uymayan düşünceleri düzeltip değiştirmek yerine, gerçekliği yadsıma. Gerçeklikler dünyasından kaçıp, kavramlar dünyasına uçma.

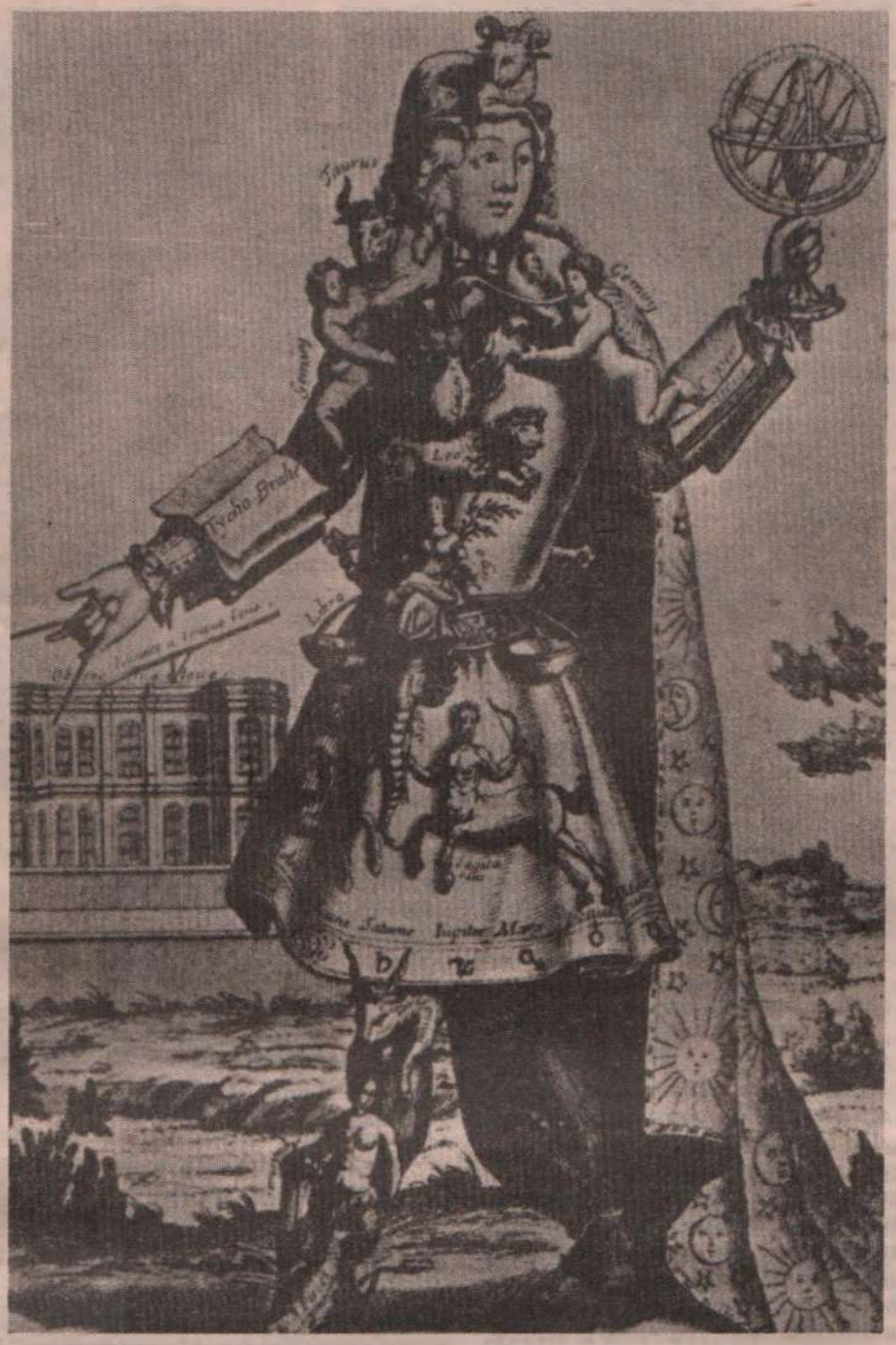

Pythagoras

Pythagorascılık, Platonculuk, özellikle Yeni Platonculuk, Yunan sonrası sahte bilimsel düşünüşleri besledi. Çünkü bu iki düşünce akımı da, Pythagorascılık gibi, nesnelerin, ilişkilerin simgelerini (ideaları) gerçek, nesneleri, somut ilişkileri, onların kopyaları, sahteleri saydılar. Bu akımların üzerine Mısır kaynaklı Hermetika (9) akımının etkisi bindi.

SAHTE BİLİMLERİN ŞAHI: HERMETİKA

Hermes, Yunan'ın haberci, tacir, hırsız(larının) tanrısının adıydı. Helenistik dönemde (İÖ 338-İÖ 31 arasında) Mısır kültürü daha yakından tanınınca, Mısır mitolojisinin baş kahramanlarından Tanrı Tot'a da "Hermes" denmeye başlandı. Tot, bir yandan Horus'un babası Osiris ile uğraşan karanlık, kötülük tanrısı idi. Öte yandan, Mısır'a yazıyı, sanatları, bilgiyi, uygarlığı getiren tanrı sayılıyordu. *Corpus hermeticum* onun düşünceleri doğrultusunda geliştirilmiş bilgilerin derlemesi (külliyatı) idi. Bu bilgi birikimine, Müslüman Araplar da katkıda bulunduktan sonra onu ortaçağda Hıristiyan Avrupa'ya aktarmışlardır. Hermes'e yüklenen bu metinler arasına, daha sonra tıp, simya, büyücülük yazıları da karışır. Bunların üçünü de ortaçağın sahte bilimleri arasında görürüz.

İşin ilginç yönü, Hermetika'nın postmodern bunalımdan geçen günümüzün düşünsel koşullarına benzeyen koşullarda doğup gelişmiş olmasıdır. Onun, Eski Yunan'ın akılcılığına duyulan güvenin azaldığı, din ile bilim arasındaki ayrımın silikleştiği bir dönemin ürünü olarak yaygınlaşmasıdır. (10)

Hermetik inançların ve bilgilerin temelinde evrenin bir birlik ve bütünlük olduğu düşüncesi yatar. Aman ne denli bilimsel! Dolayısıyla parçaları bütünle bağlantılıdır. Neredeyse "diyalektik materyalist" bir anlayış! Ama durun, söz konusu birlik, parçalar arasındaki nedensellik ilişkileri biçiminde değildir. Duygu birliği (duygudaşlık, sempati, sevgi) ya da karşıtlık (düşmanlık, nefret) ile kurulmuş bir birliktir. İşte bu noktada, cansız, duygusuz, akılsız nesnelere ve varlıklara da duygu, sevgi, nefret yüklenerek, bilim dışına düşülmektedir. Sanki bunun ayırdında olunmuşcasına, parçalar arası söz konusu ilişkilerin ve birliğin gözlemle, deneyle değil "vahiy" ile anlaşılabileceği ileri sürülmektedir.

TEOLOJİ BİLİM Mİ?

Ortaçağ boyunca teoloji (ilahiyat, tanrıbilim, dinbilim) en önemli, başat, baskın bilgi dalı sayıldığı gibi, birçok sahte bilim doğurmuştur. Hem Musevi, Hıristiyan Batı'da, hem İslam Doğu'da (*Kuran*'da yüzlerce) sözügeçen "ilim", bilim değildir. Sahte bilimdir. **Muhammed**'in hadislerinde, kadının erkeğe doymayışı gibi, bilginin de doymayacağını söylediği bilgi, bilimsel bilgi değildir. Çin'de bile olsa gidip alın dediği, en genel anlamıyla bilgidir. (11) Bunlar, çağdaş bilimden çok, inanç, felsefe, ahlak, hukuk, tarih vb. "bilgilerdir."

Teoloji kuşkusuz, dinsel kurumların ve inançların doğuşlarının ve yapılarının incelendiği (sosyolojik yaklaşımlı) bir bilim dalı olarak işlenebilir. Ancak günümüze dek işlenişi, din kurumunu, dinsel ideolojiyi, saptama değil, savunma, hatta propaganda (yayma) biçiminde olmuştur. Dolayısıyla, tarihte üniversiteler ve fakülteler dinsel kurumlar içinde doğmuş olsalar da, zamanımızda, geleneksel anlayışla yürütülen ilahiyat (teoloji)fakültelerinin bilimsel kurumlar olan üniversitelerin (fakülteleri olarak) içine alınmaması, alınanların çıkarılması gerekir. Alınmaları, egemen ideolojinin gücünün ve demokrasideki halk yaltakçılığının ürünüdür.

Teolojiyi bilim olarak kabul etmemizi olanaksızlaştıran birinci özelliği, içinde (belli bir tür bilginin değil) her türlü bilginin bulunabilmesidir. Onu sahte bilimler içinde sınıflandırmamızı gerektiren ikinci özelliği, gözlemden, deneyden, eylemden değil, imandan, inançtan çıkarılan bilgileri içermesidir. Ve bu bilgilerin doğruluklarının yanlışlıklarının pratikte sınanmasının akıl edilmemesidir. (12) Hatta doğruluklarından kuşkulanmanın bile yasaklanmış olmasıdır.

Teolojiyi bilimler arasına almamıza olanak bırakmayan üçüncü özelliği, olgular, olaylar arasında, "nedensellik" ilişkilerinin değil, "ereksellik" ilişkilerinin araştırılmasıdır. Varlıkların, olayların, yetkin tanrının, onları yaratan, yazgılarını yazan, çizgilerini yöneten yaratıcısının hangi amacına hizmet ettiğini bulmak için kafa yorulmasıdır. Bildik deyişle, olayların nedenlerinin değil niçinlerinin araştırılmasıdır. Böyle bir yaklaşımla "her şeyde bir hayır"ın bulunabilmesidir. O zaman olayların nedenlerini kavrayarak, onları yasaları yönünde etkileyip yararımıza yönlendirmek gibi bilimsel bir tutum güme gitmektedir. Bunun en güzel örneği, doğal yıkımlar (afetler) özellikle yer sarsıntısıdır: "Tanrı yeri, kullarını (çoluk çocuk, zen-

gin yoksul, suçlu suçsuz ayırdetmeksizin) cezalandırmak için sarsıyorsa, sen ne kadar sağlam yapılar kursan, yapıları sarsıntı yerlerinden ne kadar uzakta toplasan, tanrının iradesinden kaçamazsın" sözüne kim karşı çıkabilir. Hiçbir kutsal kitapta bulunmayan "külli irade-cüz-i irade", "kader-kaza", "tedbir- takdir" payandaları da bizi bu sonuca varmaktan alıkoyamaz.

Teoloji örneği bizi, ayrıca, her "loji" takanın bilim olmadığı gibi bilimin tam zıddı bir düşünce biçiminin adı olabileceği yolunda uyarmaktadır.

KİMYAYA KARŞI SİMYA

Simya, kimyadan önce gelişmiştir; tamam. Gelişmesi kimyanın doğmasına yolaçmıştır; kabul. Ama bu onun bir sahte bilim olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bilgiye, bilime tutkun (bunun yanı sıra üne, altına kavuşma tutkusuyla dolu) kafaların çıkmaz sokaklara sapmalarından sorumlu oluşunu bağışlatmaz. (13) Bir bakıma Hermetika'nın uzantısı sayılır.

Simya sözcüğü, Eski Yunanca'da karabüyü demek olan "*khemia*"dan gelmektedir. Metallerin birbirine, özellikle altına dönüştürülebileceği inancına ve umuduna dayanır. Bu umutla milyonlarca (başarısız) deneye girilmiştir. Sayısız düşünce üretilmiştir. Zamanımıza yüz binden fazla kitap kalmıştır. Ortaçağ simyacıları simyayı, bütün bilimlerin ilkelerini içinde barındıran temel bilim sayıyorlardı. (14)

Simyacılar, yüzyıllarca *prima materia* (ilk madde) denen, öteki maddelere dönüşebildiğine inanılan şeyi aradılar. Temel metalleri altına dönüştürebileceğine inandıkları, "simyacı taşı" denen maddeyi bulmaya çalıştılar. Ve ölümsüzlük verebileceğine bile inandıkları "iksir"in ardına düştüler. Sonunda alkol gibi bazı maddeleri, damıtma gibi bazı kimyasal yöntemleri buldular. (15)

Araştırmalarında, "iksir" öğesini oluşturan bazı kimyasal maddeler yanı sıra, gizil güçler taşıdığını düşündükleri bazı harfleri ve sayıları kullandılar. Burada onun, bilim olmasını engelleyen, sahte bilim düzeyinde kalmasına yolaçan özelliğini yakalayabiliriz. Gözlemler ve deneyler dizisinden genellemelere, kurama gitmek yerine, ters bir gidişle, kuramdan (soy olmayan metallerin soy metallere dönüştürülebileceği inancından) deneye yönelmişlerdir. Bu nedenle, araştırmaları deneysel olmakla birlikte, bilimsel olamamıştır. Burada gizil güçler taşıdığına inanılan harflere, sayılara, sözlere dayanan kuramlarının, deneye dayanan eylemleriyle aynı düzeyde bulunmadığını da gözden kaçırmayalım. Kabaca, eylemleri materyalist, kuramları idealisti diyebiliriz.

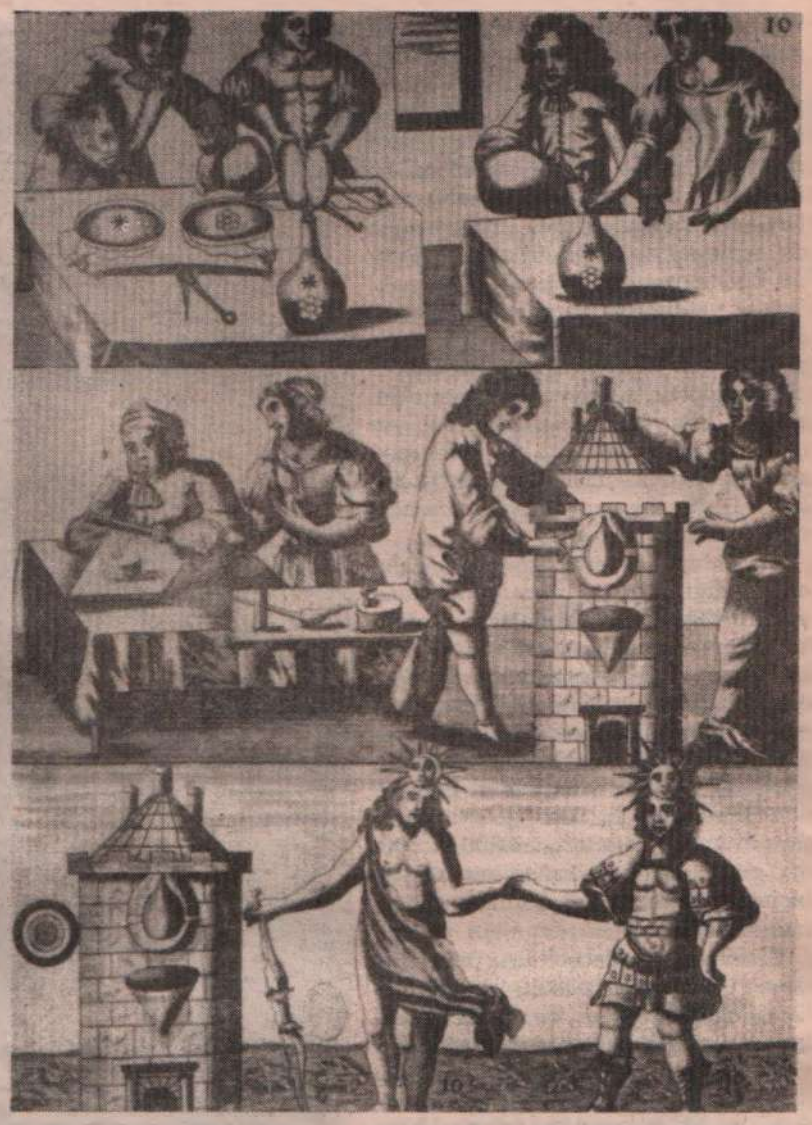

Simyacılar yüzyıllar boyu, temel metalleri altına dönüştürebileceğine inandıkları "simyacı taşı" denen maddeyi bulmaya çalıştılar. Ve ölümsüzlük verebileceğine bile inandıkları "iksir'in ardına düştüler.

Simyacı aletleri.

ÇAĞDAŞ SAHTE BİLİMLER

Ortaçağdan yeniçağa geçişte, ortaçağın din inanç anlayışıyla yeniçağın bilim anlayışının karışmasının ürünü olarak birçok sahtebilimin doğduğunu görürüz. Bilimler yanı sıra sahte bilimler de yerden mantar gibi bitmiştir. Yalnızca birkaç örnekle yetineceğim.

DARVİNCİLİĞE KARŞI SOSYAL DARVİNCİLİK

Darvincilik bilimsel bir "kuramdır." Canlılar dünyasında değişmenin, gelişmenin, farklılaşmanın nedenleriyle ilgili kuramlar geliştirmiştir: çevreye uyum, yaşam savaşı doğal ayıklanma vb. Sosyal Darvinciler bu kuramları olduğu gibi insan dünyasına taşımışlardır. Örneğin **Spencer** (1820-1903), biyolojik evrim gibi toplumsal evrimin de "doğal ayıklanma" yasasıyla işlediğini öne sürmüştü. Ayıklanmayı sağlayan, ilkel dönemlerde "aşağı ırkları" eleyen savaş idi. Zamanımızda toplumsal evrimin aracı "endüstri savaşı" olmuştu. Alman tarihçisi **Treitschke**'ye (1834-1896) göre, toplumsal evrimi sağlayan, uygarlığın barbarlığa üstün gelmesine olanak hazırlayan savaş, özellikle "ırklar savaşı" idi. **Oswald Spengler** (1880-1936) ise, bu yolda, ayıklanmayı engellediği için tıptaki gelişmelerden yakınacak denli ileri gitmişti. (16)

Nedir Sosyal Darvincilikte bilimsel olmayan, onu bilimsel görünümlü bir sahtebilimsel yaklaşım durumuna sokan? Akıl, irade, kültür, ahlak sahibi olmayan bitkiler ve hayvanlar dünyası ile ilgili varsayımları (özellikle yaşam savaşı ve ayıklanma kavramlarını) bunlara sahip insanlar dünyasına genellemeleridir. Biyosferin gerçeğini noosfere sokmalarıdır. Oysa insanlar, hayvanlardan farklı olarak, doğanın kıt kaynakları başında savaş vemek yerine, "üretim" ile onları çoğaltabilirler. Ayrıca üretim kolektif bir etkinlik olduğundan, öteki insanlar, hatta öteki halklar, yokedici bir yarışmanın rakipleri olmaktan çok, işbirliği yapılacak kimselerdir. Ahlak sahibi bir varlık olarak insan, öteki insanları kıymak yerine onlara yardımcı olabilir. Ve akıl sahibi bir varlık olarak ilerde onların yardımını görebileceği düşüncesiyle, onlarla dayanışmaya girişebilir. Son olarak, bir savaşta canını, malını, sağlığını riske atmaktansa ödün verme, bölüşme yoluna gidebilecek bir varlıktır. (17)

BİLİMSEL SOSYALİZME KARŞI KABA MATERYALİZM

Marx ve **Engels**, "ütopyacı" buldukları bazı sosyalist yazarlara karşı, "bilimsel" dedikleri sosyalizmi formülleştirmişlerdir. Bilimsel Sosyalizm, "tarihsel, diyalektik materyalizm" denilen bir yönteme dayanır. Gerçekten, sosyalizmin her türü bilimsel olmadığı gibi, materyalizmin her türü de bilimsel değildir. **Fourier**'nin, **Owen**'ın **Proudhon**'un sosyalist düşünceleri, **Feuerbach**'ın kaba materyalizmi, "sahte bilimsel" sistemler sayılabilir.

Ütopyacılar, işverenlerin yaptıklarının yanlışlığı anlatılınca, çalışma koşullarını düzelteceklerini ummakla, bilimsel çözümlemeden uzaklaşmışlardır. Kapitalist ekonominin, kapitalistlerin değerlerinden ve düşüncelerinden bağımsız iç yasalarının (nedenselliklerinin) bulunduğunu kavrayamamışlardır. "İnsan yediklerinin ortalamasıdır" sözüyle tanınan **Feuerbach**'ın (1804-1872) düşüncesi de, materyalist olmasına karşın, bilimsel sayılmayabilir. "1848 işçi devrimleri başarılı olamadı. Yediklerine bakalım: patates. Fasulye yeselerdi başarılı olabilirlerdi" gibi düşünceler geliştiren **Feuerbach** da, devrimci koşulların nedenlerini yalnızca beslenme düzeyinde (maddi, biyolojik düzeyde) araştırıp, düşünsel düzeydeki (bilinçlenmedeki) duruma da bakmadığı için, sahte bilimseldi diyebiliriz.

ANTROPOLOJİYE KARŞI ANTROPOMETRİ VE PHRENOLOJİ

Antropoloji, onsekizinci yüzyılda doğmuş bir bilimdir. İnsan topluluklarının biyolojik ve kültürel evrimlerini inceler. Antropolojinin bir dalı olarak gelişip insanları (özellikle kafatası) ölçülerine göre sınıflandırmaya çalışan antropometri, "sayısal" olmasına karşın, gerçek değil, sahte bir bilim yöntemiydi. Çünkü toplum içindeki insanların davranışlarının nedenleri, biyolojik olmaktan çok kültüreldir. Davranışlarını belirleyen beyinleri (biyolojik düzey) olmaktan çok, beyinlerine kodlanan bilgilerdir (kültürel düzeydir). Nedensellik bağlantıları bu düzeyde aranmalıdır.

Davranışların nedenlerini fizyolojide arama, kraniyolojide (kafatasbilimde) ve phrenolojide (karakterbilimde) saçmalık düzeyine vadı. Uluslar ve karakterler, kafatası özelliklerine göre nitelenip, sınıflandırılıp değerlendirilmeye başlandı. Gene kültürel düzeyin bir olgusunun (karakterin) nedenleri fizyolojik düzeyde aranmaktaydı. Örneğin **Cesare Lombroso** (1835-1909) adında bir İtalyan kriminolojisti, *Suç İşlemenin Biyolojik ve Sosyal Sebepleri* adlı (1962'de Türkçe'ye de çevrilen) yapıtında, fiziksel özelliklerine bakarak "doğuştan suçlu" tiplerin ortaya çıkarılabileceğini ileri sürmekteydi. (18)

GENETİK BİLİMİNE KARŞI ETHOLOJİ VE SOSYOBİYOLOJİ

Yirminci yüzyılda, genetik biliminde gerçekleştirilen gelişmeler, ister doğa, ister insan, ister toplum bilimleri alanında çalışıyor olsun, çoğu bilim adamının ilgisini kalıtıma çekti. Bireysel ve toplumsal davranışların nedenleri, nedenleri değilse bile temelleri, biyolojide, genlerde aranmaya başlandı. Bir tür indirgemecilik, "biyolojizm" yaşandı bilim dünyasında.

Bir memeli ve yüksek primat olan insan, Darvinciliğin gösterdiği gibi, herşeyden önce hayvanlar dünyasının varlığıydı. Kültür, uygarlık, eğitim masallarıyla bu (hayvan) doğası görmezlikten gelinip, yadsınmamalıydı. Sonra, bu yönde çalışmalar başladı. Doğal yaşam ortamında incelenen hayvan davranışlarını araştıran etholoji (karakterbilim) adını taşıyan bir bilim gelişti. Vargıları insanlara genellenmeye kalkıldı. Hayvanlarda, özellikle yüksek primat takımlarında, saldırganlık, hiyerarşi, erkek egemenliği, önderlik, toprağı sahiplenme eğilimi (territority) ve harem vardı. Bunlar, biyolojik varlığıyla hayvanlar dünyasının üyesi olan insan için de geçerli "doğal" davranışlardı. Biyolojik düzeyde belirlenmişlerdi. Eğitimle kültürle yok edilemezlerdi.

Etholoji alanında **Konrad Lorenz, Desmond Morris, Edgar Morin** gibi ünlü yazarlar yetişti. Hayvan davranışlarının doğal yaşam ortamlarında incelenmesi, kuşkusuz bilimsel bir yöntem idi. Bu davranışların biyolojik nedenlere bağlanması, biyoloji-kültür (natue-nurture) bileşkesinde, kültür katsayısı çok düşük olan hayvan takımları ve sürüleri için, bilim dışı bir tutum sayılmazdı. Ancak, hayvanlarda bile, sürü içinde büyüme ve taklit olgusu nedeniyle, bazı davranışlar, kalıtsal ve içgüdüsel değil, "öğrenilmiş" olabilir. (19)

Bulgularını, vargılarını insan hayvanına genellemeye kalkınca etholoji, bilim dışına düşüp, karşımıza bir "sahte bilim" olarak çıktı. Dolayısıyla, Sosyal Darvinciliğe yöneltilen tüm eleştiriler, etholojinin bu türüne de (bu kullanımına da) yöneltilebilir.

Sosyobiyolojiye gelince; sosyobiyoloji bu tür bir etholoji anlayışının uzantısı olarak doğdu (kurucusu bir entomologdur yani böcek bilginidir). Biyolojik belirlenimciliği, bir yandan genlere dayandırarak özgülleştirdi. Öte yandan onu, yalnız bireysel davranışları değil, toplumsal davranışları, hatta ahlakı içine alacak biçimde genişletti.

Gerçekten; kurucusu **Edward O. Wilson**, *Sociobiology: A New Synthesis* (1975) adlı yapıtında, yapıtının adının da gösterdiği gibi, sosyolojiyi biyolojiye dayandırmak istemişti. Böylece onu daha bir bilimsel temellere oturtmak savındaydı. Oysa yaptığı aslında sahte bilimcilik idi. Çünkü o tarihlerde (ve bu tarihlerde) hiçbir genin ya da genler takımının, örneğin saldırganlık gibi karmaşık (ve çok nedenli) bir insan davranışını belirlediği gösterilebilmiş değildir. Dolayısıyla, sosyobiyolojik önermeler, varsayımlar olmaktan öteye gidememiştir. Genlerle davranışlar arasında, doğrudan nedensellik ilişkileri ortaya konamamıştır. Ayrıca sosyobiyolojinin, toplumsal (kültürel) evrimin ürünü olan ve kültürleşme ile aktarılan toplumsal kurumları ve davranışları genlere bağlaması, tümüyle bilim dışıdır. Hatta kurulu düzeni "doğal" gösterme yolunda çağdaş bir ideolojik eğilimin ürünü olarak görünmektedir. Çünkü, genlerde kodlanan bilgi "biyolojik" bilgidir; fizyolojiyi belirler, denetler. Simgelerle kodlanıp bellekte (nöronlarda) korunan tek bir bilgi birimi (bit) bile genlerle geçirilemez. Beyin, doğduğumuzda *tabula rasa* (boş levha) durumundadır.

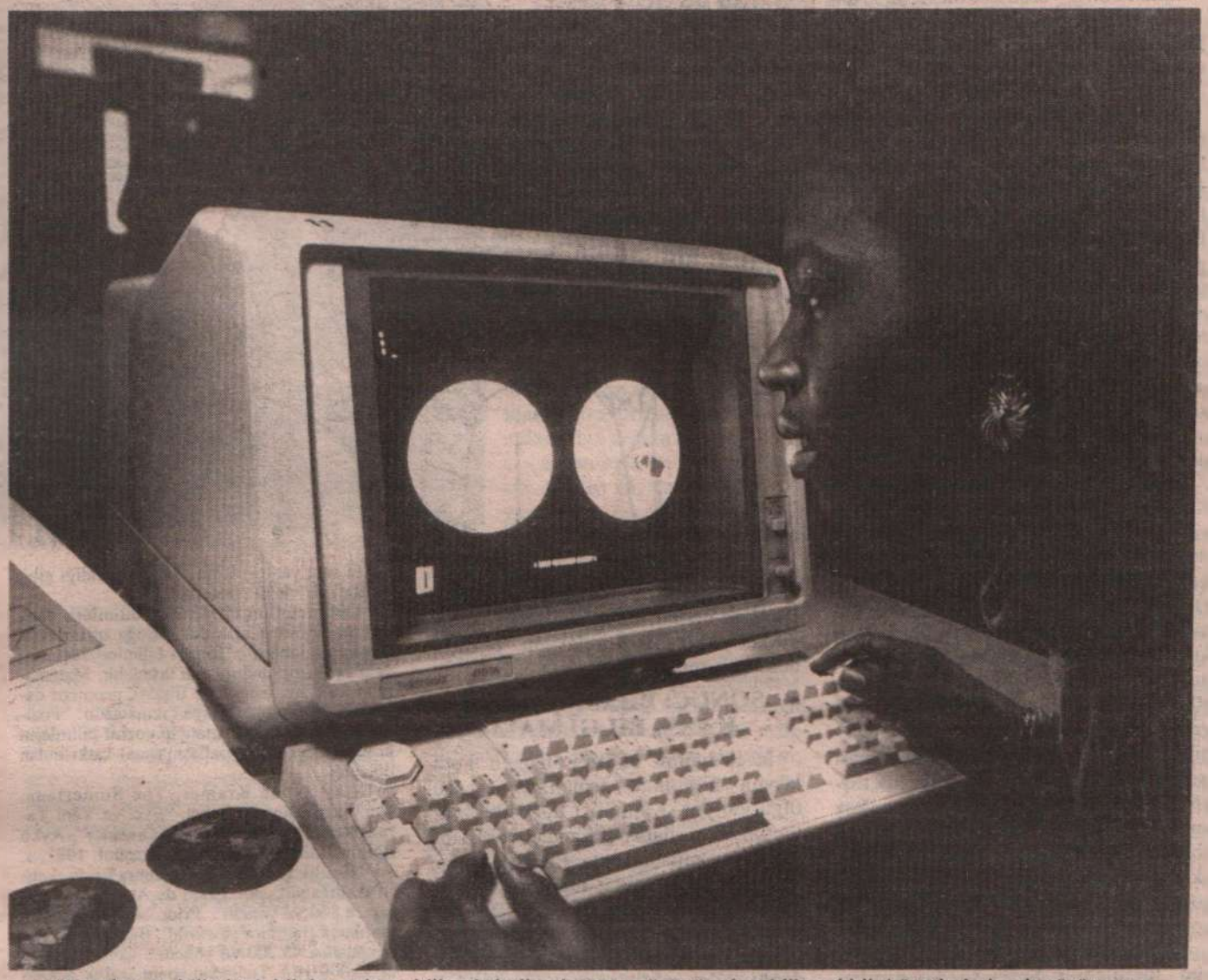

"Korelasyon bilimi"ni, bilgisayarların bilinçsiz kullanılmasının ürünü sahte bilimsel bilgi üretimi olarak görüyorum.

Bütün bunlara karşın **O. Wilson**, ahlakın bile yeniden, genlerde belirlenmiş olan doğamıza göre kurulmasını savunmaktadır. Genlerde, her bir genin kendini, kopyasını çıkararak, bir sonraki kuşağa aktarması eğilimi vardır. Bir de, populasyonun gelecek kuşaklarına olabildiğince çok kopya bırakma eğilimi bulunmaktadır **Wilson**'a göre. Bu "gerçeğe" dayanarak **Wilson**, mecazi anlamda da olsa "gen ahlakı" dediği bir şeyden söz edebilmektedir. Burada da, genlerde kodlanan "genetik bilgi" türü ile nöronlarda kodlanan "simgesel bilgi" karıştırılıyor gibidir. Bu nedenlerle de sahte bilimdir sosyobiyoloji. (20)

BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİ VE KORELASYON BİLİMİ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, bilgisayar teknolojisi (*solid state electronics*) ve biyoteknoloji olmak üzere, iki "yüksek teknoloji" devrimine tanık oldu. Birinci endüstri devrimiyle kol emeğinin yükü (bir ölçüde) hafifletilmişti. İkinci endüstri devrimi denen devrimle ise, kafa emeğinin yükünün, bilgisayarlara yüklenilerek hafifletileceği düşünüldü. Bilgisayarlara "elektronik beyin" ya da "yapay zeka" gibi adlar takıldı.

Bilgisayarlara bırakılan düşünsel işlemlerden biri de, iki bilgi kümesi arasında korelasyon (bağıntı) kurmaktı. İnsan aklı, ilk insanlardan beri, bilgilere dönüştürülmüş iki olgu arasında (benzetme ve çağrışım işlemleriyle) bağıntı kurmayı biliyordu. Bu bağıntı, söz konusu iki olay arasındaki nedensellik bağlantısının beyindeki yansımasının ürünü olabiliyordu. (21) Olaylar arasında hiçbir nedensellik bağlantısı bulunmasa da, insan beyni onları birbirleriyle bağıntılı olarak düşünebiliyordu. Bunu; aralarında benzerlikler kurarak kodlayıp belleme, aynı ya da ardarda zamanda, aynı uzamda gördüğü olayları, aynı zaman ve uzam bağlamlarında belleğe işlemesi gibi nedenlerin ürünü olarak yapıyordu. Hatta bu bağıntının bir nedensellik ilişkisi olduğunu düşünebiliyordu. Zihnin bu işlemine aydınlatıcı bir örnek olarak "cadı davası" meseli verilebilir: Köyde, gençler arasında olduğu kadar evliler arasında da sürtüşme yaratan, yalnız yaşayan, kimsesiz bir dul kadın vardır. Gün gelir bir salgın hastalık koyunların bir bir ölmesine yol açar. O sıralarda dul kadın da, öksürürken kan kusmaktadır. Köyün bilgiçleri, hastalıktan ölen koyunların solgunluğu ile, kadının kustuğu kan arasında bağıntı kurarlar. Demek ki kadın cadıdır. Koyunların kanını gizlice emmektedir. Yargı: yakılmalıdır. (22) Bugün benzeri işlemler büyük sayılar çapında bilgisayarlara yaptırılmaktadır.

Bilgisayarlara, kişiler, nesneler ve olaylar hakkında büyük sayılarda bilgiler yüklenmektedir. Sonra bu bilgiler, çeşitli amaçlarla kümelendirilebilmekte, sınıflandırılabilmektedir. İki bilgi kümesi arasında, o ya da bu yönde doğru ya da ters orantı gösteren bir bağıntının bulunup bulunmadığı, bilgisayardan istenebilmektedir. Örneğin bebekliğinde anne sütüyle beslenmiş bin kişilik bir örnekleme grubu ile (aralarında benim de bulunduğum) inek sütüyle beslenmiş bin kişilik bir denek grubu oluşturulabilmektedir. Sonra bu gruplarda meme sevgisinin, süt sevgisinin ya da anne sevgisinin oranlarıyla ilgili veriler istenebilmektedir. Anne sütüyle beslenenlerin yüzde onunun, inek sütüyle beslenenlerin yüzde yirmisinin annelerini sevmedikleri gibi bir korelasyon yakalanınca, hemen sonuca atlanabilmetedir: anne sevgisinin nedeni anne sütü (!) Böylece

☞

medyanın çok hoşuna giden türden bir "bilimsel bilgi" üretilebilmektedir. Hele bir de bu bilimsel haberin yanına, çocuğunu emziren iri memeli bir kadın resmi (görüntüsü) iliştirilivermişse.

İşte buna ben "korelasyon bilimi" (!) adını veriyorum. Bunu, bilgisayarların bilinçsiz kullanılmasının ürünü "sahte bilimsel" bilgi üretimi olarak görüyorum. Bilimsel düşünüşü zedeleyecek tehlikeli bir eğilim olarak buluyorum. Böyle bir yöntemle, boş inançlar, önyargılar, ideolojik tutumlar ve düşünceler, (sözde) "ampirik" (gözde) "bilimsel" temellere dayandırılabilir: **Beethoven**'den hoşlanan sağmal inekler; marş dinletilince hızla büyüyen çiçekler (!) Korelasyonun bu tür yanlış kullanılması, zaman zaman, görsel medyadan, magazin basınından taşıp, popüler bilim dergilerine de yansıyabilmektedir.

Korelasyonun bilimsel değeri nedir? Korelasyon, bilimsel araştırmada, iki olgu kümesi arasında, belli bir konuda nedensellik ilişkisinin bulunup bulunmadığını araştırmanın (son değil) ilk adımıdır. Öyle ki, bazı durumlarda söz konusu kümeler arasında nedensellik ilişkisinin bulunmasına karşın (çoklu, birbirine zıt sonuçlar doğuran nedenlerin birbirlerinin etkisini nötrleyebilmeleri vb. nedenlerle) verilerde yeterli korelasyon görünmeyebilir. Yeterli bir korelasyonun bulunması ise, aralarında her zaman nedensellik ilişkisinin bulunduğu anlamına gelmez. Söz konusu sonuç bir başka girdinin ürünü olabilir. Neden sanılan şey sonuçla birlikte ve onunla orantılı görülen bir epifenomen (gölge olay) olabilir. Yeterli bir korelasyondan ancak, nedensellik ilişkisinin bulunabileceği yolunda bir "varsayım" türetilebilir. Sonra söz konusu bağıntının bir nedensellik bağlantısı olup olmadığının bilimsel yöntemlerle araştırılması gerekir. Bu araştırma, artık bilgisayarda değil, konunun gereğine göre, davranışsal, fizyolojik, genetik, hatta moleküler düzeyde yapılacaktır. Bunlar yapılmadan ya da tamamlanmadan, açıkça ya da üstü örtülü biçimde, aralarında nedensellik ilişkisinin bulunduğunu duyurmak "bilimsel cinayettir."

Bu tutumun saçmalığını şu örnekle gösterebilirim: Bir ülkenin insanlarını temsil eden binlik bir örneklemede, uzun saç ile ince ses arasında bir korelasyonun bulunup bulunmadığı araştırılabilir. Sonuçta yüzde doksan dokuzluk bir bağıntı yakalanabilir. Buradan, uzun saçlıların ince sesli oldukları sonucuna mı varacağız? Yoksa ince sesin uzun saça yol açtığını mı söyleyeceğiz? Aralarındaki nedensellik ilişkisi ne yönde? Hangisi neden, hangisi sonuç? Aman dikkat! Akıl bizi korelasyon "biliminden" korusun!

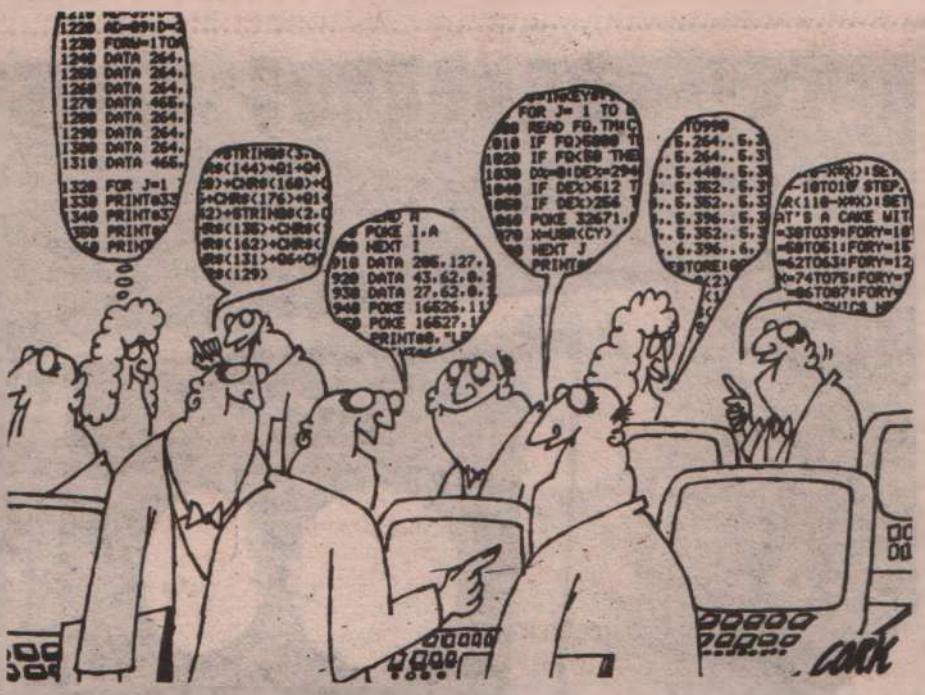

SONUÇ: BİLİM ÇAĞINA KARŞI BİLGİ MALI

İncelediğimiz bu özel olgunun (korelasyon "biliminin") temelinde şu genel olgu yatıyor. Kapitalist düzende, bilgi üretim aracı olarak (insandan çok) zibil bilgisayar kullanılmakta. Bunlarla ve korelasyon anlayışıyla, tüketime, maddi mallar kadar bol bilgi (tinsel mal) sunulmakta. Çoğu işe yaramayan, yalnızca satıcısına kazandıran. Çağımıza (bilim çağı değil) "bilgi çağı" denmesinin nedeni de bu olmalı. İşte bilgi çağı ile bilgi malı arasında bir bağıntı da ben kurdum gitti.

DİPNOTLAR

(1) Bak. İktisat Dergisi, sayı 251, İstanbul, 1985.
(2) Jeosfer düzeyinde "nedensellik" ilişkilerinin, biyosfer düzeyinde "işlevsellik" ilişkilerinin, noosfer (akıl sahibi canlı varlıklar evreni) düzeyinde "ereksellik" ilişkilerinin egemen ilişkileri oluşturduğu hakkında bak. Adam Şenel, "Noosfer Kavramı ve Ereksellik", Bilim ve Ütopya, sayı 3, İstanbul, 1994.
(3) Bunu Machiavelli ne güzel ortaya koymaktadır: Tamam der, yazgıdan kaçınılamaz (doğadaki nedenselliklerden, determinizmden kaçınılamaz demek ister). Yazgıda sel varsa gelecektir. Ama seli getiren nedenleri öğrenen insan bir dahaki yıla, kanallar açıp, bentler kurarak önlem alıp, kendisini selin etkisinden (yazgı bilinen şeyden) kurtarabilir. Bak. Prens (Hükümdar) XXV. bölüm.
(4) In situ; yanlış dizilmiş değil; dizildiği gibi; "metafizik" değil "matefizik."
(5) "Formelbilim nitelemesi, bilimleri, daha doğrusu pozitif bilimleri "doğa bilimleri", "toplum bilimleri", "formel bilimler" biçimindeki üçlü sınıflandırmanın ürünüdür. Matematiğin form ile, biçimlerle ilişkisi, geometri dalında daha bir açık ortaya çıkmaktadır. "Pozitif" nitelenmesi, matematiğin pozitif bilimlerin kesinleşmesine (sayısallaşmasına) katkısından dolayıdır.
(6) Bak. Noah Kramer, The Sumerians, 1963'den Alâeddin Şenel, "Eski ve Yeni Tarihlendirme Yöntemlerinden Örnekler", Ayko Eğitim Bilim, Derleme 1/1, İstanbul, 1982, s. 24: "Krallık gökten indikten sonra Eridu (kenti) krallığa yükseldi. Eridu'da Alulim kral olarak 28.800 yıl yönetti... Eridu bırakıldı, krallık tanrılarca Battibira'ya verildi. Battibira'da Enlemnuanna 43.200 yıl yönetti... Çoban Dumuzi 36.000 yıl... Tufandan sonra krallık gökten (yeniden) indi. Kiş kenti krallık oldu. Kiş'de Gaur kral olarak 1.200 yıl yönetti. Gulla-niba-da-annapad 960 yıl..."
(7) Newton'un da bu tanrısal müziği işitmeye çalışan sıradışı bir insan olarak gösterdiği çabalarının, "genel çekim yasası"nı ortaya çıkarmasıyla sonuçlanması neyin cilvesi?
(8) Bak. W. Kranz, Antik Felsefe çev. S. Baydur, İstanbul, 1976, Ed. Fak. Yay., V. ve X. bölümler. Benzeri bir sayı mistisizmiyle, St. Augustinus, tanrının yaradılışı 6 günde tamamladığı inancını şöyle kanıtlar: Altı, sayılar arasında tüm çarpanlarının toplamı kendisine eşit olan tek sayıdır: (1x2x3=6=1+2+3). Bu nedenle altı "yetkin sayı"dır. Yetkin (mükemmel) olan tanrı da evreni yetkin bir zaman süresi içinde yaratmıştır.
(9) Hermetizm olarak da adlandırılan bu akım yirminci yüzyılın başında, İtalya'da doğan, geleneksel şiir kurallarına, mantıksal sıraya uymayan şiirlerin üretilmesine yolaçan "hermetik şiir" ekolüyle karıştırılmamalı.
(10) Bak. "Hermetika", Ana Britannica, 1986 baskısı.
(11) "İlm"in anlamı hakkında bak. İslam Ansiklopedisi cilt 5, s. 973 "ilim" maddesi ve Abdülbaki Gölpınarlı, Hazreti Muhammed ve Hadisleri, İstanbul, 1971, "Bilgi, Bilgin Üzerine Hadisleri" bölümü.
(12) Burada, "içkili namaz kılan çarpılır" sözünün doğruluk derecesini sınamak için, içki içip, ezan okuyan İşçi Partili bir imam arkadaşımın davranışını saygıyla anımsamaktayım.
(13) Simyanın kötüye kullanılmaya uygun yapısı, "maymun davası" olarak adlandırılabilecek şu meselle olanca açıklığıyla ortaya konmaktadır: Kasabaya bir simyacı gelir. Bakırı altına dönüştürdüğünü söylemektedir. Birkaç altın karşılığında bunun sırrını isteyene satabileceğini belirtir. Bir saf, istediği altınları verir. Adam, bakır bir tabaka üzerine bir sıvı (asit) dökerek, ona geçici bir süre kalacak olan altın rengi ve parlaklığı verir. Adama ne yapması gerektiğini öğretir. Önce iki rekat namaz kılacak, sonra ezberlettiği duayı ve sihirli sözleri söyleyerek, okunmuş suyu bakırın üzerine dökecektir. Bir koşulla: namaz kılarken maymunu aklına getirmeyecektir. Getirirse sihirin bozulduğunu söyler. Zavallı adam, "maymunu aklıma getirmeyeceğim" diye namaza dururken, her keresinde şeytan maymunu aklına getirmektedir. Ve elbette daha sonra bakıra döktüğü okunmuş su, onu altına çevirememektedir. Maymunu aklına getirip sihirin bozulmasına yol açtığı için. Bir gün maymunu düşünmeden namazını tamamlayabileceği umuduyla, her fırsatta başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerini sürdürerek uğraşıp durur yıllarca.
(14) Bak. Atilla Tokatlı, Gizli Örgütler, İstanbul t.y., Gezegen Yayınevi.
(15) Simya ile ilgili olarak bak. Arthur Edward Waite, Alchemists Through the Ages, New York, 1970, Rudolf Steiner Pub. Hermetika ve büyücülükle bağlantısı için bak. Pennethorne Hughes, Witchcraft Middlesex 1973, Penguin, s. 49. Büyücülük de "afsun" ve "iksir" öğelerinden oluşan bir sahte (ve gizli) bilim sayılabilir. Sonucu (sarhoşluk, felç, öldürme) iksir sağlamaktadır; ama dikkat afsuna çekilmektedir.
(16) Sosyal Darvincilik hakında daha fazla bilgi için bak. Alâeddin Şenel, Irk ve Irkçılık Düşüncesi, Ankara, 1993, Bilim ve Sanat Yayınları, s. 59 vd.
(17) Darwin'in Sosyal Darvinciliğe yol açan düşüncelerinin eleştirisi için bak. Benjamin Farrington, Darwin Gerçeği, çev. Bozkurt Güvenç- Yalçın İzbul, İstanbul 1982, Çağdaş Yayınları.
(18) Bundan sonra çağdaş sahte bilimlerden biri olarak gördüğüm Freudcu psikolojiyi ve psikanalizi ele almalıydım. Ele almayışım, çok sayıda savunucularını doyuracak çap ve sığada eleştiriler yapmama yeterli yerin bulunmadığını düşünmem yüzünden. Yoksa Freudcuları karşıma almaktan korktuğum için değil. Bir yazı başlı başına bu konuya ayrılabilir diye düşünüyorum.
(19) Bu konuda Japon adalarında, uzaktan gözlem altındaki Japon maymunlarında görülen bir davranış değişikliği örnek verilebilir. Son yıllara dek yabanıl patatesleri çıkarıp topraklarını temizlemeden yemekteydiler. Genç bir dişi patatesini denize düşürdü kazayla. Alıp yediğinde topraksız ve tuzlu tadı hoşuna gidince patatesleri yıkayarak yemeye başladı. Ve bu davranış kısa sürede taklitle tüm sürüye yayıldı.
(20) Sosyobiyoloji hakkında ayrıntılı bilgi ve eleştirisi için bak. A. Şenel, "Sosyobiyoloji: Yeni Bir Bilim mi?", İktisat Dergisi, sayı 25, İstanbul, 1985 ve Tuncer Bulutay, "Genetik Belirleyicilik ve Sosyobiyoloji Üzerine", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sayı 78, Ankara, 1985.
(21) Beynin bu işlemi küçümsenmemeli. Bilgi bu işlemle üretilmekte, bilimsel bilgi bu işlemle olanak içine girebilmektedir: Bilimsel bilgiye varmayan vahiy dışında, bilginin ilk kaynağı gözlem ve deneyimlerimizden duyu organlarımız yoluyla edindiğimiz izlenimlerdir. Bunlar belleğe ediniş sırasına göre geçirilir. Daha sonraki bir izlenimde bilinç, bellekteki benzeri izlenimleri çağrıştırır. Böylece aralarında bağıntı kurmuş olur? Çağrışımlar zinciri sürerek, aynı uzamda (mekanda) olanlar ya da bir sonraki zaman diliminde (geçmişte) olanlar çağrıştırılır ve az sonra gene aynı şeyin olabileceği düşüncesine varılır. Olursa söz konusu (çağrıştırılan) iki olay arasında nedensellik bağlantısı kurulur. Bu yolla edinilmiş bilgimizi pratik eylemlerimizde kullandığımızda, beklediğimiz sonucu alırsak gerçekliğin bilgisidir edindiğimiz. Alamazsak değildir.
(22) Okuyucu bağışlasın. Bu örneğin verildiği açıklamanın kaynağını anımsayamadım; aradım, bulamadım. Childe'ın ya da Huberman'ın yapıtlarından biri olabilir (olmayabilir).

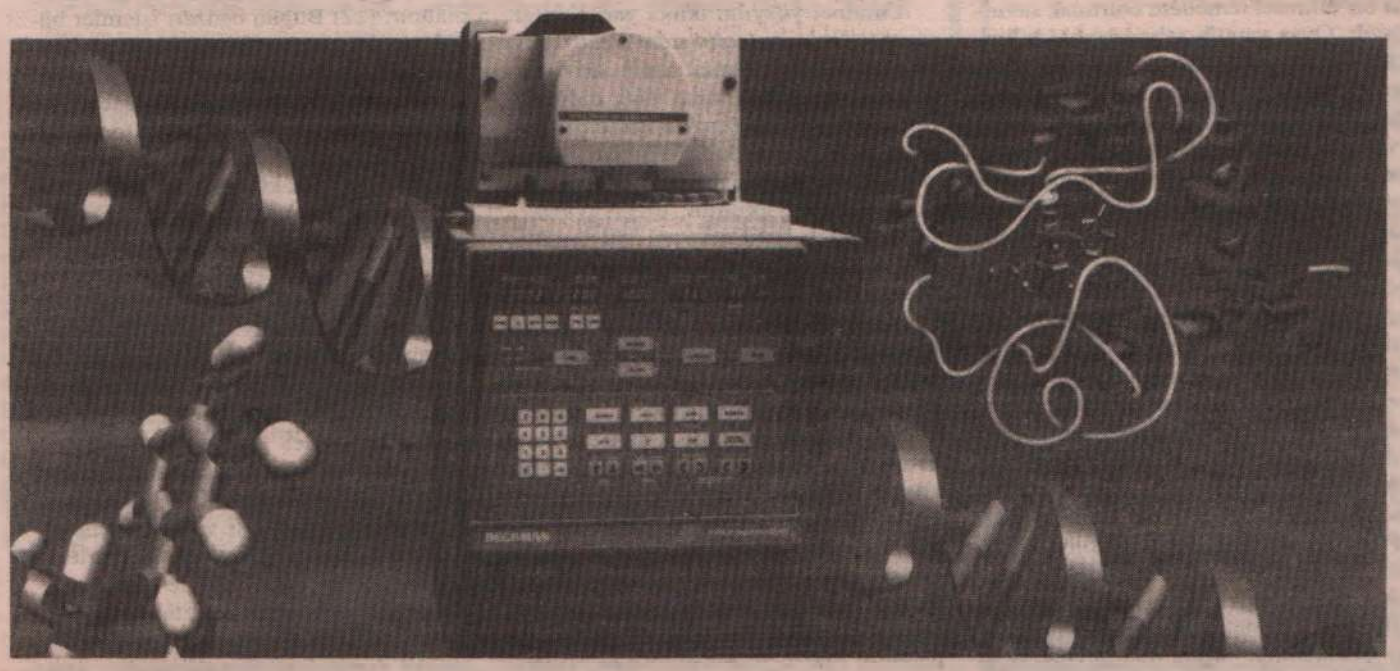

Bir sahte bilim: Astroloji

Prof. Dr. Osman DEMİRCAN (•)

Gün geçmiyor ki, gazetelerde cinci hocalardan, medyumlardan, şifa dağıtıcılardan, muskacılardan, yıldız falcılarından söz etmeyen bir haber, ya da özel televizyonlarda bu konularda bir program olmasın..

Kimi bilinmeyenden haber veriyor, kimi kısmetinizi açıp muradınıza ermenizi sağlıyor, kimi insanın geleceğini okuyor, kaybolan eşyalarını bulduruyor, hatta işsizlikten ve borçtan kurtarıp cinlerinin yardımı ile bol rızka kavuşturuyorlar. Bunların hepsinin 900'lü numaraları var. Astroloji danışma merkezleri kurulmuş, hanıl hanıl çalışıyor: Kişiye özel astrolojik harita okuma üç milyon, tarot falı iki buçuk, şirketler için ticari horoskop beş milyon. Bütün bunlar telefon ile de mümkünmüş. Alo deyip derdinizi birkaç cümleyle anlatıyorsunuz, sorununuz çözülüyor, geleceğinizi okuyorlar. Hem de 2000 yılına kadar garantili okuyanlar var. Astro yaşam, astro diyet, biyoenerji, sihirli sayılar, sihirli yüzükler, kolyeler, bilezikler satarak parasal güçlerini artırırken, bazı anlaşılmaz fakat bilimsel gösterilmeye çalışılan cümleler kullanarak konumlarını da sağlamlaştırmaya çalışıyorlar. Yurtdışında eğitim gördüklerini iddia edenler ve bu işi bilimsel yaptığını söyleyenler var. İnsanların zaaflarından çok iyi yararlanıp insanların gözlerinin içine baka baka yalan söylüyorlar, sahtekarlık yapıyorlar ve özellikle temel eğitimi eksik olan insanları kolayca kandırıyorlar.

Her toplumda artan sosyal bunalımlara çare olarak ortaya çıkan bu sahte bilimler insanların çıkmaza sürüklenmesinden ve bunalımların artmasından başka işe yaramaz. Çağımızda insanlar artık Atatürk'ün dediği gibi hayatta en hakiki (hatta tek) mürşitin bilim ve fen olduğunu hatırlamalı ve yaşamlarında uygulamalıdır. Başka mürşit arayanlar da yasalarla cezalandırılamıyorsa toplumdan dışlanabilmelidir.

Bu yazıda sahte bilimlerden astroloji/yıldız falcılığı konusunda doğru bilgileri aktaracağız. Yıldızlarda umut arayanların ne kadar çağdışı batıl bir görüşün peşinde olduğunu ve kendilerine astrolog veya medyum diyen kişilerin de ne kadar açıkgöz, ne kadar dolandırıcı ve sahtekar olduğunu göreceksiniz.

ASTROLOJİ VE HOROSKOP NEDİR?

Önce astrolojiyi tanıyalım. Nedir astroloji? Astroloji; ay, güneş, sekiz büyük gezegen ve oniki burcun, doğum anındaki konumlarına bakarak doğum anına ilişkin öznenin geleceğini ve karakterini okuma şarlatanlığıdır. Astrolojide özne genellikle insan olduğu gibi, doğum (veya yapım) anı belli olan herşey (örneğin bir hayvan, bir tren, bir uçak, bir bina, bir şirket, hatta bir devlet) de olabilmektedir. Astroloji amacıyla hazırlanan haritalara horoskop denir.

Astrolojide zor olan horoskopun hazırlanmasıdır. Şimdi size öz olarak bunun nasıl yapıldığını anlatayım. Bir kağıda büyükçe bir çember çizilip bu çemberin çevresi Zodyağın 12 burcunu simgeleyen 12 eşit bölüme ayrılır. Herhangi bir bölümden başlayarak bölümlere saat yönünün ters yönünde sırasıyla koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balıklar adları konur. Bu hayvan adları herkesin bildiği gibi burçlardır ve horoskopta 30'ar derecelik bölge kaplarlar. Burçların temsil ettikleri boylam ve tarih aralıkları Çizelge-1'de gösterilmiştir. Burçlar aslında gökyüzünde dünyanın yörünge düzleminin iki yanında aşağı yukarı 18 derece genişliğindeki Zodyak denen kuşakta yer alan 12 takım yıldızdır. Bir burcun temsil ettiği tarih aralığı, gökyüzünde güneşin bu burçta bulunduğu tarih aralığı olarak bilinir.

Çizelge 1- Burçların boylam ve tarih aralıkları

Burçlar	Boylam	Tarih Aralığı
Koç	0-30	21 Mart-20 Nisan
Boğa	30-60	21 Nisan-20 Mayıs
İkizler	60-90	21 Mayıs-20 Haziran
Yengeç	90-120	22 Haziran-22 Temmuz
Aslan	120-150	23 Temmuz-22 Ağustos
Başak	150-180	23 Ağustos-22 Eylül
Terazi	180-210	23 Eylül-21 Ekim
Akrep	210-240	22 Ekim-20 Kasım
Yay	240-270	21 Kasım-19 Aralık
Oğlak	270-300	20 Aralık-19 Ocak
Kova	300-330	20 Ocak-18 Şubat
Balık	330-360	19 Şubat-20 Mart

Horoskopun oluşturulmasında ikinci adım horoskopu okunacak kişinin (veya genel olarak öznenin) doğum anında, ay, güneş ve sekiz gezegenin Zodyak'taki konumlarının saptanıp horoskopa yerleştirilmesidir. Görüldüğü gibi doğum anı horoskopun oluşturulmasında çok önemlidir. Doğum anı bilinmiyorsa horoskopun oluşturulması mümkün değildir. Herhangi bir tarih ve saatte, ay, güneş ve sekiz gezegenin Zodyak'taki konumları, astronomi bilgisi kullanılarak onların tutulum boylamları hesaplanarak bulunur. Ancak bugün bu kadar zahmete gerek yoktur. Astrologlar bu amaçla hazırlanmış hazır çizelgelerden yararlanırlar. Horoskopun oluşturulmasında son adım, doğum anına ilişkin ufuk çizgisinin ve öğlen çemberinin tutulum çemberiyle kesim noktalarının belirlenip horoskopa işlenmesidir. Bu da astronomi bilgisiyle kolayca yapılabilir. Horoskopta ufuk çizgisinin doğu ucundaki burç yükselen burç, batı ucundaki burç da batan (ya da alçalan) burç olarak adlandırılır. Böylece verilen doğum anına ilişkin horoskop hazırlanmış olur.

HOROSKOPUN OKUNMASI

Şimdi iş kalmıştır horoskopun okunmasına. Astrolojide her burca, her eve, aya, güneşe ve sekiz gezegene nedeni üzerinde hiç durulmayan anlamlar verilmiştir. Örneğin Venüs, duygu, aşk, uyum, güzellik ve sanat anlamı taşır ve astrolojiye göre bu etkileri gösterir. Özne üzerinde yükselen burçla alçalan burcun ve bu burçlar yöresindeki gök cisimlerinin etkileri en büyük sayılır. Burçların ve gök cisimlerinin etkisi horoskopta ufuk çizgisinden uzaklaştıkça azalır. Gezegenlerin etkisi horoskopta içinde bulunduğu burca göre güçlenir veya zayıflar. Daha birçok detayla beraber tüm bu anlamlar, etkiler ve horoskopun yorumları her astroloji kitabında yer almaktadır. Horoskopun oluşturulmasında ve yorumlanmasında az da olsa kitaptan kitaba farklılıklar vardır. Burada her ne kadar yer darlığı nedeniyle tüm detayları veremediysek de bu temel bilgi yardımıyla dünya üzerinde herhangi bir anda ve herhangi bir yerde ay, güneş ve sekiz gezegenin konumlarını burçlar arasına yerleştirebiliyor, ufuk çizgisini ve öğlen çemberiyle tutulum çemberinin kesim noktalarını belirleyebiliyorsanız her horoskopu oluşturabilirsiniz ve bir astroloji kitabı yardımıyla da bu horoskopları yorumlayabilirsiniz. Horoskopun oluşturulmasında hazır çizelgeleri anlayamıyor ve kullanamıyorsanız gerekli astronomi bilgisini İstanbul, Ankara ve Ege Üniversitelerindeki astronomi ve uzay bilimleri bölümlerinden alabilirsiniz.

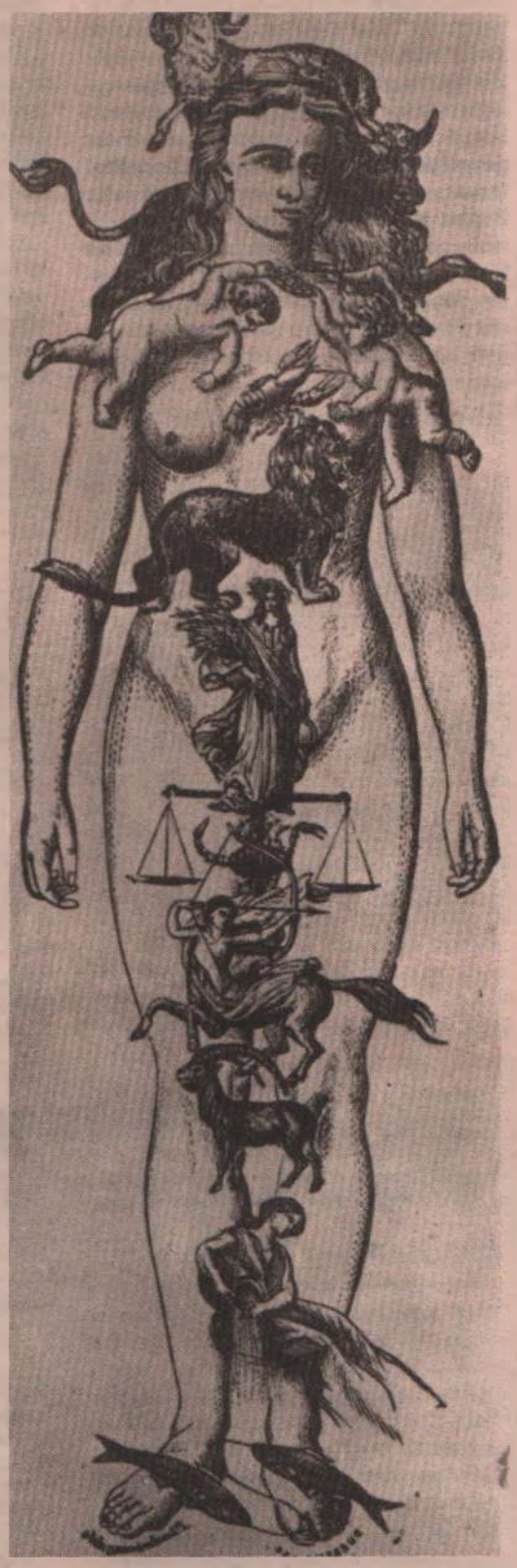

ASTROLOJİNİN DOĞUMU

Bu uğraş nasıl ve ne zaman doğmuştur, kimler geliştirmiştir dersiniz? Bilim tarihi özellikle astronomi tarihi kitaplarında belirtildiğine göre takvimin, saatin ve pusulanın bilinmediği çağlarda insanlar ay, güneş ve bazı yıldızların konumlarına bakarak zamanı ve yönü belirleyebiliyorlardı. "Gökyüzünü okuyarak" toprağa ne zaman tohum atılacağını, ekinlerin ne zaman hasat edileceğini söyleyebilen kişiler, bu ilk toplumlarda büyük saygı gördüler. O zaman şehir aydınlatması bugünkü gibi olmadığı için gökyüzü daha karanlık ve yıldızlar daha parlaktı. Özellikle sıcak bölgelerde gündüz konaklayıp gece kervan yolculuğu yapan insanlar gökcisimlerinin farklılığını ve ilginç hareketlerini ilk keşfedenler olmalıdır. O zaman insanlar yaşamlarını "gökyüzünü okuyarak" yönlendirmiştir.

Bu işi daha doğru daha sistemli yürütebilmek için ilk kez Babilliler çağımızdan 5000 yıl kadar önce gökyüzünü sistemli bir şekilde incelemeye başlamışlar. İncelemeyi kolaylaştırmak için önce gökyüzünü 88 parsele ayırmışlar, her parsele parseldeki yıldızların oluşturduğu şekle göre bir ad koymuşlar (Büyük ayı, Aslan, Terazi, Kanatlı At gibi). Yıldızları da adlandırıp yüzyıllarca hareketlerini izlemişler. Gezegenlerin yıldızlardan farklı olduklarını görmüşler ve onların takım yıldızları arasındaki hareket dönemlerini bulmuşlar. Ay ve güneşin hareketlerini öyle detaylı ve hassas izlemişler ki artık ay ve güneş tutulmalarının ne zaman oluşacağını önceden biliyorlarmış. Bu gün bu bilgiye kaç kişi sahiptir ki? Duyarlı gözlemler sonucu takvimler oluşturulmuş, yağmur mevsimleri, ırmakların ne zaman taşacağı, ekinlerin ne zaman hasat edileceği, hatta ay ve güneş tutulmalarının ne zaman oluşacağı önceden haber verilmeye başlanmış. Çoğu din adamı olan bu ilk astronomlar, o zaman haklı olarak dünyadaki yaşamın gök cisimleri tarafından yönlendirilmiş olabileceğini düşünmüşler. Salgın hastalıkları, savaşları, orduların kazanacağı zaferleri, hatta kişilerin karakterlerini ve gelecekleri önceden yıldızlara bakarak okuyabileceklerine inanmışlar ve astroloji böylece doğmuş. Önce sadece merak ve bilinmeyeni bulma tutkusundan doğan astroloji, çoğu din adamı olan astrologların kendi toplumlarında çıkar sağlama ve saygınlıklarını koruma tutkularıyla sürdürülmüş.

BİREYSEL HOROSKOPLAR

Şimdiye kadar anlatılanları dikkate alarak, astrolojinin gerçekten doğum, yapım veya oluşum anı belli olan herşeyin (insanlar, hayvanlar, bitkiler, binalar, taşıt araçları, eşyalar, şirketler, devlet adamları, devletler vs. gibi) karakterini ve geleceğini horoskop okuyarak doğru bildiğini düşünün. Ne müthiş olurdu. Dünyada çok kısa sürede astrolojinin öngördüğü şekilde her şey değiştirilir, insanlığın gelişmesi inanılmayacak kadar hızlı olurdu. Sonu olumsuz bitecek işlerin sonuçlanması için boşuna emek para ve zaman harcanmaz, sonu iyi bitecek işler yürürlükte bırakılırdı. İşte böylesine büyük olan önemi nedeniyle insanlar bir ümit kapısı olarak astrolojiye sarılmışlardır. Önceleri genel ve kamuya ilişkin olaylarla ilgilenen astroloji,

☞

sonradan bireye yönelen bir gelişme içine girmiştir. İlk bireysel horoskoplar, M.Ö. 400'lü yıllara ait yine Babil horoskoplarıdır. Babil'den sonra astroloji, kültür alışverişiyle zaman ve mekan içinde tüm dünyaya yayılmış ve her zaman ve her yerde küçümsenmeyecek sayıda taraftar bulmuştur. Daha birkaç yüzyıl öncesine kadar hükümdarlar işlerini daha iyi yürütebilmek amacıyla kadrolu astrologlar çalıştırmışlardır. Bilindiği kadarıyla tarih boyunca çoğu astronom olan **Hales, Pitagoras, Aristo, Platon, Hipparchos, Ptolemaus, Galilei, Copernicus, Tyeho Brahe, Kepler, Flamstead** gibi dönemlerinin çok meşhur bilimadamları bile ya bizzat aktif olarak astrolojiyle uğraşmışlar, dönemin yöneticileri için bu işi görev olarak yapmışlar veya aktif olarak astrolojiyle uğraşmasalar bile astrolojinin doğruluğuna inanmışlardır.

ASTROLOJİNİN GERİLEMESİ

Doğru olması halinde çok büyük öneme sahip olması nedeniyle, 16. yüzyıla kadar bilim adamlarının bile vazgeçemediği astrolojinin bir boş inanç olduğu, İslam toplumlarında daha 7. yüzyılda farkedilmişti. Birçok kaynaktan bilindiğine göre, **Hz. Muhammed**'in bir hadisi, "*Bir kahine, falcıya, yahut müneccime gidip de onların dediğine inanan kafirdir*" demektedir. Astrolojinin boş inanç olduğu **Katip Çelebi**'nin "*Kesfü'z Zünun*" kitabında şöyle belirtilmiştir: "Yıldızların tesirine inanmak haramdır. Bazı hadiselerin diğerlerinin sebebi olması mümkündür. Fakat yıldızların saadetin sebebi yahut uğursuzluğun illeti olduğuna dair ne hissi, ne akli, ne de işitilmiş bir delil yoktur. Hissi delilin olmadığı meydandadır. Çünkü müneccimlerin dediklerinin çoğu çıkmıyor. Nitekim bazı hakimler söylemişlerdir: Bu nücum ilminin cüziyatı idrak edilmez külliyatı da tahkik edilmez. Akli delil olmadığına gelince müneccimlerin gösterdikleri sebepler ve onların usülleri birbirine aykırıdır. Şeriat cihetinden ise mezmum değil belki yasaktır."

Batıda ise astrolojinin gerilemesi 16. yüzyılda ilk üniversitelerin kurulup bilimin önem kazanması, büyük buluşların yapılmaya başlanması ve kilisenin muhalefeti sonucu başlamıştır. 1710'da Avrupa'da astrologların kullandığı astronomi çizelgelerinin matbaalarda basılıp dağıtılması yasaklanmış, takvimlerden her türlü astrolojik yorumlar çıkarılmış, hatta bazı devlet kütüphaneleri astroloji yayınlarından temizlenmiştir. Ellerinde gerekli astronomi çizelgeleri bulunmayan astrologlar, horoskop oluşturamadıkları için bu işi bırakmaya başlamışlar. Doğru horoskop oluşturmak sadece profesyonel astronomların yapabileceği bir iş haline gelmiş. Onlar da genelde astrolojiye inanmadıklarından astroloji sönümlenmiş ve büyük ölçüde unutulmuş.

Bu durum 20. yüzyıla kadar sürmüş. 20. yüzyılda basın yayın ve fikir özgürlüklerinin yaygınlaşmasıyla beraber, astrolojide Batı toplumlarında tekrar ortaya çıkıp hızla yayılmaya başlamıştır. 20. yüzyıla gelmeden de birçok toplumda astroloji gizli gizli etkinliğini gösterirken, bazı ülkelerde de devlet eliyle yürütülüyordu. Örneğin İslamda müneccime inanmak haram olduğu halde Osmanlı devletinde kadrolu çalıştırılan müneccimlerin sayısı o kadar fazlaydı ki bir de müneccimbaşıları vardı. Bir iş yapılmadan önce müneccimlere danışılır, her türlü devlet işi astrolojiyle yönetilirdi. Örneğin **III. Mustafa** (1757-1774) müneccim sözüyle 1768'de Rusya'ya savaş açmış, savaşın kötü gitmesi üzerine Prusya Kralı **II. Frederik**'e elçi göndererek üç müneccim istemiş ve önemli devlet işlerinin başlatılması için en uygun tarihleri sormuştur. **II. Frederik**'in yanıtı ise "Devlet işlerinde

tarihten ve deneylerden yararlanırım. Orduyu her an savaşa hazır bulundururum. Devlet hazinesini para ile dolu tutarım. Benim üç müneccimim bunlardır" şeklinde olmuştur.

YENİDEN YAYGINLAŞMASININ NEDENLERİ

20. yüzyılda artık aşağı yukarı her ülkede basın yayın ve fikir özgürlüğü olduğu için astrolojiye inanmak veya onunla aktif olarak uğraşmak suç değil hatta bir sosyal ayrıcalıktır. Kendilerine karşı görüşün sözlü veya yazılı aktarılması dışında önlerinde hiçbir engel yoktur. Kişiler ister astrolojiye sadece inanıp onun sempatizanı olur, isterse aktif olarak astrolojiyle uğraşıp onu yayabilir veya ondan çıkar sağlayabilir. Yapılan istatistiklere göre: (a) Çoğu ülkede nüfusun yüzde 50'den fazlası astrolojiye az veya çok inanmaktadır. (b) Kırsal kesimlerde astrolojiye daha az inanılır. (c) Temel bilimle uğraşan bilimadamları astrolojiye inanmamaktadır. (d) Sosyal problemlerin fazla olduğu kalabalık şehirlerde astroloji inancı daha yaygındır. (e) Kadınlar erkeklere göre astrolojiyle daha ilgilidir. (f) Fen bilimi eğitimi görmeyen sanatçılar ve işadamları aynı şekilde astrolojiyle daha ilgilidir. Kalabalık toplumlarda refah içinde yaşasalar bile kendilerine güvenleri sarsılan, sosyal bunalımlara giren insanlar, astrolojiyi sorunlarına bir çözüm olarak görürler. Bu tür fırsatları iyi değerlendiren astrologlar, insan psikolojisini de iyi kullanarak astrolojiyi kazanç kapısı haline getirmişlerdir. Yine istatistiklere göre astrolojiye inancın yaygınlaştığı toplumlar gelir dağılımının bozulduğu, içkinin, kumarın, şans oyunlarının yaygınlaştığı, aile kavramının dejenere olduğu toplumlardır. İlk kez 1968 Eylül'ünde Paris'te Londra'da "Astroflash" adlı astrolojinin bilgisayar programlarıyla gerçekleştirildiği merkezler açılmış ve astrolojiye bilgisayar uygulaması gelişmiş ülkelerde hızla yaygınlaşmıştır. Bu yolla, özellikle fen bilimlerinde kültür düzeyi düşük olan ve sosyal sorunlar içine itilmiş insanlar, astroloji aracılığıyla yanıltılmakta ve parasal çıkar uğruna sömürülmektedir. Eski ABD başkanının eşinin bile işlerini kolay çözüm olarak gördüğü astrologuna danışarak yürüttüğü basında duyurulmuştu. Ülkemizde de özellikle büyük şehirlerde sosyal sorunların artmasıyla beraber astrolojinin de yaygınlaştığı bilimadamları tarafından kaygı ile izlenmektedir. Örnek olarak: (a) Birçok yayın organı günlük, haftalık veya aylık horoskoplar yayınlamaktadır. (b) Devletin televizyonunda astrologlarla uzun sohbet programları düzenlenmekte, aynı programlarda bilimadamlarına bu fırsat verilmemektedir. (c) Astrolojiyi bilim gibi gösteren kurslar, seminerler düzenlenmektedir. (d) Basında duyurulduğuna göre "Astroloji merkezi" kurulmuştur. (e) PTT de bu çıkar çarkına 900'lü numara-

Siz hâlâ yengeç burcundan olduğunuzu mu sanıyorsunuz?

Dr. Rennan PEKÜNLÜ (*)

11 Temmuz 1991 günü Ay'ın gölgesi batı yarımı küresini süpürdü geçti. O gün, 2132 yılına değin göreceğimiz tüm tam Güneş tutulmalarından en uzun sürecek olanına tanık olduk. Milyonlarca kişi, kısa bir süre için karanlıkta kaldı. Ancak aynı karanlık, astrologların "fahiş" bir yanlışını aydınlığa çıkardı.

Amerika'nın Los Angeles kentinde yaşayan amatör gökbilimcilerinden **Ben Mayer**, "*İkizler Burcu Yarışması*" adını verdiği, 10.000 dolar ödüllü bir yarışma düzenledi. Tam Güneş tutulmasının gerçekleştiği 11 Temmuz günü çekilmiş ve Güneş'i ardındaki *Yengeç* takımyıldızına ait yıldızlarla birlikte görüntülemiş olan kişi fotoğrafı getirince ödülünü hemen alacaktı.

Heyhat! O gün gökbilimcilerin bilip herkese açıkladığı, ancak astrologların bilip de "bir günah keçisi gibi gizledikleri" bir gerçek vardı. 11 Temmuz günü Güneş *? Gemini* yıldızının tam önündeydi. *? Gemini*, *İkizler* takımyıldızının dördüncü en parlak yıldızıdır. Diğer bir deyişle, Güneş o gün, yani tam Güneş tutulmasının gerçekleştiği 11 Temmuz 1991 günü *Yengeç* takımyıldızında değildi. *Yengeç* takımyıldızıyla *İkizler* takımyıldızı arasındaki sınırdan, *İkizler* takımyıldızının "ortalarına" doğru tam 10 derece (10 yay derecesi) uzaktaydı!

İnsanın usuna hemen şu soru takılıyor: Mayer denen bu kişi asla kazanılamayacak olan bu yarışmayı niçin düzenledi? Bu sorunun yanıtını kendisi şöyle verdi: "*Çünkü insanların astrologlara değil gökbilime ve gökbilimcilerin gözlemlerine inanmalarını istiyorum.*"

Hangi gazetenin "Burç Falı" köşesini açarsanız açınız, 21 Haziran-22 Temmuz tarihleri arasında doğmuş olan bir kişinin "Güneş işareti"nin *Yengeç* olduğunu görürsünüz. Kısacası, 11 Temmuz 1991 günü Güneş'in *Yengeç* takımyıldızının ortasına yakın bir yerde olmasını beklersiniz. Binlerce yıl önce astrologlar horoskop tahminleri için Güneş, Ay ve gezegenlerin konumlarını içeren haritalarını hazırlarken, Güneş gerçekten de yukarıda sözü edilen tarihler arasında *Yengeç* takımyıldızında bulunuyordu. Şarabın, mumyanın, fosilin belki daha birçok şeyin eskisi iyi oluyor da, horoskobun eskisi bazı kişiler için galiba sıkıntı verici oluyor!

O tarihlerden günümüze geçen zaman içinde Yer'in dönme ekseninin belli bir doğrultu çevresinde, tıpkı bir topaçın "kafa" sallaması gibi (presesyon) yer değiştirmesi, Güneş'in takımyıldızlarda bulunma zamanını değiştirmiştir. Bu durumun ayırdında olan "bilinçli" astrologlar bu tutarsızlığı örtmek amacıyla bugün yıldızlara değil "astronomik işaretlere" gönderi yapmaktadır.

Kuşkusuz, eğer "presesyon" gibi bilimsel kavramları halka taşıyıp onlarda bilimsel bilinç ve heyecan uyandıramazsak, astroloji, eski zamanların mirasıyla kaderci kesimler üzerindeki çekiciliğini sürdürecektir.

Ancak bu bağlamda astrologlara da birkaç sözümüz olacak: Uygar toplumlarda bireyin cinsiyeti, dinsel inançları, derisinin rengi, ulusu veya bunlar gibi tamamen doğuştan gelen özelliklerleyle değerlendirilmeleri kınanır. İnsanları doğuştan kaynaklanan bir başka özellikle, gök cisimlerinin konumlarıyla değerlendirmekten kaçınmayan astrologlar uygar bir toplumun gereksinimlerini yerine getirmekten uzak davranıyorlar. Aslan burcundan olan bir erkeğe randevu vermekten ya da Başak burcundaki bir kıza başlık parası ödemekten kaçınmayı salık veren zihniyet, Almanya'daki bir yahudiye "sabun" veya Amerika'daki bir zenciye "maymun" gözüyle bakan zihniyetten daha mı az kötü?

(*) Ege Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü

larla hizmet vermektedir.

13. BURÇ

Hatırlarsınız geçenlerde basında ve televizyonlarda 13. burç ile ilgili bir haber yayıldı. Herkesin burcunu gözden geçirmesi gerektiği belirtildi. Haber aslında bir İngiliz astronomun demeciydi ve doğruydu. Aslında 13. burcun varlığı yeni değildi. Ophiuchus (Yılancı) takımyıldızının bir burç olduğu yüzyıllardan beri astronomlar tarafından bilinmektedir. Güneşin gökyüzündeki izdüşümünün yıl boyunca izlediği yol üzerindeki takımyıldızlara "burç" denir. "Burçlar" aslında bu yol üzerindeki yıldızların oluşturduğu şekillere verilen adlardır ve burçların her kültürde yerleri sayıları ve adları farklıdır. Örneğin Çin kültüründe 28 burç vardır. M.Ö. 3000 yıllarında Babillilerin belirlediği takım yıldızlara göre o zaman burçlar kuşağında 12 takım yıldız (yani 12 burç) adlandırılmıştır. Yıldızların uzaydaki öz hareketleri sonucu zamanla Yılancı takım yıldızının bir kısmı da burçlar kuşağına kaymış ve 13. burcu oluşturmuştur. İnsanlar tarafından adlandırılan burçlara üç boyutlu uzayda başka bir açıdan bakılsa şekilleri tamamen farklı olur. Gökyüzünün sistematik incelenmesini kolaylaştırmak amacıyla kullanılan takım yıldız ve burç kavramı tamamen yapaydır. Bunların sınırları da insanlar tarafından oluşturulur ve zaman zaman bu sınırlar da değiştirilir. Bugünkü sınırlarıyla burçlar, burçlar kuşağında astrologların bildiği gibi eşit bölgeler kaplamaz. Astrologlara göre güneş 30 günde bir burçtan öbürüne geçer. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Örneğin güneş Akrep burcunda 23-29 Kasım arası sadece 6 gün kalırken örneğin Boğa burcunda 14 Mayıs-20 Haziran arası 37 gün kalır. Bu şekilde astrologların söylediklerine hangi açıdan bakarsanız bakın tutarsızdır.

ŞARLATANLIĞA KARŞI MÜCADELE

Astroloji tam anlamı ile bir aldatmacadır, sahtekarlıktır, yalancılıktır, dolandırıcılıktır. Bu nedenle buradan tüm cumhuriyet savcılarına sesleniyorum ve suç duyurusunda bulunuyorum. Kendilerine astrolog ve medyum diyen tüm dolandırıcılar cezalandırılmalı, halkı kandırmaları önlenmelidir.

Bakın 18'i Nobel ödüllü 186 bilimadamı astroloji hakkında ne diyor:

"Aşağıda imzası bulunan bizler -astronomlar, astrofizikçiler ve başka disiplinlerden bilimadamları- astrologların özel ya da genel olarak yaptıkları kehanetlerin ve verdikleri öğütlerin koşulsuz olarak kabul edilmesi tehlikesine karşı kamuoyunu uyarmak istiyoruz. Astrolojiye inanmak isteyenler, ilkelerinin hiçbir bilimsel temele dayanmadığını bilmelidirler.

"Eskiden insanlar astrologların kehanetlerine ve öğütlerine inanırlardı, çünkü astroloji onların sihirsel dünya görüşlerinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu insanlar gökteki nesneleri tanrıların mekanları, ya da tanrılar tarafından gönderilen çeşitli işaretler olarak görmekteydiler. Dünyayı gezegenler ve yıldızlardan ayıran mesafelerin büyüklüğü hakkında en ufak fikirleri bile yoktu. Günümüzde bu mesafeler hesaplanmıştır ve genel çekimle ilgili olsun ya da olmasın, uzaktaki gezegenlerin ve daha da uzakta bulunan yıldızların doğurabilecekleri etkilerin ne denli önemsiz olduklarını şimdi görüyoruz. Yıldızlar ve gezegenlerin doğum anında uyguladıkları güçlerin geleceğimizi herhangi bir biçimde belirlediğini düşünmek açıkça yanlıştır. Uzaktaki gökcisimlerinin bazı günleri ya da bazı dönemleri bazı eylemler için daha uygun kıldığı ya da bir kişinin içinde doğduğu burcun, onun başkalarıyla uyuşması ya da uyuşmamasını belirlediği de aynı şekilde doğru değildir.

"Astrolojiye niçin inanılır? İstikrarsız çağımızda alacakları kararlarda kendilerini başkalarının yönetimine rahatça bırakmak hayalinde olanlar çoktur. Bu kişiler, kendi denetimleri dışındaki yıldızların güçleri tarafından önceden belirlenmiş bir yazgıya inanmak isterler. Ama hepimiz yaşamla karşı karşıya gelmek ve geleceğimizin yıldızlarda değil, kendimizde olduğunu anlamak zorundayız.

"Bilgilerin ve eğitimin geniş ölçüde yayıldığı bir dönemde, sihir ve boş inançlar üstüne kurulu inançları kötüleme gereği duyulmayacağı düşünülebilirdi. Oysa astroloji inancı modern toplumu sarsmış durumdadır. Biz özellikle, üstelik çoğu saygın olan iletişim araçları, gazeteler, dergiler ve yayımcıların sürekli olarak, eleştirel bir tavır almaksızın astrolojik haritalar, kehanetler ve yıldız fallarını yayınlamaları olgusuyla ilgiliyiz. Bu, aydınlık düşmanlığının güçlenmesinden başka hiçbir işe yaramaz. Astroloji şarlatanlarının iddialarına doğrudan ve kuvvetle karşı çıkma vaktinin geldiğini düşünüyoruz.

"Astrolojiye inanmayı sürdüren her kişinin, bu inancın kanıtlanmış hiçbir bilimsel dayanağı olmadığını hatta bu inancın tersini gösteren birçok kanıtın bulunduğunu bilmesi gerekir."

ASTROLOJİ NEDEN BOŞ BİR İNANÇ?

Şimdi de 5000 yıllık geçmişe sahip olan astrolojinin neden bilim olmadığını ve neden boş bir inanç olduğunu madde madde açıklayalım:

1) Her ülkenin ilk, orta ve yüksek öğretim programlarında bütün bilim dallarının öğretimine az veya çok yer verildiği halde, hiçbir ülkenin okullarında astroloji ders olarak okutulmamaktadır. Gerçeklik payı olmadığı için özel okulların ders programlarında bile astrolojiye yer verilmemektedir. "Yurtdışında eğitim görmüş astrologlar" resmi hiçbir niteliği olmayan sadece para kazanma amacıyla açılmış özel kurslardan belge alan kişilerdir.

2) Bilimin herhangi bir dalında aktif olarak çalışan her bilimadamının adına (hangi ülkeden olursa olsun) "Science Citation Index"te yer verilmektedir. Fakat bu kaynakta ne kadar meşhur olursa olsun hiçbir astrologun adına rastlanmamaktadır.

3) Yıldızlar ve gezegenler gibi değişik gök cisimlerini inceleyen bilim dalı astronomidir. Gök cisimlerini en iyi tanıyan kişiler de astronomlardır. Her ülkenin öğretim programlarında astronomiye değişik düzeylerde yer verilmektedir. Yıldızları ve gezegenleri toplum içinde tüm özellikleriyle en iyi bilen kişiler astronomlar olduğu halde hiçbir astronom astrolog değildir ve hiçbir astronom astrolojiye inanmamaktadır. Astrolojiye inanan üst düzey meslek sahipleri, fen eğitimi almamış, gök cisimlerinin ne olup olmadığını bilmeyen futbolcu, sinema sanatçısı, müzisyen, edebiyatçı gibi fen bilimlerinden uzak meslek sahipleridir. Fen bilimleri eğitimi görüp de astrolojiye inananlarsa sayıca çok azdır ve bu kişiler fen bilimlerinin önemini algılayamamış "kerhen" fen eğitimi görmüş kişilerdir.

4) Astroloji, kişilerin (veya genel olarak öznelerin) karakterlerinin ve gelecekleriniin doğum anında ay, güneş ve sekiz gezegenin (dünya hariç) Zodyak'taki konumlarıyla belirlendiği iddiasındadır. Her doğum anı için oluşturulabilen bu konum haritalarına bakarak horoskop oluşturmak tamamen astronomik bir bilgidir. Astrolojide dünyanın presesyon ve nütasyon hareketleri ve burçlar kuşağındaki takım yıldızların sayısı ve sınırları ya hiç dikkate alınmadığı veya yanlış dikkate alındığı için hiçbir horoskop doğru oluşturulamamaktadır. Bu nedenle yıldızların ve gezegenlerin etkisi olmuş olsa bile horoskoplar yanlış oluşturulduğu için yanlış yorum yapılmaktadır.

5) Astrolojide doğum anı neden önemlidir? Yıldızlar bebeğe doğum anında etki eder de anne karnında etki edemez mi? Doğum normal değilde doktor tarafından önce veya sonra oluşturulmuşsa o kişinin horoskopu nasıl olur? Doğum, kutup bölgelerinde, uzayda veya başka bir gezegende oluşmuşsa horoskop nasıl oluşturulacak? Bu gibi sorulara astroloji yanıt verememektedir.

6) Farklı horoskopların yorumu meşhur astrologlar tarafından hiçbir bilimsel nedene dayanmadan uydurulmuştur. Örneğin astrolojiye göre bir kişinin doğum anında Venüs yükselen veya alçalan burçta ve kendi evindeyse o kişi için duygusallık aşk, uyum, güzellik ve sanat ön plandadır. Bu aslında mitolojik bir bilgidir. Venüs gezegeni 3000 yıl kadar önce parlaklığı nedeniyle aşk tanrıçasının simgesi olarak bellenmiştir. Bugün yoğun atmosferi altında sera etkisiyle 460° C'de yanıp kavrulduğunu bildiğimiz Venüs gezegeninin dünyadaki kişilerin aşklarıyla güzellikleriyle ne ilgisi olabilir ki?

7) Gök cisimlerinin dünyaya ulaşan çekimsel ve ışınımsal hiçbir etkisi, kişinin yakın çevresinden (örneğin koltuğundaki kitabından) aldığı bu tür etkilerden daha büyük olamaz.

8) Gökyüzünde insanı etkilediği düşünülen sadece 12 burç, ay, güneş ve sekiz gezegen yoktur. Her bakımdan daha etkin olması beklenen süpernova artıkları, pulsarlar, kara delikler, aktif galaksiler, kuasarlar nedense astrologlar tarafından dikkate alınmamaktadır.

9) İstatistik bulgular, hiçbir zaman astrolojiyi desteklememektedir. Örneğin astrolojiye göre başak burcunda doğanlar iyi idareci olamazlar. Terazi burcunda doğanlar yeşil gözlü değildir vs. Kendiniz bir istatistik yapın astrolojik bilgilerin doğru olmadığını göreceksiniz. Örneğin kuzey ülkelerinde göçmen olmayan herkes yeşil gözlüdür ve istatistik olarak insanların 12'de biri terazi burcunda doğmuştur.

10) Astrolojide gerçeklik payı olsaydı önce yaygın eğitim yapılır sonra insanlığın yararına kullanılarak insanlığın gelişmesi inanılmayacak kadar hızlandırılabilirdi. Astrolojinin öngördüğü sonu olumsuz bitecek olaylar ve işler için boşuna emek para ve zaman harcanmaz hatta önceden alınacak tedbirlerle olumsuz işler olumluya çevrilir, sadece sonu iyi bitecek işler yürürlükte tutularak insanlığın hızla gelişmesi sağlanırdı. 5000 yıldır insanlığın gündeminde olan astroloji bu yönde insanlığa hiçbir yarar sağlamamıştır, bilimsel düşünceye göre bundan sonra da sağlaması beklenmemektedir.

5000 yıl öncesinin saygı duyulan uğraşı astrolojinin artık bugün anlamsız bir boş inanç olduğu su götürmez bir gerçektir. Bilimadamlarına göre astrolojiden çıkar sağlamak aldatmacadan hatta dolandırıcılıktan başka birşey değildir. Ahlaki açıdan kimsenin kimseyi aldatmaya hakkı yoktur. Astroloji doğru olsaydı bugün öncelikle gökcisimleriyle uğraşan astronomlar astrolog olurdu. Çünkü toplumda gökcisimlerini en iyi bilenler ve tanıyanlar astronomlardır. Bırakın astrolog olmayı, dünyada hiçbir astronom astrolojiye inanmamaktadır. Çağdaş bilime birazcık da olsa inanıyorsanız gelin bu gizemli dünya görüşünden vazgeçin; kendi denetiminiz dışında yıldızların güçleri tarafından önceden belirlenmiş astrolojik bir yazgı olamaz. Yaşamınızı kendiniz yönlendirin ve paranızı, emeğinizi, zamanınızı boş inançlarda değil, insanlığa yararlı işlerde kullanın.

(*) Ankara Üniversitesi Gözlemevi Müdürü

BİLİM VE ÜTOPYA
Nisan 1995

'Kafa sağlığı' ve şarlatanlık

Hüseyin BATUHAN

İşin asıl korkunç olan yanı da, bunların serbestçe ellerini kollarını sallayarak aramızda dolaşmaları, melanetlerini tutursuzca işleyebilmeleri, hattâ bazan bir "hayranlar" ordusu toplayabilmeleridir. İşte bunlardan biri Medyum Memiş (ortada).

Tıp bilimi bugüne kadar insanın daha çok bedenine musallat olan pek çok hastalığın çaresini bulmuşsa da, ne her hastalığın kökünü kazıyabilmiş, ne de kanser ve AIDS gibi öldürücü veya romatizma ve artritis gibi sürüngürücü hastalıkların kesin tedavi yollarını bulabilmiştir. İnsanın daha çok duygusal dengesini bozan ruh hastalıklarında da durum daha iç açıcı değildir, ancak eskiye oranla her iki alanda da büyük ilerlemeler sağlanmış olduğu, tıbbî bilgilerimiz arttıkça tedavi konusunda çok daha etkili ve güvenilir yöntemlerin bulunacağı bence şüphe götürmez. Şüphe etmediğim bir başka nokta da, bütün hastalıkların önünde sonunda "bilimsel" yöntemlerle tedavi edilebileceğidir, dolayısıyla ne "mucizevî" çareler bulduklarını, ne de "alternatif tıp" adı altında ortodoks (=bilimsel) tıbbın başedemediği hastalıkları iyileştiren ilâç ve yöntemler bulduklarını iddia eden şarlatanlara iltifat etmemek gerekir.

Ne var ki, bu ancak "kafa sağlığı" yerinde olanların harcıdır, dolayısıyla insanları yalnız onlara mucizevî sağlık reçeteleri sunan tıp şarlatanlarının değil, onları "dünyevî" veya "uhrevî" mutluluk vaatleriyle kandıran öteki şarlatanların da şerrinden koruyabilmek için onlara sağduyuları ile akıllarını nasıl kullanmaları gerektiğini öğretmek gerekir. Bu da insanlara "rasyonel" dediğimiz düşünme alışkanlıklarını kazandırmakla olur. Ben de "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabımda kafa sağlığına düşkün olup da bunun nasıl sağlanacağı konusunda yeterli bilgisi olmayanlara bazı ipuçları vermeye çalıştım. (1)

"KAFA SAĞLIĞI"NIN ANLAMI

Biraz da bazılarının burada kullandığım "kafa sağlığı" deyimini yadırgayabileceklerini düşünerek, bu deyimi biraz açıklamak ihtiyacını duyuyorum. Gerçekten de, çoğu insan "beden sağlığı" ve "ruh sağlığı" deyimlerini sık sık kullanır, ama "kafa sağlığı" sözünü duyan pek olmamıştır. Hattâ bu tür bir kullanımı yersiz, hiç değilse "abartılı" bulanlar da olabilir. Gerçi burada geçen "sağlık" sözcüğü temelde tıbbî bir terim, ama konuya "ruh hekimliği" açısından yaklaşmayı düşünmüyorum; amacım sadece bazı düşünme bozukluklarına dokunup bunların nereden kaynaklandığını, dolayısıyla nasıl tedavi edilebileceklerini göstermek. "Tedavi" sözcüğünü kullanmakla gene tıp alanına tecavüz ettiğimi düşünenleriniz olabilir. Belki burada "giderme","düzeltme" hattâ "tamir" sözcüğünü de kullanabilirdim, ama "ruh hastalıkları" kategorisine girmeseler bile, bazı düşünme bozukluklarının yalnız bunlara "düçar" olanlar için değil, başkaları için de bazen çok zararlı sonuçları olduğunu gördüğümden, bu tür bozuklukların da "hastalık" kategorisine sokulabileceğine inanıyorum. Gerçi bu tür bozukluklarla "malûl" olanlar "hasta" olduklarının farkında değildirler, hattâ bunun kendilerine hatırlatılmasını "hakaret" sayarlar, ama biraz ilerde göstermeye çalışacağım gibi, kafalarından hasta olan bazı insanlar gerek kendilerine gerekse başkalarına sadece zararlı değil, son derece tehlikeli de olabilirler. Hattâ kanımca insanlığa şimdiye kadar en büyük kötülükleri yapmış olanlar bu tür hastalardır. "Deli" diye tımarhaneye tıktığımız insanlar bunların yanında "zararsız" sayılır. İşin asıl korkunç olan yanı da, bunların serbestçe ellerini kollarını sallayarak aramızda dolaşmaları, melanetlerini fütursuzca işleyebilmeleri, hattâ bazan bir "hayranlar" ordusu toplayabilmeleridir. Bu nedenle hiçbir hastalık bunların çevrelerine yaydığı hastalıklar kadar sinsi, bulaşıcı ve tehlikeli olamaz.

O halde ilkin şu "kafa sağlığı" deyiminden ne anladığımı kısaca açıklayayım. Bunu "elden geldiğince yanılgıya düşmeden düşünebilme alışkanlığı" diye tanımlayabileceğimi sanıyorum. Yanılmanın başlıca iki türü vardır: 1) İnanç veya fikirlerinde yanılma; 2) Çıkarımlarında yanılma veya mantıksal yanılgı. Ben burada sadece birinci türden yanılmalar üzerinde duracağım. Eğer uzaktan gördüğüm birini yakın bir dostuma benzetir de, o kişi biraz daha yaklaştığında onun dostum olmadığını görürsem, o anda kapılmış olduğum bir inancımda yanılmışım demektir. Her yanılma rahatsız edicidir, ama bazı yanılmalar tehlikeli, hattâ öldürücü olabilir. Zehirli bir mantarı iyi sanıp yemek gibi. "Duyu aldanması" diye bir şey olduğunu da unutmayalım.

SAĞDUYU VE AKIL

Yalnız insanların değil, genellikle hayvanların da ayakta kalabilmeleri yanılmalarından ders alabilmelerine, başka bir deyişle, *yanılmamayı öğrenmelerine* bağlıdır. Bu yeteneğe sağduyu diyoruz. Buna göre, "sağduyulu" olmak, "sağduyusunu kullanabilmek" kafa sağlığının ilk aşaması. İnsanlar genellikle sağduyuludurlar, yani günlük hayatta kaba yanılmalardan korunmasını bilirler. Nitekim, insan herhangi bir şey satın alırken aldığı şeyin taze mi, sağlam mı, kaliteli mi olduğuna, satıcının aşırı bir fiyat isteyip istemediğine dikkat eder, zira bu konularda birkaç defa aldandığını görmüştür. Aynı şekilde, evden çıkarken şemsiyesini almayı unuttuğu veya ihmal ettiği için yağmura yakalanmış, sonunda da hastalanmış olduğunu hatırladığı için daha tedbirli olmayı öğrenmiştir. Hele caddede karşı tarafa geçerken önce sağına soluna bakmak gerektiğini, aksi takdirde hayatını "göz göre göre" tehlikeye atmış olacağını çok iyi bilir. Örnekleri artırmaya gerek yok, zira herkes yaşamını sürdürebilmek için elinden geldiğince yanılmaktan çekinmek, başka bir deyişle "bilgili" davranmak zorunda olduğunu bilir. "Bilgi" ise doğruluğu yeterince belgelenmiş inanç demektir. "Bilgili davranma alışkanlıkları edinmiş olma" anlamına gelen "sağduyu"nun hayatî bir önemi olduğu apaçık.

"Kafa sağlığı" için "sağduyu" gerekli ise de her zaman yeterli değildir, zira pratik yaşamımızı iyi kötü sürdürmemizi mümkün kılan bilgilerimizin ancak bir bölümünü kendi deneme ve yanılmalarımızdan elde ederiz, hepsini değil. Toplumsal hayatımızla ilgili ahlakî, iktisadî, siyasî, dinî hattâ tıbbî konularda nelere inanmamız gerektiğini genellikle başkalarından öğreniriz. İşte burada *yanıltılma* (hattâ bazan düpedüz *aldatılma*) sorunu ile karşı karşıya kalırız. Bu tür yanıltılma ve aldatılmalardan korunmak için "sağduyu"muzun çok daha gelişmiş bir biçimi olan "aklımızı" iyi kullanmasını bilmek zorundayız. (Ben burada "akıl" sözcüğünü kabaca "*inanılmaya değer* fikirleri *inanılmaması gereken* fikirlerinden ayırdedebilme yeteneği" anlamında kullanıyorum.)

ŞÜPHECİLİK

İster pratik isterse teorik yaşamımızla ilgili olsun, her insan kendini başkalarının üretmiş olduğu bir hazır inançlar ve fikirler dünyasının içinde bulur. Bu inanç ve fikirlerden ancak küçük bir bölümü "bilgi" katına yükselmiştir. İşte bilim bu tür bilgilerden, yani "doğruluğu artık şüpheye yer bırakmayacak kadar iyi belgelenmiş" inanç veya fikirlerden oluşur. Yalnız şimdiye kadar ortaya atılmış olan her fikrin bu niteliği taşımadığı da şüphe götürmez. Dolayısıyla "karşılaştığımız yeni bir fikrin 'inanılmaya değer' olup olmadığını nasıl bilebiliriz?" sorusu çıkıyor karşımıza. Bu konularda nasıl davranılması gerektiğini "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabımda uzun boylu açıklamaya çalıştığım için, bu nokta üzerinde daha fazla durmayacağım. Ancak yanılmalara en çok *kolay inanmanın* yol açtığını göz önünde tutarak, burada temel tavrın "şüphecilik" olduğunu hatırlatmakla yetineceğim. Bu nedenle insanın her yeni fikir karşısında, fikin doğru olup olmadığını araştırıp soruşturması, fikrin doğruluğundan emin olmadıkça da şüpheci tavrını sürdürmesi gerekir. Hele bu fikir şimdiye kadar öğrendiklerine ve bildiklerine ters düşüyorsa, bu konuda daha da duyarlı olmalıdır. Oysa insanlar genellikle bunun tam tersi bir tutum izlerler, yani en olmayacak, inanılması en güç, başka bir deyişle, doğru çıkma ihtimali en az olan fikirlere daha çabuk ve daha kolay inanma eğilimindedirler; özellikle bu fikirler hoşlarına gidiyor veya işlerine geliyorsa. Kafa sağlığına düşkün bir insanın her şeyden önce bu eğilime karşı çıkması, dolayısıyla şüphenin dozunu karşılaştığı fikrin doğru çıkma ihtimalinin azlığı ölçüsünde artırması gerekir. Buna göre, şüphecilik aklını iyi kullanmanın ilk ve belki de temel şartı oluyor.

AKIL AKILDAN ÜSTÜNDÜR

İnsanlar karşılaştıkları bazı fikir ve iddiaları doğrudan doğruya kendileri denetleyebilirler. Bu özellikle onların uzmanlık alanlarına giren fikirler için geçerlidir. Ancak insanlar sık sık uzmanlık alanları dışında kalan fikir ve iddialarla da karşılaşırlar. İşte bu durumda yanlış bir fikre kapılma ihtimali artar. Akıllı bir insanın bu tür bir durumda yapabileceği iki şey vardır: Ya o fikir karşısında nötr bir tavır alır, ya da -fikir kendisini şu veya bu nedenle fazla ilgilendiriyorsa- o konuda güvenebi-

leceği bir uzmana danışır. Atalarımız herhalde boş yere "akıl akıldan üstündür" dememişler. Akıllı insan odur ki, kendi bilgisinin sınırlarını bilir ve kendi başına karar veremediği konularda kendinden bilgili insanlara başvurur. Akılsızlık ise bir çok durumda kendini olduğundan akıllı sanmaktan kaynaklanır. Bilgilerine gereğinden fazla güvenenler kendilerine gereğinden fazla yanılma fırsatı yaratırlar. Bundan da anlaşılacağı gibi, "şüphecilik" beraberinde "alçakgönüllülük"ü de getiriyor. Bir başka atasözümüz de bu gerçeği vurguluyor olsa gerek: "Çok bilen (=bildiğini sanan) çok yanılır."

EĞİTİMLİ İNSANLAR DA ALDANABİLİYOR

"Bilgi üretme" işi daha çok filozoflarla bilim adamlarının işidir. Ve bu son derece güç, zekâ, çalışkanlık, sabır ve özveri gerektiren bir iş, bildiğiniz gibi. Ancak bu işe "şarlatan" dediğimiz, yeteneksiz, bilgisiz, hattâ bazan "geri zekâlı" diyebileceğimiz insanlar da bulaşıyor. Birer bilgiç, bazan da çığır açıcı yeni bir doğruluk keşfetmiş bir deha pozunda fikir piyasasında boy gösteren bu insanların öne sürdükleri teori ve pratikler, biraz akıllı bir ortaokul öğrencisinin bile iltifat etmeyeceği kadar düşük nitelikte oldukları halde inanılamayacak kadar çok müşteri bulabiliyorlar. İşin daha ilginç yanı bu müşteriler arasında, saf ve bilgisiz insanların yanıbaşında en az bir lise eğitimi görmüş, hattâ üniversiteyi bitirmiş, hattâ hattâ kolej ve üniversite hocalığına yükselmiş kişilerin de bulunması. İlk bakışta bu durum gerçekten çok şaşırtıcı. Öyle ya, lise eğitimi görmüş bir insan **Velikovsky**'nin saçmalarını veya **Däniken**'in hezeyanlarını nasıl ciddiye alabilir? (2)

Gerçi ben kitabımda bu tür şarlatanların neden ciddiye alınmaması gerektiğini yeterince açıkladığımı sanıyorum, ama bazılarının "Bu tür açıklamalara ne gerek var?" diye düşünebileceklerini göz önünde tutarak, biraz da açıkcası yaptığım işin yararından emin olmak için, bu soruya cevap vermeye çalışacağım.

Benim bu kitabı yazmaktaki amacım insanlarda bir tür "inanma sorumluluğu" bilinci uyandırarak, kafalarını olur olmaz fikirlerle doldurmalarını engellemekti. Benim gibi, mesleği gereği felsefeci olan bir kişinin çevresinde doğruyu arayan, dolayısıyla yanlıştan kaçınan insanlar görmek istemesinden daha doğal bir şey olamaz. Yalnız yazıma "kafa sağlığı" başlığını takmış olmamdan da sezilebileceği gibi, ben yaptığım işin teorik yararından başka, pratik bir yararı olacağına da inanıyorum. Yanlış bir fikir *yanlış* olması sebebiyle değersizdir; nitekim hiç kimse kafasını bile bile yanlış fikirlerle doldurmaz. Kaldı ki, bazı yanlış fikirler düpedüz *zararlıdır* da, yani insanın parasından, huzurundan, sağlığından, hattâ hayatından olmasına yol açabilirler. Bunun dünyadaki en yakın örneğinden biri **Jim Jones** adındaki bir yeni zaman peygamberinin etkisine kapılıp peşinden giden bine yakın insanın, kendilerine öteki dünyada cenneti vaad eden bu paranoyağın lâfına uyup toplu halde intihar etmeleri olsa gerektir. Tarihte buna benzer daha binlerce örnek bulmak mümkün.

DÜŞÜNME BOZUKLUĞU DÜZEYLERİ

Beden ve ruh hastalıkları gibi, düşünme bozukluklarının da insana verebileceği zararlar bakımından dereceleri var, şüphesiz. Örneğin günlük yaşamında genellikle kafasını kullanmasını bilen bir genç kız, evlenmeyi düşündüğü erkekle mutlu olup olamayacağı konusunda kararsız kalınca, bir falcıya başvurmayı deneyebilir. Fal konusu üzerinde oturup uzun boylu düşünmemiştir, belki gideceği falcının her dediğini de pek ciddiye almıyacaktır, ama belki biraz da mâneviyatını kuvvetlendirme amacıyla böyle bir dênemede bulunabilir. Ancak bundan kendisine fazla kötülük gelmeyeceğinin de bilincindedir. Bu tür bir davranışı -nezle veya başağrısı gibi- *hafif* bir düşünme bozukluğu sayabilirsiniz. Buna karşılık, ölülerin ruhlarıyla konuşabileceği inancına kapılıp ikide bir medyumların kapısını aşındıran bir insanın ruhî dengesi iyiden bozulabilir. Herhangi bir rahatsızlığını gidermek için uzman bir doktora gideceğine, bir tıp şarlatanının vaatlerine kapılan kişi de sağlığını tehlikeye atıyor demektir. Aynı şekilde arazisinde su veya petrol araştırması yaptırmak için bir jeoloğa başvuracak yerde bir "çubukçu"nun aklına uyan kişi büyük para kaybına uğrayacaktır. Nitekim, sağlıklı bir yaşam sürmek, genç ve dinç kalmak, güzelleşmek için reçeteler sunan yüzlerce şarlatan, milyonlarca insanı durmadan sağmaktadır. Ancak, kanımca en tehlikeli şarlatanlar gene de insanları toplu bir halde olmayacak bir hayâl peşinde arkalarından sürükleyen **Hitler**, **Mussolini** ve **Stalin** gibi ideologlarla biraz önce adını andığım **Jim Jones** gibi din şarlatanları. Şarlatanların en büyük hünerleri insanlarda gerçekleşmesi bazan imkânsız umutlar uyandırabilmeleridir. Genellikle bu tür umutlara ruh sağlığı az çok bozuk olan insanlar kapılır; bu bakımdan ruh sağlığıyla kafa sağlığı arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Ancak, ruh sağlığı yerinde olan insanları da -bir çeşit beyin yıkama yoluyla- olmayacak hayallere kaptırmak mümkün. Bu nedenle kafa sağlığına özen gösteren bir insan ruh sağlığını, hattâ beden sağlığını da daha kolaylıkla koruyabilir.

Sihirbaza hayranlık duysak da "numara" yaptığını biliriz.Kimse bu numaraları yutmaz. Şaşırtıcı olan bazan aklı başında insanların bile şarlatanlara inanabilmesi.

SİHİRBAZ İLE ŞARLATANIN FARKI

Öyle sanıyorum ki, insanın duygusal dengesinin bozulmasına yol açan önemli faktörlerden biri de kendisini aşırı umutlara kaptırmasıdır. Bu da nelerin "mümkün" nelerin, "imkânsız" olduğunu bilmemekten kaynaklanır. Bize bu bilgiyi ancak "bilim" sağlayabilir, zira bu ayrımı yapabilmemiz için "doğa yasalarını" bilmemiz gerekir. Şarlatanların en büyük hüneri, bu yasaları bilmeyen veya unutmuş olan kişilerin hayâl gücünü harakete geçirerek imkânsız olanı mümkünmüş gibi gösterebilmeleridir. Bu bakımdan şarlatanların insanların sağduyusuyla akıllarını -hiç değilse bir süre için- *uyuşturan* birer "gözboyacı" olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız bunlar, sahne sihirbazlarından farklı olarak, gözboyacı olduklarını gizleyen ve yadsıyan kişilerdir. Zararlı, hattâ tehlikeli olmaları da buradan kaynaklanıyor. Bir sihirbazın "inanılmaz" marifetlerini seyrederken hem hayret, hem de hayranlık duymamızın nedeni, "imkânsız" olduğunu bildiğimiz şeyleri nasıl mümkünmüş gibi gösterebildiğini bir türlü anlayamamamızdır. Ne kadar akıllı olursak olalım ve ne kadar dikkat edersek edelim, eğer kendimiz de "amatör" bir sihirbaz" değilsek, bu göz boyacılık numaralarının sırrını çözemeyiz, ama gene de bunların birer "numara" olduğunu biliriz. En akılsız insanlar bile bu numaraları "yutmaz".

Beni en çok şaşırtan nedir, biliyor musunuz? En akılsız insanların bile yutmadığı bu tür numaraların benzerlerini şarlatanlar yapınca bazan en aklı başında insanların bile bunları yutabilmeleri, yani gerçek bir "başarı" gibi görebilmeleri! Örneğin **Uri Geller** denen şarlatanının numaralarını olağanüstü bir "psişik" yeteneğin belirtileri gibi gören fizikçi ve psikologlar var (Bunlara "parafizikçi" ve"parapsikolog" deniyor). Kitabımda bu konuyu da enine boyuna incelediğim için, burada fazla üzerinde durmayacağım. (3) Bu bilim adamları bazı insanlarda "paranormal" (normaldışı) yeteneklerin olduğuna öylesine kafalarını takmışlar ki; bilimin bir gün bu yeteneklerin "sırrı"nı çözeceğine inanıyorlar!

VAROLAN EĞİTİM SİSTEMİ AYDINLANMACI DEĞİL

Eğer kafa sağlığının pratik önemi karşısında yukarıda söylediklerim doğruysa, "İnsanları şarlatanların şerrinden korumak için ne yapabiliriz?" sorusuna bir cevap aramamız gerekir. Yalnız, bu işe girişmeden önce, bu konuda aşırı bir iyimserliğe kapılmamak gerektiğini hatırlatmak isterim. Bütün insanların sağduyulu ve akıllı olabileceklerini düşünmek kendini fazla hayâle kaptırmak olur. İçimizde daima boş ve temelsiz fikirlere inanmakta ısrar eden bir tür "kronik" kafa hastaları olacaktır. (4) Bilindiği gibi, eskiden beri, başta mantıkçılar olmak üzere, **Francis Bacon** ve **Descartes** gibi filozoflar "doğru düşünme"nin veya "aklını iyi kullanma"nın yol ve yöntemlerini gösteren eserler yazmışlardır. Ben bu tür kitapları okuyup incelemenin erdemlerini yadsıyacak değilim. Ancak çocuklara en küçük yaşlardan başlayarak "bilimsel düşünme" alışkanlıklarının kazandırılması gerektiğini, bunun için de eğitim sistemini kökünden değiştirmenin şart olduğunu düşünüyorum. Bu konudaki ana fikirlerimi de daha önce "Eğitim ve Şarlatanlık" adlı makalemde dile getirmiştim. (5)

Yalnız Türkiye'de değil, ABD gibi bilim ve teknoloji alanında başı çeken ülkelerde de eğitim sistemlerinde temel bir bozukluk olduğu hemen herkes tarafından kabul ediliyor. Bunun en açık belirtisi bu sistem içinde yetişen gençlerin bunca eğitime rağmen en basit şarlatanlıklar karşısında apışıp kalmaları. Okulda birşeyler öğreniyorlar şüphesiz, ancak bu daha çok bölük pörçük bilgileri "belleme" şeklinde oluyor, bu nedenle ne doğru dürüst bir "bilim kültürü" edinilebiliyor, ne de "inanılmaya değer" olanı "inanılmaması gereken"den ayırdedebilmeyi öğreniyorlar. Okulda çocuklara "bilgi üretimi"nin nasıl gerçekleştiği, hele bir fikrin "bilgi" düzeyine yükselebilmesi için ne sıkı ve uzun sınavlardan geçmesi gerektiği konusunda hiçbir bilgi verilmediği için, onların sözünü ettiğim bu ayrımın önemini anlamaları bile mümkün değil. Bu da gösteriyor ki, varolan eğitimde amaç, çocukları araştırıcı, soruşturucu, dolayısıyla "aydın kafalı" insanlar olarak yetiştirmek değil, sadece iyi kötü mesleki bilgilerle donanmış teknisyenler olarak yetiştirmek. Zaten çocuklar da okumaya bir diploma elde edene kadar katlanılması gereken "mânevî bir işkence" gözüyle bakıyorlar. "Kafa sağlığı" da ne oluyormuş?

"Bilgi" ile "inanç" arasında çoğu zaman aşılması güç bir uçurum olduğunun farkına varamayan insanlar bir fikrin çekici olmasını, yani şu veya bu nedenle hoşlarına gitmesini veya işlerine gelmesini, o fikrin doğruluğuna inanmak için yeterli bir neden olarak görürler. Oysa bu neden ne yeterli ne de gereklidir, zira hiç hoşlanmadığımız bir fikir doğru olabileceği gibi, çok hoşlandığımız veya çok işimize gelen bir fikir de yanlış olabilir. Bundan ötürü, daha önce de belirttiğim gibi, hangisi olursa olsun, her fikir karşısında "şüpheci" bir tavır takınmak şart. Ne yazık ki, okullarımızda bilim dersleri bile çoğu zaman "Kur'an okutulur gibi" okutulduğundan, öğrencilerin böyle bir alışkanlık edinmeleri imkânsız.

İşin daha da acı olan yönü, ilk sınıflardan başlayarak çocuklara kara kaplı kitapta yazılı olan veya öğretmenin sınıfta söylediği herşeyin doğru olduğunun telkin edilmesi ve onlardan -biraz da tehditlebunları "belleme"lerinin istenmesi. Böyle bir hava içinde yetişen çocuk nasıl şüpheci olabilir? Okullarda çocuklara öğretilmek istenen şeylerin pek çoğu "bilgi" bile değildir, henüz doğruluğu kesinleşmemiş görüş veya fikirlerdir. Ne var ki, öğretmenin kendisi de çoğu zaman bunları mutlaka "bellenmesi gerekli" bilgiler sandığı için, öğrencileri tartışmaya yüreklendirmez, hattâ öğrencilerden biri -eskaza- bu konu-

☞

da bir soru sormaya kalksa öğretmenin azarına maruz kalabilir. "Öğretme"nin basit bir kitapta yazılanları "belletme" süreci olmadığını öğretmenlerin de çoğu bilmez, bilenler de kolaylarına gittiği için bu süreci devam ettirirler.

"TALİM" VE "TERBİYE" İLE BU KADAR OLUR

Bu kötü geleneğin bize Osmanlı döneminden kaldığını sanıyorum. O zamanlar "öğretmen"in adı "muallim"di. Bu da "talim eden" demek. Bu sözcüğün bir askerlik terimi olan 'talim' sözcüğünü hatırlatması boşuna değil. Osmanlı medreselerinde ders okutulmaz, 'talim edilirdi'; sizin anlayacağınız, doğruluğundan "şüphe edilmez" bir takım 'hakikat'ler çocuklara ezberletilirdi. Bu durum bugün de pek fazla değişmiş değil. Nitekim, devletin millî eğitim politikalarını saptayıp yönetmekle görevli olan en yüksek makamın bugün de adı "Talim ve Terbiye Dairesi". "Talim" sözcüğü nasıl askerliği dolayısıyla insanlara emirler vererek onlara bazı hareketler yaptırmayı hatırlatıyorsa, "terbiye" sözcüğü de bana (Fransızların 'dressage' dedikleri) "hayvan terbiyesi"ni hatırlatıyor. Aslında askerlerin "talimleri" ile hayvanların "terbiyeleri" arasında amaçları bakımından pek bir fark yok, zira ikisinde de verilen emirlerin yerine getirilmesini sağlamak söz konusu.

Ben de bu bakımdan "okul" sözcüğünün de yanlış seçildiğine inanıyorum. Zira "okumak" deyimi ister istemez "Kur'an okumayı" hatırlatıyor. Aslında medrese eğitiminin ana görevi Kur'an ve benzeri din kitaplarını okutup belleterek "dini bütün" müslüman kuşaklar yetiştirmekti. "Alim" sayılmak için de -Kur'an başta olmak üzere- *dini bilgilere* sahip olmak gerekli ve yeterli sayılıyordu. Oysa dinler *hakkında* bilgi olabilir, ama *dinî* bilgi diye birşey olamaz, zira olsa olsa ancak dinî *inanç* olabilir. Nitekim peygamberler de, din adamları da dinin bir *iman* konusu olduğunu, bu nedenle de dinî inançların şüphe ve tartışma konusu yapılamayacağını söylerler. (6) Kaldı ki, "bilgi" ve "inanç" ayrılığı bilimler kurulduktan sonra ortaya çıkmıştır. "Atomlar teorisi"ni ilk ortaya atan Yunan filozofları hiçbir şekilde bir şey *bildiklerini* iddia etmiyorlardı; bu sadece doğru olması *muhtemel* bir fikir, bir görüş, hattâ bir tahminden ibaretti, dolayısıyla tartışmaya açıktı. Nitekim, yüzyıllar boyunca doğruluğu tartışıldı ve "bilgi" katına yükselebilmesi için 2300 yıl geçmesi gerekti. Bugün artık taramalı-tünelleyici (scanning-tunneling) mikroskoplar sayesinde atomları neredeyse "görebiliyoruz". Şimdi artık atomların *gerçekten* de varolduğunu, başka bir deyişle, atomlar teorisini "hiçbir akla yakın şüpheye mahâl kalmadan" bildiğimizi söyleyebiliriz.

BİLGİ VE İNANÇ ARASINDAKİ FARK

Gerçi bugün "bilgi" adını verdiğimiz, dolayısıyla okullarda öğretilmesini uygun bulduğumuz bütün teoriler bu teori kadar iyi belgelenmiş değil, ama doğru oldukları kanısını pekiştiren o kadar çok belge var ki, bunları bilgi saymakta bir sakınca görülmüyor. Bunun bir nedeni de söz konusu teorilerin doğruluğundan şüphe etmemizi gerektirecek "karşıt kanıtlar" bulunmayışı. Örneğin, bugün "Evrim Teorisi" bu durumda. (7) Gerçi bu teoriyi kabul etmemekte hâlâ direnen bir sürü insan var. Hattâ bunlardan bazıları -daha çok ABD'de - "Evrim Teorisi" yerine Tevrat'ın yaratılış masalının okutulmasını sağlamak için parlamento üyelerine baskı yapıyorlar (Bizde de bir ara zamanın Millî Eğitim Bakanı iki teorinin hiç değilse bir arada okutulmasını istemedi mi? Hem de Millî Eğitim Bakanı). Ellerindeki tek gerekçe Kutsal Kitaba göre türlerin Tanrı tarafından bugünkü biçimleriyle teker teker "yaratılmış" olduğu. Ama bu sadece bir *inançtan* ibaret, oysa bir inanç hiçbir zaman bir *kanıt* olarak kullanılamaz, zira *herkesin* yapabileceği gözlem veya deneyler olmadan bir teoriyi kanıtlamak mümkün değildir. İnsanın herhangi bir şeye inanması -inancı ne derece güçlü olursa olsun- o şeyin doğru olmasını gerektirmez; hattâ bir fikrin doğru olması, dolayısıyla bir *bilgiyi* dile getirmesi için ona inanılması yeterli olmadığı gibi her zaman *gerekli* de değildir. Nitekim, milyonlarca kişinin kesinlikle inandığı bir fikir *yanlış* olabileceği gibi (Örneğin Ptolemaios teorisi) çok az kimsenin inandığı bir fikir (örneğin bazan gökten taş yağdığı iddiası) *doğru* çıkabilir. Zaten bu bilindiği için, bilimde en iyi belgelenmiş teorilerin bile ilerde yanlış çıkabileceği ihtimali daima göz önünde tutulur.

Sözü şuraya getirmek istiyorum: Eğitimde "bilgi" iletimi temel amaç olduğuna göre, yeni yetişenlere "inanç"la "bilgi" arasındaki ayrımın çok iyi öğretilmesi büyük önem taşıyor. Oysa derslerde "hazırlop" bilgileri belletmekle bunun sağlanması mümkün değil. Bunun için her vesileyle bir fikrin bilgi katına yükselinceye kadar geçirdiği zorlu sınavları hatırlatmak şart. Ancak bu şekilde '*inanma*'nın kendinde hiçbir değer taşımadığını, bilimde en önemli hususun *inanılmaya değer* olanla *inanılmaması gereken* arasındaki ayrımı görebilmek olduğunu anlatabilirsiniz. Burada üzerinde çok titizlikle durulması gereken bir nokta da, "inanıverme"nin insanı çoğu zaman yanlışlara sürüklediği, dolayısıyla doğruya değer veren bir insanın bu eğilime elinden geldiğince karşı durması gerektiğidir. Sözün kısası, öğretmenlerin her vesile ile çocuklara inandıkları her fikrin hesabını vermekle yükümlü olduklarını hatırlatmaları gerekir. Ne yazık ki üniversitelerimiz de dahil, okullarımızda bu yapılmıyor, daha önce de söylediğim gibi, fizik, kimya ve biyoloji gibi sözüm ona "exact" denilen bilimler bile "Kuran okutulur gibi" okutuluyor.

İNANÇ EĞİTİM KONUSU OLAMAZ

Son yıllarda okullara -eğitimi tam 8 yıl süren- zorunlu din derslerinin konmuş olması kanımca aslî görevini zaten yerine getiremeyen eğitim sistemimize bir daha altından kolay kolay kalkamayacağı bir darbe indirmiştir. Düşünün: Daha bilginin ne olduğu konusunda hiçbir fikir edinmemiş olan 8 yaşındaki bir çocuğa -salt dinimiz öyle emrediyor diye- Tanrıya, Cennet ve Cehenneme, yok bilmem meleklere *inanması gerektiğini* söylüyorsunuz. Elle tutulur, gözle görülür hiçbir kanıta dayanmayan, öyle olduğu için de zaten "iman konusu" diye bilinen bu türlü şeylere inanmaya yüreklendirilen çocukların *inanma*'yı bir erdem gibi görmeğe yatkın olacakları besbelli değil mi? Hem inanç nasıl "eğitim" konusu olabilir?

Acı gerçek şu ki, bir süredir eğitim sistemize sinsice el atmış bulunan dinci politikacılar yeni kuşaklarda bilimin gerektirdiği bir "şüpheci" tavrın yer etmemesi için var güçleriyle çalışıyorlar. Temel amaçları bağımsız düşünebilen araştırıcı, soruşturucu, eleştirici kafa yapısında olan insanlar yerine, "dini bütün" müslüman kuşaklar yetiştirmek. İnanmanın ana erdem sayıldığı bir toplumda şarlatanlığın da cirit atacağı apaçık değil mi?

"ÖZLEMSEL DÜŞÜNÜŞ"

Gerçekten de bugün yalnız Türkiye'de değil, başta gene ABD olmak üzere, hemen bütün ileri Batı ülkelerinde şarlatanlığın bini bir para. Bunların arasında bir dokunuşlarıyla körleri, topalları, sağırları iyi ettiklerini, hattâ (belki inanmayacaksınız!) ölüleri dirilttiklerini iddia eden "din şarlatanları" da önemli bir yer tutuyor. Bu şarlatanların gösterilerini, daha doğrusu maskaralıklarını televizyonda ben de izledim. Gördüğüm manzara inanılır gibi değildi: Genç ihtiyar, çoluk çocuk binlerce insan bu tür maskaralıkları kendinden geçmişcesine izliyordu; benim bir maskaralık olarak gördüğüm ve büyük bir tiksinti ile seyrettiğim bu numaraları birer "mucize" gibi algıladıkları apaçıktı. Her hallerinden "okumuş" kişiler oldukları anlaşılan bu insanlar -bir çok defa sahnede, sirkte veya televizyonda- çok daha akılalmaz sihirbazlık numaraları seyretmiş oldukları halde, nasıl olup da sahtekâr oldukları her hallerinden belli olan bu şarlatanların sözde mucizelerini ciddiye alabiliyorlardı?

Öyle sanıyorum ki, kolay inanmayı, *kanıvermeyi* dürtükleyen en önemli faktör, insanoğlunun kendini korku, tutku, umut gibi güçlü duygulara aşırı ölçüde kaptırması. Ölümden çok korkan bir insan ölümsüzlüğü kuvvetle arzuladığı için insanın ölümsüz olduğu inancına kendini kolayca kapurabilir. İnsanın inançlarının bu tür duyguların etki ve buyruğu altına girmesine "özlemsel düşünüş" (wishful thinking) diyoruz. İnsanların her türlü şarlatanlara kanıvermesinin de baş nedeni şarlatanların onların en güçlü duygularını tatmin edebileceklerini telkin etmeleri olsa gerek. İnsanlar en kolaylıkla *inanmak istedikleri* şeylere inanırlar. Oysa ölümsüzlük arzusu gibi çok güçlü istekler insana bazan her türlü "gerçeklik" duygusunu unutturabilir, böylece aklını başından alabilir, zira akıllı, hattâ sağduyulu olmak "mümkün" ile "imkansız"ı birbirinden ayırdedebilmektir. Elini ateşe sokmaması veya çok yüksek bir yerden atlamaması gerektiğini bilecek kadar sağlıklı olan insan, "ölümsüzlük" söz konusu olunca sağduyusunu unutabiliyor. Bu durumda sağduyunun yerini "körü körüne inanma", teknik adıyla "*iman*" alıyor.

Böylesi maskaralıkları "mucize" gibi algılayanlar da var. Bunu engelleyebilmek için gençlerde "gerçeklik duygusunu" güçlendirmek gerek.

"GERÇEKLİK DUYGUSU"NU GÜÇLENDİRMEK

Hatırlayacağınız gibi, eğitim sisteminden şikâyetimin ana nedeni, yeni yetişenlerde inanma kolaylığına karşı koyma eğilimini güçlendirmemesiydi. Aynı kusuru gençlerde *gerçeklik duygusunu* güçlendirmeme biçiminde de dile getirmek mümkün. Oysa bu duyguyu güçlendirmek için herşeyden önce onlara doğada herşeyin belli bir takım "yasalar" uyarınca olup bittiğini, dolayısıyla nelerin mümkün, nelerin imkânsız olduğunu anlamak için bu yasaları sürekli olarak hatırlatmak şart. Bu şekilde onlar "mucize" diye bir şey olamayacağını, dolayısıyla mucizevî işler başardıklarını iddia edenlerin bu temel gerçeği unutturmaya çalışan birer şarlatan, hattâ "sahtekâr" olduklarını anlayacaklardır.

MEDYA VE KÂR

Ancak dediğim gibi, bugünkü eğitim sistemleri bu basit gerçeği çocukların kafasına yerleştirmiyor, bu nedenle de sö-

züm ona "okumuş" insanlar çoğu zaman büsbütün "cahil" kişiler gibi şarlatanların her dediklerine kanıveriyorlar. Bunda medyanın da büyük payı var elbet, zira günlük gazeteler, dergiler, kitaplar, radyo ve televizyon kanalları bunların hezeyanlarını yaymakta birbirleriyle âdeta yarışıyorlar. Sebebi çok basit: Şarlatanlık çok iyi para getiriyor! En büyük "değer"in para olduğu dünyamızda paranın çekiciliği her türlü ahlâkî ve kültürel kaygıyı kolayca unutturabiliyor. Gerçi medya "bilgiyi yayma" görevini de yürütüyor, ama şarlatanlık çok daha kârlı olduğu için, bilgi yanında her türlü saçmalığı da yaymayı ihmal etmiyor. Eskiden de falcılık, çubukla su veya maden arama gibi şarlatanlıklar biliniyordu, ama insanların pek azı bunlardan haberdardı. Bugün ise bir astroloji sütunu olmayan gazete yok gibi; hele radyo ve televizyon çıkalı şarlatanlara gün doğdu: Şimdi artık herkes Allahın her günü bu şarlatanların binbir çeşit numaralarıyla karşı karşıya; şarlatanlık günlük yaşamın neredeyse vazgeçilmez bir parçası oldu. Sayı ve çeşitleri her geçen gün biraz daha artıyor, zira başka şeylerde olduğu gibi, insanlar hep aynı şarlatanlıkları görmekten bıkıyorlar! Nitekim eskiden çubukla sadece su, bilemediniz maden aranırdı; bazı açıkgözler baktılar ki bu işte iyi para var, bu yöntemi gizli eşya, define, hattâ kayıp insan arama işinde de uygulamaya başladılar; onunla da yetinmeyip "hastalık teşhisi" için kullanmayı akıl ettiler.

Dinî yobazlık şarlatanlığı besler

KÜLTÜR KİRLENMESİ

Şarlatanlıkların zamanla -bilimin gelişmesine paralel olarak- çok daha "sofistike", çok daha saygıya değer türleri çıktı ortaya: ESP (duyu-dışı algılama), PK (ruh gücüyle maddî nesneleri etkileme) gibi. Özellikle bu ikisi radyo ve televizyonla birlikte ortaya çıktı. Şimdi bir çok üniversitede "bilim adamları" (!) bazı insanlarda "paranormal" (yani "normal-dışı" veya "normal-üstü") yetenekler olduğunu kanıtlamak için hanlı hanlı araştırmalar yapıyorlar. (Bunlar arasında bir kuluçka makinasına konan yumurtaların makina içindeki sıvıyı salgılayan aleti etkileyebildiğini kanıtlamaya çalışanlar bile var. (8) İster inanın, ister inanmayın!) Gördüğünüz gibi, medya "mümkün" ile "imkânsız" arasındaki ayrımı örtbas etme konusunda şarlatanlarla işbirliği etmiş durumda. (9)

İsterseniz medyayı "bilime ihanet"le suçlayabilirsiniz, ama bunun herhangi bir yararı olacağı çok şüpheli. Kaldı ki, bir bakıma medyaya hak vermemek elde değil, zira bunlar iyiyi, doğruyu ve güzeli yaymak gibi bir "misyon" yüklenmiş değiller; asıl amaçları ne de olsa para kazanmak. Nitekim, bir ara ABD'de bazı bilim adamları **Velikovsky**'nin bir sürü saçma sapan "astronomik" iddialarla dolu olan "Çarpışan Dünyalar" (10) adlı eserini bastığı, bununla da yetinmeyip kitabı öven büyük bir reklâm kampanyası açtığı için MacMillan yayınevini şiddetle kınamışlar, hattâ bu kampanyaya son vermediği takdirde bir kısmı üniversite ve kolejlerde ders kitabı olarak okutulan "bilimsel" yayınlarını boykot edeceklerini açıklamışlardı. Ancak, yayınevinin sorumlu yöneticileri demokratik bir ülkede yanlışı doğrudan ayırdetme sorumluluğunun kişilere düştüğünü öne sürerek, tutumlarını sürdürdüler ve böylece bilimsel saygınlığı ve ağırbaşlılığıyla tanınan bir yayınevinin kanatları altında **Velikovsky**'nin kitabı yüze yakın baskı yaptı. Temelde "ticarî" kuruluşlar olan iletişim araçlarının şarlatanlara kanat germesi şüphesiz "kültür kirlenmesi"nin belki ana kaynağı; ama çevre kirliliğinin ana kaynağı olan endüstri kuruluşlarını çevre koruma yasaları çıkararak bir dereceye kadar yola getirmek mümkünse de, kültür kirlenmesini bu yoldan önlemeye çalışmak demokratik toplumlarda imkânsız görünüyor. "Kafa sağlığını" koruma açısından devletin tutumu sigara satışı karşısındaki tutumuna benziyor: Sigaranın sağlığa zararlı olduğunu hatırlatmak, hepsi o kadar. Sağlığına düşkün olan içmez, olmayan içer! Devletin görevi, eğitim yoluyla insanların kafasını bilgilerle donatmak, ama zorla değil. (11) Hele serbest piyasa sistemini benimsemiş bir toplumda, maddî ürünler gibi, kaliteli-kalitesiz, iyi-kötü, zararlı-zararsız, her türlü kültür ürününü piyasaya sürmek de serbesttir, kalite kontrolü bireylerin bileceği bir iştir.

ŞARLATANLIKLA MÜCADELE

Bilindiği gibi doğal çevreyi koruma görevini devletin, daha doğrusu devletlerin, yeterince yerine getirmediğini gören bazı insanlar biraraya gelip dernekler kurdular ve gönüllü olarak bu görevi yüklendiler: *Greenpeace* örneğinde olduğu gibi. Aynı şekilde, medyanın işine karışmayan, ama öte yandan halkı eğitme görevini de yüzüne gözüne bulaştıran devletten umudunu kesen bir kısım aydın ABD'de biraraya gelip 1976'da "Committe for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal" (kısa adıyla CSIOPCP) adında bir dernek kurdular ve her türlü şarlatanlıkla sistemli bir biçimde savaşmak için de "The Skeptical Inquirer" ("Şüpheci Araştırıcı") dergisini çıkarmaya başladılar. Bugün bu derneğe üye olan ve bu dergide yazı yazan düşünür, filozof ve bilim adamı sayısı yüzleri geçiyor. Almanya'da da aynı amaçla "Deutsche Gesellschaft zum Schutz vor Aberglauben" (yani "Alman Boş İnançlardan Koruma Derneği") adında bir dernek kurulmuş. Başka ülkelerde de benzer derneklerin kurulmuş olduğunu sanıyorum. ABD'de yanılmıyorsam şarlatanlıkla savaşı ilk başlatan **Martin Gardner** oldu; ondan sonra **Paul Kurtz** gibi filozoflar, **Ray Hyman** gibi psikologlar, **Kendrick Frazier** gibi düşünürler de bu savaşa katılmış bulunuyor. Boş-inançlarla, temelsiz teorilerle, saçma sapan yeni sağlık yöntemleriyle bilimden nasibini alamamış halk yığınlarını aldatan, hattâ resmen dolandıranların ipini pazara çıkararak, insanların kafa sağlığını bir derece olsun düzeltmeye çalışan bu insanlar da belli şarlatanlık alanlarında "uzmanlaşmak" gereğini duymuşlar. Nerede şarlatanca fikirleri veya teknolojileri piyasaya sürmeye kalkışan bir yazı veya kitap yayımlansa, içlerinden o konuda en uzman olanı üstüne gidiyor ve bazan acımasızca eleştirileriyle onu etkisizleştirmeye çalışıyor.

DİNİ YOBAZLIK ŞARLATANLIĞI BESLER

Dünyada bugün insanların kafa sağlığını tehdit eden iki büyük tehlike var: Bunlardan biri "kökten dincilik" veya "arı dincilik" (fundamentalism, integrisme) denen dinî yobazlık ve bağnazlık tehlikesi; ikincisi de şarlatanlık tehlikesi. Her iki akım da dünyanın birçok ülkesinde gittikçe artan bir hızla gelişiyor. Akıl-dışı akımların "bulaşıcı" bir yanı var sanki. Nitekim ilkin İran'da patlak veren dinî gericilik hareketleri, kısa sürede Mısır'a, Cezayir'e, Pakistan'a ve Bangladeş'e, hattâ Türkiye'ye atlamış bulunuyor. Dine-dönüş hareketleri "akıl-dışı", hattâ düpedüz bilim-düşmanı (obscurantist) hareketler olduğu için, bunların şarlatanca fikirlerin yayılmasını kolaylaştıracağı bence şüphe götürmez. Nitekim, ABD'nin en çok şarlatan "üreten" ülke olması biraz da bu tür köktendinci akımların bu ülkede çok yaygın ve etkili olmasından kaynaklanıyor. İnanca ne kadar prim verirseniz, aklın ve sağduyunun gücünü o kadar azaltmış olursunuz, dolayısıyla Türkiye'de dinci politikalardan vazgeçilmediği taktirde insanlarımız kafa sağlığını giderek yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Dr. Özel denen şarlatanı devlet televizyonundan lanse etmek suretiyle zamanın "Sağlık Bakanı" (!) bu tehlikenin ilk sinyalini vermişti. Oysa bu sayın bakanın, kafa sağlığı yerinde olmayan insanların ruh ve beden sağlıklarının da tehlikeye düşeceğini düşünebilmesi gerekirdi.

Öyle sanıyorum ki, insanlığın bütün problemlerini ve dertlerini uzun vadede gene insanın sağduyusu ve aklı çözecektir. Bu da elbet sadece bir inanç, ama umarım boş bir inanç değil. "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" diyen **Atatürk** de aynı inancı dile getirmemiş miydi?

DİPNOTLAR

(1) Hüseyin Batuhan; "Bilim ve Şarlatanlık", Yapı Kredi Yayınları, Cogito dizisi, 3. baskı, Ocak 1995, İstanbul.
(2) Bu konuyu merak edenler başta sözünü ettiğim kitabımın 118-127 ve 127-149 sayfalarına bakabilirler.
(3) Merak edenler kitabımın "Paranormal Olaylar" (s.429-506) bölümüne bakabilirler.
(4) Günlük dilde 'akıl hastası' deyimi bazan 'ruh hastası' deyimi yerine kullanıldığından, burada 'kafa hastası' deyimini tercih ettim.
(5) Bkz. Cogito, Yaz '94, s.227-238, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
(6) Kur'an'ın 49 nolu suresinde, tanrı peygambere şöyle sesleniyormuş: "Onlara de ki: Ey imansızlar! Ben sizin taptıklarınıza tapmıyorum; siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz... Sizin dininiz sizin, benim dinim benim!" Görüldüğü gibi, burada dinin bir iman işi olduğu, dolayısıyla kimsenin başkalarının dinine karışmaması isteniyor.
(7) Bu teori hakkında geniş bilgi edinmek için, bkz. *Bilim ve Ütopya* dergisi, Dr. Rennan Pekünlü, "Canlılığın evrimi tesadüfi değil", Şubat 1995, s.32-33.
(8) Bu konuyu merak edenler, "Bilim ve Şarlatanlık"ın "Paranormal Olaylar" (s.477-506) bölümüne bakabilirler.
(9) Bu konu ile ilgili olarak *Bilim ve Ütopya*'nın Şubat 1995 sayısında çıkan Sıdıka Yılmaz'ın "Alternatif medya mı, medyasız bir yaşam mı?" başlıklı yazısına bakabilirsiniz.
(10) Velikovsky'nin bu eserine yönelttiğim eleştiriler için, bkz. A. E. s.118-127.
(11) Fikir ve inançlara yasak koymak ancak Hitler Almanyası'yla Stalin Rusyası'nda rastlanan bir durum. Nitekim bu yasaklar kalkalı her iki ülkeyi çeşit çeşit şarlatanlar istila etmiş bulunuyor. Ancak şarlatan üretme konusunda hiçbir ülke ABD ile yarışamaz!

Bilimde sahteciliğin kaynakları

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Bilimi geniş anlamıyla alır, tarihini oldukça gerilere götürürsek, bilimdeki sahteciliğin bilebildiğimizi sandığımız ilk örneklerinden biri olarak **Hipparkhos**'u anabiliriz (M.Ö. 2. yüzyıl). Bilimdeki sahteciliğin belgelenmesinde türlü zorluklar var. Hele çok eski dönemler için ancak tahminde bulunabiliyoruz. **Hipparkhos**'un Babbillilerden aldığı yıldız gözlem raporlarını kendine mal ettiği savı vardır (Bilimdeki sahteciliğin örnekleri için, örneğin, **W. Broad** ve **N. Wade**'in *Betrayers of the Truth* adlı kitabına bakılabilir, Simon and Schuster, New York, 1982). Ardından sahtecilik savları sürüp gidiyor: M.S. 2. yüzyılda **Batlamyus** (Ptolomy) yapmadığı astronomik ölçümleri yaptığını söylemiş. 17. yüzyılda **Galileo Galilei** deney sonuçlarını abartmış. **Newton**, *Principia*'sındaki savları güçlendirmek için, kullandığı verileri çarpıtmış. Ünlü matematikçi **Johann BernouHi** 1738'de oğlunun keşfi olan Bernoulli denklemlerini ondan önce yayınlayarak sahiplenmeye kalkmış. **John Dalton** 1804-1805 yılları arasında şimdi tekrar edilemeyen, büyük bir olasılıkla da dediği gibi gerçekleştirmediği deneylerin raporlarını yazmış. 1865'de genetik biliminin kurucularından **Gregor Mendel**, doğru olduğundan kuşku duyulan, teoriye "çok" uygun istatiksel sonuçlar yayınlamış. 1909'da Amerikalı kaşif **Peary**, ulaştığını söylediği kuzey kutbunun ancak yüzlerce mil uzağında bir yerlere gelebilmiş. Nobel ödülü sahibi Amerikalı fizikçi **Robert Millikan** 1910-1913 yılları arasında labaratuvarındaki deney sonuçlarının ancak işine gelen kısımlarını yayınlamış (oldukça düşündürücü bu konu için bkz. *The Scientific Imagination: Case Studies*, **G. Halton**, Cambridge Universty Press, New York , 1978. s, 25-83)... Örnekler çoğaltılabilir.

NASIL VE NEDEN?

Nasıl yapılıyor bilimde sahtecilik? Neden yapılıyor? Bilimle sahtecilik bağdaşır mı? Bilim sahteciliğinden ahlaksal, siyasal, giderek insanın bilgisiyle olan ilişkisi açısından ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz?

Burada, hemen bilimdışı şarlatanlıkla, bilim içi sahtecilik arasındaki ayırımı vurgulamak gerekiyor (Ayrıca, bilime alternatif olduğu savlanan çalışmalar da vardır. **Platon, Aristo**, bugünkü bilim anlayışından biraz farklı görüşlere sahiptir. **Goethe**'nin renk kuramı, 19. yüzyılda ortaya çıkan *Politik Tıp, Politik Psikoloji, kadınlar için bilim, toplumsal doğa bilimi* gibi çalışmaları bilimin "alternatifleri" arasında sayan düşünürleri unutmayalım. Bkz. **Gernot Bohme**, *Alternativen der Wissenschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1980). Bilim olma savındaki astroloji, büyücülük gibi alanlarla, bilimin, bilim topluluklarının ve bilim kurumlarının dışında kalmış, kendilerini bu topluluk ve kurumlara kabul ettirmeye çalışan, bu amaçla gözlem verilerini, kuramsal ilkeleri kendi hedeflerine ulaşmak için yorumlayan kişi ve topluluklardan ayrı olarak bilimdeki sahteciler, bilim topluluklarının içinde yaşarlar. Araştırmacı, bilim adamı, kuramcıdırlar. Özellikle gözlem sonuçlarını elde edip yayınlamada, deneyler kurup, sonuçlara ulaşmada sahtecilik yaparlar. Verileri çarpıtırlar, çalarlar, yok ederler, uydururlar. Yapmadıkları deneyleri, gözlemleri yapmış gibi gösterirler. Şöyle bir göz attıkları kitapları, makaleleri okuduklarını ileri sürerler. Teorik çalışmalar çalınabilir (intihal, plagiarism). Kimi zaman sahtecilik "iyi niyetle", " bilmeden de" yapılmış olabilir. İnsanda görmek istediğini görüverme özelliği vardır. İnsan kendini kimi zaman kolayca aldatıverir.

Bilimdeki bir araştırıcı hem kendini hem üyesi olduğu topluluğu, kurumu bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeden neden kandırır?

Bu sorunun yanıtı hem bilim tarihinin yeni bir gözle gözden geçirilmesini hem de bilim sosyolojisi, antropolojisi, politikası, ekonomisi, ideolojisi, felsefesi gibi farklı alanlarda oldukça ayrıntılı çalışmalar yapmayı gerektirir. Burada sezgisel düzeyde kalarak, konuyu anlamaya, yorumlamaya çabalayacağım.

1. İnsanın ruhsal yapısından gelen zayıflıklardan başlayalım. Hakikat araştırması sabır ve fedakarlık ister, cesareti, direnmeyi gerektirir. Sabırsız, tembel, korkak, tez elden ün edinme peşinde, hırslı, kibirli, sığ, dikkatsiz, özeleştiri gücünden yoksun, sağlıklı, kuşkuculuğa dayanmayan kişilerin aldanma ve aldatma eğilimleri zaman zaman ön plana çıkabilir.

2. Araştırma sırasında sosyo-psikolojik, politik, ekonomik, ideolojik baskılar olguların kavranışını, algılanışını olumsuz etkileyebilir.

3. Bilimsel araştırmaları destekleyen kurumların beklentileri, araştırma sonuçlarının denetlenmesinin, deneyleri tekrar edebilmenin zorlukları, bilimsel dergilerdeki hakemlik sistemlerinin sağlıklı işlemeyişi, giderek incelenen, dallanıp budaklanan çalışma alanlarındaki araştırmaların sağlıklı yansıtılıp yansıtılmadığının anlaşılmasını güçlendirici bir yığın etmen sahteciliği önlemede karşımıza çıkan zorlukların bazılarını oluşturuyor.

AYIP AHLAKI

Biliminde sahteciliğin nasıl ve neden yapıldığı konusundaki saptamalarımız yeterli değil. Henüz bilimin iş başında nasıl işlediği konusunda sağlıklı ve yeterli olgusal verilerimiz yok. Yazık ki hâlâ bilime aşırı ve tehlikeli idealleştirmelerle bakıyoruz. Bilim tarihinin ve sosyolojisinin sunabileceği zengin örneklerle görüşlerimizi yenilemek, yeniden gözden geçirmek yerine, gereksiz duygusallıkla, bilimsel araştırma tavrına yakışmayacak biçimde bilim yobazlığı yapıyoruz. Bilimde sahtecilerin olması demek, bilimin sahteci bir uğraş olması demek değildir. Bilim topluluğunda sayısı çok az olan (umalım!) araştırmacılar ayıp işlemektedirler. Bu, bilimin ayıbı değildir. Bilimde anlaşılması gerekli bir olgudur. Bu ayıbı anlamak zorundayız. Saklamak çok daha büyük bir ayıptır. Bilim sahteci (haşa!) değildir. Kabul. Bilimde sahtecilerin olduğunu söylemek bilime saygısızlık demek değildir. Takım tutar gibi kendisini sözde savunmaya çalışan sığ kafalı fanatiklere bilimin ihtiyacı yoktur. Bilimin hakikatı aramasında "saygın" giderek "kutsal" bir uğraş olduğu yorumuna itirazım yok. Bilim adına, hakikati araştıran insanları üzen bilim ahlaksızlıklarını tanımak zorundayız. Sorun bilim adamları topluluğundaki ayıpları nasıl yorumlayacağımız sorunudur. Öncelikle ayıpları tanıyacağız. Saklamayacağız. Bilimin günahsız, lekesiz olduğunu söylemek olgulara aykırıdır. Dolayısıyla olgulara saygıya dayanan bilimsel tutuma aykırıdır.

Ayıp ahlakının ilk koşulu, "işleyişin neresinde ne gibi özür ve eksiklikler var ki ayıplar ortaya çıkıyor?" sorusunu sormaktır. Dünyayı, bilimi tutanlar ve bilim düşmanları diye ikiye ayırıp, kafamızda yarattığımız "ideal" bilim anlayışını eleştirenlere bilim düşmanlığını yakıştıranlar, bilime belki farkına varmadan (en acısı da budur!) en büyük kötülüğü yapanlardır. Bilim insan etkinliğidir. İnsanın zayıflıkları ve özürleriyle birlikte gelişir. Bilim, bitip tükenmek bilmeyen bir araştırmadır; sorgulama, eleştiridir. Yanlışlarımızı düzelte düzelte yürüyoruz. Bu yürüyüşümüzü tanımak, aramızda beliren sahtecilere olanak sağlayan koşulları tanımak zorundayız. Neden sahteciler var? Bu ayıp neden var? Burada bilimi ayıplamıyoruz. Sahtecileri ayıplıyoruz. Olup biteni anlamaya çalışarak, bilimi hakikaten yakalamaya çalışan (gerçekliği betimlemeye, açıklamaya, anlamaya çabalayan) bir etkinlik olarak idealleştiriyoruz. Bu idealleştirme, gerçek işleyişinden, somut durumlardan tamamıyla koparılmış bir idealleştirme değildir.

"Efendim, bu sahteciler, bilim adamı değil ki" diyebilirsiniz. "Gerçek" bilim adamları hiç sahteci mi olurmuş? Böyle düşünürsek bilim aleyhine çalışanlara hizmet etmiş olmaz mıyız? Bilimin saygınlığı azalmaz mı? Peki, bilim tarihinin bu olgularını yok saymak (sözünü ettiğim *Betrayers of the Truth* adlı kitaba bir bakın! Yoksa kitap yalan mı söylüyor?) daha kötü bir sahtecilik değil mi? Bilim kurumlarındaki sahtecileri saklamak bilime yakışır mı? Bilimin saygınlığını artırır mı? Bu feodal, bu din kökenli tutumları bırakalım artık, sağlıklı bir ayıp ahlakına ihtiyacımız var.

Bakın sözünü ettiğim kitaplardan birinde öyküsü anlatılan (**G. Holton**'un kitabı) **Millikan**'ın deneylerine bir bakalım. **Millikan** Nobel ödülü almış değerli bir fizikçi. Labaratuvar defterleri incelendiğinde, **Millikan**'ın bazı deney sonuçlarını kuramını doğrulamadığı için yayınlamadığını görüyoruz. Bir yoruma göre, bu uyumsuz sonuçlar deneysel yetersizlikten doğmuştur. **Millikan** olgulara her ne pahasına olursa olsun saygılı bir bilim adamı olsaydı, kuramından vazgeçmesi gerekecekti. **Millikan**, istediği sonuçları vermeyen deneysel verileri saklamıştır. İyi ki saklamıştır, yoksa elektron yükünün birim yük olduğunu ileri süren kuramına ulaşamayacaktı (Kesirli elektriksel yüklerin olabileceğini ileri süren **Ehrenhaft**'ın görüşlerini onaylayacak bulgular, kuantum teorisinde etkinliğini sürdürüyor!). Bilim birdenbire doğrulara, hakikata erişemiyor, **Bacon**'un

DÜŞÜN YAYINCILIK'tan ÇIKAN YENİ KİTAPLAR

"ULYSSES" ve "PİCASSO" ÜZERİNE DENEMELER

C.G. JUNG

"Sayın Bay,
Sizin Ulysses'iniz dünyayı, öylesine alt üst olmuş bir psikolojik sorun olarak sundu ki, birçok kez onun psikolojik sorunları üzerine, olası bir bilirkişi olarak çağrıldım."

KAFKA'nın GÜNCESİ

"Yargı'nın taslağını okurken, öyküde bana göre açıklık kazanan bütün akrabalık durumlarını, şu an anımsayabildiğimce yazacağım. Bu gerekli, çünkü öykü, pislik ve çamurla kaplı olarak gerçek bir doğum gibi çıktı ortaya, benden ve yalnızca benim bedene uzanabilecek bir elim ve bunu yapmak için gereken güçte tutkum var."

- **FREUD-JUNG MEKTUPLAŞMALARI**
- **HEMİNGWAY'İN MEKTUPLARI**
- **AZİZ NESİN- ALİ NESİN MEKTUPLAŞMALARI-4**
- **MALLARME'NİN MEKTUPLARI**
- **MATEMATİK VE KORKU- ALİ NESİN**
- **MATEMATİK VE OYUN- ALİ NESİN**
- **ÖNERMELER MANTIĞI- ALİ NESİN**

Sıracevizler cad. Doğançay Palas Apt. No.47/9
ŞİŞLİ-İSTANBUL Tel: 0 212 225 54 38

da dediği gibi, hakikat (doğruluk) otoritenin değil, zamanın kız kardeşidir. Zaman içinde ortaya çıkıyor: düzeltile düzeltile. İşte bu düzeltilme, yanlışlarımızı, özürlerimizi saklarsak gerçekleşmez. Bilimi bir insan etkinliği olarak bütün girdisi çıktısıyla tanımak, günahı sevabıyla benimsemek, ona neyse öyle saygı duymak istiyoruz. Ayıplardan korkmak, ayıpları saklamak, ayıp ahlakına yakışmaz. "Benim çocuğum yalan söylemez" diyen bir babayı anlayabilirim. Eğer çocuğu yalan söylüyorsa, babanın çocuğu gözü kapalı savunması ayıp ahlakına aykırıdır. Çocuğu olduğu gibi görelim. Neden yalan söylediğini anlayalım. Doğruyu araştırmasına yardımcı olalım. Yalan söylemenin niye ortaya çıktığını, buna nelerin meydan verdiğini anlayalım.

Evet, soru bu; "Neden sahteciler var, bilim topluluğunda? Bu sahtecilerden nasıl arındırabiliriz bu saygın topluluğu?"

BİLGİYLE YAŞAMAK

Bilim, "güvenilir", "sağlam" bilgi elde etme serüveni. "Doğruyu", "hakikat"ı arama. Bilginin özellikle malumat (information) anlamında hayatımızda tuttuğu yerin önemi, son zamanlarda bilgi çağını yaşadığımız savıyla vurgulanıyor. Bilgi elde etmeye, bilgiye sahip olmaya çalışmanın gücü, iktidarı yakalamaya çalışmakla eşdeğer olduğu da söyleniyor. Bilginin gerek güç sahibi olma, gerekse sorun çözme amacıyla kullanımından dolayı değerli sayıldığını görüyoruz (Bilimin kendi başına, kullanımın dışında değeri olduğunu olabileceğini savunanlar azınlıkta kalıyor!).

Çağımızda insanın bilgisiyle olan ilişkisinde önemli sorunların olduğunu düşünüyorum. Bilimdeki sahteciliğin ardında da bu sorunların yattığını sanıyorum.

Bilginin sömürülecek, hedeflere varmak için sorgusuz, sorumsuz, ahlaksal endişeler taşımaksızın kullanılacak bir araç olduğu sanılıyor. Nasıl yaşayacağız bilgimizle? Bilgimiz, bir diploma, bir ünvan, bir saygınlık aracı mıdır yalnız? Yakalara takılan madalyalar mıdır? Bilgi para getirecek, ün sağlayacak bir araç olarak görüldüğünde, bu aracın elde edilmesindeki çarpıklıklara yol açılmış oluyor. Önemli olan, bilginin hedeflediği gerçeklik, doğruluk, hakikat değil de, o bilgiyle elde edilen saygınlıktır. Bilgiye *saygı* kalmamış, bilgi elde etmenin, üretmenin *sorumluluğu* anlaşılamamıştır. Yazık ki bilgi eğitimi bu saygı ve sorumluluğu vermekten uzaklaşıyor. Belki bundan daha önemli olan, bilginin bir aşk olduğunun unutulmasıdır. Biliyormuş görünmek yetiyor, bilmek için bilmenin coşkusu küçümseniyor. Belli bilmeceleri çözüm için, kurnazca, daha önce hiç kimsenin denemediği yollar, yöntemler geliştirmek, bir çeşit açıkgözlülük, uyanıklık, kurnazlık bilimsel başarıyla bir tutuluyor. Bilginin giderek, olumsuz anlamıyla mühendisliğe dönüştürülmesi, işletmeci, yatırımcı, çıkarcı yaklaşım, sahtecilere davetiye çıkaran bir bilim, bilgi ortamını oluşturuyor. Günlük yaşayışın fırsatçı, köşe dönücü zihniyeti sahtecilikle özürlü bilgi ortamına yardımcı oluyor.

"Bilgiyle nasıl yaşayacağız?" sorusunu bir yanıyla kurcaladım. Bilim kurumlarının işleyişindeki özürlerin yanında, zihniyetleri, tavırları birbirlerimize aktarmaya, birbirlerimizle tartışmaya yönelik *tutumsal iletişimin* yokluğu da sahteciliği körükleyebiliyor. Bu yazımda özellikle bilgisel, bilimsel tutumun yalnızca bilgiye yönelik (epistomolojik) olmadığı, hakikati araştırma kaygısı (metafizik kaygı), ahlaksal kaygılarla, insana yakışan estetik, ahlaksal boyutlarla varolabilme çabalarını içerdiğini söylemeye çalışıyorum.

Bilgiye salt soyutlanmış teknolojik tavırla bakılırsa, sorunlar çıkıyordu. Bunun yanında "hakikate", "doğruluğa" karşı takındığımız tutum da önemlidir. Postmodern bir durumu yaşadığımız söyleniyor. Hakikate olan inanç sarsılmıştır. Bu konudaki tutumu bir çok yazımda dile getirdim. Belki bir anlamıyla "anarşist" bir yaklaşımım var. Bir anarşistin yanlış anlaşılması doğaldır. Hakikatin olmadığını, olamayacağını savunanlardan değilim. Bu araştırmaların basmakalıplığına, sığlığına, araştırma tutumunun sağlıksızlığına itiraz ediyorum. Hakikat inancı her türlü araştırmanın ardında duruyor. Bu inancı zaman zaman yitirebiliyoruz. Onsuz yürümenin olanaklı olmadığını savunuyorum.

Simyacıya olan hayranlığım ve saygım da buradan kaynaklanıyor. Ucuz ün elde etmenin, bulacağını sandığı altınla zengin olmanın ardına düşmeyip hakikat aşkıyla yanan simyacının, para, ün yükselme, güç elde etme düşleriyle bilim topluluğunda dolanan sözde bilim adamlarından daha saygın olduğunu düşünüyorum.

Usta-çırak ilişkisinin göz ardı edilmeye çalışılan önemini hatırlamalıyız. Bilgelikle, bilgelik sevgisiyle, bilgeye karşı saygı, sevgi ve sorumluluk içeren tutumla araştıran bir ustanın çırağı sahteci olabilir mi? Olursa, nasıl sahteci olur? Bilim tarihi, ona yönelecek, heyecanlı, canlı, geniş ufuklu, sabırlı, titiz araştırmacılarını bekliyor bu konuda.

Hele hele, bilgi üretiminde araştırıcının kendisine olan saygısı, sorumluluğu çok önemli. Sahteci, öz saygısı olmayan, kendisine saygısını yitirmiş araştırıcılardan çıkıyor.

Araştırmacılar topluluğunun ahlak alanında sahip olacakları, sahip çıkacakları değerler, sahtecilik ayıbını göz önüne serebilir. Giderek zaman içinde bu ayıbı ortadan kaldırabilir. Bir gün bir genç araştırmacı ustasına varıp "Usta, benden öncekiler hep çalıp çırpmışlar, onlara ödüller verdiniz. O zaman benim ortaya koyduklarımı da kabul etmeniz gerekir." derse, o ustanın bu gence söyleyeceği şeyler ne olmalıdır dersiniz?

Küçük Kağıtlarda

Zengin kültürleri altüst etmek isterim

Şükrü GÜNBULUT

TÜRKLER. 24 Haziran 76. Dünya Nüfusunun Genel Tarihi diye bir kitap karıştırıyorum. 1968'de basılmış. Fransızca (**M. R. Reinhard** vs.). 84. sayfada Türkler ve Moğollar var:

"Nüfus tarihi yönünden bu göçebelerin rolü önce büyük yayılmaların itici gücü olarak görüldü. Onlar yırtıcı ve vahşi göçebe mitini yarattılar. Plaşkacı, çok hareketli, atlı, zalim, fetihçi; Çin'in, İran'ın batı kentlerinin ve zengin kültürlerin altüst edicisi..."

Türklerin Orta Asya'da kaç kişi olduklarını öğrenmek için açtım, bunları okudum. Bir gülme aldı. Kendime baktım: Bu, Batı'nın uygar kentlerini yıkan zalim atlılardan bir olan bana... Ata, ömründe bir kez binmeyen... Ömrü, sonsuzu, mutlakı aramakla geçen... Zengin kültürleri ben de altüst etmek istiyorum. Tümünü görmek için. Keşke at üstünde bir yıkıcı olsaydım, bu bilimsel yapıtın büyük bir coşkuyla söylediği...

Anadolu'da 1520'de iki buçuk milyon nüfus varmış. 1580'de bu üç milyona çıkmış. Bizim tarihçilerin verdiği rakam değişik sanırım.

KEMİK. 28 Haziran 76. **Muhammed Ali**'nin maçlarını hiç sektirmez bizim televizyon. Maç saatleri, dünyanın öbür ucundaki Amerikan seyircisine göre ayarlandığından gece yarısı kalkar Türk seyircisi. Bu çılgınlık beni de sardı. İki kez kalktım uykudan, **Muhammed Bey**'in yumruk atışını seyretmeye... Kalkmayanlara şaştım.

Yıllar sonra Brüksel'deyken **Muhammed Ali**'nin Belçikalı **Koppman**'la dövüştüğü gece Belçika televizyonunun maçı naklen vermediğini gördüm. Buna da şaştım. Türk televizyonu "büyük fedakarlıklarla" mutlaka vermiştir. **Muhammed** bir Türkle döğüşse Türkiye yerinden oynar. Ölüler dirilir, savaşlar durur. Belçikalıların bu umursamazlığı beni değer yargıları üstüne düşündürdü. Sonra Belçika'da futbol maçlarını izledim. Bizdeki televizyonun tenis maçlarına gösterdiği ilgi kadardı, ilgileri. Otobüste, tramvayda koca koca adamların futboldan konuştuğuna hiç rastlamadım. Üniversitede öğrencilerin... Avusturya-Hollanda Dünya Kupası maçlarında televizyonun önü Zenci, Arap gençlerle doluydu. Belçikalı bir tek genç yoktu.

1973 yılında Kıbrıs'ın Türk kesiminde babası öldürülmüş çocuk bana ısrarla "Cemil"i soruyordu. Benim onun gözünde Türkiye'den, "Cemil"in diyarından gelen biriydim. "Kim bu Cemil yahu" deyince de şaşkınlıklara uğruyordu.. "Sen Türkiye'den gelmedin mi, Türk değil misin.. Cemil tanınmaz mı abi, Cemil tanınmaz mı!" O yıllar, Türkiye'de futbol maçlarında 40 kişi öldürülüyor, kentler düşman ediliyordu birbirine. Büyük maçların sabahında daireler, üniversiteler, liseler, fabrikalar yorum ve tartışmayla coşuyordu. Takımın ve futbolcunun genel ve günlük kondisyonu vs.yi bilmeyen saygınlığını yitirirdi bu kalabalığın yanında. Şunu düşündüm: Geri kalmış ülke halklarının önüne kemirmeleri, oyalanmaları için atılmış bir kemik bu "spor" dedikleri. Kendi aralarında kapışır hırlaşırken çevrede ne olup bitiyor görmüyorlar. Bu durum emperyalist ülkelerin ve onların uşağı geri kalmış ülke yönetiminin işine geliyor. Neden Belçikalı gencin yaşamında futbolun hiç yeri yok da Türk genci hummalı bir ilgi ile sarılmış bu oyuna? Neden Belçika televizyonunda Türk televizyonunun çeyreği kadar futbol saati yok? Oysa Belçika televizyonu her hafta Türk televizyonunun beş katı yayın yapıyor. Bunlar hep mi rastlantı?. "Ne sağcıyız ne solcu, futbolcuyuz futbolcu", işte istenen bu. Sağa sola baktırmadan, yuvarlanan bir topun ardına diktirmek milyonların gözünü...

AHMAKLARI SUSTURMAK. "Ahmakları susturmak mı istiyorsun" dediler. Tam tersi. Onların sustuğu bir dünya çekilmez olur. Sıkıcı çalışmalardan başımı kaldırıp şöyle ferahlamak istediğimde, elimde okuyacak ahmak yazını olmadığını düşünmek felaket. Onların susmasını hiç istemem. Konuştukları zaman beni eğlendirirler. Kıymetlerini bilirim.

Ama taş yerinde ağır. Ahmak da gönül ferahlatmada usta olmalı. Engizisyon falan kurup akıllıları yargılamaya kalkınca işin tadı kaçıyor. Güldürü çok ileri boyutlara varıyor. Ahmağın tarih boyunca hep olduğu gibi, önemsenmemesine kızıp tepinerek adam öldürmeye, ağız kapatmaya kalkması tatsız. Sevilen köpeğin ısırması gibi. Ortaçağ saçma kültürü, güldürmek için lazım. İnsanı nefessiz bırakmak için değil...

DOĞU ADALETİ. **Nuşirevan** Doğu'da halk arasında adaletiyle efsaneleşmiştir. Orta Anadolu'nun yitik bir kuytusundaki, okul yüzü görmemiş babam bile onun adıyla kültürlenmiştir. Gözleri parlayarak **Nuşirevan**'ın hikayesini ne güzel anlatır. Adalet dendi mi bir de **Hz. Ömer**'i sever. Zaten babamın anlattığı hikayede, **Hz. Ömer** kendisini **Nuşirevan**'la karşılaştırır, insafsız bir valisine "Adaletim Nuşirevan Adil Şah'dan adildir" diye haber yollar. Valinin korkudan dudağı yarılır.

Bu **Nuşirevan**, babamın dilinde bir efsanedir ama gerçekte yaşamıştır. **Kisra Nuşirevan** adıyla anılan İran şahıdır (531-579). Ünlü tarihçi **Tabari** onun adaletini anlata anlata bitiremez. **Tabari**'nin anlattığına göre birgün **Nuşirevan** halkı toplamış, vergiler üstüne düşüncelerini sormuş. Kimse cesaret edip birşey diyememiş. Üç kez sormuş, biri ayağa kalkmış. Gerisini **Tabari**'den dinleyelim:

"Ey hükümdar Tanrı seni ebedi yaşatsın. Afetlerden telef olan ekinlerden daimi surette vergi mi alacaksın" diye sordu. **Kisra** "sen hangi sınıftansın" diye sorduğu zaman öteki "Ben bir katibim" dedi. **Kisra** "Onu öldürünceye kadar dövünüz" diye emretti. (Tabari. 1963:1135)

Nuşirevan üç kez sorarak Allah'a ve kula karşı görevini yapmış olacaktı. "Sordum cevap veren olmadı" diyecekti. Münafık, adamcağızı keyfine bırakmaz ki.. Ortadoğu'da hep böyledir. Biçimsel şartlar gözetilir. İçi boş biçimler. Allah da kul da aldatılır. Biçimsel şartlar yerine getirilerek halka ve Hakka karşı adil olunduğu farzedilir. Biçimin içini dolduracak en küçük hareket; fesat, fitne ve melunluktur, cezalandırılır.

30 Ağustos 1990'da Güney'de bir plajda, güçlü kişiye bir kadın pahalılıktan şikayet edince sormuş:

- Sen nerelisin.
- Konyalıyım, Allah'tan sizin için dua ediyorum.

Sırtını dönmüş güçlü kişi. Çirkin suratını ekşitmiş:

- Duanı eksik etme, demiş. Hem Konya'dan buraya kadar gelebiliyorsun, hem halinden şikayet ediyorsun. Fazla ileri gidersen, bak şunlara teslim ederim seni. Koruma gorillerini göstermiş.

Bu güçlü kişi öldüğü zaman adaleti ve vizyonu efsaneleştirilmişti.

Doğu cephesinde değişen birşey yok.

Kabe, İslam öncesinde bir Hıristiyan kilisesiydi(*)

Erol SEVER

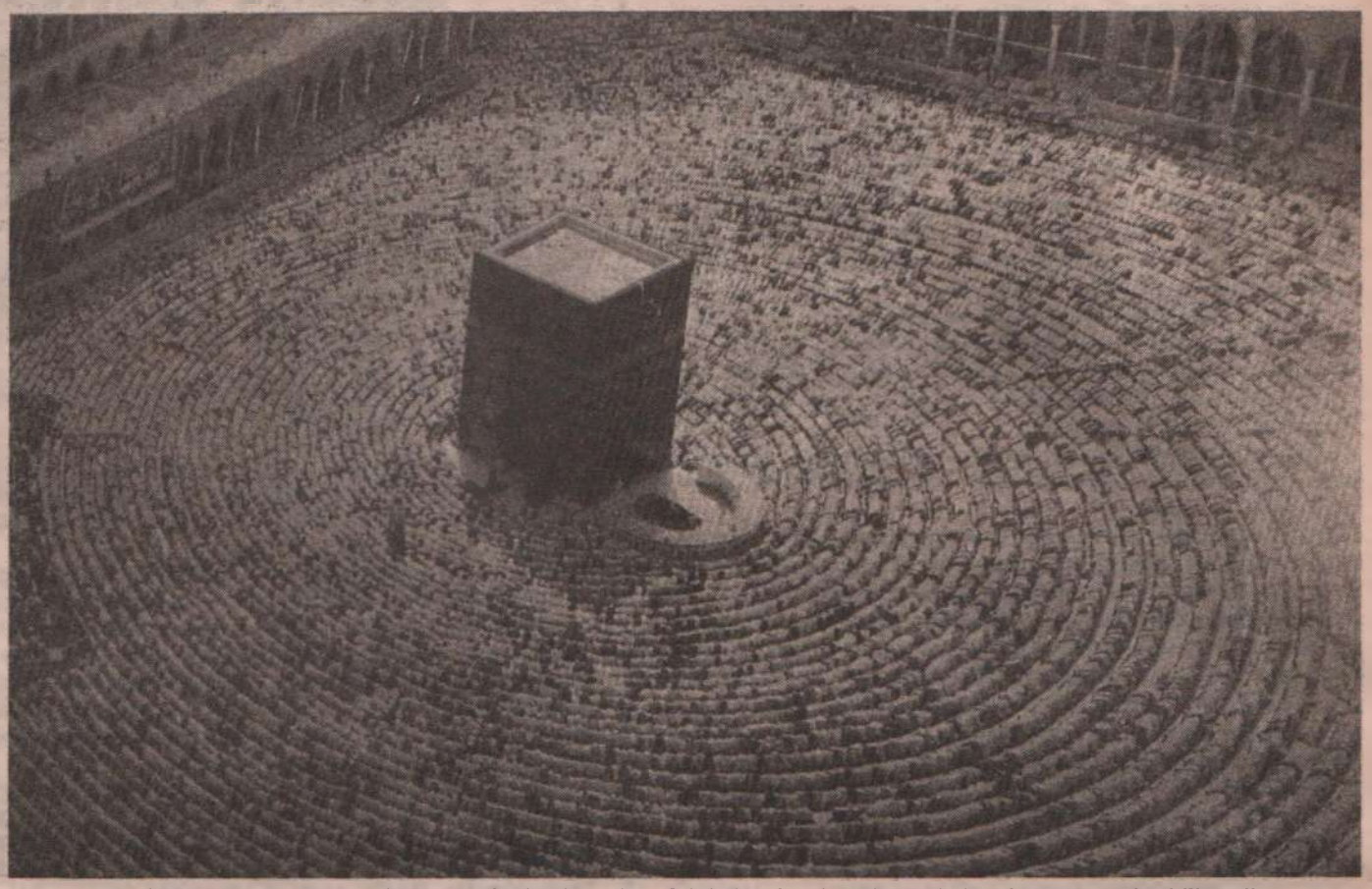

Arabistan yarımadası, yedinci yüzyılın başlarında, ufak istisnalar dışında, Hıristiyanlaşmıştı. Kabe kiliseydi.

"Önemli bir gerçeğe dikkat çekmek istiyorum; İslam öncesi Hıristiyan Arap şairler Kabe'nin tanrısını, Hıristiyanlığın tanrısı olarak görüyorlardı ve bunun doğal bir sonucu olarak da, Kabe kültüne, İsa'ya yönelik olduğu için katılıyorlardı. Hıristiyan Araplar, İsa ve Hıristiyanlığın kutsal nesnelerinin yanısıra Kabe ile ilişkili kutsal nesneler üzerine de yemin ediyorlardı: 'Manastırdaki rahibin giysisi üzerine ve onu (el-Kabe) kuranların üzerine yemin ederim.' **Kusay** ve **Musad bin Gurhum**'un yemini böyleydi. **El-Aşa** bir şarkısında ve **Adi bin Said** bir yeminde Mekke'nin tanrısı (va rabbi makkata) ile İsa'yı yan yana anmışlardı." (1)

İsveçli İslambilimci **Tor Andrae**'nin (1885-1947) bu sözleri söylemesinden bu yana uzun yıllar geçti. Gerek İslam gerek Hıristiyan ilahiyatçıları İslam öncesi dönemde, Arabistan'da köklü bir Hıristiyan kültünün ve yoğun bir Hıristiyan nüfusun olmasına rağmen, İslam öncesi Kabe'yi araştırmadılar. Araştıranlar ise yalnız Hıristiyanlık öncesi Arap toplumunun çoktanrıcı dinsel inançlarının üzerinde durdular; bu dönemi, yani Hıristiyanlık dönemini "cahiliyye" adıyla adlandırdılar ve bu arada Kabe'yi de çoktanrıcı dinsel inançlara bağlı Arapların bir tapınağı olarak ele aldılar.

Tor Andrae yukarda alıntı yaptığımız çalışmasında, İslam öncesi Hıristiyan Arap şairlerin şiirlerinde Kabe'yi övdüklerini, Kabe kültüyle kendi Hıristiyan inançları arasında bir ayrım yapmadıklarını da kaydediyor. **Andrae**, Kabe'yi, çoktanrıcı, Hıristiyan ve hatta "belki de Musevilerin" (2) ortak ve barışçı bir biçimde, kendi inançlarına özgü ayinlerini, tapınmalarını yaptıkları bir mekan, bir tapınak olarak görüyordu. Bu görüş **Tor Andrae**'nin hümanist idealciliğinden kaynaklanıyordu. Aslında değişik dinlere mensup inançlıların, tek bir tapınakta huzur ve barış içinde kendi tanrı veya tanrılarına tapınmaları, ayinler düzenlenlemeleri ideali hem o yıllarda hem bugün bir ütopyadan ileriye gidemedi.

"KAYBOLAN" KİTAPLAR VE RESMİ İSLAM

Çalışmamızda Hıristiyanlık dönemindeki Kabe'yi ele alacağız ve çoktanrıcı inançlardan Hıristiyanlığa geçen Arapların bölgedeki ilk kiliselerinden biri olarak Kabe'yi inceleyeceğiz.

Yaklaşık 600 yıl içinde oluşturulan İslam dini dogmatiktir; bir dizi kalıplara bağlıdır ve bu kalıpların dışına çıkılmaz. İslam'ın Musevilikten etkilenmesi, ilk Hıristiyan Kiliselerin katı kalıplarını örnek alması ve erken İslam dönemindeki tarih yazıcılığının içinde bulunduğu koşullar ve en önemlisi Kuran'ın tanrı kelamı olduğu dogmasının kesinkes kabul edilmesi, bu İslam dogmatizminin temel unsurları arasındadır.

Alman ilahiyatçı **Rudi Paret**, İslam'ın kuruluşundan sonraki 150 yılı,"aktarım boşlukları" olarak adlandırıyor. (3) İslam tarih yazıcılığına bir göz atılırsa; bu 150 yıl, hatta 200-300 yıllık bir zaman dilimi içinde yazılan birçok eser bulunmasına rağmen, bu eserlerin özgün yazmalarının ortadan kaybolduğu, daha doğrusu kaybettirildiği görülür. Bu eserleri ancak, daha sonra yazılan eserlere alınan kısa ve eksik alıntılardan tanıyoruz. Bu noktada, resmi İslam tarihçilerinin, **Muhammed**'in kişiliğine ve artık egemen konuma geçmiş İslam'a uymayan eserlerin, yalnız resmi görüşe uyan bölümlerinden alıntılar yaptıklarını görüyoruz.

Muhammed'in yaşam öyküsünü yazan **Bin Hişam** (ö. 834), kitabının giriş bölümünde, elinin altında bulunan, ama daha sonra "kaybolan" ve **Bin İshak** (ö.767) tarafından yazılan **Muhammed**'in yaşam öyküsünden nasıl yararlandığını şöyle ifade ediyor:

"**Bin İshak**'ın bu kitapta sözünü ettiği bazı şeyleri almayacağım; eğer peygamber tarafından sözü edilmemişse, Kuran'da yazılmamışsa ve eğer bu kitapla bağlantısı yoksa ve ne açıklama ne de kanıt olarak bir yazarı yoksa; daha sonra **Bin İshak** tarafından yazılan beyitler, şiir literatürünü bilenler tarafından tanınmıyorsa ve anlatılması çirkin olan veya birilerine acı verecek şeyleri..." (4)

Bin Hacar el-Askalani'nin *Al-İşaba fi tamyiz aşşahaba* başlıklı kitabında, Arap tarihçisi **Vasima**'nın (ö. 851) *Kitab ar-Ridda* adlı kitabından bazı parçalar bulunuyor. Kısaca *Kitab ar-Ridda/Sapma Üzerine Kitap* adıyla tanınan bu kitabın esas adı: *Peygamber'in Ölümünden Sonra Orta Arabistanlı Arapların İslam'dan Sapması Üzerine Kitap*. Kuşkusuz bu kitap da, "kaybolan" kitapların arasında yer alıyor. Kitap **Muhammed**'in ölümünden sonra yazılmış ve kısa bir süre sonra ortadan "kaybolmuş".

Erken İslam döneminde, bu yeni kültün eksik veya yanlışlarını gören, Kuran'daki surelerin içindeki çelişkili ifadelerin yorumlarını yapan bu yazar ve tarihçilerin eserlerinin ortadan kaybolması, İslam'ın dogmatikleştirilmesinin, kalıplara bağlanmasının daha **Muhammed** zamanında başladığını gösteriyor. Kalıplaştırmaya karşı çıkan, esneklikten yana olanların eserleri ortadan kaldırılıyor ve yalnız belirli kalıplara bağlı bir resmi İslam oluşturuluyor.

Öte yandan bu durum, İslam üzerine araştırma yapan ve yapmak isteyenlerin önüne bir dizi güçlükler çıkartıyor. Hem Batılı hem de Doğulu İslam araştırmacılarının eserleri de ufak ayrıntıların dışında, genel olarak birbirine benziyor. Hepsi de aşağı yukarı aynı kaynaklardan yararlanıyorlar; ancak bu kaynak kitapların iyice incelenerek, içlerindeki daha eski, resmi olmayan İslam görüşü doğrultusunda yazan İslam yazarlarının kitaplarından alınan alıntılar, hem aradaki ayrımları oluşturuyor hem de ortaya biraz daha düzgün bir İslam imgesinin çıkmasına yardımcı oluyor.

İSLAM TARİHÇİLERİ HIRİSTİYAN DÖNEMİ HASIRALTI EDİYOR

İslam tarih geleneği, İslam'ın oluşumunu başlangıç noktası olarak alıyor. Daha önce yalnız putlara tapınıldığı, çeşitli eril ve dişi putların olduğu gibi yuvarlak geçiştirmelerle İslam öncesi din tarihi "anlatılmış" oluyor. Aslında İslam tarihçileri, Arapların eski çoktanrıcı inançlarına karşı değiller ve bol bol bu inançlardan söz ediyorlar ve bu inanç ve geleneklerin unutulmamasını sağlıyorlar. Bu tarihçi ve yazarların esas sorunu çoktanrıcı inançlar ile İslam'ın kuruluşu arasındaki dönemi, Hıristiyanlık dönemini ve Hıristiyanlığı gözden kaçırmaya uğraşmaktır.

Aslında bütün Arabistan yarımadası, yedinci yüzyılın başlarında, ufak istisnalar dışında, Hıristiyanlaşmıştı. Ama geleneksel resmi İslam tarih yazarları ve onları izleyen Avrupalı İslambilimcileri Mekke ve Medine'de Hıristiyan cemaatları olmadığını iddia ediyorlar. Bu cemaatlara değinenler ise, bunların küçük, sözü edilmeye değmez cemaatlar olduğunu yazmaya, özellikle özen gösteriyorlar. Bu iddia bu bölgesel birimlerin toplumsal, demografik ve ekonomik yönlerden bütünleşmiş olması olgusuyla da çelişiyor. Mekke ve Medine Hıristiyanlık döneminde, hatta Hıristiyanlık'tan önce, yarımadanın merkezi bir bölgesiydi. Doğu Akdeniz havzasından Güney Arabistan ve Yemen'e, oradan Doğu Akdeniz limanlarına mal taşıyan kervanlar bu yöreden geçiyordu. Ayrıca Mekke'deki Kabe'nin ziyaret yeri olması, daha sonra bir Hıristiyan tapınağı olarak bu özelliğini koruması ve burada kurulan panayırlar yöreye önem kazandırmıştı.

Mekke ve Medine bölgesi binlerce yıldan beri etnik toplulukların bir arada yaşadığı, çeşitli kültürlerin birbirine karıştığı bir bölgeydi. Mekke hem Kabe gibi uzun bir geçmişi olan bir tapınağın bulunduğu, hem de kentin kıyısındaki Mina'da her yıl düzenlenen panayırların, alım satım pazarlarının binlerce yıllık bir geleneğe sahip olması bakımından da önemli bir kentti.

Bu verilerin ışığında ve Arabistan yarımadasının, Kızıldeniz'in öte yakasındaki Habeşistan'ın Hıristiyanlaştığı -Etiyopya ve Eritre günümüzde de eski halk kiliseleri niteliğini sürdürmektedir- bir ortamda ve çevrede, çoktanrıcı inançlarını bırak-

mamış insanların yaşadığı bir ada olması düşünülemez. Burada önemli olan resmi İslam tarihçilerinin neden Medine'yi ve özellikle Mekke'yi Hıristiyanlık dışı tutmalarıdır. Bu sorunun yanıtı da çoktanrıcı inançlara bağlı Arap halkının tapındığı bir tapınak olan Kabe'nin daha sonra, Hıristiyanlık döneminde kiliseye dönüştürülmesinde yatmaktadır.

İslam'ı inceleyen Batılı ilahiyatçılar ancak 19. yüzyılın başlarında, İslam bilimini eleştirel bir yaklaşımla ele almanın gerekliliğini gördüler. İslam yüzlerce yıl reforme edilmesine, el sürülmesine olanak tanınmayan bir dogma olarak ele alınmış ve eleştiri süzgecinden geçirilmemişti. Buna karşın 19. ve 20. yüzyıllarda Doğulu İslam ve Kuran uzmanları da bu dogmayı savunmayı kendilerine uğraş edindiler.

İslam'ın oluşum sürecindeki temel sorunları çözmeye çalışan ve çözüm kavrayışları veren Batılı araştırmacılar arasında **Hubert Grimme, Alois Sprenger, Karl Vollers** ve **Julius Wellhausen**'ı sayabiliriz. Ama esas olarak bu sorunları çözen ve çalışmalarını çeşitli eserlerinde toplayanlar **Martin Werner, Albert Schweitzer** ve son olarak hâlâ eser vermeyi sürdüren **Günter Lüling** olmuştur. Ülkemizde İslam'ın ve Kuran'ın tanıtılması esas olarak **Turan Dursun** ile başlamıştır ve onun öldürülmesinden sonra da bazı genç araştırmacılar **Turan Dursun**'un yolunu izlemektedirler.

Batılı İlahiyatçılar, ünlü Arap tarihçileri **İbn Haşim** ve **El-Vahidi**'nin yazdıkları **Muhammed**'in yaşam öykülerinin 1864'de ve 1882'de Almanca ve diğer bazı Batı dillerine çevrilmesinden sonra, bu kitapları inceleyerek kaynak taramasına başladılar. Metin ve kaynakların değerlendirilmesinin sonunda tarihi çekirdeğe varıldı; **Muhammed** öncesi ve sonrası Arap toplumu üzerine bilgi edinildi, İslam öncesi ve sonrası Mekke incelendi.

İslam yazarlarının yazdığı peygamberin yaşam öykülerini inceleyen **Erwin Graf** 1962 yılında ortaya şöyle bir soru atar ve "Peygamber'in biografisinde, **Muhammed**'in başlangıçta putperestlerle neler konuştuğu, müminlerine nasıl vaaz verdiği açık bir biçimde aktarılmamış" der. (5)

Bu soru gerçekten de Peygamber yaşam öykülerinde önemli bir noktaya dokunuyor. Bu yaşam öykülerinde **Muhammed**'in Hıristiyanlık kültüne bağlı Araplar'la yaptığı konuşmalara yer verilmiyor. Öte yandan **Muhammed** yeni kurduğu dine yandaş ve mümin kazanmak için Mekke'deki Hıristiyanlar'a ve Musevi Arap karşıtlarına vaazlar veriyor, onları kendi yanına çekmeye çalışıyordu.

MUHAMMED'İN MEKKELİ KARŞITLARI HIRİSTİYANLARDI

Muhammed'in, Hanif adı verilen keşiş **Ebu Amir**'le yaptığı bir konuşmayı buraya alıyoruz:

"Peygamber Medine'ye geldiği zaman **Ebu Amir** onu ziyarete geldi ve şöyle dedi; 'Getirdiğin din nasıl bir dindir?' **Muhammed** yanıtladı: 'Hanif dinini, İbrahim'in dinini getiriyorum!' O zaman **Ebu Amir** karşılık verdi: 'Ama, bu benim dinimdir!' **Muhammed** yanıtladı: 'Sen ona hiçbir zaman bağlı olmadın!' **Ebu Amir** şöyle dedi: 'Bağlıyım, hem de nasıl! Sen, **Muhammed** Hanif dinine, bu dine ait olmayan şeyleri soktun.' O zaman **Muhammed** şöyle dedi: 'Ben böyle yapmadım! Ben bu dini daha temiz bir duruma getirdim ve ondan sonra açıkladım!' O zaman **Ebu Amir** kızdı ve şöyle dedi: 'Yalancı! Tanrı seni göçmen olarak, yalancı olarak ölüme terketsin!' **Muhammed** yanıt verdi: 'Bekle, göreceksin kimin yalan söylediğini!'" (6)

Bu aktarımda **Muhammed**'in misyonunu dintarihsel yönden ve iki ayrı, değişik noktadan değerlendirebiliriz.

1) **Muhammed**'in konuştuğu **Ebu Amir**'in hangi kiliseye bağlı olduğunu bilmiyoruz, ama hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir biçimde Hıristiyan asket olduğunu anlıyoruz.

2) **Muhammed**'in sözlerinden yeni kült olan İslam'ı, sade bir yaşam sürdüren Hıristiyanlar'ın oluşturduğu asketik hareketten aldığı ilhamla biçimlendirmeye çalıştığını anlıyoruz. **Muhammed** konuşma sırasında **Ebu Amir**'e Hanif adı verilen asketik hareketi, daha temiz bir duruma getirdim ve ondan sonra açıkladım, diyor. Öte yandan yanlış olmasına rağmen Kuran'da ve İslam tarihçilerinin eserlerinde, **İbrahim**'in de bir hanif olduğu iddia ediliyor. Aslında **İbrahim** zamanında Hıristiyanlık yoktu ve dolayısıyla da asketik hareket yoktu; **İbrahim** bir Musevi peygamberiydi. Kuran'ın içine giren Hıristiyan kökenli ilahiler ve metinler, daha doğrusu bu ilahi ve metinlerden kalan parçalar, İslam dininin kökenini daha iyi aydınlatmaktadır. Ayrıca Musevilik üzerinden gelen Tevrat kökenli metinler yoluyla Musevi gelenek ve aktarımları da Kuran'a girmiştir.

Dördüncü Nisa suresinin 82. ayetinde şöyle deniyor: "Hâlâ Kuran üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, orada birçok tutarsızlıklar bulurlardı."

Burada **Muhammed** Hıristiyan Arapların eleştirilerine tam karşılık veremiyor. Hıristiyan Araplar, yeni İslam kültünü, **İsa**'dan başka bir tanrıya inanmak ve bu tanrının gönderdiği/vahyettiği iddia edilen Kuran'a yazılanlara uymak yönünden eleştiriyorlardı. Kuşkusuz Kuran, bilindiği gibi, tutarsızlıklarla doludur. Ama Hıristiyan Araplar İslam kültünün can damarını eleştiriyorlardı; onlar **İsa**'dan başka bir tanrı tanımadıkları için, ortaya yeni bir tanrı çıkmasının saçma olduğuna inanıyorlardı (Güneybatı Arabistan'da Hıristiyanlığın Süryani yorumu hakim olduğu için, bu yöredeki Hıristiyanlar İsa'yı tanrı olarak kabul ediyorlardı). **Muhammed** eleştirilere karşılık verirken bu noktayı atlamışa benziyor; daha doğrusu yeterli bir savunma yapamıyor.

Kısacası **Muhammed**'in Mekkeli karşıtları Hıristiyanlardı ve Mekke ve çevresinde ortaya çıkan ve tanrının kendisine bir kitap yazdırdığını, bu kitapta yazılanlara uyulması gerektiğini söyleyen ve kendisinin tanrının elçisi olduğunu iddia eden **Muhammed**'e karşıydılar. **Muhammed**'in kurmaya çalıştığı yeni kültü kendilerine yabancı buluyorlardı ve bu nedenlerle **Muhammed**'e ve İslam'a karşı mücadele veriyorlardı.

KABE'NİN HIRİSTİYAN DÖNEMİ

İslam öncesi şiir, Kuran'daki metinler ve İslam'ın genel tarih aktarımı gibi alanlarda, İslam geleneğindeki dogmatik tasarımlara karşın, Arabistan yarımadasında ve özellikle konumuz olan Kabe'nin bulunduğu Mekke'de iyi örgütlenmiş ve özgün bir dini literatür ve ilahi geleneği olan Hıristiyanlığın varlığı şüphe götürmez. Arabistan yarımadasında Elen, Süryani, Hasturi ve Arap kiliselerine bölünmüş bu Hıristiyanlık içinde, **Muhammed**'in esas karşıtları Hıristiyan Araplar'dı. İslam'ın bölgeyi ele geçirmesinden sonra, resmi İslam tarihçileri Hıristiyanlık dönemine *cahiliyye* adını vermişler ve bu dönemde, bölgedeki Arapların çoktanrıcı inançlara bağlı olan putperestler olduğunu iddia etmişlerdir. Bu arada Kabe'nin de İslam öncesi dönemde çeşitli tanrılara tapınılan bir tapınak veya bir güneş tapınağı olduğu iddia edilmiştir. Bakalım acaba Kabe böyle bir tapınak mıydı?

Hıristiyanlığın Mekke'de hakim bir dine dönüşmesinden sonra, çoktanrıcı inançlara bağlı Araplar'ın bu kutsal tapınağı bir Hıristiyan kilisesine dönüştürüldü. Böylece eski inançların yerine geçen, yeni Hıristiyan kültün varlığı vurgulanmış oldu. Ayrıca eski tapınakların kiliselere, kiliselerin camilere çevrilmesi eski bir Ortadoğu ve Anadolu geleneğidir. Eskinin üstünü silmek ve bu yapının üzerine yeni kültün tapınağını kurmak da, yeni kültün egemenliğini göstermek yönünden zorunluydu. Öte yandan Hıristiyanlar, eski gelenek ve inançlarına bağlı Arapları birdenbire karşılarına almamak için Kabe içindeki sembollerin, tanrı ve tanrıçaların yontularının bazılarını olduğu gibi bıraktılar ve ilk önce Kabe'nin içine bir mihrap kurmakla yetindiler.

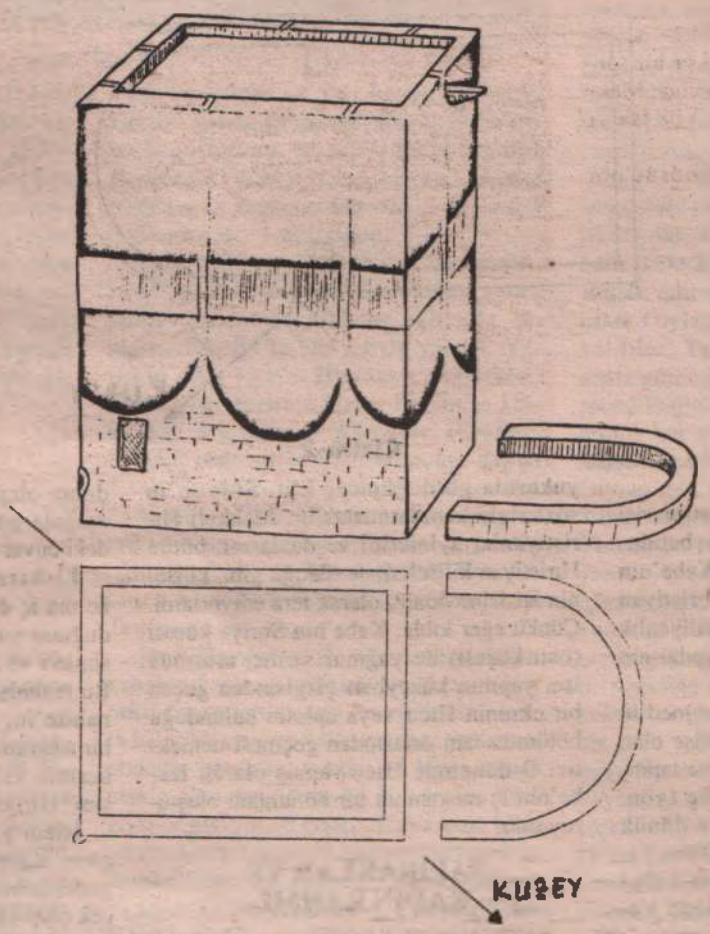

Çizim-1

Eski bir Sami geleneğine göre Kabe, *ad-durah* (anıt, mezar, türbe) olarak tanımlanıyordu. Bu adlandırma eski İbraniler'de aşiretler birliğinin kutsal sandığına verdikleri *Aron* (tabut) adlandırmasına da uymaktadır. İbraniler bir yerden bir başka yere göç ederken kutsal eşyalarını, tapındıkları altından dökülmüş dana yontusunu bu kutuya koyarak, yanlarına alırlardı. Kabe, Muhammed zamanında taşınan bir sembol olarak *al-mahmal* (sedye) adını aldı. **Muhammed** böylece İbraniler'in sembolik ve her yere taşınabilen sandıklarına, bu semboliğe daha da iyi uyan bir ad seçmişti.

Muhammed böyle yaparak İslam kültüne "İbrahim'in dini"nden de bir şeyler katarak yeni müminler kazanmayı amaçlıyordu. **Muhammed** Musevilik ile erken Hıristiyan kiliseleri arasındaki ideolojik ve geleneksel bağı çok iyi biliyordu. Bir olasılıkla İslam'ı ilk önce "İbrahim'in dini" denilen, ama nasıl bir din olduğunu kimsenin bilmediği bir geleneğin ve Musevilik ile Hıristiyanlığın bir sentezi olarak kurmayı tasarlamıştı. Güçlendikten sonra da diğer iki dine karşı amansız bir savaş açtı.

MÜSLÜMANLARIN KABE'DE YAPTIĞI DEĞİŞİKLİKLER

Sözlü ve yazılı aktarımlara göre, Hıristiyanlık öncesi dönemde, Kabe'nin en kutsal köşesi, *Hıcır* (döl yatağı) idi. Hıcır, yapının kuzeybatısında, yarım daire veya at nalı biçimindeki bölümde yer alıyordu. Hıristiyanlık döneminde, Kabe kiliseye dönüştürüldükten sonra Hıcır, kilisenin apsisini oluşturdu. Arap tarihçisi **İbn az-Zübeyr** savaşta hasar gören Kabe onarılırken (64//683) Peygamberin geleneğine uyularak Hıcır'ın Kabe içine alındığını belirtir. Buna göre **Muhammed**'in Mekke'yi fethetmesinden sonra, Kabe'nin yapısını değiştirmediği, yalnız Kabe'nin dışındaki ve içindeki yontuları kırdırıp, duvarlardaki frekslerin çoğunu kazıtıp, yokettirdiği anlaşılıyor. Ayrıca Hıcır'ın İslam öncesi dönemde, Kabe'nin içinde yer aldığı ve yapının bir parçasını oluşturduğu da ortaya çıkıyor.

Hıcır bugün yıkıntı anlamına gelen *el-hatim* adını taşıyor. El-Hatim, Hıristiyanlık ve erken İslam dönemlerinde Kabe'nin en önemli yerini oluşturmasının yanısıra Kabe ile birlikte mekansal bir bütün oluşturuyordu ve ancak İslam'ın güçlenip, bu yeni kültün yerine oturmasından sonra, bu bölüm yapıdan ayrıldı ve yıkıldı. El-Hatim'den geriye kalan, bugüne kadar hâlâ muhafaza edilmiş ve kuşkusuz İslam öncesi dönemden kalan kabaca bir metre yüksekliğinde ve oval bir yarım daire biçiminde bir duvardır *(Bkz. Çizim-1)*. Zaten bu kalıntı, bu nedenle el-hatim, yani yıkıntı adını taşımaktadır. Bu duvar yalnız Kabe'nin kuzeybatısındaki apsisin varlığını kanıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda açıkça belli olduğu gibi, apsisi içinde barındıran bölümün kemer biçiminde bir çatısı da olduğunu ortaya koyuyor.

Ayrıca Kabe'nin bir zamanlar, kilise olarak kullanıldığı dönemde pencerelerinin olduğunu da anlıyoruz. Bugün pencerelerin hâlâ yerinde olup olmadığını bilemiyoruz. Bir olasılıkla pencereler sökülmüş ve boş kalan yerleri tuğla ile örülmüş olmalı. Ayrıca Kabe'nin iç duvarlarındaki fresklerin müminler ve ziyaretçiler tarafından daha iyi görülmesini sağlamak için gereken ışık da bu pencerelerden geliyordu ve bu nedenle de hem apsis bölümünde hem de Kabe'nin ana yapısında pencere açılması gerekliydi. İlahiyatçı **G. Lüling**, Emevi Valisi **El-Haccac**'ın Mekke'yi ele

☞

geçirmesinden sonra, bu pencerelerin söküldüğünü ve boş kalan yerlerin tuğla ile örülüp, kapatıldığını iletiyor. (7) **El-Haccac** bu fırsatı kaçırmayarak apsis bölümünü de yıktırmış ve geriye, bugün görülen kabaca bir metre yüksekliğinde bir duvardan başka bir şey kalmamış.

Çizim-2'de Kabe'nin köşesindeki siyah taş (*Hacer el-Esved*) ve yapının yan kapısı görülüyor. Yalnız erken Hıristiyanlık mimarisinde kiliselerin ön yüzlerinde bir ana kapı vardı. Çizimde gösteremediğimiz bu kapının İslam döneminde, olasılıkla **El-Haccac** tarafından kapatıldığını söyleyebiliriz. *Çizim-2* bize bu kilisenin kuzeybatı yönünde bir apsisi olduğunu ve apsisin bulunduğu bölümü gösteriyor. İslam aktarımlarına göre kilisenin ana salonunun her iki yanında üçer adet sütun vardı ve bu ağaç sütunlar çatıya kadar uzanıyorlardı, çatı yüksekliğindeydiler. Bugün bu sütunların üçü yerinden sökülmüştür ve geriye yalnız üç sütun kalmıştır. Bize göre diğer üç sütunun yerlerinden sökülmesi, Kabe'nin iç mekanındaki Hıristiyan mimarı üslubun bozulmak istenmesinden gelmektedir.

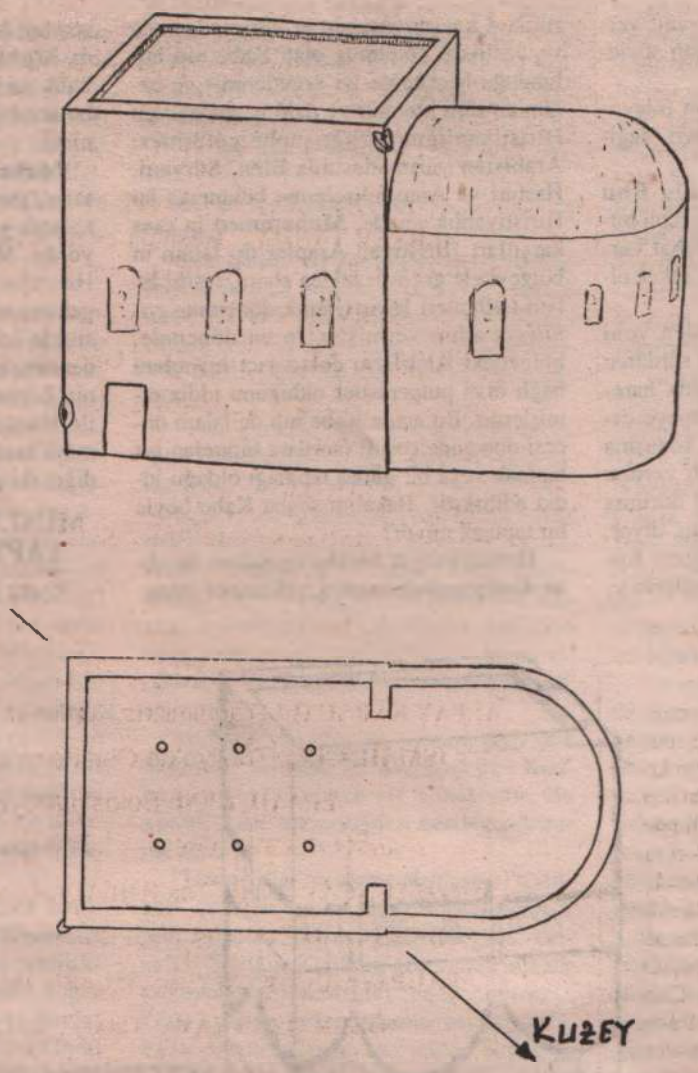

Çizim-2

HIRİSTİYAN KABE'NİN KIBLESİ KUDÜS'E DÖNÜKTÜ

Bu apsisli erken Hıristiyan mimarisi üslubundaki kilisenin yönü kuzeybatıdır. Kuzeybatı ise Suriye yönüdür. Kabe'nin bu özelliği Yahudi ve Musevi-Hıristiyan kült yapılarının, ayrıca erken Hıristiyanlık döneminin Elen-Hıristiyan kült yapılarının yönlerine tam olarak uymaktadır.

Hıristiyanlık döneminde Muhammed'in karşıtları Hıristiyanlardı ve bir kilise olan Kabe'yi de kendi ayinleri ve çeşitli tapınmaları için kullanıyorlardı. Kıble (yön, yön bulma) Kudüs ve Suriye'ye dönük olarak belirlenmişti. Bu gerçek İslam yazarları ve tarihçileri tarafından da kabul edilmektedir. **El-Azraki** Mekke kenti Vekayinamesi'nde şöyle diyor:

"**Abdullah bin Amr** dedi ki: Ev (Kabe) toplam olarak Kıble'dir. Ve Kıble evi, evin yüzüdür. Eğer sen bunun farkına varmamışsan (önemli değil, çünkü); sen yalnız peygamberin Kıble'sini izledin. **Süfyan** dedi ki: Kıble Suriye köşesi (Kabe'nin batı köşesi) ile Kabe'nin yağmur sarnıcının arasındadır." (8)

Bu aktarımdan peygamberin kıblesinden, yani Mekke'deki Kabe'nin kıblesinden önce bir diğer kıble olduğu ve Hıristiyanlık dönemindeki bu kıblenin, peygamberin İslam öncesi Hıristiyan karşıtlarının kıblesi olduğu açık seçik anlaşılmaktadır. Burada ilginç bir olguyla karşılaşıyoruz. **Muhammed** Mekke ve Medine'de ikamet ettiği ilk on yedi ay sırasında namaz kılarken yönünü Kudüs'e döndürüyordu. **Muhammed**'in kıblesi bu eski, kutsal Musevi kentiydi. Öte yandan **Muhammed**'in ve çevresindeki ilk cemaatının namaz yönü, peygamberin Mekkeli Hıristiyan karşıtlarının dua ve ayinlerini de Kudüs'e dönük olarak icra etmeleriyle tam bir uyum içindeydi.

Mekkeliler'in İslam öncesi tapınma yönleri Kabe kilisesindeki apsisin merkezinden kuzeybatıya uzanıyordu ve bu da, yukarıda gördüğümüz, **Ebu Süfyan**'ın sözleriyle kanıtlanmaktadır. Mekkeli Hıristiyanlar ayinlerini ve dualarını, bütün Hıristiyan kiliselerinde olduğu gibi, kilisenin apsisine dönük olarak icra ediyorlardı. Çünkü eğer kıble, Kabe'nin Suriye köşesi (batı köşesi) ile yağmur sarnıcı arasında ise, yapının kuzeybatı çizgisinden geçen bir eksenin Hıcır veya apsisin bulunduğu bölümün tam ortasından geçmesi demektir. O dönemde Hıcır, apsis olarak Kabe'nin iç mekanının bir bölümünü oluşturuyordu.

TAPINAKLAR VE KADIN RAHMİ

Ayrıca İslam geleneğine göre Arapların atası olan **İsmail**'in ve annesi **Hacer**'in Hıcır'ın bulunduğu zeminin altına gömüldüklerine inanılmaktadır. Bu gelenek ve inanç, İslam öncesi dönemde Mekkeli Hıristiyanlar tarafından da kabul edilerek, sürdürülmüştür. Çünkü Hıcır açıkça görüldüğü gibi kilisenin apsisiydi ve vaftiz, komünyon ve benzerleri gibi Hıristiyan kültünün kurallarını yerine getirmek için yararlanılan bir mekandı. Apsisin altında, bugün Süryani kiliselerinde de gördüğümüz ve duvarlarının içindeki oyuklara ölenlerin önce mumyalanarak gömüldüğü veya yerleştirildiği bir salon bulunuyordu. Kuşkusuz buraya defnedilenler piskoposlar, papazlar ve zengin dindarlardı. Aziz mertebesine erişmiş din şehitleri için ayrıca türbeler veya adlarına kiliseler veya manastırlar yapılıyor ve onlar da buralardaki özel bölümlere gömülüyorlardı. Çünkü apsis, kilise kucağının kutsal ve sembolik bölümünü oluşturuyor ve zaten bu nedenle de Arapça hıcır (dölyatağı) adıyla tanımlanıyordu. Bir başka deyişle önemli kişiler ölümlerinden sonra, dölyatağının altına gömülerek, yeniden dirilecekleri Yargı Günü'nü orada bekleyeceklerdi.

Buraya gömülenler, yine burada dirileceklerdi. Bütün Hıristiyan kiliselerinde, dirilen **İsa** tasviri kural olarak apsisin ortasında yer alırken, haçın kurban taşını temsil eden mihrabın üzerine yerleştirilmesi bu nedenledir. Burada Ortadoğu'nun ölen ve dirilen tanrı mitosunun bir başka giysiyle ortaya çıktığını ve bu eski inancın böylece sürdürüldüğünü görüyoruz. Ayrıca bütün Ortadoğu tapınakları -kiliseler ve camiler de dahil olmak üzere- kadın rahminin büyütülmüş bir sembolüdür ve bu sembole uyarak yapılmışlardır. Bu tapınaklar üç bölüme ayrılır; kapı ve saçakları vajinanın ucunu veya ağzını temsil eder, salon vajinadır ve en kutsal mekan olan dipteki apsis ise embriyonun ve ceninin büyüyüp, korunduğu dölyatağını temsil etmektedir. (9)

KABE DUVARINDAN KAZINAN HIRİSTİYAN FRESKLERİ

İslam öncesi Kabe'nin mimari biçiminin ve yönünün Kabe'nin Mekke'deki Hıristiyanlara dini hizmet veren bir kilise olduğunu kanıtlamasına, İslam geleneklerinden ve aktarımlarından elde edilen bilgiler de yardımcı olmaktadır. Bu bilgilerin bazıları, aşağıda göreceğimiz gibi, Kabe'nin içindeki duvar freskleriyle ilintilidir.

El-Azraki İslam öncesi dönemde Kabe'nin iç duvarlarının fresklerle bezeli olduğunu yazıyor ve "Peygamberlerin resimleri ve ağaçların, meleklerin resimleri. Bu resimlerin arasında tanrının dostu **İbrahim**'in, çevresine oklar çizilmiş yaşlı bir adamın ve **Meryemoğlu İsa**'nın ve annesinin ve meleklerin bulunduğu bir resim" (10) olduğunu belirtiyor.

İslam geleneklerine ve aktarımlarına göre, Kabe'nin çevresine 360 yontu put yerleştirilmişti. Haklı olarak bu bilgi gerçek olup olmadığı tartışılan bir aktarım olmasına rağmen, gerçek olduğunu gerektiren nedenler var. Hıristiyanların Aziz kültü, ateşli bir biçimde tartışılan Hıristiyan ilahiyatının yanısıra İslam öncesi Mekke'de Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında önemli yer tutan bir çatışmanın merkezini oluşturuyordu. Bu nedenle İslam geleneklerinde sözü edilen ve aktarılan, Kabe'nin avlusundaki 360 put, aslında Hıristiyan Aziz kültüne ait ve yılın her bir gününe adları verilen Aziz ve Azizeleri temsil eden yontular veya resmedilmiş tasvirlerdi.

Öte yandan İslam öncesi Kabe'nin iç mekanında, duvarlara İncil ve Tevrat'ta geçen öykülerin, **Muhammed**'in Hıristiyan karşıtları tarafından resmedildiği tartışma götürmez bir gerçektir. İncil'den ve Tevrat'tan esinlenerek, resmedilmiş olan bu duvar fresklerinin Mekke'nin Müslümanlar'ın eline geçmesinden sonra duvarlardan kazınıp, yok edildiği Müslüman yazarlar tarafından da bildirilmektedir. Burada yine **Azraki**'ye başvuracağız:

"Mekke'nin fethedildiği gün peygamber eve (Kabe'ye, E.S.) girdi ve **El-Fadl bin el-Abbas bin Abdülmuttalib**'i Zemzem kuyusundan su getirmeye yolladı. Daha sonra bez parçaları getirtti ve bu bezleri suda ıslattırdı ve daha sonra bu resimlerin yıkanıp silinmesini emretti ve bu resimler böylece silindi. Ama **Muhammed** kollarını **Meryemoğlu İsa**'nın ve annesinin resimleri üstüne germişti ve 'Ellerimin altında duran bu resimlerden başka hepsini silin' dedi. Daha sonra ellerini **Meryemoğlu İsa**'nın ve annesinin resimlerinin üzerinden çekti." (11)

Daha ilerde **Yohannes Domascenus/Şamlı Yuhanna**'nın 8. yüzyılın ilk yarısında, Mekke'deki bu olaydan yaklaşık yüzyıl sonra verdiği bilgilerin, Arap kaynaklarında belirtilen Hıristiyan Mekkeliler ile **Muhammed** ve yandaşları arasındaki çatışmalara tam uyduğunu göreceğiz.

Kabe üzerine Arap ve Süryani kaynaklarından, eski Arap şiirinden, Kuran'dan ve genel tarihsel aktarımlardan edindiğimiz bilgiler bizi açık seçik bir sonuca götürüyor: Müslümanların Mekke'yi ele geçirmelerinden önce, bu kentte Hıristiyanlık yayılmıştı ve bu kültün merkezi kiliseye dönüştürülmüş olan Kabe'ydi. Öte yandan bu kült belli bir merkeze bağlı Hıristiyanlar tarafından Mekke'ye getirilmişti ve diğer Hıristiyan kültlerine karşıydı. Bu durumda Hıristiyanlığın Süryani yorumunu kabul etmiş ve bu yoruma bağlanmış olan Mekkeli Arapların bu kültü yaydıklarını ve Kabe'yi de kiliseye dönüştürdüklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Arabistan'ın bu yöresinde hakim kült **İsa**'nın tanrı olduğunu kabul eden Süryani yorumuydu. Ayrıca bugünkü Etiyopya ve Eritre Kiliseleri'nde de aynı yorum hakimdi.

HIRİSTİYANLAR İLE PUTPERESTLER AYNI KEFEYE KONDU

Kuran uzmanları ve diğer ilahiyatçılar yıllar boyunca Mekke'de bir Hıristiyan kültünün olmadığını ileri sürdüler ve bu gerçeği sakladılar, yadsıdılar. Bu hem Batılı hem Doğulu yazarların tek dayanakları, İslam geleneğinin **Muhammed**'in Mekke'deki karşıtlarını müşrikler, yani çoktanrıcı inançlara bağlı putperestler olarak adlandırmış olmasıydı. Bu yazarlar **Muhammed**'in karşıtlarına karşı sürdürdüğü ve Kuran'ın yapraklarına da geçen bu polemiği olduğu gibi, hiçbir eleştiri getirmeden kabul etmişler ve benimsemişlerdir. Ayrıca Kuran'ın Orta Arabistan halkının dinsel ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan bir kılavuz, İslam'ın da, yine bu halka uyan bir din olduğunda birleşmişlerdir.

Burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: İslam geleneği **Muhammed**'in Mekke'deki karşıtlarının çoktanrıcı putperestler olduğunu sürekli ve üstüne basa basa yinelerken, diğer kaynaklar -bu kaynaklar hem Müslüman hem Hıristiyan yazarlarının ve tarihçilerinin eserleridir- **Muhammed**'in Mekke'deki karşıtlarının Hıristiyan olduğunu belirtmekte ve kanıtlamaktadırlar. Buna karşın resmi İslam yazarları ise, gerçeği tersine çevirerek, kendi resmi İslam tarihlerini yazmışlardır. Bu tutuma bir açıklama getirmek gerekiyor.

Resmi İslam tarihçileri aslında gerçeği yazmışlardı; bu gerçek de **Muhammed**'in tek başına ve yalnız putperestlere karşı mücadele vermesinin tarihiydi, ama bu gerçeklik politik nedenlerle kısaltılmış, budanmış bir "gerçeği" ifade etmekten ileri gitmiyordu. Çünkü **Muhammed** ve yandaşları; İslam'ı yaymak için, hem az sayıdaki çoktanrıcı inançlarına bağlı olan putperestlere karşı hem de Süryani yorumuna ve dogmasına bağlı Hıristiyanlar'ın gelişmiş bir İsa ve Meryem kültünün uzantısı olan Aziz ve tasvir kültüne -tek sözcük ile Hıristiyanlığa- karşı mücadele

ettiklerinden, bu karşıtlarını aynı kefeye koyup, aynı müşrikler adlandırmasını vermişlerdi. **Muhammed** ve yandaşları için Hıristiyanlar yoktu; yalnız tasvirlere, putlara tapan putperestler vardı ve Hıristiyanlar da "putperesttiler" ve böyle anılmalıydılar.

Böylece; politik çıkarların hakim olduğu bu ortamda İslam'ın oluşumu ve tarihi, eksik ve yanlış bilgilerle yazıldı ve öyle yorumlandı. Erken İslam döneminde, bu yeni kült yavaş yavaş oluşturulurken, Hıristiyanlık geriye itildi ve unuttırulmaya çalışıldı. Bu yöredeki köklü Hıristiyan kültü, çoktanrıcı kültlerin içine alınarak hedef olarak tek bir düşman saptandı.

Bizim İslam'ın oluşumu sırasında ve daha sonraları resmi ve dogmatik İslam tarihinin yazılması ve Mekke'de dinsel alandaki çatışmaların içeriği üzerine yazdığımız bu değerlendirme, bu sorunun çözülmesine yardımcı olmaktadır. Öte yandan okuyucu, daha önce değindiğimiz gibi, Arap ve Süryani yazarlarının da, bu konuyu ele alırken bize yardımcı olduklarını gözden çıkarmamalıdır. Bu bilgilerin azlığı ise, bizi şaşırtmasın; çünkü gerçek tarihsel olayların üstü kapatılmak istenmiş ve bir ölçüde başarılmışsa, geçmişe dönerek, gerçek tarihi orada aramak ve doğruyu bulmak gerekiyor.

İslam öncesi Arap şairlerinden **El-A'şa**'nın bir şiirinde şöyle deniyor:

"Hıristiyanlar'ın putevinin çevresinde dönmeleri gibi, dilenciler de kendi kapılarının çevresinde geziniyorlar." (12)

El-A'şa'nın bu beyiti esas olarak, Hıristiyanlar'ın kilisesinin, eskiden beri alışılmış adıyla "putevi" olarak tanımlandığını gösteriyor. (13) Ayrıca Kabe'nin çevresinde Hıristiyanlık kültünün bir parçası olan Azizler'in yontuları veya resim biçiminde tasvirleri, duvarlarda İncil ve Tevrat'tan alınan öykülerin freskleri bulunuyordu. Öte yandan sırası gelmişken ilginç bir noktaya değinelim. Bilindiği gibi, Musevi-Hıristiyanlık'tan tam anlamıyla kopamadan kendi kiliselerini kuran Süryanilerde ve Nasturilerde resim kültü yoktur. Kiliseleri çok sade döşelidir. Bu bağlamda Mekke'de Musevi Hıristiyanlık ile bağların çözülmesi ve arayı açmak amacıyla yontu ve fresk kültürünün ağırlık kazanması daha doğru bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Ya da Mekke'de Elen-Süryani yorumlarının karışımından oluşmuş bir dogmaya bağlı bir Arap Kilisesi'nin varlığından söz edilebilir.

Süryani kilise babalarından **Şamlı Yuhanna** (675-749) resim ve yontulara saygı gösterilmesinin ateşli bir savunucusuydu ve Bizans'ta ortaya çıkan ikona karşıtlarının karşısındaydı. **Şamlı Yuhanna Şam'da Halife Hişam**'ın (724-743) danışmanıydı ve ikona yanlıları ve karşıtları arasındaki mücadelede, ikona yanlıları arasında yer alması özellikle ilginç bir duruma işaret ediyor.

Bizans devlet kilisesi içinde ortaya çıkan bu ikona çatışması, sekizinci yüzyılın başlarında başladı ve **Şamlı Yuhanna**'nın zamanında doruk noktasına çıktı. İslam'ın oluşum sürecini incelerken gördüğümüz gibi, burada da dindar Hıristiyanların ve ikona kültünün karşısına Bizans devleti çıktı. Gelişen İslam'ın başına bela olacağını gören Bizans, aynı güçle onu karşılamak istiyor ve resim kültü olmayan İslam'a karşı ikona kültünü, ikonalara tapınmayı kaldırmak yoluyla Anadolu ve Suriye'nin geniş halk kitlelerini yanına çekmek istiyordu.

Şamlı Yuhanna, Müslümanların Hıristiyanları müşrik olarak nitelendirdiklerini söylemekteydi. Çünkü Ortaçağ'daki Müslümanlar'a; Hıristiyanlık'da **İsa**'nın tanrının oğlu olduğuna ve bazı mezheplerde İsa'nın tanrı olduğuna inanıldığı için, Hıristiyanlık öğretisi, sapkınlık olarak görülüyordu. İşte tam da burada, Kuran'da da yer alan, Müslümanlar'ın müriklere karşı mücadele etmeleri gerektiği ortaya çıkıyor. Müşrik tanımı genel olarak putperest olarak çevriliyor ve bu anlama geliyor. Ama Hıristiyanlar putlara tapmıyorlardı; bir dizi tanrıya değil, tek bir tanrıya inanıyorlardı.

Şamlı Yuhanna yazdığı bir beyitte şöyle diyor:

"Biz, Müslümanlar'ın nefret ettikleri haçın karşısında dua ettiğimiz için, onlar bizi putperestlikle suçluyorlar." (14)

İslam öncesi Arap şairlerinden A'şa'nın bir beyiti de şöyledir:

"Hıristiyanlar Putevi'nin çevresinde tören yapıyorlar, yani, Haçevi'nin çevresinde." (15)

Böylece resmi İslam tarihçi ve yazarlarının putperestlikle Hıristiyanlığı, putperestlerle Hıristiyanları aynı kefeye koyup, tarttıkları açık seçik görülmektedir. Bu olgu bize İslam'ın oluşum tarihinde, İslam tarihinin resmi İslam tarihçileri tarafından değiştirildiğini ve yeni bir İslam imgesinin yaratıldığını kanıtlamaktadır. Öte yandan İslam tarihçileri bu değişikliği yaparlarken, fazla bir güçlük veya engellerle de karşılaşmadılar. Çünkü **Muhammed** zamanında **Muhammed**'in Hıristiyan karşıtları putperestlerle bir tutulmuş ve hepsine birden müşrikler denilmişti. Tarihçilere bu tutumu geliştirmekten başka bir iş kalmamıştı ve bu da kolaydı.

Bu yazıyı **Turan Dursun**'un şu sözleriyle bitirmek istiyorum.

"Kuran okunmalı, ama başka kitaplar da okunmalı. Tevrat da, İncil de... Bunlar okunduğu zaman hem bunlardaki birer efsane ürünü inançlar, hem de Kuran'ın içeriğinin çok büyük kesiminin kaynağı belli olur." (16)

(*) Okuyacağınız makale, Erol Sever'in "Çoktanrıcılık Hıristiyanlık ve Kâbe İslamın Kaynakları-I" adlı eserinden alınmıştır. Erol Sever'in bu kitabı Nisan ayı içinde Kaynak Yayınları'ndan çıkacak.

DİPNOTLAR

(1) Tor Andrae, Der Ursprung des Islams und das Christentum, Upsala und Stockholm 1926, s.39.
(2) Aynı eser, s.40.
(3) Rudi paret, Die Lücke in der Überlieferung über den Urislam, Wiesbaden 1954, s.147.
(4) Günter Lüling, Der Christliche Kult an der vorislamischen Kaaba als Problem der islamwissenchaft und christlichen Theologie, Erlangen 1977, s.13.
(5) Aktaran Günter Lüling, aynı eser, s.37.
(6) Günter Lüling, aynı eser, s.37-38.
(7) Günter Lüling, aynı eser, s.47.
(8) Ferdinand Wüstenfeld, Die Chroniken der Stadt Mekka (el-Azraki) 1-4, Leipzig 1857-1861, 1, s.265.
(9) Ferdinand Wüstenfeld, aynı eser.
(10) Ferdinand Wüstenfeld, aynı eser, s.110.
(11) Ferdinand Wüstenfeld, aynı eser, s.111.
(12) Charles Lyall (ed.) The Mufaddaliyat 1, Oxford 1921, s.547, aktaran Günter Lüling, aynı eser, s.55.
(13) El A'şa'nın bu beyitinin Arapçasında geçen vasan sözcüğü put anlamında kullanıldığı gibi, haç anlamında da kullanılıyordu. Vasan (put) ile as-salib (haç) aynı anlama gelmektedir.
(14) Günter Lüling, aynı eser, s.57.
(15) Günter Lüling, aynı eser, s.63.
(16) Turan Dursun, Din Bu 1, 5. basım, İstanbul 1990, s.151.

CEM YAYINEVİ
KÜLTÜR KİTAPLARI

SERVER TANİLLİ Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz? 150.000
SERVER TANİLLİ Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz? 150.000
SERVER TANİLLİ İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi 200.000
SERVER TANİLLİ Devlet ve Demokrasi 500.000
SERVER TANİLLİ Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 1. Cilt 500.000
SERVER TANİLLİ Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 2. Cilt 500.000
SERVER TANİLLİ Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 3. Cilt 500.000
SERVER TANİLLİ Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 4. Cilt 500.000
SERVER TANİLLİ Uygarlık Tarihi 500.000
SERVER TANİLLİ Kandid 200.000
SERVER TANİLLİ Voltaire ve Aydınlanma 200.000
A. ÖZKIRIMLI Tevfik Fikret 200.000
ALPAY KABACALI Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları 100.000
İSMAİL CEM Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi 400.000
İSMAİL CEM Soldaki Arayış 200.000
İSMAİL CEM Gelecek İçin Denemeler 250.000
METE TUNÇAY TC'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması 500.000
BERNA MORAN Edebiyat Kuramları ve Eleştiri 200.000
BAHRİYE ÜÇOK Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu 200.000
ÖZER OZANKAYA Türkiye'de Laiklik 250.000
ÖZER OZANKAYA Toplumbilim 400.000
ÖZER OZANKAYA Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü 200.000
ÇYDD Çağdaş Eğitim 200.000
ÇYDD Yazma Uğraşı 180.000
ÇYDD Türkiye'nin Ders Kitapları 200.000
FARUK YENER Başkadır Şu Müzik Dünyası 140.000
VARTAN İHMALYAN Bir Yaşam Öyküsü 200.000
VEDAT GÜNYOL Yaza Yaza Yaşarken 150.000
O. BURİAN-V.GÜNYOL-S. EYÜBOĞLU Konuşmalar 100.000
ORHAN BURİAN Denemeler Eleştiriler 200.000
SADUN AREN TİP Olayı 1961-1971 250.000
FERHAT ZEYNALOV Türk Lehçelerinin Karşılaştırılmalı Dilbilgisi 350.000
CEMAL SÜREYA Papirüs'ten Başyazılar 140.000
C. G. JUNG Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri 200.000
DOĞAN KUBAN Batıya Göçün Sanatsal Evreleri 250.000
OKŞAN ERDEM Bulmaca Sözlüğü 250.000
RUŞEN KELEŞ Yerinden Yönetim ve Siyaset 250.000
PARS TUĞLACI Ermeni Edebiyatından Seçkiler 500.000
B. BRECHT Oyun Sanatı ve Dekor 110.000
AHMET KILIÇBAY Değişen Dünyada Türk Ekonomisi 250.000
SUDİ APAK Yurt Dışında İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi 100.000
RAFET BALLI Kürt Dosyası 400.000
FİLİZ ALİ LASLO Dünyadan ve Türkiyeden Müzisyen Portreleri 200.000
FAİK BULUT Şeriat'ın Gölgesinde Cezayir 250.000
ATİLLA COŞKUN Uğur Mumcu Cinayeti 180.000
İRÈNE MÉLIKOFF Uyur İdik Uyardılar 250.000
MUHİTTİN ÜNAL Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları 300.000

cem yayınevi
Küçükparmakkapı Çek Sokağı No.11 80060 Beyoğlu/İst.
Tel: 243 05 50 - 243 20 23 • Faks: 244 15 33

BİLİM VE ÜTOPYA
Nisan 1995

Anımsamayla ilgili bazı etkenler

Doç. Dr. Zehra PEYNİRCİOĞLU (*)

Psikolojide anımsamayı deneysel yöntemle irdelemek aşağı yukarı bir yüzyıl önce başladı (**Ebbinghaus**, 1885). Bu geçen süre içinde belleği etkileyen ve yönlendiren birçok etken bulundu ve belleğin işleviyle ilgili birçok teori üretildi. Bu yazının amacı son 25 yıl içinde ya bulgunun içeriğinden dolayı psikologları şaşırtan ya da içeriği şaşırtıcı olmasa bile teorik açıdan bir çatıya oturtulması zor olan bazı etkenlerden dördünü özetlemek. Bu etkenlerin özelliği, hâlâ araştırmacıların gündeminde olması ve halen çok kimse tarafından kabul edilen açıklamalarının bulunmaması.

BÜTÜNÜN PARÇASI İPUCUNUN ETKİSİ *(PART-SET CUING EFFECT)*

1968 yılında **Slamecka**, verdiği bir psikoloji dersinde öğrencilere ipucunun belleği nasıl olumlu yönde etkilediğini ve anımsanamayan şeyleri nasıl anımsattığını göstermek için sınıf içinde basit bir deney yapar. Bir liste sözcük ezberledikten sonra bazı öğrenciler boş bir kağıda anımsayabildikleri bütün sözcükleri yazmaya çalışır, bazı öğrenciler ise bu listedeki sözcüklerden bir kısmını ipucu olarak kullanarak anımsayabildikleri diğer sözcükleri yazmaya çalışır. **Slamecka**'nın beklediğinin aksine, ipucu olarak verilen sözcükler bir kenara çıkarılırsa, diğer sözcükler, ipucu olmadan tüm listeyi anımsamaya çalışan öğrenciler tarafından daha çok anımsanır. Yani ipuçları belleğe yardım etme yerine ket vurmuştur. İpuçları bütünün parçası olmadıkları zaman, yani kendileri anımsanması gereken şeyler olmadıkları zaman (örneğin listedeki "kedi" sözcüğünü anımsatmak için "dört ayaklı bir hayvan" diye bir ipucu vermek) belleğe olumlu etki yapsalar da bütünün parçası oldukları zaman (örneğin listedeki "kedi" sözcüğünü ipucu olarak vermek) belleğe olumsuz bir etki yaparlar.

Aynı yılda **Brown** (1968) bu işin olaysal (episodic) bellekle sınırlı olmayıp bilgisel (semantic) belleği de etkilediğini göstermiştir. Yani belleğimizin devamlı bir parçası olan bir grup maddeyi anımsamak istersek (bu Türkiye'nin illeri, dört ayaklı hayvanlar, ilkokul arkadaşlarımızın isimleri vb. olabilir), bu maddelerden bazılarının bize diğer maddeleri anımsatması için ipucu olarak verilmesi bu diğer maddeleri çağrıştırmaktan çok onların anımsanmasını engelleyecektir.

Daha sonra bu etkinin sırf belleği değil, genelde düşünmeyi kapsadığı bulunmuştur (**Peynircioğlu**, 1987). Örneğin, bir uzun sözcüğün harflerinden başka sözcük türetmek işinde, eğer türetilebilen bazı sözcükler deneklere verilirse, o denekler diğer deneklere oranla arta kalan sözcüklerden daha azını türetebilirler; hatta ne kadar çok bu tip ipucu verilirse diğerlerinin türetimleri o kadar engellenir. Yahut, iki resim arasındaki 10 farkı bulun deyip, bu farklardan 5'ini gösterirseniz, arta kalan 5 fark hiçbir ipucu verilmeyen deneklerin bulduklarından daha zor bulunur.

Bu bütünün parçası ipucunun etkisini açıklayabilmek için şimdiye kadar ortaya atılan teorilerden çoğu, bulguların bazılarını açıklarken bazılarında yetersiz kalmaktadır. Bunların arasından benim tercih ettiğim "rekabet" teorisidir (**Rundus**, 1973). Gerçi sırf bellek bulgularını açıklamak için ortaya atılmışsa da, biraz değiştirildiğinde diğer bulguları da açıklayabilir görünür. En basit tanımla bu teoriye göre, insanın düşünce sürecinde (bu anımsamak, algılamak, hayal etmek olabilir) kendisinin yönlendirmediği düşüncelere dikkat vermek gerektiğinde, bu düşünceler insanın kendi ürettiği düşüncelerle rekabete girer ve diğer düşüncelerin oluşmasına olumsuz bir etki yapar. Tabii daha bu konuda araştırmalar devam ediyor ve son sözü söylemek için biraz daha beklemek gerekiyor.

ÜREME ETKİSİ *(GENERATION EFFECT)*

Hepimiz kendi düşündüğümüz veya ürettiğimiz şeyleri bize öğren diye verilen şeylerden daha iyi anımsayabileceğimizi biliriz. Nitekim **Slamecka** ve **Graf** (1978), bazı deneklere "kedi: k...., siyah: b...." gibi sözcük çiftleri verip her çiftin ikinci sözcüğünü keşfedip ilerideki bir anımsama testi için öğrenmelerini söylediler; bazı deneklere ise aynı sözcükleri doğrudan verdiler ("kedi: köpek, siyah: beyaz") ve öğrenmelerini söylediler. Ve beklendiği gibi keşfedip öğrenilen sözcükler çok daha iyi anımsandılar. Bu üretme etkisi diye adlandırılan bulgu daha sonra iyice incelendi. Örneğin, eğer listedeki bütün sözcükler keşfedilip, diğer bir listedeki bütün sözcükler ise verilip öğrenilirse, üretme etkisi çok azalır, hatta bazen yok bile olabilir (**Begg, Snider, Foley**, ve **Goddard**, 1989). Üretilen ve öğrenilen sözcüklerle üretilmeden öğrenilen sözcükler arasındaki fark, "karışık" listelerde, yani insan her iki tip sözcüğü aynı süreç içinde öğrenmeye çalıştığı zaman en belirgin olur. Bir başka bulgu da, bu etkinin, üretirken sözcüğe verilen dikkatin daha fazla olmasından kaynaklanmadığıdır. (**Watkins** ve **Sechler**, 1988).

Bazı araştırmacılar anlamsız veya çok kullanılmayan sözcüklerle bu etkiyi bulamadıklarından, anlamın ve öğrenilmeye çalışan maddelere olan aşinalığın (familiarity) önemini vurgulayıp, bu etkinin bir maddeyi üretirkenki düşünce sürecinde bilgisel (semantic) bellekteki diğer yakın fikirlerin de harekete geçmesiyle öğrenmenin daha derin ve detaylı olmasına bağlamışlardır (**Nairne** ve **Widner**, 1988). Bizim yaptığımız bir araştırmada ise aşinalığın o kadar önemli olmadığı ortaya çıkmıştır. (**Peynircioğlu** ve **Mungan**, 1993).

Bu araştırmada iki tip denek vardı, müzik ustaları ve spor ustaları. Deneyde ise iki tip sözcük vardı, müzikle ilgili sözcükler ve sporla ilgili sözcükler. Her iki tip sözcüğün de yarısı üretilip öğrenilmeye çalışıldı, (örneğin, "Do notasının yarım ton üstündeki notaya do D.... denir" veya "Top kaleciye çarpıp kalenin yanından dışarı çıkarsa karşı takım bir K.... kazanır"), yarısı ise okunup öğrenilmeye çalışıldı. Tabii her sözcük deneklerin yarısı tarafından üretildi ve yarısı tarafından okundu; böylece sözcüklerin doğası yüzünden bir anımsama farkının ortaya çıkma olasılığı ortadan kaldırıldı. Beklendiği gibi anımsama testinde üretme etkisi her iki grup denekle de her iki tip sözcükle de ortaya çıktı. Fakat, eğer aşinalık önemli olsaydı, müzik ustalarının bilgisel belleklerinde müzik sözcüklerine yakın daha fazla kavram olduğundan, bu kavramların harekete geçmesiyle üretilen müzik sözcüklerinin daha büyük bir üretme etkisi göstermesi beklenirdi. Keza spor ustaları için de spor sözcüklerinin daha büyük bir etki göstemesi beklenirdi. Bu beklentinin tam aksine, her iki grup denek için de genel anımsama ustalık alanları içindeki sözcükler için daha fazla olduysa da *üretme etkisi* ustalık alanlarının dışındaki sözcükler için (müzisyenler için spor sözcükleri ve sporcular için müzik sözcükleri) çok daha büyük oldu.

Bunun bir açıklaması, bu etkinin üretilen sözcüklerin belirginliğinin (distinctiveness) sadece okunan sözcüklerinkine göre daha fazla olması ve daha az aşina olunan sözcüklerde bu belirginlik farkının göreli olarak daha da fazla olması şeklinde. Siyah bir kedi bir kar tepesinin üstünde olduğu zaman bir kömür tepesinin üstünde olduğu zamana göre daha belirgindir (türetilen sözcüklerin sadece okunan sözcüklere olan üstünlüğü); ama yeşil bir timsahın (insanların kediden daha az aşina oldukları bir hayvan) bir kar tepesi üstünde olduğu zamanla yeşil bir arazide olduğu zamanki belirginlik farkı daha da fazladır (daha az aşina olunan sözcüklerdeki üretme etkisinin daha çok aşina olunanlardakine göre daha büyük olması). Yani şimdilik bizim açıklamamız bu etkinin aşinalık ve bilgisel bellekte daha geniş çaplı ve derin bir hareketten dolayı değil de, anımsanacak maddelerin üretmeyle daha belirgin, diğer maddeler arasından daha kolay ayrılabilir şekle girmesinden dolayı ortaya çıktığı yönündedir. Bakalım ilerdeki araştırmalar ne gösterecek.

İPUCUNUN AŞINMASI ETKİSİ *(CUE DEPRECIATION EFFECT)*

Bazen birşeyi anımsayamazsınız, küçük bir ipucu verilir, yine anımsayamazsınız, biraz daha büyük bir ipucu verilir, yine anımsayamazsınız, ta ki en sonunda yeterli büyüklükte bir ipucu verilene kadar. Sorumuz, bu yeterli büyüklükteki ipucundan önce verilen ipuçlarının belleği hiç mi etkilemediği, yoksa en azından insanlara daha fazla düşünce zamanı yaratarak olumlu bir şekilde mi etkilediğiydi (yani önceden verilen küçük ipuçları büyük ipucunun anımsatma olasılığını artırıyor muydu). Bu olayı 8 harfli sözcüklerle ve ipucu olarak da sözcük parçaları vererek yarattık (**Peynircioğlu** ve **Watkins**, 1986). Örneğin bir deneyde, denekler bir liste sözcük çalıştıktan sonra, onlara anımsama testinde o sözcüklere ait ipuçları verdik. Bir kısım sözcük için çok küçük ipuçlarından başladık (örneğin, FUTBOLCU sözcüğü için F—B—— parçacığı ki bu ipucu listedeki başka hiçbir sözcüğe uymuyordu). Eğer denek 4 saniye içinde anımsayamadıysa, ipucunu biraz büyüttük (F— BO—), yine 4 saniye içinde anımsayamadıysa, biraz daha büyüttük

(F-BO-U), ve böyle giderek denek sözcüğü bulana kadar harf ekledik (FU-BO—U, FU-BO-CU, FUTBO-CU, FUTBOLCU; ender de olsa bu, bazen sözcüğün bütün harflerini vermek demek oldu). Bazı sözcükler için ise ilk ipucu olarak doğrudan 5 hafli sözcük parçasını verdik.

Araştırdığımız nokta, gittikçe büyüyen ipuçları olan sözcüklerin 5 harfli hale geldiklerinde ne kadarının anımsandığı ve bu oranın doğrudan 5 harfli ipucunu verdiğimiz sözcüklerin anımsanma oranından daha fazla olup olmadığıydı. Çünkü gittikçe büyüyen ipuçları ile verilen sözcükler 5 harfli hale geldiklerinde denekler onları bulmak için 16 saniye düşünmüş, doğrudan 5 harfli ipucu ile verilen sözcükleri bumak için sadece 4 saniye düşünmüşlerdi. Ama gördük ki, beklenilenin tam aksine, aynı büyüklükte olmalarına ve düşünce sürelerinin öteki grup sözcüklerinkinin tam 4 katı olmasına rağmen, gittikçe büyüyen ipuçları ile verilen sözcükler 5 harfli hale geldikleri zaman, doğrudan 5 harfli olarak verilen sözcüklerden çok daha *az* bir oranda anımsanmıştı. Yani küçük ipuçlarının belleğe olumlu değil, olumsuz bir etkisi olmuştu.

Sonra da görülmüştür ki, bu ipucunun aşınması (büyük ipucunun etkisinin daha önce verilen küçük ipuçları tarafından aşındırılması) etkisi insan sözcüğü bulmak için ne kadar çok uğraşırsa o kadar çok oluyor (**Peynircioğlu**, 1990). Örneğin, bulunması "zeka göstergesidir" diye belirlenen sözcüklerde (ki tamamen uydurma), bu sözcükleri bulursanız 5 sözcüğe bedel puan alacaksınız denilen sözcüklerde, ve önceden çalışılan sözcüklerde (önceden çalışılmayan rastgele sözcüklere göre) bu ipucu aşınması çok daha belirgin oluyor. Yani küçük ipuçlarından başlanınca, aynı büyük ipucuna gelindiğinde, anımsama, doğrudan büyük ipucu verildiği zamana göre daha az oluyor. Bir iki teorik açıklama denemesi olmasına rağmen, bu bulgunun da şu anki durumu, belli bir çatıya oturtulmamış olması. Yine de en azından "Çarkı Felek" seyircilerine, oyunun ortasında odaya girdiklerinde ekrandaki sözcüğü kendilerinin niye şıp diye çözebildikleri halde, oradaki oyuncuların hâlâ çözemediklerine bir ipucu bu bulgu. Tabii bir de oyuncuların o sözcüğü çözmek için seyircilere nazaran çok daha fazla canlarını dişlerine taktığı eklenirse, ipucunun aşınma etkisinin ortaya çıkması şaşırtmamalı...

KEŞİF ETKİSİ
(REVELATION EFFECT)

Son bir kaç yıl içinde, en çok sözcüklerle irdelenen, fakat rakam ve resim gibi diğer maddeler için de geçerli olan bir bellek yanılması, daha doğrusu, yanlış bir karar yanılığı bulgusu ortaya çıktı (**Peynircioğlu** ve **Watkins**, 1988; **Watkins** ve **Peynircioğlu**, 1990). Tipik bir deneyde, deneklere öğrenilmek üzere bir liste sözcük verilir, sonra da bir tanıma testi. Bu tanıma testinde deneğin yapacağı şey verilen her sözcüğün çalışılan listeden mi yoksa yeni mi olduğuna karar vermektir. Fakat bu testteki sözcüklerin yarısı (hem listeden olan, hem de yeni sözcüklerin) deneklere doğrudan değil de biraz şaşırtıcı bir biçimde verilir; yani deneklerin önce çok basit dahi olsa bir şekilde o sözcükleri "keşfetmeleri" istenir. Örneğin harfler çeşitli açılarda yazılmış olabilir (ONV∀Id), sözcüğün tersten okunması gerekebilir (d— ≻∀NO), veya harfler karışık verilmiş olup, belli bir kurala göre dizilmesi istenir (İYAPON-412365). Tanıma testinin sonucunun gösterdiği ise, böyle bir "keşif"ten sonra hakkında karar verilen sözcüklerin, diğerlerine göre çok daha fazla "listedendi", "daha önceden çalıştığım sözcüklerdendi" diye sınıflandırılmasıdır. Hem de sözcük listeden olsun veya olmasın. Yani hem hatasız kabul (hit) hem hatalı kabul (false alarm) oranları bu "keşfedilen" sözcükler için daha yüksek olur.

Bu etki, sözcüklerin yanısıra rakamlarla (örneğin 19 rakkamı için XIX romen rakkamını tercüme ettikten sonra veya küçük bir aritmetik işlemi yaparak bulduktan sonra gibi) ve fotoğraflarla da (örneğin, önce yandan gösterilen bir fotoğraf, düz hizaya getirildikten sonra ,onun daha önce listede görülüp görülmediği hakkında karar verirken) ortaya çıkar. Gerçi yeni maddelerle de ortaya çıktığı için, bir anımsama gücünün artması veya azalması söz konusu değildir, ama böyle bir etkinin hem sadece bir bellek kararı verirken hem de sadece bir olaysal bellek kararı verirken (örneğin, bu harf dizisi bir sözcük müdür, bu resimdeki insan meşhur bir insan mıdır, veya bu sözcük günlük yaşamda ne sıklıkta kullanılır gibi kararlarda), maddelerin ilk önce keşfedilmeleriyle doğrudan verilmeleri arasında hiçbir fark gözlenmez. Bir başka bulgu da bu etkinin maddelerin ne olduğunu keşfederken ortaya konan gayret ile de hiçbir ilgisi olmadığıdır (**Peynircioğlu ve Tekcan**, 1993).

Bu olumlu cevap yanılığının, yani ilk önce keşfedildikten sonra hakkında tanıma kararı verilen maddelerin daha çok anımsandıklarının zannedilmesinin, şimdilik hiçbir teorik açıklaması yok. Fakat bulguların en azından pratik imaları açık. Eğer bir insana daha önce görmediği birşeyi gördüğünü zannettirmek istiyorsanız, o şeyi ilk önce olağandan değişik bir şekilde gösterip sonra ne olduğunu keşfettirirseniz, "olmayan bir olayı anı haline dönüştürme" başarı olasılığınız epey yükselecektir. En azından görgü tanıklıkları içeren olaylarda bu etkinin varlığından haberdar olmanın önemi açık.

(*) The American University, Washington, D.C.

KAYNAKLAR

1) Begg, I., Snider, A., Foley, F. ve Goddard, R. (1989). The generation effect is no artifact: Generation makes words distinctive. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition, 15*, 977-989.
2) Brown, J. (1968). Reciprocal facilitation and impairment in free recall. *Psychonomic Science*, 10, 41-42.
3) Ebbinghaus, H. (1885). *Über das Gedachtnis*. Leipzig: Dunker.
4) Nairne, J. S., ve Widner, R. L., Jr. (1988). Familiarity and lexicality as determinants of the generation effect. *Journal of Experimental 6-Psychology: Learning, Memory, Cognition, 14*, 694-699.
5) Peynircioğlu, Z. F. (1987). On the generality of the part-set cuing effect: Evidence from nonmemory tasks. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition, 13*, 437-442.
6) Peynircioğlu, Z. F. (1990) Trying harder may disrupt cue utilization. *European Journal of Cognitive Psychology, 2*, 363-373.
7) Peynircioğlu, Z. F., ve Mungan, E. (1993). Familiarity, relative distinctiveness, and the generation effect. *Memory Cognition, 21*, 367-374.
8) Peynircioğlu, Z. F., ve Tekcan, A. İ. (1993) Revelation effect: Effort or priming does not create the sense of familiarity. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition, 19*, 382-388.
9) Peynircioğlu, Z. F., ve Watkins, M. J. (1986). Cue depreciation: When word fragment completion is undermined by prior exposure to lesser fragments, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition, 12*, 426-431.
10) Peynircioğlu, Z. F., ve Watkins, M. J. (1988). Effect of unfolding stimulus presentation on recognition memory, M. M. Gruneberg, P. E. Morris, R. Sykes'in (Editörler) *Practical aspects of memory: Current research and issues* (Cilt 2, sahife 518-523) New York: Wiley.
11) Rundus, D. (1973). Negative effects of using list items as recall cues. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 12*, 43-50.
12) Slamecka, N. J., ve Graf, P. (1968). An examination of trace storage in free recall. *Journall of Experimental Psychology, 76*, 504-513.
13) Slamecka, N. J., ve Graf, P. (1978). The generation effect: Delineation of a phenomenon. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning memory, 4*, 592-604.
14) Watkins,M. J., ve Peynircioğlu, Z. F. (1990). The revelation effect: When disguising test items induces recognition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, Cognition, 16*, 1012-1020.
15) Watkins, M. J., ve Sechler, E. S. (1988). Generation effect with an incidental memorization procedure. *Journal of Memory Language, 27*, 537-544

Sualtının doğayla

Söyleşi: Çağatay KESKİNOK

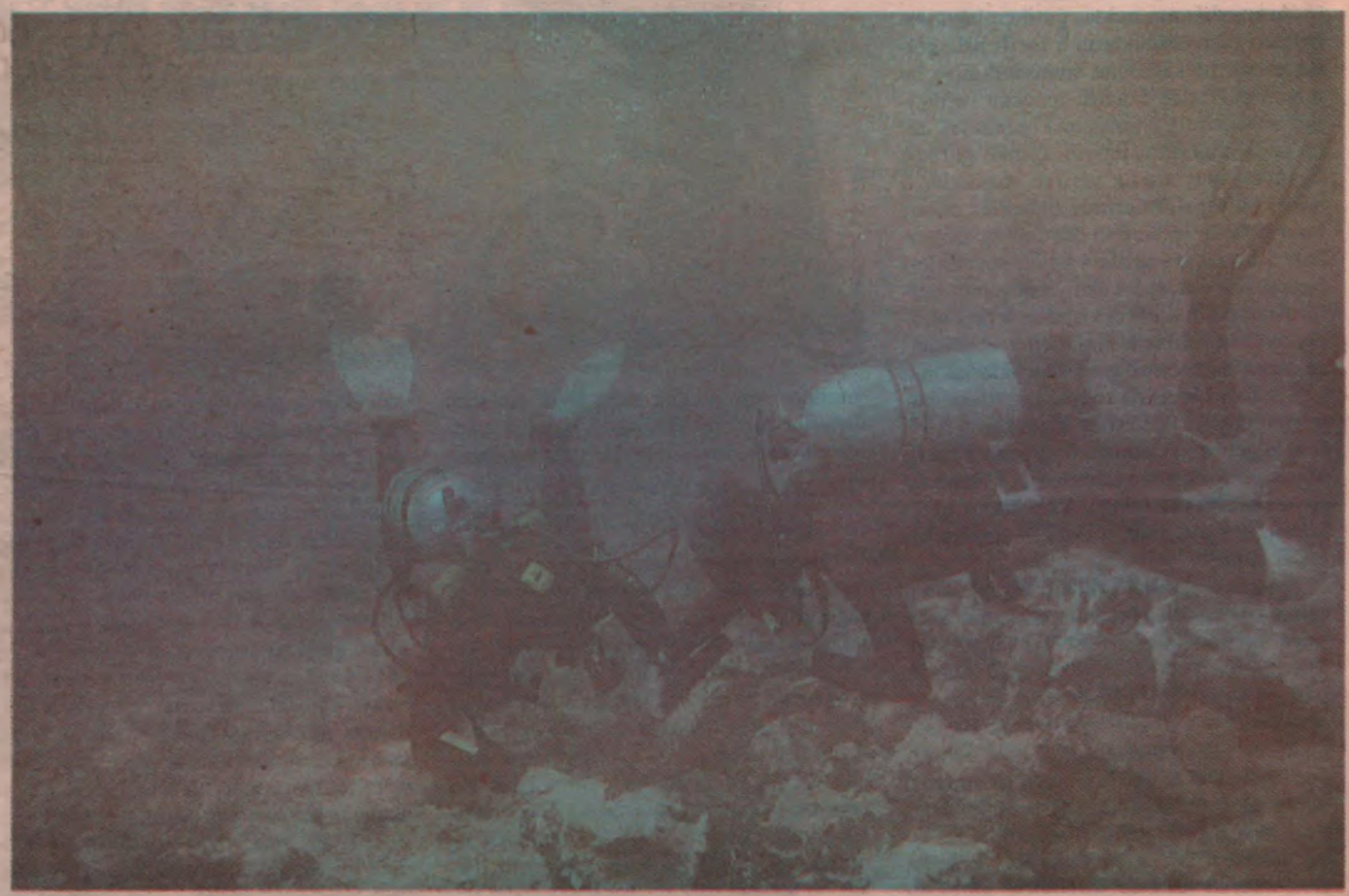

Batık arama çalışması. (Foto: Sualtı Topluluğu Arşivi)

Gökhan Türe ve Doç. Dr. **Ahmet Cevdet Yalçıner**, ODTÜ Sualtı Topluluğu'nun kurucuları arasında yer aldılar. Kuruluş tarihi olan 1985'ten bugüne dek topluluk etkinliklerine aktif olarak katılıyorlar. Şu sıralarda, topluluk etkinliklerinin yanısıra, kurucuları arasında yeraldıkları Sualtı Araştırmaları Derneği'nin etkinliklerine de aktif olarak katılıyorlar. **Yalçıner** ve **Türe** ile, ODTÜ Sualtı Topluluğu'nun kuruluşundan başlayarak Sualtı Araştırmaları Derneği'nin kuruluşuna kadar geçen süre içinde, sualtında geçirdikleri, doğayla dost, çıkarsız serüvenci yaklaşımları ve topluluğun etkinlikleri üzerine bir söyleşi yaptık.

- Nasıl başladınız?

*- **Ahmet Yalçıner**:* 1985 yılında **Gökhan Türe** ve **Erdal Özhan** öncülüğünde bir grup öğretim elemanı ve öğrenciler olarak, sualtı topluluğunun kurulması için girişimde bulunduk. İlgimiz vardı, benimsedik, işe koyulduk. Sonunda ODTÜ Sualtı Topluluğu'nu kurduk. Türkiye'nin 8000 km. kıyı uzunluğu var. Bu kıyılarda sonsuz sayıda batık, arkeolojik, tarihsel, doğal ve ekolojik konularda araştırılacak çok şey var diye işe başladık. Dalyan'da ODTÜ'ye ait bir araştırma kulübemiz vardı. Uzunca bir süre İztuzu sahillerinde araştırmalar yaptık. Ancak bu girişimlerimizin tümü gözlemlerden öteye geçemiyordu.

DENİZ KAPLUMBAĞALARI İÇİN MÜCADELE

Köyceğiz Dalyan'da kampta idik. **Gökhan** bir gün "Çeşme Koyu'nda 7-15 m arası derinlikte Osmanlı batıkları var; Çeşme-Rus Savaşı'ndan kalma. Biz hiçbir şey yapamasak bile şu batıklar üzerine çalışsak başlangıç için yeter" dedi. Ancak o tarihlerde Çeşme batıkları için erken olduğunu düşündük. Çünkü böyle bir çalışma, yerli olanaklarla hiç yapılmamıştı. Biz ilk olacaktık. Bir proje oluşturmalıydık. Sonra yine **Gökhan**, "Deniz kaplumbağaları hakkında çalışalım. Bunlar Dalyan'da insanla iç içe, insana rağmen yaşam savaşı veriyorlar" dedi. İşte bu sözler, "Caretta caretta" adının bilimsel yayınlar ve kitaplardan, bilim adamları arasındaki sohbetlerden çıkıp, gazete manşetlerine ve halkın günlük yaşamına girmesini sağlayan kıvılcım oldu. Bunu sonra anladık. Deniz kaplumbağaları konusunda özgün bir belgesel filme aldık ve basına sunduk. TRT ekranlarında ve BBC'de bir dakika süre ile filmimiz yayınlandı. Biz iş bitti sanmıştık, oysa iş o zaman başladı. Avrupa'dan bomba gibi haberler geliyordu. Doğa dernekleri "Caretta caretta"lar için ayağa kalkmış, Dalyan Avrupa'nın gözdesi olmuştu. Çevreciler Dalyan'ı kale yapmışlardı. Üniversitemizin Şehir ve Bölge Planlama Bölümü ikinci sınıf planlama stüdyosunda, Dalyan ve çevresi bir planlama problemi olarak ele alınıp çalışıldı ve çevre koruma problemini dikkate alan projeler üretildi. Sonunda konu kamuoyuna maloldu. Çıkarlar çatışmış ve konu siyasileşmişti. Sonra öylesi bir çıkmaz noktaya ulaşıldı ki, Dalyan kumsalındaki zaferin simgesi olan ODTÜ'ye ait ahşap araştırma kulubesi bile yıktırıldı. Biz nasibimizi, birileri de hıncını almıştı.

220 YIL SONRA ULAŞILAN BATIK

- Daha sonra hangi çalışmalar yaptınız?

Ahmet Yalçıner: Dalyan mücadelesi artık bizi aşmıştı. Bu noktada, Çeşme'deki batık arama çalışmasına başladık. Batık arama ile ilgili bürokratik çalışmalara giriştik, izinleri aldık. 1988 yılında **Gökhan**'ın başını çektiği bir çalışma grubu ile Çeşme'ye gidildi, fotoğraflar çekildi. 1990 Nisan'ında tekrar gittiğimizde açıktaki ve kıyıya yakın yerlerdeki batıklar üzerine detaylı çalıştık. 1770 yılındaki savaşı yaşayan bir İngiliz gazetecinin yazdıklarını, Genelkurmay'ın deşifre ederek rapor ettiği bilgileri, bunlardan hareketle yapılan objektif yorumları da araya katarak savaşın nasıl cereyan ettiği konusundaki bilgileri elde ettik.

Bu bilgilerden, Çeşme Koyu açıklarında iki komuta gemisinin savaşın ilk saatlerinde çatışmaya girdiğini öğrendik. Bunlardan birisi Burcu Zafer, diğeri ise Rus komuta gemisi Yevstafiy idi. Savaş sırasında Yevstafiy batmak üzereyken, tayfaları tarafından yakılarak ve infilak ederek batırılmış. Ancak bu geminin Burcu Zafer'e bordalanmış ve de bağlı olması nedeniyle Burcu Zafer de o bölgede batmış. O esnada bir Rus gemisi daha batırılmış. Biz o bölgede iki gemi batığı bulduk. Biri 22 metre derinlikte, diğeri 30 metre derinlikte. Bunlardan birinin Burcu Zafer olması ihtimali çok yüksek. Bu o sırada kesin değildi. Ancak bu yaz Çeşme açıklarında bulunan yeni batık bizim bulgularımızı tamamladı. Burcu Zafer ile 220 yıl sonra buluşmuştuk. Onu en son terkeden **Cezayirli Hasan Paşa** idi. İlk ulaşan da biz olduk. Amatör bir duygu içinde, yasalar ve bilimsel kurallara bağlı kalarak bir sualtı

ODTÜ Sualtı Topluluğu'nu tanıyalım

'Zıpkını bırak, görüntü avla!'

ODTÜ Sualtı Topluluğu (SAT), 1985 yılında **Erdal Özhan, Bülent Akınoğlu, Gökhan Türe, Serpil Kozludere, Selim Toprak** ve **Ahmet Cevdet Yalçıner**'in girişimleriyle kuruldu. O sırada topluluğun tüm etkinlikleri ODTÜ Rektörlüğü ve ODTÜ Spor Kulübü tarafından desteklendi. Topluluğun temel amacı, Türkiye kıyıları ve içsularındaki tarihi, kültürel ve doğal değerlerin araştırılması, korunması ve tanıtılmasına yönelik çalışmalar yapmak. Diğer yandan Topluluk bugüne dek, sportif ve sanatsal yeteneklerin birlikte kullanılmasına ve geliştirilmesine yönelik bir dizi etkinliğe önderlik etti. Dünyanın ilk "Sualtı Görüntü Avlama Yarışması"nı (SAGAY) düzenledi. Sualtında zıpkınları bırakma çağrısını ilk onlar yaptı.

Sahip olup kendine mal etmek duygusuna karşı paylaşma duygusunu öne çıkaran önemli bir çaba içindeler. Yeni bir kavram olarak ortaya attıkları "sualtında görüntü avlama", sualtında saptadıklarını görüntüleri ile ölümsüzleştirip herkesle paylaşmak, aktarmak, hem de yoketmeden paylaşmak düşüncesine dayalı.

En önemli etkinlikleri olarak, Antakya-Arsus ilçesine bağlı Denizgören Köyü Kamışlık Koyu'nda 1500 yıllık iki batık gemi enkazı buldular. "1770 Çeşme Osmanlı-Rus Deniz Savaşı Batık Gemi Araştırması"nı yaptılar. Daha sonra Sinop Limanı ve çevresinde sualtı yüzey araştırmasını gerçekleştirdiler. Yine Sinop'ta 1853 Osmanlı-Rus Deniz Savaşı'ndan kalma batıkları araştırdılar. Daha sonra başka bir organizasyonda buzaltında deneysel dalışlar yaptılar. Nemrut Dağı'nda 2500 m. yükseklikte "irtifa dalışı"nı gerçekleştirdiler. "Buzaltı Arama, Kurtarma ve Çıkarma Kursu"nu düzenlediler. Dalyan, Gökçeada, Bozcaada, Kaleköy'de sualtı araştırmaları yürüttüler.

Topluluk bünyesinde çeşitli konularda uzmanlaşmış çalışma grupları var. Bunlardan, Batık Araştırmaları Grubu (BAG), Türkiye'de sualtı yüzey araştırması yapan hemen hemen tek grup. Mağara Araştırma Grubu (MADAG), uluslararası düzeyde mağara dalıcılığı eğitimi veriyor. Akdeniz Foku Araştırma Grubu (AFAG), Foça'da WWF'nin finansal desteği ile yürüyen Akdeniz Foku Pilot Projesi'ne her aşamada destek sağlamaktadır. WWF yöneticilerinin her ikisi de Türkiye'de AFAG'dan seçilmiş. Ayrıca; Ekoloji Grubu ve Videografi ve Fotoğraf Grubu adı altında iki grupları daha var.

dost serüvencileri

yüzey araştırması gerçekleştirmek ve bir şeyleri aydınlatmak, insanlara öncülük etmek istemiştik. İşte bunu başardık.

AMATÖRSEN, ARAŞTIRMANIN SONU YOK

- Belki de amatör olmanız nedeniyle böylesi serüvenleri yaşayabiliyorsunuz. Profesyonel olsaydınız ilişkiniz bir noktada bitecek ve çalışmalarınız sizleri belki de böylesi bir tarih, çevre ve doğa düşkünlüğünün, değişik konularla ilişki kurmanın girdabına çekemeyecekti. Yani bir yerde konunuzu bitirip, ilişkinizi tamamlayıp başka bir konuya ya da başka bir işe geçecektiniz.

Ahmet Yalçıner: Amatör olmamızın yanında, öğrenci grubu olarak dinamik, meraklı, heyecanlı ve daima azimli bir yapımız var. Bu yapı içinde 10 yıl boyunca ilkeler oluşturuldu. Artık her yıl kişiler değişiyor ama ilkeler değişmediğinden yeni işler aynı verimlilik ve heyecanla sürüyor. Bir şeyler bulunca "artık tamam, başardık, bitti" diyemiyoruz. Çünkü araştırmanın sonu yok. Her başarımız bizi bu konularda toplumun öncüsü konumuna getiriyor. Bu da başka sorumluluklar yüklüyor üzerimize. Bizim bu yolumuzda ne duruş ne de dönüş var. Ve de son yok, kesin.

Gökhan Türe: Gerek arkeoloji alanında olsun gerekse diğer alanlarda olsun bugüne kadar yaptığımız çalışmalar ne kadar bilimseldir tartışılır ama, Türkiye'de insanları ilk defa sualtına balık vurma amacı taşımadan biz soktuk. Masa başında arkeoloji yapanlar da var. Türkiye'de birtakım insanların amatör de olsa bu konuda bir şeyler yapabileceğini gösterdik. Bizim sualtı konusundaki çok şeye öncülük ettiğimizi, zaman herkese gösterecektir.

Dünya geçmiş dönemlerde çeşitli katastroflar yaşamış. Tüm dengeleri değişmiş. Dinozorlar yok olmuş. Büyük bir meteor çarpması, kutsal kitaplarda yer alan taşkın olayı, nuh tufanı var. Başkaları da.. İnsanlar yeni bir katastrof için hazır olmalılar. Bu belki de sularda olacak. Birkaç yüzyıl sonra denizler kirlenmiş ve ekolojik dengeler çok değişmiş olabilir. Yaşam da süremez olabilir. O zaman geldiğinde hiçbir hazırlığımız yoksa bir şeyleri kurtarmak için bilinçsizce çabalayacağız. Ama şimdiden araştırıp bilgi toplarsak, o zaman insanlığa yararımız daha kolay olacaktır.

SUALTI, PAYLAŞMAYI ÖĞRETİR

- Sualtında başka neler kazandınız?

Ahmet Yalçıner: Sualtı, insan için yabancı bir ortamdır. Orada sadece konuk olarak bulunabilirsin. Bunu yaparken de mücadele, hoşgörü, inat, saygı, hırs ve sevgiyi birlikte taşıyacaksın. Ama sonunda herşeyi paylaşacaksın. Dalış sırasında arkadaşınla sadece anıları değil, gerektiğinde havayı da paylaşacaksın. Sualtına gönül verenler, bunu karşılıksız yapabilenlerdir. İşte böyle seçkin insanlar, gerek ODTÜ'den, gerekse ODTÜ dışından bize katıldılar, bizi geliştirdiler. Sualtı yaşamının dünya nimetlerini paylaşmasını bilen sıradışı insan yetiştirme özelliği, beni hep etkilemiştir. İyi dalgıçların dışı herkes gibidir, ama içi çok seçkin, çok değerli ve bambaşkadır.

Gökhan Türe: Sualtına girince gördüğü herşeyin kendisine ait olduğunu sananlar hâlâ çoğunlukta, Ama artık değişmek gerek. Paylaşmanın çok çeşidi var. Devletler dünyayı, hatta uzayı bile paylaşamıyorlar. İnsanlığın bir evrim geçirmesi, yani Rönesans gibi bir değişimi yaşaması gerekiyor. Bunu ilk anlayanlar, dalgıçlar, dağcılar, pilotlar, gemiciler ve astronotlardır. Çünkü bu mesleklerin temeli, paylaşmadır.

UZMANLAŞMA DA BAŞLAYACAK

- Sorunlarınız neler? Bir dernek kurma ihtiyacı nereden kaynaklandı?

Gökhan Türe: Öğrenci topluluğu olarak elimizde hem güzel bir potansiyel var hem de potansiyel engeller. Oldukça genç bir kitle var yanımızda. Çok istekli, çok büyük bir güç. İnançla çalışıyorlar. Fakat önümüzde yine de çeşitli güçlükler var. Öğrencilik insan hayatında ne de olsa geçici bir statü. Öğrenci ister istemez sadece beş yılını düşünüyor. Bunun acılarını yani güçlüklerini çok yaşadık. Kuşkusuz toplulukta herkes bu felsefede değil. Diğer yandan, okul sizin üzerinize bir görev yüklüyor. Okul diyor ki, sen öğrenciye etkinlik düzenleyeceksin. Çünkü parayı okul veriyor, yasal şemsiye sağlıyor size. Doğal olarak, okulun dediklerini yapmak zorundasınız.

Fok mağarasında çalışma sırasında.

Bir de, topluluk üyelerinin çalışmalara katılımında ister istemez kesinti oluyor. Öğrenci ya okuldan ayrılıyor ya da mezun oluyor. Hadi sil baştan. Yepyeni çevreler geliyor, onlara yeni birşeyler öğretmeye çalışıyorsunuz. Bu sefer eskilerle yeniler arasında bir takım doğal anlaşmazlıklar oluyor. Bir anlamda herşey sıfırlanıyor. Sonuçta bir vakit kaybı.

Ahmet Yalçıner: On yılda yaklaşık binbeşyüz öğrenci çalışmalara katıldı. Sonunda hepsi mezun olup gittiler ama binbeşyüz tane insan birşeyler verdi, çok şeyler aldı ve topluma katıldı. Bu önemlidir.

Gökhan Türe: Topluluğun etkinlikleri sürecek. Daha çok, araştırmaya yönelik insanlar burada kalacak. Bunlar mezun olup gidecekler. Zaten önemli olan daha çok öğrenciyi bu toplulukların içinde eğitmek, geliştirmek. Bu etkinliklerin hedefinin ötesindeki etkinlikleri derneğe kaydırmayı düşünüyoruz. Dernek olarak projeler temelinde bir etkinliğe yöneleceğiz. Kuşkusuz dernek de bu süreç içinde büyüyecek, yeni uzmanlaşmalar ortaya çıkacaktır. Bakın Türkiye'de sualtı dernekleri, spor dernekleri vardı bundan onbeş yıl evvel. Sonra sualtı toplulukları doğdu. Şimdi Sualtı Araştırma Derneği kuruldu. Bundan on yıl sonra belki Sualtı Fotoğrafçıları Derneği kurulacak. Batık Dalgıçları Derneği kurulacak.. Uzmanlaşma başlayacak kurum bazında. Birkaç tane sualtı araştırma derneği kurulacak. Çünkü öyle oldu. Sualtı Topluluğu kuruldu. Sonra, birçok üniversite topluluk sözcüğünü kullanarak gruplar oluşturdu. Herkes birilerinin oluşturduğu, ortaya çıkardığının üzerine birşeyler koyuyor, kollektif bir süreç.

Ahmet Yalçıner: Ben de örnek vereyim. Bir gün bir batığın çıkarılması ve müzeye kazandırılması için bile bir dernek kurulmasını bekleyebiliriz. Bu gereklidir. Herşeyi devletten beklemeyecek isek gönüllü olmalıyız, emek vermeliyiz.

Gökhan Türe: Türkiye'de daha uzmanlaşmış dernekler ortaya çıkacak. Etkinlikleriyle büyüyecekler, belki bir noktadan sonra devlet kaçınılmaz olarak kendini bu uzman kuruluşlarla ortak çalışmaya zorunlu hissedecek.

YENİ PROJELER

- Sizler Türkiye'deki ilk birkaç örnekten birisiniz. Kendi önünüze koyduğunuz proje konularıyla ilgilenmenin ötesinde, başka başka örgütlenmelere de örnek olabilmek, önder olabilmek gibi bir sorumluluğu üzerinizde ne derece hissediyorsunuz?

Ahmet Yalçıner: Bilinçli olacak ve bekleyeceğiz. Belli amaçlı derneklerin kurulması yönünde bir bilincin oluşmasına katkı yapacak bir bilgi birikimini sağlamaya çalışıyoruz. Bizim katkımız bunun ötesinde bir yükü şüphesiz kaldıramaz. Toplum bizden birşeyler bekliyor. Beklesin, ama katılarak, destekleyerek ve olumlu yönde eleştirerek bizlerden birşeyler beklesin.

Şube açma düşüncemiz var. Zaten tüzüğümüzde de var. Gün ne getirir tabi bilemeyiz. Yerel örgütlenmelere şubemiz olarak olanak vermeyi baştan tüzüğe koyduk.

Gökhan Türe: Şu da var tabi, derneği kitle derneği olarak düşünmedik. Zaten araştırma kitleyle yapılmaz. Herkesin yapacağı işi iyi bilmesi gerekir. Belli bir eşgüdüm çok önemli. Bunu kurmaya çalışıyoruz ve proje bazındayız. Örneğin, bir projemiz kabul edilseydi, bugün İzmir Dikili'de bir istasyonumuz olacaktı. Şu anda sadece Foça'da istasyonumuz var. Oradaki insanlarla içli dışlıyız. Projeler çoğaldıkça kaçınılmaz olarak istasyonlarımız artacak. Bunlar bir anlamda şube gibi çalışacaklar. Çevre eğitimi de etkinliklerimizin zorunlu bir parçası. Bu çok önemli. Zaten projelerin büyük bir bölümü yöre insanlarının eğitimine ağırlık verecek.

Datça'da sualtı yaşamı. (Foto: Sualtı Topluluğu Arşivi)

Amatör topluluklara çağrı

Bilim ve Ütopya dergisi, bu sayısından itibaren "Tanıyalım" köşesi açıyor. Bu köşede esas olarak, amatör bilimsel ve kültürel etkinliklerde bulunan toplulukları ve örgütlenmeleri tanıtacağız. Bu tür faaliyetlerde bulunan arkadaşlarımızdan, bizimle ilişkiye geçmelerini, çalışmalarını tanıtıcı makale ve doküman yollamalarını istiyoruz.

Kızılbaşlık: Ortaya çıkışı, dünü ve bugünü

Nejat BİRDOĞAN

Son günlerde bir özel televizyonun neden olduğu çarpıcı bir olay "Kızılbaş"lık terimini yeniden ön görüntüye getirdi. İşin en ilginç yanı, Anadolu Alevilerinin tümünün bu olayda hedef olarak kendilerini görmeleriydi. Kişisel olarak böyle bir algılama beni sevindirdi. Çünkü "Kızılbaşlık" terimine oldum olası ısınmışımdır ve ben bir Kızılbaş'ım. "Demek ki toplum olaylarına, yalnız ya da Alevi kesiminin bir kesimi ile değil de tüm Alevilerle birlikte bakacağım. Böylece de gericiliğe, haksızlığa, hırsızlığa, devrim düşmanlığına, emeğe saygısızlığa vb. karşı ortak bir cephede görev alacağım. Ne güzel.." diye düşündüm. Kızılbaşlığın bugün ulaştığı anlamı daha geniş boyutlu görünce gönendim.

Peki, Kızılbaşlık dün bu anlamda değil miydi? İşte bu yazı da bunun için yazıldı. Hele, dergimizin evvelki sayısında **Ayhan Yalçınkaya** adlı araştırmacının gerçekten içten yazısını görünce iyice sevindim. Sanırım ki genç olan "araştırmacıya belki bir katkıda bulunurum" diye ben de sınırlarımı aşarak bu yazıyı yazdım. Hoşgörüle ve eksikler bağışlana...

SÖZCÜK ÜZERİNDEKİ GÖRÜŞLER

Anadolu Aleviliğinin kaynak günlerine eğildiğimizde Kızılbaşlığın bugünkü anlamından dar bir anlamda kullanıldığını göreceğiz. Bu "kaynak günleri" derken amaçladığımız yüzyıl, 15. ve 16. yüzyıldır. Konunun oluştuğu alan, Batı İran, Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu'dur. Bu alanda, bu yüzyıllarda geçen olaylara eğilmeden önce "Kızılbaş" terimine bugün verilen anlamın "nedenlerine" bir bakalım.

Anadolu Aleviliğini ille de İslam içine sokmak isteyen tutucu ve işbirlikçi Alevi kesiminin çabaları bu terimin ortaya çıkış nedenlerinde de kendisini gösteriyor. Onlara göre; kökeni **Hz. Ali**'ye dayandırmak gerekmektedir. Hayber savaşında Yahudi'lerin barındığı kale bir türlü düşmeyince, Peygamber, umar için **Hz. Ali**'yi Medine'den getiriyor. Bu olayda **Hz. Ali**, başına bir kırmızı sarık sarmıştı. Bu renk "ölmek var, dönmek yok" anlamında idi. O gün, kale alınmış ve Peygamber, ünlü hadisini "la feta ille ali, la seyfa ille Zülfikar" (Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi kılıç yok) orda söylemişti (Bkz; **Ziya Şakir** / Mezhepler Tarihi s. 107). Söylendiğine göre kaleye giren ilk kişi için "kim o" diye sorulunca "kızılbaş" yanıtı verilmiş. Ad da oradan kalmış. Olay, İslamlığın ilk yıllarına değin kanıtsız söylenceler olarak yaygındır. Yukarıdakinden başka, şöyle söylenceler vardır:

a) Uhud'da Peygamber'i korumak için üzerine eğilen **Ebu Deccane**'nin başı kanlardan kızıllaşmıştı.

b) Sıffeyn'de **Hz. Ali**'nin askerleri seçilmek için kızıl sarık sarmışlardı.

c) **İbn-i Mülcem**, Kufe'de **Hz. Ali**'yi vurduğunda akan kanlardan ünlü şehidin sarığı kızıla boyanmıştı (**Hasan Basri Erk** / Tarih Boyunca Alevilik s. 36).

İnançla hiçbir zaman barış içinde yürümeyen bilimsel kanıtlara eğildiğimizde yukarıdaki savların hiçbiri tutarlı görülmüyor. Yukarıda anlatılan olayların hiçbirinde olaylar anlatıldığı gibi geçmiyor. Ne, Hayber'de ne Uhud'da, ne Sıffeyn'de böyle bir terim doğuracak "kızıl" olayı yok. Başa her savaşta kan kızıllığı bulaşabilir. O rengi alıp börk rengi yapmak da Arap askerlerinde ve ulusunda yok. Arap'ta Kızılbaş yok. Kızılbaşlık, coğrafyanın çok büyük kesiminde Türklerle ve birlikte yaşadıkları Kürtlerle ilgili. Bu konuyu İslam'ın ötesinde aramak bizce daha doğru olacaktır.

KAVRAMIN ASIL KAYNAĞI

Genel olarak ele alındığında şunlar söylenebilir. Bir kez, "börksüz giyim" olmuyor. "Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas" tümcesi, en azından bunun kanıtıdır (Divan-ı Lugat'it Türk). **Kaşgarlı**, bu tümcedeki "tat" sözcüğünü Farslar için söylüyor. Keçeden yapılan börkler de vardı. Konya Selçuklularının son dönemlerinde Konya'ya yapılan saldırılarda kırmızı külahlı, çarıklı Türkmenler de bulunmuştur. Osmanlıların ilk kurucuları kırmızı kadifeden "börk-i Horasani" giyiyorlardı. **Mevlana** çağında Türkmen, yani göçebe Türk unsurunun en ünlü beylerinden biri olan Uşak-Denizli bölgesindeki Türkmenlerin beyi **Mehmet Beğ**'e gelinceye değin, Türkmenler başlarına kızıl börk giyerlermiş. Bu **Mehmet Beğ**, ilk kez ak börk giymiş ve bu gelenekleşmiş (**Ahmet Eflaki**, Menakıb'ül Arifin c. 2, s.486). Yeri gelmişken tam bir Ahi olan ekinciler piri **Hacı Bayram Veli**'nin de "oniki dilimli kızıl tac" giydiğini söyleyelim. Ancak, hakkındaki dedikodular artınca, eline ayağına zincir vurulup Edirne sarayına, **2. Murad**'a götürülüyor. **2. Murad**, kendisiyle görüştükten sonra özgür bırakıyor. **Hacı Bayram** da oniki dilimli kızıl tacı, altı dilimli ak çuhalı taca çeviriyor.

Eski Türklerde "kızıl" adıyla tümlenen (nitelenen) bir sürü kişi ve oymak adı vardır. Bunlara kimi doğasal adlar da eklenebilir. Örneğin; Son Selçuklu Sultanı **Tuğrul, Kızıl Aslan Beğ**'le savaşmıştır. 1370 yılında Bozok'ta (Yozgat) Kızıl Kocalı oymağı vardır. Kala bucağında, Pınarköy'de Kızılkeçili oymağı yaşardı. Bursa'da Kızılışıklı oymağını, 1640'da Kalmuklar önünden kaçan Azerbaycan Mangışlak'lı Kızılayak obasını biliyoruz (**Faruk Sümer**, Oğuzlar). **İbrahim Yınal**'ın Arslan Yabgu Oğuzlarını elinden aldığı Rey bölgesi beğlerinden birinin adı Kızıl'dır. Oğuzların Selçuklular dışındaki küçük obalarından birinin adı Kızıllardır. **Arslan Yabgu**'nun ölümünden sonra dağılan Türkmenlerden bu Kızıllar, **Arslan Yabgu**'nun torunları çevresinde toplanıp Türkiye Selçuklularının kurulmasına yardım ettiler.

Radloff'un bildirdiğine göre Altaylı kamlar, tören süresince kızıl külah giyerlermiş (Radloff/Sibirya'dan 11,s.20).

Bugün için özellikle Orta ve Doğu Anadolu Alevilerine Kızılbaş denmektedir. Ünlü ozan **Dertli**, Kızılbaşlığı bir "Yezid düşmanlığı" olarak benimsemektedir.

Bildiniz mi siz Yezid'in bağrının daş olduğun,

Zahir-i İslamlığın batında kallaş olduğun,

Ta'n etmen dertleriyle gözünün yaş olduğun,

Ayb kılman Dertli'nin sizler Kızılbaş olduğun...

İslam Ansiklopedisi'ne göre (c.6, s.789) Şii mezhebinin gulatından bir yolun üyelerine denmektedir. **Gölpınarlı**'nın burada verdiği bilgiler, Yemen Batını akımlarındaki "Muhammara Kırmızılar" adlandırılması bu adı doğurmuştur. Ayrıca iran Mazdekleri de bu adı almışlardır. İran Mazdeklerinin İslam egemenliği döneminde bu adı aldıkları doğrudur. Daha sonra görüleceği gibi bugünkü Anadolu ve İran Kızılbaşlıklarında Mazdeki/Zerdüşt inançlarının ve törenlerinin kapladıkları yerler yadsınamaz. Ancak, adın Muhammara'dan gelmesine katılamıyoruz. Muhammara, Basra Körfezinin güney uç kısımlarındaı İran Arabistanında bir küçük bölgenin adıdır. Kızıl anlamında kullanıldığı doğrudur. Ancak, her kırmızıdan "Kızılbaş" kavramının çıkmasını açıklayamayız. Kaldı ki bizim yazımızı oluşturan "Kızılbaşlık" başa kızıl sarmakla ilgilidir. Bir asker giysisinin ve sonradan bir inanç üyelerinin ve giderek bir devletin (Safevilerin) ek adı olmuştur. Şimdi bu üyelerin ve bu adın ortaya çıkmasını ele almak istiyoruz.

SAFEVİ DEVLETİNİN KÖKENİ

İran bölgesinde ortaya çıkan Safevi devleti, kuruluşunu, din temellerine dayanan bir insanlar birliğine borçludur.

Bir takım kutsal şeyhler, yüzyılları kaplayan soylarına körü körüne bağlılık sağlayan bir derviş hareketi meydana getirmişlerdi. **Şah İsmail**, bu hareketi dahice bir girişimle siyasal alana çevirerek bir ulusal devlet kurmasını bilmiştir. Bu gelişmenin kökleri 13. yüzyıla ve daha gerilere gitmektedir.

Şah İsmail'in 1500 yıllarında kurduğu devletin adı Safevi Devleti idi. Safeviler, adlarını tarikatlarının atası olan **Safi yeddin**'den almaktadırlar. Bu zat, 1252 yılında Hazar Denizinin güney batı kıyılarına yakın Erdebil yöresinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra atalarını Yedinci İmam **Musa'l Kazım**'a ve buradan da Peygamber'in yeğeni ve damadı **Ali**'ye kadar geriye götürüyordu.

Safevilerin kutsal bir kökenden geldikleri savı, pek de açık olmayan bir kaynağa dayanmaktadır. Buna göre bu kutsal soydan **Firuz Şah** adında birisi 1174 yılında "sırma takke" ile Güney Arabistan'dan Azerbaycan'a göç etmiş imiş. Seceredeki

Aleviliğin tarihteki sınıfsal karakteri

Alevilik, Anadolu'nun ezilen sınıflarının Ortaçağ'daki ideolojisi ve örgütlenmesiydi. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen 11. ve 13. yüzyıldaki iki büyük göç dalgası, aynı zamanda sınıflaşma ve devletleşme sürecinde iki büyük sıçramadır. *Divanı Lügatit Türk*, Orta Asya toplumunun *Akbudun* ve *Karabudun* diye adlandırılan iki sınıfa ayrıldığını saptar. Bu ayrıma eski destanlarda ve belgelerde de rastlanır. Hatta yine *Divanı Lügatit Türk*'te, bu sınıfsal bölünmenin keskinliğini açıklayan bir atasözü de vardır:

"Yer baskısı dağ, budun baskısı bey".

Demek ki, Orta Asya Türklerinde sınıflara bölünme o zaman öyle bir aşamaya gelmişti ki, beylerin emekçi halk üzerindeki baskısı, dağın yer üzerindeki baskısına benzetiliyordu. **Yunus Emre** de, aynı olayı şu dörtlüğüyle anlatmıştır:

"Geçti beyler mürüvveti
Binmişler birer atı
Yediği yoksul eti
İçtiği kan olmuştur"

Kabile toplumundaki beylerin "mürüvvetli" olduğu, kabile kandaşları arasındaki eşitlik ve kardeşliğin geçerli olduğu çağ arkada kalmıştır, İşte Aleviliğin ortaya çıkmasına neden olan zemin budur. Selçuklu ve Osmanlı devletleri, bu sınıfsal bölünme temelinde kurulmuştur. "Yoksul eti yiyen" beyler, Selçuklu ve Osmanlı devletlerini örgütlerken, yoksul göçebeler ve köylüler onlara muhalefet etmişlerdir. İki sınıf arasındaki çelişme, iki ideolojiyi ve iki örgütlenmeyi doğurmuştur.

Selçuklu ve Osmanlı beylerinin ideolojisi, Sünni İslam'dır. Halk muhalefetinin ideolojisi ise, genel olarak Batıniliktir. Alevilik, Sünni İslam'a karşı Batıniliğin Anadolu'daki en yaygın dalı ve örgütlenmesidir. 15. yüzyıl Anadolusu'nu anlatan tarihçiler, göçebe ve köylü kitlelerinin hemen hepsinin Kızılbaş olduğunu saptarlar. Osmanlı zulmü, zamanla bu Kızılbaş nüfusun önemli bir bölümünü sünnileştirmiştir.

Ortaçağ'ın ideolojisi dindi. Feodal sınıflar olsun, ezilen köylü ve göçebe kitlesi olsun, Ortaçağ toplumunda dinsel ideolojiye sahipti. Ezenler, kendi sömürü sistemlerinin ilke ve değerlerini dinsel ifadelerle belirlemişlerdi. Başka deyişle hakim sınıfın ideolojik hegemonyasının aracı, dindi. Buna karşılık, ezilen sınıflar da, kendi değerlerini dinsel ideolojiyle ifade ediyor, muhalefetlerini din bayrağı altında yürütüyorlardı. O nedenle Ortaçağ Anadolusu'nda aslında iki ayrı İslamdan söz edilebilir: Osmanlı'nın Sünni İslamı ve emekçi halkın Kızılbaşlığı (Alevi-İslam). Bu sınıfsal ve ideolojik çatışma nedeniyle, Selçuklu veziri **Nizamülmülk**, *Siyasetname* adlı kitabının önemli bir bölümünü Batıniliğin lanetlenmesine ayırmıştır. Osmanlı Şeyhülislamlarının Kızılbaşlığı dindışı ilan eden idam fetvaları ve Selçuklu-Osmanlı ideolojisinin Kızılbaşlığa karşı yürüttüğü yalan-dolana dayanan psikolojik savaş, sınıf mücadelesinin ideolojik cephesidir. Bu savaşın pratik boyutu ise, örneğin **Sultan Sancar**'ın yüz binden fazla, **Yavuz Selim**'in altmış bin ve **Kuyucu Murat Paşa**'nın yine onbinlerce göçebe ve köylüyü katletmesidir.

kimi kuşkulu noktalardan dolayı **E. G. Browne**, bu savı ancak kimi koşullara bağlı olarak kabul eder (**E .G. Browne**, A History of Persian Literature, Cambridge 1924). Ancak, **Browne**, bundan sonra işe yarar bir Safevi tarihinin var olmadığını da yazar. Konunun geniş ve çeşitli olmasının, birçok önemli kaynağın yetersizliğinin ve gözetilmesi gereken temellerin bir çok dillerde yazılmış olmasının, daha köklü bir yazıma engel oluşturduğunu söyler. İranlıların, Safevilerin gerçekten **Ali** soyuna bağlandığına inanmalarının kaynağı, başka inançtaki (Sünniler) düşmanlarına - batıda Osmanlılar'a ve doğuda Özbeklere karşı uğraşlarında güç kazanma düşüncesinde aranmalıdır. Bugünkü Safevilerin kendilerinin bile bu soyculluğun doğruluğunda kuşkuları olduğu söylenmektedir. Bu son sav, aşırı bir tezlemedir.

Bu soyun babası **Safi**'nin dış olaylar bakımından önemsiz ve yoksul olan yaşamını anlatmak gereksizdir. **Safi**'nin yıllar süren araştırmalarından sonra 1276 yılında Hazar Denizi güneyinde Giylan'daki zaviyesinde ziyaret ettiği hocası **Zahid-i Giylani**'den sonraki yaşamı bu görüşmeden sonra kesin etki altına girmiştir.

Üstadının ölümünden sonra kızı **Bibi Fatma** ile evlenen **Safi**, onun yerine geçti. **Safi**'nin zamanla ünlü ve saygın bir kişi olduğu, Moğol İlhanlılarının veziri ve tarihçisi **Reşiddüddin**'in mektuplarından anlaşılmaktadır. Vezir, bu yazısı ile Peygamberin doğum gününde, her yıl, tekkeye şarap, yağ, hayvan, şeker, bal ve bu gibi armağanlar vakfettiğini şeyhe bildirmektedir. **Reşiddüddin**, Erdebil valisi oğlu **Mir Ahmed**'e yolladığı bir başka mektupta Şeyhe sonsuz saygı göstermesini ve sağlığıyla yakından ilgilenmesini istemiştir (**Browne**, yukarıda a.g.y. c.4, s.19).

Müneccimbaşı, Sahaif'ül Ahbar adlı tarihinde (c.4, s.19-33) Safeviler'in **İmam Musa'l Kazım**'a kadar soy kütüğünü yazmaktadır. **Musa'l Kazım**'dan daha yukarısı bu yapıtta yoktur. Daha sonraki sayfalarda ise soydan ilk olarak Erdebil'e gelen ve sonrası için şunlar yazılıdır: "Bunlardan ibtida Erdebil'e gelen **Zerrin Külah Firuz Şah** olup bir abid ve zahid ve köşenişin adem idi. Rengin nam mahalde fevtolunmuştur. Daha sonra oğlu **Avarül Havvas**, Rengin'den ayrıldı. Erdebil köylerinden Esferencan köyüne yerleşti. Burada ölünce yerine oğlu **Muhammed** geçti. Bu **Muhammed** hakkında **Gaffari**, bir emr-i acip nakleder ki yedi yaşındayken **Muhammed**, bir gün kayboldu ve yedi yıl sonra boynunda bir mushaf asılı olarak meydana çıktı. Sordular, beni cinler kapıp aralarında Mushaf-i azim ezberledim deyi cevap verdi. Kuran-ı Kerim mahfuzu olmakla **Muhammed Hafız** deyi elkaplandı. Bu da ölünce Kalhoran ahalisi oğlu **Selahaddin**'e itikat ettiler. Bunun da yerine oğlu **Kutbeddin** geçti. Buralara saldıran Gürcüler, **Kutbeddin**'i yaralayarak öldürdüler deyi bıraktılar. Sonra yarası timar edilerek iyileşti. Daha sonra oğlu **Emineddin**, birer müddet oturdular. Hepsinin kabirleri Kalhoran köyündedir." (Müneccimbaşı Tar.)

Müneccimbaşı, bunlardan sonra Şeyh/Şah **Safi**'nin yaşamına ilişkin şunları söylemektedir:

"**Şeyh Safiyeddin** bunun oğlu olup salah ve takva üzre idi. O zamanın şeyhlerinden **Şeyh Zahit Giylani**'den inabet eyedi. **Şeyh Zahit**, kızı **Bibi Fatma**'yı onunla evlendirdi. **Zahit Giylani**, 700 senelerinde (Hicri takvime göre) ölünce postunu **Safiyeddin**'e vasiyet etti. **Safi** de irsat mevkiine geçerek keramet ve harikalarıyla şöhret kazandı. Ahalinin çoğu ve Cengiz hükümdarlarının emirleri kendisine kemal üzre itikat ettiler. Bir çok mezalim def'ine bais oldu. Müritleri o kadar çoğaldı ki bir gün **Emir Çoban**, ona 'bizim askerimiz mi çoktur, yoksa sizin müritleriniz mi' diye sorunca; 'sizin askeriniz dahi cümlesi müridimdir, ziyadelik nasıl sorulur' cevabını verdi. **Emir Çoban** ve **Sultan Ebu Said** dahi kendisine inabet ve itikat üzre idiler. Bu hal üzre 735 tarihinde vefat etmiştir." (Müneccimbaşı, a.g.y.)

Yukarıda aktardığımız **Reşidüddin**'in mektubundan kuşku duyulsa bile, bu alanda bir başka İran kaynağı kuşkuyu ortadan kaldırmaktadır: Buna göre Moğol Hanı **Olcuytu**, başkenti Sultaniye'yi 1320'de kurduktan sonra devletin en ileri gelen okumuşlarını ve din adamlarını huzuruna çağırır. İlhan, **Safi**'nin gelmediğini görünce bir adam daha gönderir, ancak Şeyh, ihtiyarlığını ileri sürerek özür diler.

Safi'nin oğlu **Sadreddin** (1334-1392), torunu **Hoca Ali** (1392-1429) ve torununun oğlu **Şeyh İbrahim** (1429-1447) kimseyi istekleriyle rahatsız etmeksizin Safevi postuna oturdular. Bu kişilerin ünleri, Bursa'da Osmanlı padişahlarının sarayına kadar varmıştı. O kadar ki buradan Erdebil'e her yıl "Çerağ akçası" adı altında değerli armağanlar gönderiliyordu (**Franz Babinger**, akt. **Walther Hinz**, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt).

İsparta Yalvaç Semah ekibi.

Bu koşullar altında vaiz dinlemek için Erdebil tekkesine akın akın ziyaretçilerin koşmasına şaşmamak gerekir. Fakat nasıl bir inanç güttüklerini de tümü ile bilemiyoruz. Daha **Şeyh Safi** döneminde Tebriz ve Merağa yoluyla Anadolu ve Irak'tan Erdebil'e üç ayda bir gidenlerin sayısı 3000'i bulmuştu. Farsça bir vekayiname, bu bilgiyi tümlemek üzre daha sonraları, Belh ve Buhara gibi doğudan, uzak yerlerden gelen Safevi üyeleri bulunduğunu da yazmaktadır.

Sadreddin'in bağlıları üzerine bilgiler yoksa da **Safi**'nin torunu ve **Sadreddin**'in oğlu **Hoca Ali**'nin Anadolu'da özelikle Teke, Hamit ve Karamanoğulları gibi güney beyliklerinde pek çok müritleri olduğu aktarılmaktadır. Bu olay vekayinamede şöyle anlatılır:

Timurleng, 1402'de Osmanlı **Yıldırım Bayezid**'e karşı yaptığı başarılı Anadolu seferinden dönerken **Şeyh Hoca Ali**'yi de Erdebil zaviyesinde ziyaret etmişti. Kutsal kişi, **Timur** üzerinde derin bir etki bırakmış olacak ki, köyleri ve arazisi ile birlikte Erdebil'i vakıf olarak bu soya bağışladı. Tekkeyi en kötü katiller için bile sığınak kabul etti. Bu seçkinlik, yüzlerce yıl böylece sürdü. Vatıfnameler, tam ikiyüz yıl sonra **Şah Abbas**'ın askerlerince Batı Türkistan'da bulundu. **Şah Abbas**'ın saray katibi **İskender Münşi**, bu olay ve Anadolu esirlerinin özgür bırakılmasıyla ilgili şu varsayımları söylemektedir; Bu maddeler, hükümdar fermanında yazılı olmamakla birlikte halk arasında böyle söylenegeldiği için ben de kitabıma koydum. Üzerinde Moğolların damgası ve **Emir Timur**'un mührü bulunan ve eski harflerle yazılmış bulunan tomarlarda **Hoca Ali**'nin **Timur**'la buluşması ve **Hoca**'nın kerametleri, bu gibi olaylar kaydolunmuştur. Bu vesika, Belh üzerinde yapılan seferde Andehut kalesinin zaptında İranlıların eline geçmiş (1602) ve Şaha gösterilmişti. (**W. Hinz**, a.g.y., s. 8/3)

Yukarıda altını çizdiğimiz vekayiname, şöyle yazmaktadır:

"**Timur, Hoca Ali**'den daha ne gibi bir hizmette bulunabileceğini ısrarla sordu. Şeyh, hiçbir şeye gereksinmesi olmadığını, bütün gerekenlerin halk tarafından sağlandığını söyledi. Buna karşılık Anadolu'dan sürükleyip getirdiği Türk tutsaklarını bırakmasını istedi. **Timur**'un buyruğuyla bu tutsaklar hemen Şeyhe teslim edildiler. Bu tutsaklar da minnet borcu olarak Şeyh'e bağlandılar. Bunlardan bir çoğu vatanlarına döndü. Kalanların yerleşmesi için **Hoca Ali**, Erdebil'de bir mahalle ayırdı. 17. yüzyılda bile bu Anadolu Türklerinin torunları Sufiyan-ı Rumlu, yani Anadolu Sufileri adını taşıyorlardı."

Safevi üyelerinin yol ulularına (pirlerine) nasıl sıkıca bağlı olduklarını daha sonraki zamanlara ilişkin kimi tasvirlerden anlamak olasıdır. Örneğin 16. yüzyıl başında bir Venedikli tacir, Safevi bayrağı altında dövüşen bir çok sufinin kendilerini koruyacak araç kullanmadıklarını yazmaktadır. Bunun gibi pirleri için savaşırlarken her zaman çıplak göğüsle savaşa giderlerdi. Safevilerin çoğu Türk'tü. Bunun için savaş türküleri de Türkçe ve şöyle idi:

"Kurban olduğum,
Sadaka olduğum,
Pirim, mürşidim..."

İlk dönemler için siyasal bir etkinliği ve hırsı olmayan bu yolağın yönetim kademeleri üzerinde bilgiler pek azdır. Yola-

ğın başında pir ya da mürşid olarak her zaman Safevilerden birisi bulunurdu. Pirlik, sürekli olarak babadan oğula geçerdi. Kimi zaman, bir pirin ölümü erken olursa ve yerine geçecek çocuk da olmazsa kardeşler de bu makama geçebilirlerdi. Nitekim, **Şah İsmail**, babası **Haydar**'ın ölümünden sonra bu posta geçmemiş, daha sonra ölen ağabeyi **Sultan Ali**'nin yerine posta oturmuştur.

Yolun başkanı (pir), daha sağlığında yerine geçecek olanı saptardı. Sufi inancına göre böylelikle Tanrıya yakınlık demek olan "velayet=velilik" sırrı da babadan seçilen oğula geçmiş bulunurdu. Seçilen veliadın en büyük çocuk olması gerekmezdi. Yetenekli çocuk aranırdı. Söz gelimi; **Şah İbrahim** üçüncü, **Şah** (şeyh) **Cüneyt** ise altıncı çocuk idiler. Seçilen çocuk ruhsal başkanlığın yanısıra parasal yönetimi de elinde bulundururdu.

Pirin bulunduğu yer ile müridleri arasındaki uzaklığın çokluğunda ara yerde kimi aracılar bulunurdu. Bunlar, bulundukları yerlerde yandaşlarını çoğaltmak görevinde idiler. Kendilerine "halife" denirdi. Bölgeler ve halifeler çoğalınca bu kez "Halifetü'ı Hulefa" diye bir orun (makam) oluşturuldu. Böyle bir halifeler halifesi ilk kez 1508'de **Şah İsmail** tarafından Anadolu sufilerinin başı olarak atanmıştır. (Bkz; **W. Hinz**, Şah İsmail c.11, s.59)

Yol üyelerinin sert yaşayışlarına gelince; gün, alaca karanlıktan ortalık ağarmasına kadar süren sessizlikle başlardı. Sonra bir saat kadar zikir ve tapınma olurdu. Zikir, akşam yinelenirdi. İkindi Kuran okunurdu. Yemek yalın, çoğunlukla bulgur aşı idi. Oruç çoktu. Ramazan'ın son on günü ile Zilhicce'nin ilk on günü yalnızlığa (inziva) çekilinirdi. Kış başında ise otuz günlük çile vardı. Bu inzivalarda hiç kimse ile konuşulmazdı.

Yıllar ilerledikçe bu yolağın artık düzenli bir örgüte ve bu kez siyasal etkinliklere ulaştığını görürüz. Örgüt, çok güçlü idi. Daha sonra okuyacağımız **Cüneyt**'le başlayan bu örgütlenme **Şeyh Haydar**'la iyice güçlendi.

Şeyh (Şah) **Haydar**'ın örgüt gücüne müridleri için seçtiği üniforma kanıt olarak gösterilebilir. Yol üyeleri sırtlarına derviş entarisi giyerler, başlarına da "taç" denilen Haydari sarık sararlardı. Türkmen sarığının kabarık olmasına karşın, taç, beyaz bir tülbentin üzerine sarıldığı, sürahi biçiminde yukarıya doğru sivrilen oniki dilimli kırmızı bir kavuktur. Parmak kalınlığındaki oniki dilim ve kırmızı renk, Safeviliğin Alevi inancını ve kutsal on iki

Şah İsmail.

Aleviler seman dönerken.

imamı simgelemektedir. Oniki imamın adları da bu kavuk üzerine işlenmiştir. Bu başlığı kullananlara verilen "KIZILBAŞ" adı da yeni sarığın rengi ile ilgilidir. (**W. Hınz**'dan akt. **Tevfik Bıyıklıoğlu**, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt s.65) Önceleri "alay" için Osmanlılarca kullanılan bu ad sonradan genelleşmiştir.

Yalnız koyu müridler yeni Haydari başlığı kulandıklarından bu tacın genel benimsenmesi savaşçı Safevi ailesinin devlet içinde güçlenmesine yardımcı olmuştur. Doğudaki mistik dünya görüşü, bu saçlı, entarili derviş giyisisinde ve bu başlıkta önemli bir güç buluyordu.

Haydar'ın bu giysileri ve bu örgütü henüz Safevi devleti kurulmamışken alınmıştı. Dönem Akkoyunlu **Uzun Hasan**'ın dönemi idi. **Uzun Hasan**, yeğeninin bu örgütlenmesine göz yummuş sayılırdı. Çünkü **Uzun Hasan** ölür ölmez, yerine geçen oğlu **Yakup** bu sarığın sarılmasını yasaklamıştı.

Bu başlık, hem dalgalı bir yaşantı sürdü, hem de Safevi tarihinin aynası oldu. **Haydar**'ın 1488'de ölümünden sonra geçici olarak kullanıldığı halde **Şah İsmail**, bunu gene izin alarak yasallaştırmıştı. Bu dönemde kızıl başlık o kadar yayıldı ki Venedikliler, 16. yüzyıl başında İran'a, Haleb'e gönderilen kervanlarla epeyce kırmızı bez sattılar. **Tahmasp** döneminde (1540) bu kavuk kullanılmamağa başlandı. Ancak 17. yüzyılda hükümdar ailesine çok bağlı sufiler kızıl başlığı taşımayı sürdürdüler.

ÇEŞİTLİ KIZILBAŞ TOPLULUKLARI

Türk soylu Kızılbaşlar, İran'ın büyük hükümdarları döneminde, 16. yüzyılda devletin vurucu güçleri olduklarından büyük yetki sağladılar. Bu güç, 17. yüzyılda Büyük **Şah Abbas** döneminde Taciklerin ve Gürcü gulamların orduya katılmalarına değin sürdü. Bu değişiklik İran'da yeni bir yapılanma ve büyüme sağladı.

15. yüzyılda Kızılbaşların kökeni, açık olmayan bir çok oymaklara bölünmüştü. Safeviliğin yakın müridleri oymaklara bağlı olmayan, özgür kişilerdi. Safevi önderleri, yalnız ruhsal başkan olmakla kalmaz bu oymakların işlerinin karışmasını önleyen bir tür laik otoriteyi de taşırlardı. Kızılbaşlığın **Haydar** döneminde oymak etkileri güçlü olmamakla birlikte gene de böylesi oymak etkileri duyuluyordu.

Kızılbaş oymakları üzerine bilinenler şöyledir: Bu oymaklar arasında vaktiyle **Timurleng** tarafından **Hoca Ali**'ye teslim edilen Anadolu'nun savaş tutsaklarının çocukları özel bir yer tutarlar. Bunlar, Erdebil'de Rumlu olarak ayrı bir bölgede otururlardı. Bu Türkler, 16. ve 17. yüzyıllarda Kızılbaş kabilelerinin en güçlüleri sayılırlardı.

Bundan başka, **Haydar** döneminde o vaktin tarihçilerinden **Fazlullah**'ın "koyu esmer yüzlü, kirli ve yağmacı" diye betimlediği Şamlu'lar gelir. Adından da anlaşılacağı gibi bu cemaatin Suriye'den gelen Türklerden kurulmuş olması olasıdır. Bunlar, 16. yüzyıl sonlarında Azerbaycan'da, özellikle Tarum bölgesinde yaşarlardı. **Hüseyin Beğ Lala Şamlı** adındaki kişi **Şah Haydar**'ın olduğu gibi **Şah İsmail**'in de yakınları arasında idi.

Adları ilk kez 1488'de duyulan Ustaçlu oymağının kökeni tümden karanlıktır. Bu Türk oymağının Erzincan yöresinde yerleşmiş olması ve aslında Şamlu'ların bir kolu olması da akla yakındır.

Aynı tarihlerde Kacarlar da sayılmaktadır. Bu oymaktan **Kara Piri Beğ** adlı birisi **Haydar** döneminde bir birliğin komutanı idi. Son dönemlerde **Şah Rıza Pehlevi**'nin uzaklaştırdığı Kacar hanedanı da (1786-1925) bu oymağın kalıntılarıdır.

Biraz daha sonra, her halde 1500 yıllarında, Karamanlı ve Dulkadırlı diye iki oymağın adı geçmektedir. Birinci oymak, Güney Anadolu'dan gelmiştir. Bir adı da Zulkadırlı olan öbür oymağın da Anadolu'nun o dönemler Mısır'a bağlı Turgut Eli'nden, Elbistan'dan geldiği belli olmuştur.

Şah İsmail döneminde Kızılbaş oymakları iyice ortaya çıktı. Bunlar arasında Tekeliler, Afşarlar, Bayatlar, Varsaklar sayılabilir.

Konunun büyük uzmanı **Faruk Sümer**, çok daha yetkin ve geniş olarak ele aldığı oymaklar incelemesinde bu toplulukları Büyük ve Küçük Oymaklar diye ikiye ayırır. "Safevi Devletinin Kuruluşu" adlı yapıtının bölümlerinde devletin kuruluş dönemlerinde "Büyük Oymaklar" başlığı altında; Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Şamlu, Zu'l-kadr'lu oymaklarını, "Küçük Oymaklar" başlığı altında da Varsak, Çepni, Arapgirlü, Turgutlu, Bozcalu, Acırlu, Hınıslu, Çemişgezeklü oymaklarını sayar. Daha sonraki yıllarda büyük oymaklara Kaçar, Afşar, Türkmen oymakları, küçük oymaklara da Sa'dlu, Alpavut, Bayat, Karmanlu, Bayburtlu, Baharlu, İspirlü oymakları katılacaktır (Bkz; **Faruk Sümer**, a.g.y.).

1587-1628 yılları arasındaki Şah Abbas döneminde artık büyük oymakların da küçük dallara ayrıldıklarını görüyoruz. Söz gelimi:

Ustacalu Oymağı: Çavuşlu, Şeyhlu, Kengerlu, Sereflu, Kerempa, Koçulu, Sofular, Mahi, Fakihlu, Karasarlu, Kıçlu, Kızıllu, Damlu, Gözübüyüklü;

Şamlu Oymağı: Beğdili, İnallu, Hüdabendelu, Avcı, Biçerlü, Abdüllu, Kerametli, Acirlü, Arapgirlü, Nilkas;

Kaçar Oymağı: Ağcakoyunlu, Ağcalu, Şam, Bayadı, Yiva, İğirmi gibi küçük dallardan oluşuyordu.

Bu küçük ve büyük Türkmen adlarının, dolayısıyla bu oymakların kalıntılarının bugünkü Anadolu'da ve Azerbaycan'da yüzlerce yerde aynı adlarla yaşadıklarını söylemeyi de görev biliyoruz. Söz gelimi; bugünkü Azerbaycan'da Kengerli, Iğdır/Tuzluca'da Kerempa, Kars'ta Koçulu, Erzurum ve Kayseri'de Gözübüyüklü, Anadolu'da çoğu yerde Beğdili, Acirlü (Ağaçerili-Tahtacı) Kağızman'da Camuslu, v.b. köy ve soyları görmek olasıdır. Bu arada özellikle Kaçar oymağının Şam Bayadı (=Deyade) küçük dalından bir Yalancı **Şah İsmail**'in "Mehdi" kimliği ile Yozgat yörelerine kadar düzeni değiştirip Os-

manlı'yı yıkmak için geldiğini iletelim. **Bu Şah İsmail**, ünlü ozan **Pir Sultan**'ın şiirlerine de girmiştir. (Bkz; **Pir Sultan**'la ilgili **Cahit Öztelli**, **İbrahim Aslanoğlu**, **Atilla Özkırımlı** ve **Mehmet Bayrak**'ın yapıtları)

OSMANLI'NIN KIZILBAŞ'LA TANIŞMASI

2. Murad döneminde (1421-1451) Erdebil Dergahı dinsel bir odak olmuştu. Bu dergah, Şia propagandasına da bir kaynak görevi yapıyordu. 1252'de doğan ve Halvetiyye ile Kalendiriyeyi birleştirerek Safeviye ya da Erdebiliye denen yolağı kuran **Erdebilli Safiyüddin İshak**'ın "Bizde seyyidlik var. Ancak, Alevi ya da Şerif olduğumuzu sormadım." dediği de belli (Bkz; **Gölpınarlı**, Şiilik s. 33). Burada Alevilik'ten amacın "seyyid"lik olduğu açıktır. Çünkü geleneğe göre seyyid olmak için **Hüseyin**, şerif olmak için de **Hasan** soyundan gelme koşulu var.

Soyundan gelenlerin siyasal egemenliği ellerinde tuttukları dönemde inançlarını Alevi olarak açıkladıklarına bakılırsa belki de **Safiyüddin**, kendi döneminde inancını gizlemek zorunda kalmıştı. **Safiyüddin** 1334'de ölmüş, dergahın avlusuna da gömülmüştü. Yerine geçen **Sadreddin Musa**, hacca gittiğinde Medine Sultanı **Şahebettin Ahmet b. Hüseyn**'e altıncı atası **Zerrin Külah** (Kızıl başlıklı) **Firuz Şah**'ın soy zincirinin **İmam Musa'l Kazım**'a ulaştığını soruşturup onaylatmış ve Safevilerin seyyidliği ortaya çıkmıştı (Bu seyyid beratları için bu yazının yukarısında konuya değinmiştik. Özellikle "Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi" adlı kitabımıza bkz. N.B.) **Sadreddin**'in **Hace Ali** ve **Şah İbrahim** yoluyla gelen torununun oğlu **Şah Cüneyt**, **Uzun Hasan**'ın damadıdır. **2. Murad** ince bir biçemle bu isteği olmazlamıştı. Bunun üzerine **Cüneyt**, Konya'ya gitmiş, bir ara Şiiliği ortaya çıkınca oradan ayrılmış, Canik'e geçmişti. Soradan **Uzun Hasan**'a sığınmış ve 1460'da Şirvanşahlarla yapılan bir savaşta da ölmüştü.

Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu adlı kitabında konuya ilişkin bilgi verirken; "**Cüneyd**'in Anadolu'ya gelirken Şii ya da Sünni olduğunun belirsiz olduğunu" söyler. "Belki de Anadolu'ya geldikten sonra Şii oldu. Şiiliği tutkular için benimsemişti" anlamındaki sözlerden sonra, "kendisine beş-onbin kişilik silahlı topladığını ve bunlarla sonradan Trabzon Rum devleti topraklarına girip yağmalar yaptığını, sonra Trabzon'u kuşattığını, ancak sonradan kuşatmayı kaldırdığını, 1452'de **Uzun Hasan**'a sığınıp onun kızkardeşiyle evlendiğini" **Aşıkpaşaoğlu**'ndan aktararak yazar.

Erdebilli'lerin Anadolu temsilcileri Aksaray'lı **Ebu Hamid Hamiddedin** (ölümü: 1412) ve **Hacı Bayram-ı Veli**'dir (ölümü. 1430). Ekincilikte imeceyi getiren, ürünü eşit bölüştüren, Ahilerce çifçi piri sayılan ve oniki dilimli kızıl tac giyen **Hacı Bayram**, yukarılarda da anlattığımız gibi müridlerinin sayısı artınca Edirne sarayına zincir vurulup götürülmüştü. **2. Murad, Hacı Bayram** için söylenenlerin asılsızlığını anlayınca onu özgür bırakmıştı (**Mükriminzade Süleyman**, Risale-i Taciyye).

Ankara yöresinde yolağını ve etkisini sürdüren **Hacı Bayram** öldükten sonra ardalarından **Ak Şemseddin** (ölümü: 1457) Bayramiyye yolağını kurdu. Bu kişinin yolağında ilginçtir ki Sünni görüşler geçerli idi. **Hacı Bayram**'ın öbür ardası **Emir Sikkini** ise Melamiler yolağı ve Ehl-i Beyt sevgisince etkisini sürdürdü.

Cem töreni.

Bunların Ahilerle birleştiklerini görüyoruz. Bu kola, ona yeni bir biçim veren, ancak Bosna'da yakalanıp İstanbul'a getirilen ve 1562'de Süleymaniye arkasındaki Develi yokuşunda başı balta ile ensesinden kesilen **Hamza Balı**'dan dolayı Hamzaviyye dendi. Bu Hamzaviler daha sonra sürekli izlenecek ve sık sık ayaklanacaklardır. Bir ara idam yerleri olarak Tuzla deresi saptanmış ve bölük bölük burada boğulup dereye atılmışlardır. Ölüme giderken **Muhyi**'nin

"Vaiz, bize tan eyleme,
Hak ismin okur dilimiz.
Sakın efsane söyleme,
Hazrete varır yolumuz.
Sayılmayız parmağ ile,
Tükenmeyiz kırmağ ile
Taşramızdan sormağ ile
Bilinmez ki ahvalimiz..."

deyişini söylemişlerdir. Bu yiğit insanların serüvenleri Devlet Arşivi belgelerinde durmaktadır.

Fatih gibi, çok genç yaşta çağ değiştirecek güçte, olgun, kültürlü bir Padişah döneminde Anadoludaki Alevi Türklüğünün doğuya doğru kayma eylemi başlamaktadır. Bu kayma, görüleceği gibi **2. Bayezid** döneminde de sürecek, devlet tehlikeyi anlayıp İran'a gitme yollarını kapatmaya başlayacaktır. Bu dönem, Türklüğün iki büyük parçaya ayrılışının ve kardeşin kardeşle boğuşmasının başlangıcıdır. Osmanlı ükesinde **2. Bayezid** padişah iken Safevi Türk devletinde de **Şah İsmail** sultandır. Her iki yanda da çıkarcıların at oynattığı bu boğuşmalara, Sünnilik Şiilik (aslında Kızılbaşlık) süsü verilmiş, bu boş nedenler yüzyıllarca kardeşin kardeşi öldürmesinden başka işe yaramamıştır.

Safevi **Cüneyt**'in 1460'da Şirvanşahlarla yapılan savaşta ölmesinden sonra posta oğullarından **Haydar** oturtuldu. Bu seçim, **Cüneyt**'in vasiyetiyle yapıldı. Yetişkin oğlu varken **Haydar**'ı yeğlemesi, **Haydar**'ın anasının **Uzun Hasan**'ın kızkardeşi olmasından dolayıdır. **Haydar**, Erdebil postuna oturduktan sonra dayısı **Uzun Hasan**'ın kızı **Alemşah Halime Begüm** ile evlendi. Kendini böylece iyice sağlama aldı. İşte bu evlilikten doğan üç oğlundan biri **Şah İsmail Safevi** diye ünlenecektir. **Şah İsmail**'in doğumu 17 Temmuz 1487'dir.

Şeyh Haydar'ın ilk yılları Anadolu'yu kendine bağlama çabaları ile geçti. Yetenekli öğrencilerini, sıkı bir eğitimden sonra halifelik vererek belirli yerlere yolluyor, oralarda kendisine yandaş ve bütçe toplamakla görevlendiriyordu. Yandaşları özel giysiler giyiyor ve oniki dilimli kızıl börk takıyorlardı. Osmanlı Sultanı **Bayezid**'in Anadolu'daki Şii eğilimli halkın (Aslında bu terim kullanılmamalıdır. Çünkü Şii dediğimiz Anadolu halkının bugün bile Şii eğilimleri bilinçsiz ve yapaydır. Aslında eski Türkmen, Zerdüşt, Budist dinlerinden doğan kimi oylakların üyeleri demek daha doğru olur.) yanısıra Sünni halkı da unutması ve Anadolu'daki Osmanlı baskısının artması **Haydar**'ın yandaşlarını çoğattı. Bu yandaşlar, **Haydar**'a peygamber gibi bakıyorlardı. Dönem olaylarını yazan **Fazlullah b. Ruzbihan**, "Anadolu'nun deli ve sapıklarının **Cüneyd** için Allah, **Haydar** için ise Allahın oğlu dediklerini, namaz ve orucu bırakarak **Haydar**'ı Kıble ve mescid tanıdıklarını" anlatır. Kuşkusuz **Fazlullah**'ın kitabında koyu Sünni bir görüşün hıncı yatmaktadır (**Faruk Sümer**, a.g.y.).

Bu yandaşların tümü yoksuldu. **Haydar**, 1488 Ağustos'unda dayısı oğlu **Yakup Bey**'in komutanlarından **Biçem** ile yaptığı bir savaşta öldü. Yandaşları bu kez büyük oğlu **Yar Ali**'nin (**Sultan Ali**) çevresinde toplandılar. **Uzun Hasan**'ın oğlu **Yakup Beğ**, olayın büyüklüğünü anlayınca üç yeğenini, **Ali, İsmail** ve **İbrahim**'i İran'daki İstar kalesinde tutukladı. Bu tutukluluk dört yıl sürdü. **Yakup Beğ**'in oğulları, babalarının ölümünden sonra taht kavgasına girişince bunlardan **Rüstem Beğ**, **Yar Ali**'yi müridlerinden yararlanmak için özgürlüğüne kavuşturdu. Böylece de kardeşlerini yendi. **Yar Ali**, 1493'de öldürüldü. Müridler, **İsmail** ve **İbrahim**'i kaçırarak gizlediler. **İsmail**, altı yaşında idi. Onları Erdebil'in Anadolu Rum mahallesinde **Ebe** adlı bir kadın gizliyordu. Ancak bulunmaları olasılığı belirince kaçarak Giylan'a sığındılar. Oralarda altı yıl kaldılar. Tarihlerde **İbrahim**'i bundan sonra göremiyoruz. **İsmail**'in ise hep ziyaret edildiğini biliyoruz. Akkoyunlu yönetiminde baş gösteren saltanat boğuşmaları **İsmail**'in işine yaradı. 1499 Ağustos'unda Giylan'dan ayrıldı. Hazer'in batısındaki Tarum'a geldi. Yanında müridleri vardı. Yolculuğu Halhal üzerinden Erdebil'e dayandı. Ancak, Erdebil valisi kendilerini içeri almadı. **İsmail**, Hazar kıyısında Erivan'a gitti. 1500 yılının amansız kışını orada geçirdi. Amacı Anadolu'ya gitmekti. Anadolu'daki müridlerine Erzincan'a gelmeleri için ulaklar yolladı. Kendisi de bir gece yola çıkıp Sa'ad Çukuru, Kağızman, Erzurum, Tercan üzerinden Sarıkaya yaylasına geldi. Bu yolculuğu sırasında hiçbir sıkıntı çekmediği gibi onüç yaşındaki bu kişilik, Anadolu'yu sevinçten ve umuttan ayağa kaldırmıştı. Anadolu, Erzincan'a akıyordu. Sivas, Amasya ve Tokat'tan Ustacalu, Şamlu, Rumlu Türkmenleri, Antalya'dan Tekelü Türkmenleri, Maraş'tan Dulkadırlı Türkmenleri, Karamanlılar, Tarsus'tan Varsak Türkmenleri akın akın geliyorlardı. İşte Kızılbaş Safevi devletini bu Orta ve Güney Anadolu Türkmenleri kurdular. Gözardı edilmemesi gereken bir durum var ki, bu devletin içinde Kürt ve Fars toplulukları da vardı.

İsmail, 1501 Ağustos'unda yandaşlarını alıp Erzincan'dan ayrıldı. Bu kez hedefi zengin ve güçsüz olan Şirvan'dı. Kalabalık Şirvan ordusunu darmadağın ettiler. Kızıl börklü yandaşlar, **İsmail** için öylesine dövüştüler ki, Şirvan Şahı **Ferruh Yasar**, savaş alanından kaçarken öldürüldü. **İsmail**, buradan Şemahi'ye girdi. Artık, düzenli bir ordu oluşturuyor, kendisine vezirler ve komutanlar ediniyordu. O hızla Akkoyunlu **Elvend Mirza**'yı da yendiler. 1501 yılında Safevi Devletini resmen kurdular. Para kestirip oniki imam adına hutbe okuttular. **Şah İsmail**, onbeş yaşında idi. "Ondört onbeş yaşında, güzellik ve iyilik tacı başında, güzel yüzlü bir cömert genç hevesli idi." (Bu tanım, "Vakayi-i Sultan Bayezid ve Selim Han, Topkapı Sarayı-1416" kitabının 37. sayfasındadır. Ancak yazarı bu tanımla kalmamakta **İsmail**'i "rezilliğe ve alçaklığa düşkün" diye

yermektedir. Nedenleri bellidir.)

Böylece kurulan Kızılbaş devletinin Sünni Osmanlı Devleti ile tarih sahnesindeki boğuşmaları yüzyıllarca sürdü. Okuyucu isterse sayısız tarih kitabından bu acı öyküleri bulup okuyacaktır. Şimdi biz, bugünkü Anadolu Aleviliğini yakından ilgilendiren Kızılbaş kavramının Anadolu ve İran'da anlam ve yandaş değiştirmesine eğileceğiz.

İÇERİK

Safevilerin ilk dönemlerinde kırmızı bir başlık giyen yandaşlarını adlandırmada kullanılan bu terim; Safevilerin dinsel yaymaları sonucu temelde oniki imam inancına bağla kalmakla birlikte, tecelli (Tanrı'nın insan biçiminde görünmesi), tenasüh (ruhun göçü, daha doğrusu biçimlerinin çokluğu ve ruhun bu biçimlerin/eşyanın birinden öbürüne göçü) inançları ve doğrudan mazhar-ullah (**Ali**'nin Tanrılığı) olan **Ali**'nin bedenlenmesi (**Ali**'nin ruhunun yeniden dünyaya dönüp bir insan biçiminde bedenlenmesi) sayılan Safevi hükümdara tapınış ile birleşerek aşırı Şiiliğin bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen bir Şia biçiminin adı oldu. Daha sonra Safevi soy, Kızılbaş Şiiliğe özgü bu öğeleri İranlı Şiiliğe daha uygun bir duruma getirmek için çalışacaktır (**İrene Melikof**, "Uyur İdik Uyardılar").

Burada **Melikof**'un düşüncesine katılmamak olası değildir. Bizim katılmamızın yanısıra okuyucunun da dikkatini çekmekte yarar gördüğümüz bu bölümde doğru saptama yapılmıştır. Safevilerin devlet kurmadan önceki inançlarında Şii/Oniki imam kültünü bulmak zordur. Ancak, daha çok **Şah İsmail Hatai** ile başlayan toplarında gittikçe çoğalan ve sanırız ki Oniki İmam'lı Fars toplumu da bu yolla bağlı tutmak amacı taşıyan Şii/Caferi öğeleri bu Kızılbaş kavramını altüst etmiştir. Bugünkü Anadolu Alevilerinin durup dururken "Biz Caferiyiz" deyip de Caferiliğin hiçbir yanı ile birleşmemelerinin açıklamasını yapmak zordur. **Melikof**, dilimize "Uyur İdik Uyardılar" adıyla aktarılan kitabında bu alanda sayısız örnekler vermektedir.

En eski kaynaklara ve başta **Şah İsmail**'in "Divan"ına bakacak olursak "Alevi" deyiminin hiç geçmediğini görürüz. Buna karşılık **Şah İsmail**, yandaşlarını ve kendisini adlandırırken "Kızılbaş" deyimini kullanmaktadır:

Yüreği dağ olmayınca bağrı kanlu la'l tek
Hiç kimin haddi yoktur bunsuz Kızılbaş olmağa

Şah İsmail ve yandaşları için Osmanlı kaynaklarınca verilen ve onları mahkum eden fetvada Kızılbaş deyiminin Rafızi (ilk üç halifeyi tanımayan) ve mülhid (dinden dönen) deyimlerine bağlandığını görürüz.

"Müslümanlar bilin ve agah olun şol tayfe-i Kızılbaş ki reisleri Erdebil oğlu **İsmail**'dir."

(Bu fetva Şahkulu ayaklanmasında müfti **Hamza** tarafından **1. Selim**'e verilmiştir. **Selim**, henüz şehzadedir. **Melikof**'un bildirdiğine göre bu fetva, **İbn Kemal**'in Rafızileri ve öğretilerini mahkum eden risalesi gibi Şiiliği İslam dışına atmak amacı taşıyordu. Bkz: **İrene Melikof**, a.g.y.)

Melikof, Kızılbaşları incelerken çok doğru bir saptama ile Kızılbaşlığı, "Kızılbaşların Dini" olarak ele almaktadır. Bu görüşü nasıl savunduğunu özetleyerek sunacağız:

"Uzun yıllar inceleme alanlarım "Kızılbaş" çevreler ya da bugün onlara dendiği gibi Anadolu "Alevi" çevreleri oldu. Önceleri Şiiliğin Kızılbaş görünümü olarak yukarıda tanımladığım inanç biçimiyle karşı karşıya bulunduğumu sanıyordum. Fakat araştırmalarımı, iki yıldan beri aynı olguya daha arkaik biçimde rastladığım İran Azerbaycanına uzandırma fırsatını buldum ve bu bölgedeki gezilerim beni görüşümü biraz değiştirmeğe zorladı. Söz konusu olan Şii bir İslamlık değil, daha çok Safevi propaganda ile Şiileştirilmiş ve sufileştirilmiş, Türkmen bir din anlayışı idi. Kökeni Müslüman olmayan, fakat Safevi propagandaların Şii İslami bir cila ile kapladığı bu din, daha sonra kuşkusuz 16. yüzyıldan ve **Balım Sultan** döneminden başlayarak bazı bölgelerde, özellikle öncelikle de Anadolu'da muhtemel olarak Osmanlı yönetimince yönlendirilmiş bulunan Bektaşi dervişler kardeşbirliğinin (confrerie) sorumluluğunda, tarikat biçiminde kurumlaştı. Gerçekte bu dönemde Anadolu'da çok yaygın olan ve bir Şiilik göstergesi sayılmayan, **Ali** ve Kerbela Şehitlerine karşı dindarca bir saygı dışında, Şiiliğin aşırı ya da aşırı olmayan, hiçbir görünümünü ortaya koymayan bu tarikatın, eski Türklerin dini ve sosyal yaşamlarının basit ve kolay bir İslamlığa uygulandığı bir halk inanış biçimi yayması, Sünniliğe pek az uyuyor olsa da halkın din duygusunu karşılıyordu."

"Onların cemaat dışı inanışın (heterodoxie) hiçbir belirtisini taşımadıklarını görmek için Hacı Bektaş Velayetnamesi'ne ya da **Hatayi**'den önce yaşamış **Kaygusuz Abdal**'a bakmak yeterli olacaktır. **Eflaki**, Menakıb'ül Arifin'inde, **Hacı Bektaş**'ın **Mevlana** ile iyi ilişkiler içinde bulunduğunu, beş vakit namaz kılma ve Peygamber'in sünnetine harfi harfine uyma gereğini yerine getirmese de iyi bir Müslüman olduğunu bize söylüyor."

"Anadolu'daki araştırmalarım sırasında da Alevi çevrelerini Bektaşiliğin mirasını benimsemiş olanlara karşı çıkaran, açık bir zıtlığın varlığını farkedebildim. Merhum **Fuat Köprülü**'nün Alevileri "Köy Bektaşileri" diye adlandırarak çözdüğünü sandığı bu problem, bize daha karmaşık görünmektedir. Sulucakaraöyük'te (bugünkü adı Hacıbektaş) bulunan dergahları **2. Bayezid** tarafından onarılan ve zenginleştirilen Bektaşiler tarikatı, muhtemel olarak Kızılbaş ya da Rafızi diye tanımlanan örf dışı bir İslamlık uygulayagelmiş olan halk kitlelerini, merkezin denetimi altında toplamak ve yönlendirmekle görevlendirmişti. Anlaşılıyor ki, daha sonra Kızılbaşların aykırılıkları, öğretileri zaten yeterince karmaşık bir dinsel senkretizm gösteren Bektaşiler arasına yavaş yavaş sızmayı başarmıştır."

*(**Melikof** un bu tanısını (teşhis) döne döne okumakta yarar var. Özellikle Alevilik üzerinde uzman (!) olup da kitap yazıp dergi çıkaran zevatın okumasında yarar var. Ancak, yalnız benim alıntılarımla yetinmeyip doğrudan doğruya **Melikof** un yazılarını, yerinde bir davranışla "Uyur İdik Uyardılar" başlığı altında dilimize aktarılmasını sağlayan **Atilla Özkırımlı**'ya ve **Turan Alptekin**'e teşekkür ederek okumalılar. Üzülmemek olası değil. Aylar önce bir dergide yapılan bir röportajda Anadolu Aleviliğinin İslam kökenli ve içerikli olmadığını söylediğimde bu uzman (!) kişiler ve yardımcıları hep bir ağızdan küfür salvosuna kalkışmışlardı. Hele hiç ummadığım bir biçimde Hacettepe Üniversitesinden gerçek bir bilim adamı da ne olmuşsa olmuş kendisine yakışmayan bir biçimde beni "anlayışsızlıkla "nitelemişti. Hocası **İrene Melikof** un konuya" heterodoxie" diyebileceğini, kendisinin de Aleviliği "heterodoxie" olarak algıladığını söylemişti. Oysa ki bu bilim adamı Temmuz 1991 yıl-gün'lü ve 91 sayılı "Tarih ve Toplum" dergisi'ndeki araştırmasında Aleviliği şöyle tanımlıyordu:*

*"Biri hariç hepsi kitaplarında **Hz. Ali-Muaviye, Hz. Hüseyin ve Yezid** arasındaki olayların tarihini özetlemişlerdir. Bu, Aleviliğin değil Şiiliğin doğuş tarihidir. Oysa söz konusu tez, Aleviliğin Şiilikten doğduğu şeklinde yanıltıcı bir varsayıma dayanmaktadır. Bu ise, tarihsel olguya kesinlikle uymaz. Çünkü, bir ara yazarlardan birinin eserinde belli belirsiz söylemeğe çalıştığı gibi "Kerbela olmasaydı da Alevilik olacaktı." Aleviliğin kökeninin ve doğuşunun ne hilafiyet kavgalarıyla ne bu kavgaların cereyan ettiği mekanla, ne de zamanla uzak yakın en ufak bir ilişkisi yoktur. Alevilik, o zamanlar hiç şüphesiz ki adı bu olmamakla birlikte **Hz. Ali** kültünden tamamen uzak bir şekilde 10. yüzyılda Türklerin İslamiyeti kabule başlamalarıyla birlikte doğan ve gelişmeye başlayan bir sürecin ürünüdür. Bu olaya Şii etkilerin karışımı, bugünkü bilimsel araştırmaların kesin olarak ortaya koyduğu üzere 15. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyıl başlarında başlar."*

"Aleviliğin kökeni ve doğuşu, tamamiyle, 10. yüzyılda İslamiyet dairesine girmeye başlayan, ancak ondan önce mensup oldukları Gök Tanrı kültü, tabiat kültleri, atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla, Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik ve Maniheizm vb. dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında bu yeni dini kabul edip kısa zamanda kendi sosyo-ekonomik yapılarına uyduran göçebe Türklerin tarihiyle ilgilidir." (Bkz. **A. Yaşar Ocak**/a.g.y.)

OSMANLI'NIN KIZILBAŞ'A BAKIŞI

Kızılbaşlık, Anadolu'ya bu durumda iki evre biçiminde gelmiştir. Birinci evre, inancın henüz Kızılbaşlık adını almasından önceki evredir. Doğal olarak Anadolu'ya Türklerin gelmeye başladığı 6-7. yüzyıldaki tarihlerden başlayarak **Şah Cüneyt**'le karşılaşıldığı tarihlere kadar sürer. Henüz bir İslam olgusunun görülmediği ve inançlarının üzerine baskı yapılmadığı dönemlerde Türkmenler olsun, Kürtler olsun hiçbir endişe taşımadan kendi bilip inandıkları üzre tapınıyorlardı. Kürtler Zerdüşt inancında idiler. Daha sonra Mazdek'e, Mani'ye uzanacaklardı. Malazgirt'ten önce gelen Sabir ve Ağaçeri Türkmenleri de kendi inançlarında idiler. Bunlar da Gök Tanrı dininin yanısıra Zerdüşt'ü, Mazdek'i, Maniheizm'i, Budizm'i karıştırıp yeni bir olguya varmışlardı. Yollarda ve Anadolu'da Hıristiyanlıkla karşılaştılar. Bu dinlerin sayısız tarikatlarını gördüler.

Kızılbaşlığın doğrudan doğruya bu adı taşıyarak Anadolu'ya gelişi ise ikinci evredir. Bu evre de **Şah Cüneyt**'le başlar. **Şah Haydar**'la yürür ve **Şah İsmail**'le en yoğun gelişine ulaşır. 13. yüzyılda birkaç kent merkezinin dışında hiçbir Sünni akı-

mın olmadığı Anadolu'da doğal olarak Kızılbaşlık gelişecekti. Yeryüzünün en çok savaş gören alanlarından biri olan Anadolu, bu savaşların sonunda akınlara, göçlere de uğramıştı. Her gelen inancıyla ve uygarlığıyla geliyordu. Somut ve soyut kültürler karşılaştığı her kültürden etkileniyordu. Türkmenlerin inancı, Kürtlerin inancı, Hıristiyanların inancı, kimi öbür inanç etkilenmelerini de taşıyarak bir federasyon oluşturdu. Bu etkilenme doğaldı. Bütün göçebeler kovulgandı, ezikti. Birbirlerine kesin yardım yapıyorlardı.

Günün birinde Alevi Ocakları kuruldu.

Bu Alevi ocaklarının kuruluşu üzerinde durulduğunda Alevi tarihi üzerinde kimi bilgiler sağlanacağından ve özellikle Kızılbaşlık adını taşıyan görkemli dinin yaşadığı sıkıntılar ortaya çıkacağından biraz durmak istiyoruz.

Aşık Lolo Ali. (Elbistan)

Anadolu Selçuklu Devleti'nden başlayarak Küçük Asya'da görülen ve şeriat yasalarıyla yönetilen tüm İslam devlet beyliklerinde Türkmen (=Göçebe Oğuz) ve Kürt toplulukları zaman zaman ayaklandılar. Konumuzu Alevi ayaklanmaları ilgilendirdiğinden biz bu ayaklanmaların yinelenmemesi için önlem olarak düşünülen kimi umarları sıralayalım:

a) Öncelikle bu ayaklanmaları silah gücü ile durdurmak. Elebaşılarını ve katılanları cezalandırmak.

b) Yöre sakinlerini göçe zorlamak ve o bölgeye devlet yanlısı toplulukları başka yerlerden getirip yerleştirmek.

c) Yörede varolan feodal ağaları devletin yanına çekmek. Bunların yardımı ile halkın sızlanmalarını önlemek.

d) Uzun süreli bir planlama ile yöre halkının etnik ve dinsel kökenlerini yok etmek.

Bu listeye başka önlemler de eklenebilir. Söz gelimi bugüne değin hiç görülmeyen demokratik önlemler getirilebilir. Biz bir başka önlemden söz etmek istiyoruz ki, o da ilk kez M. 1180 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nde uç veren bir olgudur:

Anadolu Selçuklu Devleti, etnik olarak, kültür olarak kökeninden ayrılmıştır. Devletin resmi dili Arapça iken Farsçaya dönmüş, dini ise koyu Sünni bir inanışa boğulmuştur. Konya sarayı ve kenti, uyruğundaki halkı düşünmez olmuştur. Bir yandan saray zenginliği yere göğe sığmazken öbür yandan halk açlıktan inlemektedir. Moğol kapıya dayanmıştır. Anadolu yaylasında Türkmen, Kürt, Rum, Ermeni toplulukları karışık ve disiplinsiz yaşamaktadır. Sık sık Türkmen'in başını çektiği ayaklanmalar görülmektedir. Selçuklu, bu ayaklanan toplulukları (ki daha çok Türkmen ve Kürtler birlikte davranmaktadırlar) disiplin altına almak için onları İslam inanışına sokmak ister. Bunun için **Alaattin Keykubat**, yanına Konya'dan sözü dinlenir Türk-İslam düşünürlerini alarak ayaklanmaların görüldüğü Malatya'nın doğu bölgelerindeki topraklara gider. Orada varolan ve onikili düzenle yaşayan Türk ve Kürt oymaklarını onikili dilimlerine dokunmadan kendi ağalarına bağlar. Ancak bir durum değişikliği olmuştur. Bu ağaların tümüne kendilerinin Peygamber soyundan geldiklerini gösteren seyyid beratları verilir. Daha sonra bu beratlar, çeşitli dönemlerde yeniden yazılarak veya belge üzerinde yer varsa imzalanarak onaylanır. Böyle beratların Anadolu devletlerinden verilenleri Anadolu Selçuluları döneminde başlamıştır. Beyliklerde bu beratlar görülmüyor. Ancak, Osmanlılarda ilkin padişahlar veya kardeşleri de böyle beratlar veriyor. Daha sonra Hacıbektaş Dergahı, bu işleri ele alıyor. Osmanlı sarayının verdiği beratlara ek olarak **Balım Sultan**'dan sonraki Çelebiler de berat verebiliyor. Bu berat sahiplerinin kimi seçkinlikleri var. Söz gelimi; başlarına yeşil sarık sarabilecekler. Kendilerinin gittikleri her menzilde gereksinmeleri ve güvenceleri sağlanacak. Yeterince sulak arazi ve 150 koyun sahibi olacaklar. Seyyidlikle geçtikleri her alanda çerağ akçası (çıralık, hakullah, şeydullah) adı altında taliplerinden belli bir yıllık alacaklar. Bu beratlar, babadan oğula geçecektir. Kimi zaman bu beratların çok daha geçerli olması için berat isteyenler yanlarında götürdükleri kimi tanıklarla ya da kimi belgelerle kendilerini ta Arap yarımadasından ve 8-9-10. yüzyıldan kalma beratları olduğunu da söylemektedirler. Burada şunu söyleyelim ki, Konya, İstanbul ve Hacıbektaş Dergahlarından verilen tüm böyle beratların amacı kimi seyyid kimlikli kişilerle yörenin Kızılbaşlarını baskı ve disiplin altına almaktır. Osmalıda daha sonra bu iş öylesine çoğadı ki "Nakibu'l Eşraflık" adı altında bir devlet dairesi kuruldu.

Buna karşılık Anadolu topraklarını içten fethetmek isteyen Safevi devleti de **Şah Cüneyt**'in attığı tohumlardan sonra **Şah Haydar**'ın adamlarını görevlendirdi. Büyük hükümdar **Şah İsmail** ise Osmanlı berat ve seyyidlerine karşılık kendisi de kimi beratlar vererek ve verdirerek Kızılbaş seyyidlerini Anadolu'ya gönderdi. Safevi yanlısı seyyidlerin beratları Erdebil yerine Kerbela, Şam ve Bağdat'tan verilmeye başlandı. Bugün bile İran'da ilahiyat fakültelerinde ve Şii örgütlerinde "ilmi rical" diye bir ders ve daire olup buradan seyyidlik beratları verilmektedir. Benzer bir yetki de Kerbela'da İmam Hüseyin türbesinde görülmektedir. Orada görevli iki seyyid, tanıklarla giden bir kişi kendisinin seyyid veya şerif olduğunu kanıtladığında beratlarını vermektedir.

Özetle Anadolu topraklarında bir yandan Selçuklu ve Osmanlı (Hacıbektaş dergahını da yanına alarak) berat dağıtırken öte yandan da bu seyyidlere karşı dursun diye Safevi kendi yaymanlarını seyyid adı altında buralara göndermektedir. İşin ilginç yanı bu iki seyyid cephesi birbirleriyle hiç savaşmadan gül gibi geçinip durmuşlardır. Öylesine bir geçinme ki, kendi aralarında bir sözsüz anlaşma da yapılmış, Safevinin gönderdiği seyyid ocağı, söz gelimi Osmanlı seyyidlerinin mürşid-i kamili gibi denetimle bulunmuşlardır. Somut örnek vermek gerekirse Arguvan bölgesi Ağuçanları, Zeyn'el Abidinlileri, Sivas Şah İbrahimlileri, Hubyarlar, Pir Sultanlılar hep Safevi devletinin yaymanlarıdır ve **Şah İsmail** yandaşlarıdır. Gene, Hacı Bektaş Dergahının görevlendirdikleri Derviş Cemalliler, Sarı Saltuklular, Hasan Dedeliler ise kimi zaman öbür Alevi ocaklarının coğrafyasında yerleşmişlerdir. Zamanla bu berat kaynakları ortadan kalkmış, ocak sahipleri birbirleri ile musahip olmak, kız alıp vermek, mürşit olmak, düşkün ocağı olmak, kirve olmak vb. gibi ilişkilerle iyice kaynaşmışlardır. Osmanlının Anadolu'daki egemenliğini iyice yitirmesi bu ocakları kendi güvencelerini kendilerinin sağlaması gibi yollara itmiş, aralarında dostluklar doğmuştur. Dede soylularının sayısı bugün Türkiye'de birbuçuk, iki milyona varmaktadır. Tarih sürecinde zaman zaman sahte belgeler görülmüş, zamanla bunlar yeniden denetlenmiş, bir kesimin beratları iptal edilmiştir.

Bu arada çok kapalı bir kültür olarak etnik durumlarını bozmadan inançlarını da yaşatan Alevi oymakları görülmüştür ki bunların başında gene Safevi yaymanları olan Tahtacılar gelmektedir.

Dedelerin kişiliklerine göre bu ocaklar zamanla ya kendi geleneklerini yaşatmış, ya da bırakıp başka geleneklere bağlanmışlardır. Safevi ocaklarına bağlı iken dönüp Hacı Bektaş dergahına bağlı olanlar da vardır. Bu dönüşler, toplu olduğu gibi bireysel de olmuştur ve dönenlere iyi gözle bakılmamıştır (Bu tür olaylar üzerinde geniş bilgi için bkz: "Anadolunun gizli Kültürü- Alevilik" ve "Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmeleri" adlı kitaplarımız).

Bu ocaklar birbirleriyle yalnızca yetki alanları içerisinde anlaşmamışlar, kimi zaman da ritüel alıp vermişlerdir. Söz gelimi; bir ara "Pençeli Kızılbaşlar", "Erkanlı=Asalı Kızılbaşlar" gibi tören işleyişine ilişkin bölünmeler de olmuştur. Şu anda bu bölünme de ortadan kalkmış görünüyor. Böyle tüze ve töre alış verişleri, biçim alış verişleri vb. gibi etkilemeler "Ocaklı=Dedeli Alevileri" hiç Kızılbaşlıktan ayırmamıştır. Özetle söylemek gerekirse Osmanlı'nın Safevi yaymanlarını durdurmak için başvurduğu seyyid beratları işe yaramamış, Anadolu'da tüm Dedeli Aleviler Kızılbaş olmuş ve öyle kalmışlardır.

Adları böyle olmamakla birlikte Alevilikleri babadan oğula geçen ve seçme babalara yönetilen köy Bektaşileri de zamanla kimi Kızılbaş ritüel ve inançlarını almışlardır. Ancak, kent Bektaşi babaları etki alanlarını daraltmamak için böyle Kızılbaş inanışını alan köy Bektaşilerine sitem etmemişlerdir. Herkes kendi bildiği yolda yürüyüp gitmiştir.

OSMANLI YAPTIRIMLARI

Osmanlı'nın Rafızi, Işık, Mürtet, Mülhit, Taife-i Bektaşiyan ve en sonunda Kızılbaşlara karşı yaptırımları kimi zaman Padişah fermanları, kimi zaman fetvalar, kimi zaman da yöre yetkililerinin uygun buldukları öldürme, sürme, tutuklama gibi cezalarla yürümüştür. Biz, bu bölümde konumuzu ilgilendirdiği için yalnız Kızılbaş adıyla bağlanan kimi davranışları sergiliyoruz:

Osmanlı Sarayı, İran/Safevi bağlantılı olduğu için Kızılbaş sözcüğünün yanısıra Farsça "sürh-ser" terimini de ad olarak kullanmıştır. Bu tümceden olarak **Kanuni Süleyman** (1520-1566) İran savaşlarına şöyle bir dörtlükle başlamıştır:

"Allah allah diyelim, rayet-i Şahi çekelim,

Gözüne sürme diye dud-ı siyahı çekelim,

Payimal eyleyelim leşkerini sürh serin,

Yürüyüp her yaneden şarka sipahı çekelim."

Ayni Kanuni döneminin ünlü Şeyh'ül İslam'ı **Ebussuut Efendi**, Kızılbaşlarla ilgili olarak şu fetvaları veriyordu (Fetvaları bugükü dile ben aktardım N.B.):

1) *Sorun*: Kızılbaş topluluğunun dinsel yasalara göre öldürülmeleri helal olup, (onları) öldürenler gazi ve Kızılbaşların elinde ölenler şehid olurlar mı?

Yanıt: Olu. Ulu din savaşıdır ve büyük şehidliktir.

Ek soru: Öldürülmeleri helal olduğuna göre, söz gelimi; Müslüman sultanına düşmanlık ettikleri ve İslam askerine kılıç çektikleri için mi öldürülürler yoksa başka nedeni var mıdır?

Yanıt: Hem düşmandırlar, hem de bir çok nedenle kafirdirler.

2) *Sorun*: "Onların başkanları Hz. Peygamber (s.a.v.) soyundandır" derler. Öyle olduğuna ilişkin bir kuşku var mıdır?

Yanıt: Haşa yoktur. Alçakça eylemleri, o temiz soy ile ilgileri olmadığına tanıklık etmektedir. İnanılır kişilerden aktarılmıştır ki, babası (Şah) **İsmail**, ilk çıkışında **İmam Ali Rıza (Musa Kazım**'ın oğlu) türbesinde ve başka türbelerde olan ulu

☞

seyyidleri kendi ataları gibi Bahrü'l Ensab'a yazdırmaktan kaçınan ve böylece iftiraya girişemeyenleri öldürünce, kimi seyyidler öldürülmekten kurtulmak için söylediğini yeri getirmişlerdir. Ancak, şöyle bir yol da bulmuşlardır ki "Bunun soyunu şerifler soyundan olup da şimdi hiçbir kimsesi kalmayan bir kimseye bağlamışlardır." Bunun nedeni de işin içyüzünü bilenler gerçeği anlasınlar diyedir.

3) *Sorun*: Bu topluluk, Şia'dan olduklarını ileri sürer, "La ilahi illallah" derler iken, bu öldürülmeyi gerektiren durumları nedir? Açıkça ve genişçe bilgi sunula...

Yanıt: Şia'dan değil, "yetmiş üç fırka ki içlerinden Sünniler dışındaki herkes nardadır." diye Hz. Peygamber açıklamışlardır. Bu topluluk ise o yetmiş üç fırkanın hiçbirinden değildir. Her birinden bir parça kötülük ve fesatlık alıp kendilerince kullandıkları sapıklık ve küfürlerine katıp bir yanlış ve kafirlik mezhebi yapmışlardır. Bunu da günden güne artırmak üstündedirler. Bu güne değin işledikleri suçlarının onurlu Şeriatın içindeki cezaları şöyledir ki; "Bu topluluk, Kuran'ı ve onurlu Şeriatı ve İslam dinini kötülemekle, kutsal hukuk kitaplarını ateşe atmakla ve başkanları olan lanetli kişiyi Allah yerine koymakla ve ona secde etmekle... bu fesatlarının yeryüzünden kaldırılmaları için her türlü savaşı etmek gerekmektedir.

4) *Sorun*: Nahcevan savaşında tutulan Kızılbaş çocukları kul olur mu?
Yanıt: Olmaz.

5) *Sorun*: Padişah buyruğu ile Kızılbaş tayfası vurulup, küçüğü ve büyüğü tutsak edilenlerden bazıları Ermeni olurlarsa kurtulurlar mı?

Yanıt: Olurlar. Ermeniler, Kızılbaş askeri ile birlikte İslam askerine gelip savaşmazlarsa din hukukumuza göre tutsak edilmelerine gerek yoktur.

6) *Sorun*: Dört halifeye hakaret edip Kızılbaş olduğu anlaşılan **Zeyd'i Amr**'ın oğlu **Bekir** öldürürse din yasalarına göre ne etmek gerekir?

Yanıt: Hakaret ettiğinde öldürüldüğü kesinse ceza verilmez.

7) *Sorun*: **Müezzin Amr** ezan okurken **Zeyd**, "bin kere okusan da bizden sana gelecek yoktur." dese, **Zeyd**'e ne yapmak

gerekir?

Yanıt: Bu bir alaydır. Kafir olur ve karısı boş düşer.

(Konu ile ilgili daha başka fetvalar için **Ertuğrul Düzdağ**, "Ebussuud Efendi Fetvaları", Enderun Kitabevi'ne bakınız.)

Yinelemekte yarar görürüz ki, Kızılbaş adı dışındaki Alevi toplulukları ile ilgili yargılara bu bölümde yer vermedik.

Bu kez 2. **Selim** (1566-1574) dönemindeki Kızılbaş yargılarına bir bakalım:

"Amasya ve Merzifon'daki Kızılbaşların cezalandırılmasına ilişkin;

Amasya Beyine ve Merzifon Kadısına hüküm ki, mektup ve soruşturma belgeleri gönderip Kızılbaşlar adına kimi dinsiz imansızların yargılanmasına ferman istemişsin. Bu arada Merzifon'da ermiş gibi sayılan **Vahap Dede**, **Mehmet** ve **Veli** adındaki kişilerin dine aykırı davranışlarının görüldüğünü, bunların Kızılbaş olduklarını bildirdiğin için buyurdum ki kendilerini güvenilir kişilerin gözetiminde bana gönderesin. Ancak, adamlarınızı da uyarın ki yolda, kimi duraklarda iyi gözetsinler ki elden kaçırmasınlar. Dalgın olmasınlar. *[2 Zilkade 178 (1570 2. Selim dönemi)]*

"Elbistan'da bir Kızılbaş'ın öldürülmesine ilişkin; Zülkadriye Beğlerbeyine ve Elbistan kadısına hüküm ki: Sen ki kadısın. Bana gönderdiğin mektupta Elbistan'a bağlı inanç köyünde **Yitilmiş Abdal** adlı kişinin Kızılbaş olduğunu bildirip dinsel yasalara göre hakkından gelinmesini istemişsin. Buyurdum ki: Bu kişiyi hemen ele geçiresin. Kendisini tutuklayıp daha ağır bir suçla yargılayasın. Rafızi ve Kızılbaşların yargılanması konusundaki ilk buyruklarımız gereğince yargılandıktan sonra suçluluğu ortaya çıkarsa işlem yapıp hakkından gelesin." *[25 Recep 985 (1577 3. Murad dönemi)]*

(Bu tür belgeler için de **Ahmet Refik**'in "Osmanlılarda Rafızilik ve Bektaşilik" adlı yapıtına bakınız. Belgelerin dilini ben bugüne aktardım. N.B.)

SONUÇ

Kızılbaşlık, bugün içeriğindeki özü unutmaya başlamıştır. Kızılbaşlığı çok büyük oranda besleyen köy yaşamının yön değiştirmesi, Anadolu Alevi köylüsünün büyük kentlere göçü ve bunun sonucunda öz kültüründen uzaklaşıp bir arabesk kültüre yönelmesi bu ulu kültürden kimi öğeleri de götürmeye başlamıştır. Ayrıca bugün yirmi milyonu bulan Alevi nüfusunun yedi/sekiz milyona ulaşan oylarını kullanmak isteyen siyasal amaçlı bir kesim dernek ve vakıfların bilgisizliği ve Aleviliği bir araç gibi kullanmak istemeleri de bu kültürün kaybolmasını, olmasa bile özünden sapmasını doğurmuştur.

Osmanlı'nın acımasız Alevi kırımı, yalnızca o süreyi kaplayan 600 yıl boyunca tüm Anadolu Alevi kitlelerini birbirine yaklaştırmış, yukarılarda da açıkladığımız gibi tüm Alevileri birbirine destek olmaya zorlamıştır. Yalnızca ama yalnızca Dedebabalı Kent Bektaşileri ve birkaç Dergah (babalı) Bektaşileri dışındaki tüm Safevi, Osmanlı, Selçuklu, Hacıbektaş tekkesinden yönetilen Aleviler birbirlerinin kültürü içine ayrılmaz biçimde girmiş, terim yerinde ise tümü Kızılbaş olmuştur. Bölge bölge Alevi topluluklarının içerisinde birbirine benzemeyen tapınma öğeleri (ritüeller) bugün bile yaşamaktadır. Söz gelimi Gureyşanlıların ateşle dansları, Zerdüşt gelenekleri, Kazdağı Türkmen Tahtacılarında yoktur. Ama karşılığındaki Hıdır/Ellez törenlerinin bir gece öncesindeki su ile yıllık temizlenme ve bahar dallarından bereket beklenmesi de öbür bölgede yoktur. Ancak, tümünde halka namazları, dairesel ve yaşamın dönerliğini simgeleyen samahlar, kutsal törenlerdeki saz eşliğindeki ezgiler, kurbanlar, Tanrının Ali ve dolayısıyla pir/dede kılığında yere inmesi hep ortaktır. Hepsi ama hepsi tarihin kendilerini tanıdığı ilk gündeki Kızılbaşlıklardan bir parçadır. Kızılbaşlığın kurucusu **Şah İsmail Hatai**'nin deyişlerinin okunmadığı hiçbir Alevi topluluğu yoktur. Tümü çağdaş, tümü kadın haklarına saygılı, tümü geniş gönüllü ve tümü Atatürk ilkelerine bağlı bu toplulukların bu topraklarda yaşaması bu devlet için ne büyük şanstır...

Öz kültürün unutulmaması, kökeni sağlam olarak bilmekten geçer. Ben, Aleviliğin özgünlüğünü vurgularken hiçbir kimsenin dinine, inancına saygısızlık gibi bir düşünceyi aklımdan bile geçirmedim. Ama, çağın ilerisine üyelerini götüren tek din olarak Aleviliği görmüşsem ve bunun da kimi ufak tefek pürüzlerinin giderilmesi için üyelerinden bir yol, arkadaşları olarak destek istemişsem bunun yanıtı sövgü olmamalıdır. Bilim, inançla, inanç bilimle desteklenmelidir. Var olan Alevi öğeleri onu bağımsız bir din olmaya götürüyor. Bu kanı benim değil, Aleviliğin içindeki "insan-Tanrı" birlikteliğinin ortaya çıkardığı bir olumlu sonuçtur.

PAŞALİMANI YENİGENÇ YAZ KAMPI

23 Haziran-1 Eylül

Marmara Denizinde Ada ortamında Doğa-Deniz içiçe bir **yaz kampında** dilediğiniz sürelerle çocuklarla birlikte çalışarak tatil yapabilirsiniz.

Her türlü masrafınız bize ait... Üniversiteli +, Yabancı dil bilmek tercih nedenidir.

Başvuru: Gülizar Hn.
GÜLLİVER INTERNATIONAL
Tel: (212) 282 81 09 - 280 97 57

SÖZ
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Söz gümüşse sükût tenekedir

Suskunluk Söz'le bozulur

Korkut Boratav, Metin Üstündağ, Ragıp Zarakolu, Melih Pekdemir, Faik Bulut, Fatmagül Berktay, Metin Çulhaoğlu, Ufuk Uras, Aziz Çelik, Ö. Bedri Canatan, Cezmi Ersöz, Erdoğan Aydın, Yalçın Cerit, Muhsin Kızılkaya, Tektaş Ağaoğlu, Neşe Yaşın, Erdoğan Aydın, Ertuğrul Kürkçü, A. Önder Öndeş, Gençay Gürsoy, Engin Erkiner, Adnan Bostancıoğlu, A. Başer Kafaoğlu, Sıtkı Coşkun, Deniz Mukan, Ahmet Ural, Necmi Demir, Osman Ergin, Hürriyet Karadeniz, Ahmet Soner, Ahmet Müfid, Haluk Gerger, Ferhan Umruk, Nadire Mater, Zafer Aydın, Ahmet Çakmak, Sibel Özbudun, Volkan Öztürk, Emel Aslan, Saruhan Oluç, Altay Martı, Yavuz Alogan, Orhan İyiler, Masis Kürkçügil, Doğan Göçmen, Vakıf Çağın, Ergun Adaklı, Dursun Yıldırım, Yurdaer Erkoca, Osman Günay, Fikret Başkaya, Sungur Savran, Esat Korkmaz, Kenan Kalyon, Mustafa Yavuz, Özlem O., Barış Bardakçı, Zeki Yaş, Suat Parlar, Teslim Töre, Tanıl Bora, Ragıp Duran, Necmiye Alpay, Yiğit Tuncay, İlhami Aras, Kadir Beşgöz, Mustafa İzberk, Orhan Kahyaoğlu

SÖZ'ün ilk 6 sayısında yazdı... Okumadınız mı?

GÜNDOĞAN YAYINLARI

FELSEFE DİZİSİ

İlkçağ Felsefesi Tarihi	W.K.C. Guthrie	
Sokrates ve İnsan Sevgisi	L. Versenyı	200.000
Platon'un Bilgi Kuramı	F.M. Cornford	400.000
Menon	Platon	60.000
Phaidon	Platon	150.000
İdealar Kuramı	Dr.Ahmet Cevizci	70.000
Felsefeye Giriş	K. Adjukiewicz	150.000
Materyalizm Tarihi	F. Alber Lange	350.000
Çağlar Boyu Kölelik	Prof.Dr.H. Malay	250.000
Türk Düşüncesinde Çağdaş.	Doç. Dr. A. Kaygı	300.000
Nietzsche Wagner'e Karşı	F.Nietzsche	90.000
Bilim Kuramına Giriş	E. Ströker	
Tarihselcilik Sorunu	E.Rothacker	
Yeniçağ Bilminin Doğuşu	A.Koyre	150.000
Bir Filozof Bir Alman Heıdeg.	P.Hühnerfeld	90.000
Heıdegger Üzerine iki yazı	Pöggeler/Allemann	90.000
Tanrıbilim ve Fel. Konuşmaları	Erhan Işıklar	120.000

SOSYOLOJİ / SİYASET DİZİSİ

Halkevleri	Prof. Dr. A.Çeçen	300.000
Köy Enstitüleri	Nazif Evren	70.000
Körfez Bunalımı	Prof. Dr. D. Ergil	50.000
Seçkinler ve Toplum	T.B. Bottomore	100.000
Sermaye Bir. ve Top. Değ.	Prof. Dr. S. Ayata	150.000
Gençlik Sosy. Yazıları	Prof. Dr. M. Tezcan	150.000
Yak. Siyasal Düşün. Tarihi	G. Sabine	300.000
Siyasal Elitler	Doç. Dr. M. Turhan	200.000
Ordu-Siyaset İlişkisi	Dr. Ümit Özdağ	150.000
Tek Parti Yön. Siy. Katılım	Dr. Esat Öz	150.000
Toplumsal Çözülme	M .Coşturoğlu	150.000
CHP	Doç.Dr .A.G. Ayata	250.000
Hükümet Sistemleri	Doç. Dr. M. Turhan	
Türkiyede Siy. ve Devlet.	Dr. İ. Keser	150.000
Çağdaş Sosyoloji Kuramları	M. Poloma	325.000
Modernleşme ve Milliyetçilik	Suavi Aydın	300.000
Ordu ve Politika	Dr.O. Metin Öztürk	200.000
Adalet Kavramı	Prof. Dr.Anıl Çeçen	200.000
Seçim ve Demokrasi	Saim Sezen	300.000
İnsan Hakları	Prof. Dr.Anıl Çeçen	200.000
Siyaset ve Anayasa	Doç.Dr. Mehmet Turan	350.000

İLETİŞİM DİZİSİ

Televizyonu Anlamak	Doç.Dr. Erol Mutlu	300.000
Niçin Tiyatro	Tamer Levent	150.000
Oyundan Düşünceye	Prof.Dr. S. Şener	200.000

PSİKOLOJİ DİZİSİ

Eşya ve İnsan	Prof. Dr. N. Bilgin	350.000
İstatistik	J.L.B., B.L.Kintz	350.000
Hitler İsteseydi	Prof.Dr .A. Dönmez	200.000
Çocuk ve Toplum	F.Elkin	70.000

EDEBİYAT DİZİSİ

Edebiyat Yazıları I	Prof. Dr. G. Aytaç	325.000
Çağdaş Türk Roman. Üzerine İnce. "	"	325.000
Denemeler Seçkisi	Prof. Dr. G. Aytaç	100.000
Edebiyat Yazıları 2	Prof. Dr. G. Aytaç	200.000
Öykü Seçkisi	Prof. Dr. G. Aytaç	200.000
Dil ve Toplum	Prof. Dr. K. İmer	150.000
Günce	Max Frisch	
Güneşte Gölgenin Yokoluşu	B. Frischmuth	80.000
Genç W'nin Yeni Acıları	U. Plenzdorf	70.000
Kurmaca Bir Dünyadan	Doç. Dr. Y. Ecevit	70.000
Türk Lehç. ve Edebiyatları	Prof. Dr K. Aytaç	70.000
Alman Kültür. Türk İmgesi 1	Doç Dr. O. B. Kula	150.000
Alman Kültür. Türk İmgesi 2	Doç Dr. O. B. Kula	150.000
Demok. Sür. & Eleş. Kültür Bilinci	"	150.000
Mektup Seçkisi	Prof. Dr. G. Aytaç	200.000
Golding Ya. İnsan ve Doğası	Doç. Dr. N. İçöz	70.000
İçsavaş Son. İspanyol Rom.	Prof.Dr.Y.Canpolat	100.000
Yeni Alman Edebiyatı Tarihi	Prof.Dr. G. Aytaç	350.000
Çağdaş Alman Edebiyatı	Prof. Dr. G. Aytaç	400.000
Canterbury Hikayeleri	Geoffrey Chaucer	70.000
Edebiyat Üzerine	Doç.Dr. N. Özyer	80.000
Göksel Mutluluk	C. F. Ramuz	120.000
İmparatoru Ararken	R. Pazzi	100.000
Modern Arap Edebiyatı Tarihi	M.Landau	90.000
Montauk	M. Frisch	90.000
Gezi Notları Seçkisi	Gürsel Aytaç	250.000
Edebiyat Yazıları 3	Prof. Dr. G. Aytaç	250.000

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE DİZİSİ

Hay. En Hakiki Mürşit İlimdir	Prof. Dr. A. Sayılı	70.000
Laikliğe Çağrı	Muammer Aksoy	60.000
Atatürk ve Tam Bağımsızlık	Muammer Aksoy	70.000
Atatürk ve Sosyal Demokrasi	Muammer Aksoy	70.000
Devrimci Öğretm. Kıyımı ve Müc. " (Tk)		800.000
Atatürk ve Eğitim	Prof. Dr. M.Tezcan	70.000

GENÇLİK VE ÇOCUK KİTAPLARI DİZİSİ

Meşhur Matematikçiler	F. B. Stonaker	70.000
Küçük Cadı	O. Preusser	50.000
Dostluk Hikayeleri	Monika Sperr	30.000

SAM YAYINLARI DİZİSİ

Mutlu Köyün Mutsuz Kadını	Mustafa Gülüsever	100.000
Cennetten Çıkışın Öyküsü	Mustafa Gülüsever	100.000
Çakıltaşı Söyleşileri (Şiir)	Zübeyir Kındıra	50.000
Yeni Rubailer (Şiir)	Recep Bulut	80.000
Güneşe Doğru (Şiir)	Recep Bulut	50.000
Çeçenler (İnceleme)	Şamil Mansur	200.000
Güneş Atları (Şiir)	M.Güner Demiray	50.000
Sonsuz Yaşamak (Şiir)	M.Güner Demiray	50.000
Anadolu Kültür Mozayığı /İnc.	Halkevleri	250.000
İnsan Sevgi Anadolu(İnc.)	Zeki Büyüktanır	300.000
Kurtuluşa Giden Yol (Şiir)	Zeki Büyüktanır	50.000
Kalpten Kalbe (Şiir)	Rahmiye Altınok	50.000
Proje (Deneme)	Tümer Atakan	50.000
Ayşe Abla (Öykü)	M. Nihal Özüm	90.000
Dursun'umun Dursun'u(Roman)	Rahmiye Altınok	90.000

Adakale Sok. 25/37 Kızılay /ANKARA TEL-FAKS: (312) 433 49 85

Söylev 1,2,3	Velidedeoğlu	300.000
Atatürk'e Saldır. Daya. Hafif.	A. T. Kışlalı	295.000
Kemalizm Laiklik Demokrasi	A. T. Kışlalı	295.000
Siyasal Çatışma ve Uzlaşma	A. T. Kışlalı	255.000
Siyaset Bilimi	A. T. Kışlalı	235.000
Laikliğe Çağrı	M.Aksoy	60.000
Atatürk ve Tam Bağımsızlık	M.Aksoy	70.000
Atatürk ve Sosyal Demok.	M.Aksoy	70.000
Atatürkçülük veT.Demo..Sür.	Pres. Hughes	120.000
Atatürk ve Cumhuriyet	Anıl Çeçen	400.000
Devlet ve Demokrasi	S.Tanilli	500.000
Voltarie ve Aydınlanma	Server Tanilli	200.000
Voltarie Kandid/İyimserlik	Server Tanilli	200.000
Dünyayı Değiştiren On Yıl	Server Tanilli	200.000
İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?	"	200.000
Nasıl Bir Dem.İstiyoruz?	Server Tanilli	150.000
Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?	Server Tanilli	150.000
Uygarlık Tarihi	Server Tanilli	500.000
Yüzyıllarına Gerçeği ve Mirası "	" (1,2,3,4).	2.000.000
Ortadaki Balık Türkiye	M.Emin Değer	250.000
Türkiye'de Gericilik	Çağlar Karçak	240.000
Düny.ve Türk.Laiklik	Toktamış Ateş	160.000
Demokrasi	Toktamış Ateş	180.000
Biz Devrim.Çok Seviyoruz	Toktamış Ateş	150.000
Arayış	Toktamış Ateş	180.000
Cumhireyet ve Laiklik	Toktamış Ateş	150.000
Aslan Sosyal Demokratlar	Toktamış Ateş	180.000
Ne Oldu Bize	Toktamış Ateş	180.000
68'li Olmak	Toktamış Ateş	150.000
İnsan Hakları ve Laiklik D.Y.	Yektu G.Özden	380.000
Azgelişmişlik Süreci. Türk.	Yerasimos	1.050.000
Allah Devletinde Demokrasi	Faik Bulut	300.000
İslamda Kadın ve Cinsellik	Oral Çalışlar	200.000
Allah	Turan Dursun	110.000
Ünlülere Mektuplar	Turan Dursun	100.000
Kulleteyn	Turan Dursun	260.000
Dua	Turan Dursun	110.000
Kur'an	Turan Dursun	110.000
Din Bu 1,2,3,4	Turan Dursun	850.000
Kuran Ansiklopedisi (8 C.)	Turan Dursun .	6.400.000
T. Dursun Hayat. Anlatıyor	Ş. Perinçek	100.000
Türk. Nasıl Müslüman Oldu	E.Aydın	200.000
Hangi Erbakan	Soner Yalçın	250.000
İslamda Hoşgörü ve Sınırı	T.Akçam	100.000
İslamiyet Gerçeği 1,2,3,4	E.Aydın	850.000
Ölü Ozanlar Kenti Sivas	Ç.Yiğenoğlu	150.000
2.Cumhuriyet Tartışmaları	Sever.Dizder	250.000
Çağdaş Türk İslam	R.Tapper	250.000
Türk İslam Sentezi	Güveng/Tekeli	225.000
Hababam Sınıfı Dizisi	Rıfat Ilgaz	700.000
Mizah Dizisi 1	Rıfat Ilgaz	750.000
Mizah Dizisi 2	Rıfat Ilgaz	750.000
Bacaksız Dizisi	Rıfat Ilgaz	350.000
Seçme Eserler Dizisi	Rıfat Ilgaz	650.000
Karadenizin Roman Dizisi	Rıfat Ilgaz	650.000
Şiir Dizisi	Rıfat Ilgaz	850.000
Çocuk Kitapları Dizisi	Rıfat Ilgaz	380.000
Kapitalizmin Gelişimi	Maurice Dobb	500.000
İlkel Mitoloji	J.Campbell	430.000
Doğu Mitolojisi	J. Campbell	465.000
Batı Mitolojisi	J. Campbell	385.000
Yaratıcı Miteloji	J. Campbell	495.000
Ortadoğu Mitolojisi	S.H. Hooke	210.000
Hapishanenin Doğuşu	M. Foucault	350.000
Deliliğin Tarihi 1,2,3	M.Foucault	640.000
Zor Şey Tanrı Olmak	A.Strugatsku	195.000
Devlet Nedir	Cem Eroğul	150.000
Estetik ve Sanat Dersleri	M. Kagan	420.000
Akdeniz-1,2 Akdeniz Dünyası	F.Braudel	950.000
Çocuk ve Ergen Gelişimi	M.J. Gander	445.000
Korsanın Seyir Defteri	A. Yurdakul	270.000
Ayın En Çıplak Günü	B.Uzuner	125.000
Balık İzlerinin Sesi	B.Uzuner	175.000
Benim Adım Mayıs	B.Uzuner	150.000
Bir Siyah Saçlı Kadının G.N.	B.Uzuner	130.000
Güneş Yiyen Çingene	B.Uzuner	130.000
Karayel Hüznü	B.Uzuner	100.000
İki Yeşil Susamuru	B.Uzuner	220.000
Şairler Şehri	B.Uzuner	125.000
Süres ve Başaçıkma Yolları	A.- Z. Baltaş	250.000
Üstün Başarı	A.- Z. Baltaş	200.000
Bedenin Dili	A.- Z. Baltaş	250.000
Ana Baba El Kitabı	A - Z. Baltaş	100.000
Sağlıklı Zayıflama	A. Baltaş	125.000
İçimizdeki Çocuk	D. Cüceloğlu	200.000
İnsan İnsana	D. Cüceloğlu	200.000
İnsan ve Davranışı	D. Cüceloğlu	500.000
Evlilikte Cinsellik	Baruch-Miller	175.000
Hastalanmadan Yaşamak	A. Stewart	300.000
İnsan Olmak	Engin Geçtan	150.000
Normaldışı Davranışlar	Engin Geçtan	225.000
Gebeliği Öneme	A.M. F.-M. B.	150.000
Ev Doktoru	Kurt Pollacak	250.000
Çocuğun Duygusal Sorunları	Lee Salk	200.000
Depresyon ve Başa. Yolları	I.M. Blackbu.	125.000
Okulda Başarı	Feyzi Uluğ	125.000
Anne ve Çocuk	Wesch.-Puyn	300.000
Ana-Baba ve Çocuk	Haluk Yavuzer	200.000
Ana-Baba Okulu	Haluk Yavuzer	200.000
Çocuk Psikoloji	H. Yavuzer	300.000
Çocuk ve Suç	H. Yavuzer	225.000
Resimleriyle Çocuk	H. Yavuzer	275.000
Çocuk ve Toplum	F.Elkin	90.000
Aile ve Çocuk	A. Yörükoğlu	220.000
Çocuk Ruh Sağlığı	A. Yörükoğlu	260.000
Gençlik Çağı	A. Yörükoğlu	260.000
Yeni Hayat	Orhan Pamuk	240.000
Sessiz Ev	Orhan Pamuk	250.000
Beyaz Kale	Orhan Pamuk	185.000
Kara Kitap	Orhan Pamuk	300.000
Şeker Portakalı	Vasconcelos	200.000
Güneşi Uyandıralım	Vasconcelos	240.000
Kard. Deniz Kard. Rüzg.	Vasconcelos	170.000
Delifişek	Vasconcelos	100.000
Kayığın Rosinha	Vasconcelos	210.000
Yabaa Muzu	Vasconcelos	180.000
Çıplak Sokak	Vasconcelos	120.000
Pissy'in Öyküsü	Vasconcelos	180.000
Yaralısın	Erdal Öz	270.000
Gülünün Solduğu Akşam	Erdal Öz	300.000
En Mavi Göz	T.Morrison	180.000
Katran Bebek	T.Morrison	300.000
Sula	T.Morrison	180.000
Güvercin	P.Süskind	90.000
Koku	P.Süskind	290.000
İskend.Dörtlüsü(4 Kitap)	L.Durrell	1.200.000
Tüm Kitapları (12 Kitap)	G. G.Marquez	2.800.000
Tüm Kitapları (8 Kitap)	Pınar Kür	2.450.000
Donunmdaki Para	M. İzgü	150.000
Suç ve Ceza	Dostoyevski	560.000
Durgun Don	Şolohov	1.330.000
Uyandırılmış Toprak	Şolohov	380.000
Don Kıyısında Hasat	Şolohov	350.000
Fırtına	İ.Ehrenburg	830.000
Paris Düşerken	İ.Ehrenburg	800.000
Dipten Gelen Dalga	İ.Ehrenburg	840.000
Don Quijote	Cervantes	830.000
Seçme Yazılar	S.Lucianos	350.000
Decameron Hikayeleri	Boccaccio	600.000
Oblomov	Gonçarov	420.000
Diriliş	Tolstoy	420.000
Anna Kareninа	Tolstoy	595.000
Ölü Canlar	Gogol	300.000
Ana	Gorki	320.000
Gazap Üzümleri	J.Steinbeck	400.000
Meyhane	Emile Zola	300.000
Kırmızı ve Siyah	Stendhal	400.000
Parma Manastırı	Stendhal	300.000
Vadideki Zambak	Balzac	200.000
Türk Sanatı	O.Aslanapa	550.000
Türk Dü.Etimolo.Sözl.	İ.Z.Eyuboğlu	600.000
Kızım Olmadan Asla	B.Mahmudi	200.000
Çocuk Sevgisi Uğruna	B.Mahmudi	160.000
Özcan Köknel Dizisi	(7 Kitap)	2.500.000
L.Buscaglia Dizisi	(7 Kitap)	950.000
Erdal Atabek Dizisi	(7 Kitap)	2.300.000
İpek Ongun Dizisi	(4 Kitap)	1.250.000
Richard Bach Dizisi	(8 Kitap)	1.250.000
Doğan Avcıoğlu Dizisi	(11 Kitap)	2.500.000
Çocuk Klasikleri Dizisi	(12 Kitap)	1.500.000
1001 Gece Masalları	(16 K. 1 Hm.)	3.500.000
İyi Düşün Doğru Karar	D.Cüceloğlu	200.000
Büyük Türk Şiir Antoloji	A.Behramoğlu	900.000
Seçme Şiirler (Yön.16 kit.)	Dünya Şairleri	2.600.000
Aşk ve Sevda Şiirleri 1,2	E. Söylemez	400.000
Aşk ve Erotizm Şiirleri	E.Alova	500.000
Medya Gerçeği	N. Chomsky	350.000
İnsanın Evrimi	Sami Görel	400.000
İnsan Tür. Kök. ve Gelişimi	V.P. Alekseyev	290.000
Tanrıya Kafa Tutanlar	İ. Z. Eyüboğlu	90.000
Aşık Olma ve Aşk	F. Alberoni	180.000
Ve Çeliğe Su Verildi	N. Ostrovski	300.000
Çocuk Kalbi	E. De Amıcıs	160.000
Burçlar ve Yıldızlar	G. Saverea	160.000
Japon Gücü. ve Stra. Sırları	F. J. Lovret	160.000
Günümüzün Nevrotik İnsanı	Karen Horney	150.000
Aydınlanma Şehveti	John Stevens	180.000
Sevme Sanatı	Erich Fromm	120.000
Sevginin ve Şiddetin kaynağı	Erich Fromm	150.000
İnsanda Yıkıcılığı Kökenleri 1,2	"	600.000
Sağlıklı Toplum	Erich Fromm	280.000
Denemeler	Montaigne	200.000
Bütün Dörtlükler	Hayyam	150.000
Teorinin Sefaleti	E.P.Thompson	200.000
Anadolu Kültür Mozayığı	Halkevleri	200.000
Söz Söyleme ve İş Başar. San.	D. Carnegie	160.000
Üzüntüyü Bırak Yaşa. Bek	D. Carnegie	160 000
Dost Kaz. ve İns. Etkile. San.	D. Carnegie	160.000
Etkili Konuş.Kolay Yolu	D. Carnegie	160.000
İşten ve Yaşam. Zevk Alm. Yol	D. Carnegie	160.000
İyi Yaşamın Kuralları	Og Mondino	180.000
Etkin Yöneticilik	PeterF.Drucke	125.000
Konuşma Eğitimi	Sandy Linver	150.000
Stephen Hawking Yaşamı	S. Hawking	225.000
Kara Delikler, Bebek Evren.	S. Hawking	160.000
Yaşayan Matematik	Lewis Wolpert	150.000
Kim Korkar Matematikten	N. Tepedelenli	150.000
Meşhur Matematikçiler	F. B. Stonaker	60.000
Matematik ve Korku	Ali Nesin	170.000
Yeni Yüzyılın.Eşiğinde Türk Cumhuriyetleri		100.000
Etnik Ayrımcılık	A.Yılmaz	100.000
Özgürlüğün Ekolojisi	M.Bookchin	425.000
Sivil Toplum ve Devlet	John Keane	350.000
Demokrasi ve Sivil Top.	John Keane	250.000
Medya Devlet ve Ulus	P. Schlesinger	240.000
Alevilik Olayı	C. Şener	150.000
Kadın Eğer Çok Severse	R.Norwood	200.000
Kadın Cinsellik Bağımlılık	Charlotte D.K.	250.000
Kadınlık Arzuları	R.Coward	170.000
Kadınlar İş Başında	R.Goffe	100.000
Bir Kadın	Anne Delbée	230.000
Cinsel Şiddet	A.Godenzi	130.000
Kadın 1,2,3	S.de Beauvoir	600.000
Olgunluk Çağı 1,2	S.de Beauvoir	400.000
Kadının Evrimi 1,2	Evelyn Reed	400.000
Cinsel Atlas	E.J.Haeberle	800.000
Devrimci Öğretmenin Kıyımı	M. Aksoy	800.000
Alman Kültürü. Türk İmg.1,2	Onur Kula	300.000
Seçim ve Demokrasi	Saim Sezen	300.000
Adalet Kavramı	Anıl Çeçen	200.000

PEŞİN FİYATINA TAKSİTLE ÜSTELİK KİTAP HEDİYELİ

En Az 2.000.000 TL kitap seçmeniz gerekmektedir. (200.000.TL Kitap Hediye) % 25 Peşin geri kalanı 5 taksit, 3.000.000.TL (300.000.TL Kitap Hediye) % 25 peşin geri kalanı 6 taksit, 4.000.000.TL (400.000.TL Kitap Hediye) % 20 peşin geri kalanı 8 taksitte ödenecektir.

Posta/kargo ücreti alıcıya aittir. Peşinatları 411 639 nolu posta çeki hesabına Eren Gündoğan adına yatırınız

GÜNDOĞAN YAYIN PAZARLAMA Adakale Sok. 25/37 Kızılay -Ankara Tel- Faks : (312) 433 49 85

Not : —2.000.000.TL 'den aşağı siparişlerinizin tamamını posta çekine yatırmanız gerekmektedir.
—Baskısı olmak koşuluyla bu listenin dışında da kitap siparişi verebilirsiniz.

İSTEK KUPON

Yukarıda işaretlediğim kitapları sahn almak istiyorum.

Adı Soyadı :.....
Ev Adresi :.....
İş Adresi :.....
.....Şehir.....
Ev - Tel :.....* İş- Tel :.....
Mesleği : ..... Doğum Tarihi :.....

İMZA

Gerçekten özgür müyüz?

Prof. Dr. Ali NESİN

Hareketlerimizde ve aldığımız kararlarda gerçekten özgür müyüz? Yoksa ayrımına varmadığımız bir gücün, bir takım alışkanlıkların etkisi altında mıyız? Birkaç örnek verdikten sonra konuya matematiksel (ve biraz da felsefi) olarak eğileceğim.

DÖRT İSTEK

Konuya girmeden önce sizden birkaç isteğim olacak:

1. Ayağa kalkın ve bileğinizi tutun.
2. El tırnaklarınıza bakın.
3. Ayağa kalkıp topuğunuza bakın.
4. Eşinizle, nişanlınızla, sözlünüzle, karşı cinsten sevdiğiniz biriyle elele tutuşup biraz yürüyün.

Şimdi size ne yaptığınızı söyleyeceğim.

1. Sol bileğinizi tutunuz.
2. Eğer erkekseniz, tırnaklarınıza bakmak için parmaklarınızı avucunuzun içine kıvırdınız. Eğer kadınsanız, parmaklarınızı yayıp elinizin sırtına baktınız.
3. Eğer erkekseniz topuğunuza bakmak için öne eğildiniz, Eğer kadınsanız topuğunuzu arkadan kaldırıp arkaya eğildiniz.
4. Eğer erkekseniz sevdiğinizin elini önden kavramışsınızdır, yani elinizin sırtı yürüdüğünüz yöne bakar. Eğer kadınsanız, avucunuz yürüdüğünüz yöne bakar ve erkek avucunuzu önden kavramıştır.

Büyük bir olasılıkla tahminlerim doğru çıkmıştır. Bu tahminlerim sizi şaşırtmamış olabilir. Örneğin insanlar genellikle sağak olduklarından, sol bileklerini tuttuklarını anlamışsınızdır. Amacım kimseyi şaşırtmak değildi zaten. Amacım, rasgele gibi gelebilecek seçimlerin kimileyin bir kurala uyduklarını göstermekti.

Yıllar önce erkeklerin cigarayı ağızlarının solunda, kadınlarınsa sağında tuttuklarını duymuştum. Gözlemlerim de bu yöndeydi.

Uygulamada hiçbir işe yarayacağına inanmadığım bu gözlemlerden sonra uygulamaya geçirilebilecek bir örnek vereyim.

TÜKETİCİ PSİKOLOJİSİ

Yıllar önce Amerika'da tüketici psikolojisiyle ilgili bir gazete yazısı okumuştum. Birbirine hemen hemen eşdeğer olan iki tüketim maddesini ele almış araştırmacılar. Örneğin *New York Times* ve *Washington Post* gibi iki ciddi gazete, *Time* ve *Newsweek* gibi iki haftalık haber dergisi, *Pepsi Cola* ve *Coca Cola* gibi iki gazlı içit, *Playboy* ve *Penthouse* gibi iki aylık "erkek dergisi"... Birbirine çok benzeyen bu iki ürünü bir dükkanda, ortalık bir yerde sergilemişler. Ürünler satıldıkça yerine yenilerini koymuşlar. Ancak iki üründen birinden binlerce, öbüründense on-yirmi tane sergilemişler. Ürünler satıldıkça yerine yenilerini koymuşlar. Gün sonunda, çok sayıda sergilenen üründen daha çok satıldığı görülmüş.

Amerika için geçerli olan bu gözlem bir başka ülke için geçerli olmayabilir. Örneğin, Türkiye'de bunun tam tersi olabilir, "kalmayacak" korkusuyla insanlar az sergilenen ürünü daha çok alabilirler. Hatta deneyin sonucu şehirden şehire, yaş grubundan yaş grubuna göre bile değişebilir. Gene de aynı ortamda yetişmiş ve birbirine benzeyen insanların davranışlarının, kararlarının, seçeneklerinin de birbirine benzediği anlaşılıyor.

EN ÇOK TUTULAN SAYILAR

Çocukların oynadıkları bir oyun vardır. İki çocuktan biri, örneğin, 1'le 100 arasında bir sayı tutar. Öbür çocuk, "50'den büyük mü", "68'le 83 arasında mı" gibi sorular sorarak tutulan sayıyı bulmaya çalışır. Sonra, roller değişir, bu kez öbür çocuk 1'le 100 arasında bir sayı tutar. Tutulan sayıyı en çabuk bulan çocuk oyunu kazanır.

Bu oyunun stratejisi oldukça açıktır: sayılar ortadan ikiye bölünür. Örneğin ilk soru "50'den büyük mü" olabilir... Eğer yanıt evetse, ikinci soru "75'ten büyük mü" olabilir... Bu yöntemle tutulan sayı en çok 7 soruda bulunur.

Ama diyelim ki çocuklardan biri öbür çocuğun yüzde 90 olasılıkla 40'la 60 arasında bir sayı tuttuğunu biliyor. O zaman ilk sorusu "40'la 60 arasında mı" olursa oyunu kazanma olasılığı artar.

Birkaç yıl önce, bir dersimde, hangi sayının yüzde kaç olasılıkla tutulduğu bilindiğinde bu oyunun en iyi stratejisinin nasıl bulunduğunu anlatacaktım. Derse biraz tat vermek için sınıfa bir şapkayla girdim. Öğrencilerden küçük bir kağıda 1'le 10 arasında bir sayı yazıp şapkaya atmalarını istedim. Anlatacağım konuyu daha önce bilmediklerinden bu isteğime anlam veremediler ama yerine getirdiler. Yüzelli dolayında öğrenci vardı sınıfta. Her sayının seçilme olasılığı 1/10 olduğundan, her sayı aşağı yukarı 15 kez seçilmeliydi. Bunu öğrencilerime anlattım. Kimse karşı çıkmadı. Herkes aynı düşüncedeydi.

- Ama, diye ekledim, göreceğiz ki, en çok 7 seçilecek!

Şapkayı masaya boşalttık. Bir öğrenci seçilen sayıları teker teker okudu. Ben de bu sayıları karatahtaya yazdım. Tahmin ettiğim gibi öğrencilerin (aklımda yanlış kalmadıysa) aşağı yukarı yüzde otuzu 7'yi seçmişlerdi. Yüzde ondan çok daha büyük bir yüzde...

Hangi sayının hangi sıklıkta seçildiğini gözlemledikten sonra 1'le 10 arasında tutulan bir sayıyı bulma oyununun en iyi stratejisini bulduk.

Bir başka ülkede başka bir sonuç bulunabilir. Ama sanırım aynı ortamda, benzer koşullarda yetişmiş insanlar kimi sayıları öbür sayılara yeğleyeceklerdir.

Diyelim size benzeyen insanlar arasında (aynı yaş grubundan, benzer eğitimden geçmiş, aynı cinsiyetten insanlar arasında) bir anket yapılıyor. Bu insanlardan 8 ve 9 rakamlarından birini seçmeleri isteniyor. Diyelim bu insanların yüzde 80'i 9'u seçti. Bundan sizin de büyük bir olasılıkla 9'u seçeceğiniz çıkmaz mı?

İnsanlara sorulan soru, "kendinizi pencereden atacak mısınız" olsa, elbet çoğunluk "hayır" yanıtını verir. Ama insanlardan istenen iki sayıdan birini seçmeleri. İnsanların bir sayıyı öbürüne yeğlemeleri için görünürde bir neden yok. Ama sayılardan biri öbürüne yeğleniyor. Bu durumda özgür olduğumuz söylenebilir mi?

NEWCOMB'UN OYUNU

1960'da Amerikalı fizikçi William Newcomp şu oyunu ortaya atar: Önünüzde içini göremediğiniz iki kapalı kutu duruyor. Birinci kutuda 100 bin lira var. İkinci kutu ya boş ya da içinde 100 milyon lira var. İki seçeneğiniz var:

1) Her iki kutuyu birden açabilirsiniz. Kutularda bulduğunuz paralar sizin olur.

2) Yalnızca ikinci kutuyu açabilirsiniz. Kutuda para varsa (100 milyon lira) parayı cebinize atarsınız.

Hangi seçeneği seçmelisiniz? İki kutuyu birden mi, yoksa yalnızca ikinci kutuyu mu açmalısınız?

İki kutuyu birden açmalısınız elbet. Bunun hiçbir zararı olmadığı gibi yararı da vardır. İkinci kutuda para olsa da olmasa da, her iki kutuyu birden açarak, ikinci kutunun içindeki paradan başka, birinci kutudaki 100 bin lirayı da kazanırsınız. Hiç nedensiz 100 bin lirayı reddetmek doğru olmaz. Bunun pintilikle bir ilgisi yok. Mantıkla ilgisi var.

Ama Newcomb'un oyunu bu kadarla kalmıyor. Newcomb bize bir bilgi daha veriyor. Bir gün önce, geleceği görebilen

Ödüllü Matematik Bulmacası

Önermeli bilmeceler

Ali NESİN

İkinci bilmece: Yargıç karar verecek. Mahkeme tutanaklarından şu bilgiler çıkıyor:

Eğer A suçsuzsa, hem B suçlu hem C suçlu.

Ya B ya C suçsuz (1)

Ya A suçsuz ya B suçlu (2)

Kim ya da kimler suçlu, kim ya da kimler suçsuz?

İkinci bilmece: Ayşe, Emin ve İhsan ayrı ayrı takımları tutuyorlar.

Eğer İhsan Beşiktaşlıysa, Emin Fenerbahçeli (3)

Eğer İhsan Fenerbahçeliyse, Emin Galatasaraylı.

Eğer Emin Beşiktaşlı değilse, Ayşe Fenerbahçeli.

Eğer Ayşe Galatasaraylıysa, İhsan Fenerbahçeli.

Ayşe'nin, Emin'in ve İhsan'ın tuttukları takımları bulun.

Üçüncü bilmece: Aşağıdaki tümceleri Ateş'ten, Bülent'ten ve Can'dan duydum. Ben onların yalancısıyım.

Ateş, "ya Bülent ya Can yalancıdır" dedi.

Bülent, "Ateş yalancıdır" dedi.

Can, "hem Ateş hem Bülent yalancıdır" dedi.

Kim ya da kimler yalancı? (Ek: Yalancı hep yalan söyler!)

Dördüncü bilmece: Altı çocuktan ikisi bir bahçeden elma aşırmış. Ama hangi ikisi? Çocuklar büyük bir günah işlemişler gibi sorguya çekilirler.

Hamdi çocuk, "Can'la Göksun çaldı" der.

Jale çocuk, "Dilek'le Tamer çaldı" der.

Dilek çocuk, "Tamer'le Can çaldı" der.

Göksun çocuk, "Hamdi'yle Can çaldı" der.

Can çocuk, "Dilek'le Jale çaldı" der.

Tamer çocuk bulunamamış. (Yoksa bir köşede ağlıyor mu yiyor?) Sorgulanan çocuklardan dördü yaramazlardan birinin adını doğru vermiş, öbürünün adını yanlış vermiş. Beşinci çocuk her iki adı da yanlış vermiş. Elma aşıran iki yaramazı bulun.

Beşinci bilmece: A, B, C diye adlandırılan üç nesnenin renkleri mavi, kırmızı ve yeşil. Aşağıdaki üç önermeden yalnızca biri doğru:

A kırmızı

B kırmızı değil

C mavi değil

Nesneler ayrı renklerde olduklarına göre, her nesnenin rengini bulun.

Altıncı bilmece: Ayşe, Bülent, Cevdet ve Derya aralarında satranç turnuvası yaparlar. Turnuva bittikten sonra,

Ayşe, "Cevdet kazandı, Bülent ikinci geldi" der;

Bülent, "Cevdet ikinci, Derya üçüncü geldi" der;

Cevdet, "Derya sonuncuydu, Ayşe ikinciydi" der.

Her üç kişinin öne sürdüğü iki önermeden *yalnızca* biri doğrudur. Örneğin Ayşe'nin öne sürdüğü,

Cevdet kazandı

ve

Bülent ikinci geldi

önermelerinden yalnızca biri doğrudur, ikisi birden doğru olamaz. Dolayısıyla Ayşe'nin yanıtından, ya Cevdet'in birinci olduğunu ya da Bülent'in ikinci geldiğini biliyoruz. Bundan başka, ya Cevdet'in birinci gelmediğini ya da Bülent'in ikinci gelmediğini biliyoruz.

Turnuva sonucunda eşitlik olmadığına göre turnuvanın sıralaması nasıldır?

En çok doğru sonucu, 20 Mayıs tarihine değin, "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı, Kat 5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine yollayacaklar arasında çekilecek kurada beş kişi "Matematik ve Oyun", "Matekatik ve Korku" ve "Önermeler Mantığı" adlı kitaplarımdan birini kazanacaktır. İstediğiniz kitabın adını mektubunuzda belirtin. Doğru yanıtlar ve kazananların adları Bilim ve Ütopya'nın Haziran 1995 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

DİPNOTLAR

(1) Bu önermeye göre hem B hem C suçsuz olabilir. Bundan sonraki önerme için de aynı şey geçerli.

(2) Hem A suçsuz hem B suçlu olabilir.

(3) Eğer İhsan Beşiktaşlı değilse, bu önerme bize birşey öğretmiyor. Aynı şey bundan sonraki önermeler için de geçerli..

olağanüstü yetili bir varlık, hangi seçeneği seçeceğinizi öngörüyor. Yalnızca ikinci kutuyu açacağınızı öngörmüşse ikinci kutuya 100 milyon lira koyuyor. Her iki kutuyu birden açacağınızı öngörmüşse ikinci kutuyu boş bırakıyor. Ayrıca olağanüstü varlığın varlığından ve oyuna etkisinden haberliyiz. Varlık, varlığından ve oyuna etkisinden haberli olduğumuzu biliyor. Biz de varlığın bütün bunlardan haberli olduğunu biliyoruz vb..

Bu bilgiyle hangi seçeneği seçmelisiniz? Her iki kutuyu birden mi açmalısınız, yoksa yalnızca ikinci kutuyu mu?

Geleceği görebilen olağanüstü varlık tanrı olabilir. İlla mükemmel bir tanrı olması da gerekmez, yüzde 10 hata yapabilen bir tanrı da olabilir. Ya da sizi çok iyi tanıyan biri olabilir, örneğin anneniz, babanız, eşiniz, bir psikolog... Bu varlık, sizin böyle bir oyunda ne seçeceğinizi yüzde 90, yüzde 60, yüzde 51 olasılıkla öngörebilir.

Varlık'ın yüzde 90 doğru öngördüğünü varsayalım.

Varlık'ın amacının bize az bir para kazandırmak olmadığına dikkatinizi çekerim. Varlık yalnızca davranışımızı öngörmeye çalışıyor. Varlık'ın amacı az para kazanmamız olsaydı, ikinci kutuya para koymazdı hiçbir zaman.

Her iki kutuyu birden açtığımızı düşünelim bir an için. Varlık her iki kutuyu birden açacağımızı öngörmüşse, yalnızca 100 bin lira kazanırız. Ama Varlık öngörüsünde yanılmışsa, o zaman 100 milyon 100 bin lira kazanırız.

Yalnızca ikinci kutuyu açtığımızı düşünelim şimdi de. Varlık yalnızca ikinci kutuyu açacağımızı öngörmüşse 100 milyon lira kazanırız. Varlık öngörüsünde yanılmışsa, yani her iki kutuyu birden açacağımızı sanmışsa, hiç para kazanamayız.

Bunu Varlık'la oynadığımız bir oyun olarak görebiliriz. Oyunumuz iki hamlelik bir oyun. İlk hamleyi Varlık yapıyor. İkinci (ve son) hamleyi de biz. Oyunu bir şemayla gösterelim.

	Varlık iki kutuyu birden açacağımızı öngörüyor	Varlık yalnızca ikinci kutuyu açacağımızı öngörüyor
İki kutuyu birden açıyoruz	100.000 TL	100.100.000 TL
Yalnızca ikinci kutuyu açıyoruz	0 TL	100.000.000 TL

Bu oyunu nasıl oynarsınız. Varlık hamlesini yaptı. Sıra sizde... İki kutuyu birden mi açmalısınız, yoksa yalnızca ikinci kutuyu mu? (1)

Birinci yanıt: "İki kutuyu birden açsam, Varlık bunu büyük bir olasılıkla öngörmüş olacak, dolayısıyla 100 bin lira kazanacağım. Ama yalnızca ikinci kutuyu açsam, Varlık ikinci kutuyu açacağımı yüzde doksan olasılıkla öngörmüş olacağından büyük bir olasılıkla 100 milyon lira kazanacağım. Demek ki ikinci kutuyu açmalıyım yalnızca."

İkinci yanıt: "Varlık öngörüsünü dün yaptı. Bugün alacağım karar ne bu öngörüyü ne de kutudaki paraları değiştirecek. Dolayısıyla istediğim kararı almakta özgürüm. Her iki kutuyu birden açarak ikinci kutudaki paradan başka (varsa elbet) birinci kutudaki 100 bin lirayı da cebime indiririm. Yukarıdaki oyun şeması da iki kutuyu birden açmamın daha doğru olduğunu söylüyor zaten: birinci sıradaki sayılar hemen alttaki (ikinci sıradaki) sayılardan daha yüksek. İkinci kutuda para olsa da olmasa da, her iki kutuyu birden açarak daha çok para kazanırım."

Hangi yanıt doğru?: Filozoflar ve matematikçiler hangi yanıtın doğru olduğu konusunda anlaşamıyorlar. Her iki yanıt da savunulabilir.

Beklenti: Birinci yanıt "beklenti" ilkesine dayanıyor. Varlık'ın yüzde doksan doğru öngördüğünü varsayarak, her iki hamlemizin de beklentisini hesaplayalım. Önce her iki kutuyu da açtığımız duruma bakalım.

% 90 olasılıkla Varlık iki kutuyu birden açacağımızı öngürüyor. — 100.000 TL kazanıyoruz.

% 10 olasılıkla Varlık yalnızca ikinci kutuyu açacağımızı öngörüyor — 100.100.000 TL kazanıyoruz.

Beklentimiz bu durumda

90/100 x 100.000 + 10/100 x 100.100.000 = 10.100.000

liradır. Şimdi yalnızca ikinci kutuyu açtığımız duruma bakalım:

% 10 olasılıkla Varlık iki kutuyu birden açacağımızı öngürüyor. — 0 TL kazanıyoruz.

% 30 olasılıkla Varlık yalnızca ikinci kutuyu açacağımızı öngörüyor — 100.000.000 TL kazanıyoruz.

Beklentimiz bu durumda

10/100 x 0 + 90/100 x 100.000.000 = 90.000.000

liradır. İkinci beklenti birincisinden daha fazla olduğundan, ikinci seçeneği seçmeliyiz, yani yalnızca ikinci kutuyu açmalıyız. Demek ki birinci yanıt doğrudur.

Varlık'ın doğru öngörme oranı, yüzde doksan gibi yüksek bir sayı olacağına, yüzde 51 bile olsa, yalnızca ikinci kutuyu açmanın beklentisi, her iki kutuyu da açma beklentisinden daha yüksek çıkar. Demek ki, Varlık'ın doğru öngörme oranı yüzde elliden biraz yüksek bile olsa (yüzde 50.02498752'den büyükse), beklenti yöntemi yalnızca ikinci kutuyu açmamız gerektiğini söylüyor.

Üstünlük ilkesi: İkinci yanıt üstünlük ilkesine dayanıyor: Oyunun şemasına bakalım. Bu şemada, birinci sıranın sayıları hemen alttaki sayılardan daha yüksek (daha *üstün*) ol-

Şubat ayı Matematik Bulmacasının yanıtı

Gizli duvarlar sorusunun yanıtı

Ali NESİN

Önce Şubat ayının sorusunu anımsatalım.

Aşağıdaki şekle bir gözatın:

Bu ABCÇD beşgenini bir oda olarak düşünün. Odanın içindeki N noktasından bakıldığı zaman, CÇ ve ÇD duvarları görünmüyor, ayrıca AD duvarının yalnızca bir bölümü görünüyor. Öte yandan AB ve BC duvarları tümüyle görünüyor.

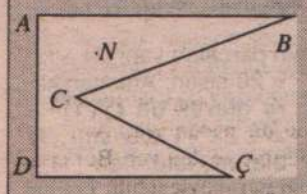

Birinci Soru. *Öyle bir köşegen oda çizin ki ve bu odanın içinde öyle bir nokta olsun ki, bu noktadan bakıldığında, odanın hiçbir duvarı tamamıyla görünmesin, yani her duvarın bir bölümü gizli kalsın (Bazı duvarlar hiç görünmeyebilir).*

Birinci Sorunun Yanıtı: Herkesin ayrı yanıtı olabilir. Bulduğum ilk köşegeni göstereyim. Önce her kenarı 6 birim uzunluğunda bir kare çizelim:

Hiçbir duvarın tam olarak görülemeyeceği nokta bu karenin merkezi olacak. Oda duvarları daha belli değil. Yandaki kareyi yontmamız gerekecek. Aşağıdaki çizgileri çizelim:

Şimdi bu son çizdiğimiz çizgilerden kareyi keselim. Aşağıdaki şekli elde ederiz.

İşte odamız. Oniki duvarlı. İşe başladığımız karenin merkezinden (*N* noktası) bakıldığında hiçbir duvar tam olarak görünmez.

Odanın duvar sayısını azaltabilir miyiz? Evet. Dikkat ederseniz yatay ve dikey duvarlar pek gerekli değil. Yukarıdaki odanın sekiz duvarını yıkıp yerine yeni dört duvar öreceğiz, böylece duvar sayımız onikiden sekize inecek. Önce yandaki çizgileri çekelim:

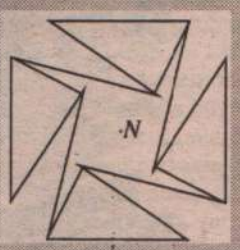

Şimdi bu çizdiğimiz çizgilerden odamızı keselim:

İşte yeni odamız. Merkezden bakarsak yine hiçbir duvarı tam olarak göremeyiz. Bu kez odamızın sekiz duvarı var.

Sıra ikinci soruya geldi.

İkinci Soru. *Eğer yukarda bulduğunuz köşegen odanın altıdan fazla duvarı varsa, size bir sorum daha var. Öyle bir altıgen oda çizin ki ve bu altıgen odanın içinde öyle bir nokta olsun ki, bu noktadan bakıldığında altı duvarın hiçbiri tamamıyla görünmesin.*

İkinci Sorunun Yanıtı: Yukarıda kareyle yaptığımızı bir üçgenle yapacağız ve sekiz duvarlı bir oda yerine altı duvarlı bir oda elde edeceğiz.

İlk önce, açıortaylarıyla birlikte bir eşkenar üçgen çizelim ve bu üçgenin üstünde aşağıdaki gibi 9 nokta belirleyelim.

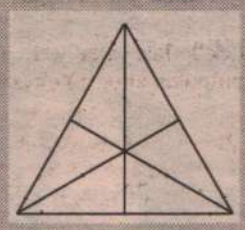

Odamızın merkezi üçgenin merkezi olacak. Odanın duvarlarını daha belirlemedik. Bu üçgeni biraz yontacağız.

İkinci iş olarak, bu noktalardan birkaçını aşağıdaki gibi doğrularla birleştirelim.

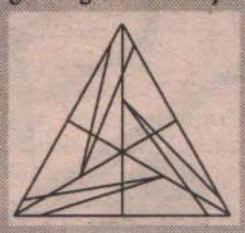

Bu son çizdiğimiz doğrulardan üçgenimizi keselim.

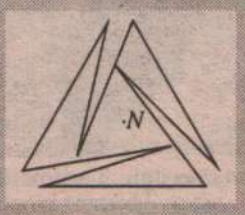

Bu odanın merkezinden bakıldığı zaman hiçbir duvar tam olarak görünmez. Ama odanın dokuz duvarı var. Duvar sayısını azaltabilir miyiz? Evet. Altı duvarı yıkıp yerine üç duvar örersek duvar sayımız dokuzdan altıya iner. Önce odaya aşağıdaki çizgileri çizelim:

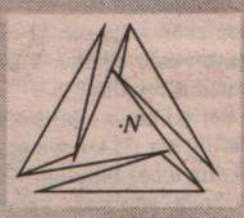

Şimdi de gereksiz üç üçgeni atalım.

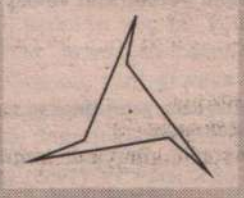

İşte odamız. Altı duvarlı ve merkezden bakıldığında hiçbir duvar tam olarak görünmüyor.

Üçüncü Soru. *Yukarıdaki özellikleri taşıyan bir beşgen var mıdır?*

Olduğunu sanmıyorum, ama böyle bir beşgen olmadığını kanıtlayamadım. Belki okurlardan biri kanıtlamıştır (Bu satırları yazdığımda gelen yanıtları okumamıştım, çünkü soru yayımlanmamıştı bile).

Bu bulmacaya 7 tane doğru yanıt geldi. 7 doğrudan, kurayla 5'ini seçtik. Şanslı okurlarımızın adları şöyle: **Gökcan Erus** (Sakarya), **Volkan Dilber** (Söke-Aydın), **Erdal Çelen** (Karadeniz Ereğli), **S. Cüneyt Birdir** (Ankara) ve **Doğu Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi** (Gazi Mağusa-Kuzey Kıbrıs). Evet, kazananlar arasında bir de kütüphane var. İstedikleri kitaplar adreslerine postalandı.

Bulmacayı doğru çözüp de, 7'de 5'e giremeyen şanssız okurlarımızın adları ise şöyle: **Hüseyin Yavuz** (Ankara) ve **Esra Karadeniz** (Adana).

Yanıt yollayan tüm okurlarıma teşekkür ederim.

☞

duğundan, her iki kutuyu birden açmalıyız. Her iki kutuyu açmak, yalnızca ikinci kutudan daha *üstün* bir stratejidir.

Bu stratejinin doğru olduğu şöyle de anlaşılabilir: Birinci kutu saydam olsun ve içindeki 100 bin lirayı görelim. İkinci kutunun yalnız arka tarafı saydam olsun. Kutuların arkasına güvendiğimiz bir arkadaşımızı koyalım. Eğer ikinci kutu boşsa bu güvendiğimiz arkadaş birinci kutudaki 100.000 lirayı kazanmamızı istediğinden, her iki kutuyu birden açmamızı önerecektir. Eğer ikinci kutu boş değilse, bu arkadaş gene her iki kutuyu birden açmamızı isteyecektir, çünkü 100 milyon yerine 100 milyon 100 bin lira kazanmamızı isteyecektir.

Hatta hile yapıp kutuları gördüğümüzü varsayalım. İkinci kutunun içinde para olsa da olmasa da, daha fazla para kazanmak için her iki kutuyu birden açmak isteriz. Hile yaparak iki kutuyu açmamız gerektiğini anlamışsak, hile yapmadan da iki kutuyu birden açmak gerektiğini anlarız.

Sonuç: Dediğim gibi, hangi stratejinin doğru olduğu konusunda matematikçiler ve filozoflar anlaşamıyorlar. Kimine göre beklenti yöntemini uygulayıp ikinci kutuyu açmalıyız, kimine göre üstünlük ilkesini uygulayıp iki kutuyu birden açmalıyız. Kimi de, bu soruya ne beklenti yönteminin ne de üstünlük ilkesinin uygulanabileceğini savunuyor.

Genellikle hareketlerinde özgür olduklarına inanan insanlar her iki kutuyu birden açmanın en iyi strateji olduğunu düşünüyorlar. Örneğin **Jean Paul Sartre** sağ olsa ve **Sartre**'ın yaşam arkadaşı **Simone de Beauvoir** bu oyunu **Sartre**'a oynatsa, özgür olduğuna inanan ve yapıtlarında bunu durmadan savunan **Sartre** biraz düşününce her iki kutuyu birden açmak isteyecektir. **Simone de Beauvoir, Sartre**'ı iyi tanıdığından, **Sartre**'ın bu stratejiyi seçeceğini öngörecek ve ikinci kutuyu boş bırakacaktır! Dolayısıyla özgür olduğuna inananlar (ve Varlık'a bunu belli edenler!) Varlık tarafından cezalandırılacaktır!

"Öyle bir Varlık olamaz" demek çelişkiyi çözmez. Çünkü, geleceği yüzde doksan göremeyen bir Varlık olmasa bile, bizi çok iyi tanıyan ve bu oyunu nasıl oynayacağımızı en az yüzde 51 olasılıkla öngörebilen bir insan vardır elbette. Yazının başında buna örnek vermemiş miydim?

Bu oyunu oynasam, her iki kutuyu birden açarım. Beni tanıyan bir Varlık, her iki kutuyu açacağımı öngörür ve ikinci kutuyu boş bulurum! Gene de sağım solum belli olmaz, son anda yalnızca ikinci kutuyu açmaya karar verebilirim ve beş kuruş para kazanamam!

KAYNAKÇA

Newcomp'un sorusu üzerine daha geniş bilgi ve tartışma aşağıdaki yapıtlarda bulunabilir:
1) **M. Bar-Hillel** ve **A. Margalit**, *Newcomb's paradox revisited*, British Journal of Science 19, (1965) sayfa 317-343.
2) **Steven Brams**, *A problem in prediction*, Paradoxes in Politics: An Introduction to the Nonobvious in Political Science'ın 8. bölümü, New York, Free Press, 1976.
3) **Steven Brams** ve **Philipp Straffin**, *Prisoner's dilemma and professional sports drafts*, Amerikan Mathematical Monthly 86 (1979), sayfa 80-88.
4) **Martin Gardner**, Scientific American'ın Mathematical Games bölümünde, Temmuz 1973 ve Mart 1974 sayıları.
5) **Martin Gardner**, aha! Gotcha, Paradoxes to puzzle and delight, W.H. Freeman and Company, sayfa 28-29, 1982.
6) **Isaac Levi**, *Newcomb's many problems*, Theory and Decision 6 (1975) sayfa 161-175.
7) **Robert Nozick**, *Newcomb's problem and two principles of choice*, Essays in Honor of Carl G. Hempel'de, editör:Nicholas Rescher, Atlantic Highlands, New Jersey, Humanities Press, 1970.
8) **Robert Nozick**, *Reflections on Newcomb's Problem*, Scientific American'ın Mathematical Games bölümünde, Mart 1974.
9) **Philipp D. Straffin**, Game Theory and Strategy, The Mathematical Association of Amerika, New Mathematical Library 36, sayfa 32-36, 1993.

DİPNOTLAR

(1) Hangi stratejiyi seçeceğimizi yazı-tura atarak karar versek ne olur? Nozick 7 nolu kaynakta problemi sunarken, Varlık yazı-tura atacağımızı öngörürse, ikinci kutuyu boş bırakacağını söylüyor.

İskenderiye serüveninin sonu ve Arithmetica

Prof. Dr. Şafak ALPAY

Bilim ve Ütopya'nın Kasım sayısında antik çağ matematiğinin en parlak dönemini **Öklid** ile M.Ö. 3. yüzyılda yaşadığını görmüştük. M.Ö. iki yüzyıl boyunca Mısır'da süregelen politik istikrarsızlık ve anarşik ortam özgün araştırma yapılmasına hiç uygun değildi. **Ptolemy VII**'nin M.Ö. 146'da sadakatlarından kuşkulu olduğu bilim adamlarını Mısır'dan çıkartması, İskenderiye'nin bilim dünyasındaki ayrıcalıklı yerini 250 yılına kadar, yani **Diophantus** ve **Pappus**'un ortaya çıkışına dek kaybetmesine yol açmıştır.

TARİHSEL NEDENLER

Hıristiyanlık öncesi iki yüzyıl, Roma'nın İtalya dışına çıkıp, Akdeniz'de işgallere başladığı yıllardır. Örneğin Yunanistan M.Ö. 146'da, Mezopotamya ise M.Ö. 64'de Roma'nın olmuştur. **Sezar**'ın ölümü ile batıda **Octavion**, doğuda **Mark Antony** ve **Kleopatra** ile yönetilen Roma M.Ö. 31 yılında Batı Yunanistan kıyılarındaki Actium deniz savaşı sonrası tamamı ile **Octavion** yönetimine geçmiş, Mısır'da **Ptolemy** hanedanını sona erdirerek Mısır'ı Roma'ya bağlı 30 eyaletten birisi haline getirmiştir. Romalılar ile yeniden istikrar ve refaha kavuşan Mısır'da bilimsel etkinliğin sona erişini, Romalıların pratik ve faydacı insanlar olmalarının yanısıra teorik çalışmalar ile ilgilenmemelerinde arayabiliriz. M.Ö. 750 ile M.S. 450 arasında yan yana yaşayan Roma ve Yunanlılardan, Romalıların bu süre içinde kayda değer matematiksel etkinlik içinde olmamaları ilginçtir. Onların esas ilgisini aritmetik ve geometriyi kullandıkları su kanalları, köprüler, yollar ve sivil hizmet binaları inşası gibi mühendislik projeleri çekmiştir.

Romalıların ilgisizliği bu coğrafyada yaşayan tüm insanların düş gücünü tevkif edemezdi kuşkusuz. 250-350 yılları arasında **Diophantus** ve **Pappus** ile yaşanan dönem belki böyle açıklanabilir.

İskenderiye Okulu'nun çöküşünün diğer bir nedeni ise Filistin'de bir tarikat olarak başlayıp, baskılara karşın, giderek imparatorluğun resmi dini haline gelen Hıristiyanlık olmuştur. Bu dönemde bilgi ve enerji teolojik sorulara yanıt aramak için harcanmış, ruhların gizemi doğanın gizemlerinden daha ilginç bulunmuş, küçümsenen doğa bilimleri yerlerini bilginin tek kaynağı olarak görülen İncil'e bırakmıştır.

Yeni dinin sahipleri kendilerine uygulanan baskıcı yöntemleri kendilerinden olmayanlara uygulamış, putperest kabul edilen Yunan kültür mirası da yok edilmeğe çalışılmıştır. 250 yılında barbar Alman aşiretlerinin işgalleri ile başlayan gerileme döneminde Mezopotamya'dan İskoçya'ya, Tuna'dan Mısır'a kadar uzanan imparatorluğun tek merkezden yönetilemeyeceği düşüncesi ile 330 yılında **Konstantin** İstanbul'u kurmuştur. 47 yılında Almanların işgali ile sona eren Batı Roma 1000 yıl sürecek bir karanlığa gömülürken, İstanbul'da Yunan uygarlığının aydınlığı yaşayabilmiş, antik çağ eserlerinin çevirileri rönesansın yapı taşlarını oluşturmuştur.

VE ARITHMETICA

Anımsarsanız, kenarlarındaki boşluğun **Fermat**'nın son teoreminin kanıtını içermeyecek kadar az olduğu kitabın yazarı **Diophantus** hakkında 250 yılında İskenderiye'de yaşadığından başka bir şey bilinmiyor. Kendi hakkında sorduğu söylenen matematiksel bir bilmeceden ise 84 yaşında olduğunu biliyoruz. Ünlü bilmece şöyle: "Çocukluğum hayatımın 1/6'sı kadardı, yaşamımın 1/12'si kadar sonrasında sakalım çıktı, 1/7 kadar sonrasında ise evlendim. 5 yıl sonra oğlum oldu ve yaşamımın yarısı kadar yaşadı. Oğlumun ölümünden 4 yıl sonra da ben öldüm."

Şimdi, **Diophantus**'un öldüğü yaşa x dersek,

$x/6 + x/12 + x/7 + 5 + x/2 + 4 = x$

denkleminden, $x = 84$ buluruz.

Diophantus'un ünü, onun cebrin doğuşunu müjdeleyen kitabı Aritmetica nedeni iledir. Rind papirüsü gibi ayrı ayrı 189 problem ve yanıtlarından oluşan kitabın önemli bir kısmı kaybolmuştur. Çoğu kez ikinci derece denklemlerin çözümlerinin arandığı problemlerde tek yanıt yeterli görülmüştür. **Diophantus** öncesi cebir, sembollerin kullanılmadığı sözlü bir sanattır. **Diophantus**, bilinmeyeni ve onun kuvvetlerini semboller ile gösteren ilk matematikçi olmuştur.

Diophantus sorularına sadece pozitif rasyonel sayılardan çözüm arar. Çıkarma işlemi kullandığı halde negatif sayı kavramı yoktur Arithmetica'da. Örneğin $4x + 20 = 4$ denklemini saçma bulur, çünkü yanıt $x = -4$ olası değildir. Aşağıda Arithmetica'dan iki problem ve yanıtlarını bulacaksınız.

Kitap 1, Problem 17: 20, 22, 24 ve 27 sayıları verilsin. Öyle dört sayı bulunuz ki herhangi üçünün toplamı verilen dört sayıdan biri olsun.

Çözüm: Aranılan sayıların toplamı x ise sayılar x-20, x-22, x-24, x-27 olacaktır. Dolayısıyla $x = (x-20) + (x-22) + (x-24) + (x-27)$ denklemini çözerek $x=31$ buluruz. Aranılan sayılar 11, 9, 7 ve 4 olacaktır.

Kitap 3 Problem 21: 20 sayısını öyle iki parça ayırınız ve öyle bir kare bulunuz ki parçalara eklendiğinde yine bir kare elde edilsin.

Çözüm: (1) ve (2), 20 sayısının parçaları yani (1) + (2) = 20 olsun. Aranılan kare olarak da $(x+1)^2 = x^2 + 2x + 1$ sayısını ele alalım. İstenilen (1) + $(x+1)^2$ ve (2) + $(x+1)^2$ sayılarının kare olmaları. **Diophantus** $(x+1)^2$ nin $(2x+3)$ veya $(4x+8)$ sayıları ile toplandığında toplamın kare olduğunu görmüş. Çünkü

$(2x+3) + (x+1)^2 = (x+2)^2$ ve

$(4x+8) + (x+1)^2 = (x+3)^2$

Dolayısı ile 20 sayısının parçaları olarak $2x+3$ ve $4x+8$ alırsak $2x+3+4x+8 = 20$ denkleminden $x=3/2$, 20'nin parçaları olarak da 6 ve 14 sayılarını buluruz. Aranılan kare ise 25/4 sayısıdır.

Problemler ve çözümlerinin 18 yüzyıl yaşında olduklarını düşünürsek, kolay sayılmazlar değil mi? Arithmetica'dan aktarılan başka soruları *Matematik Dünyası* dergisinin Nisan sayısında bulabilirsiniz.

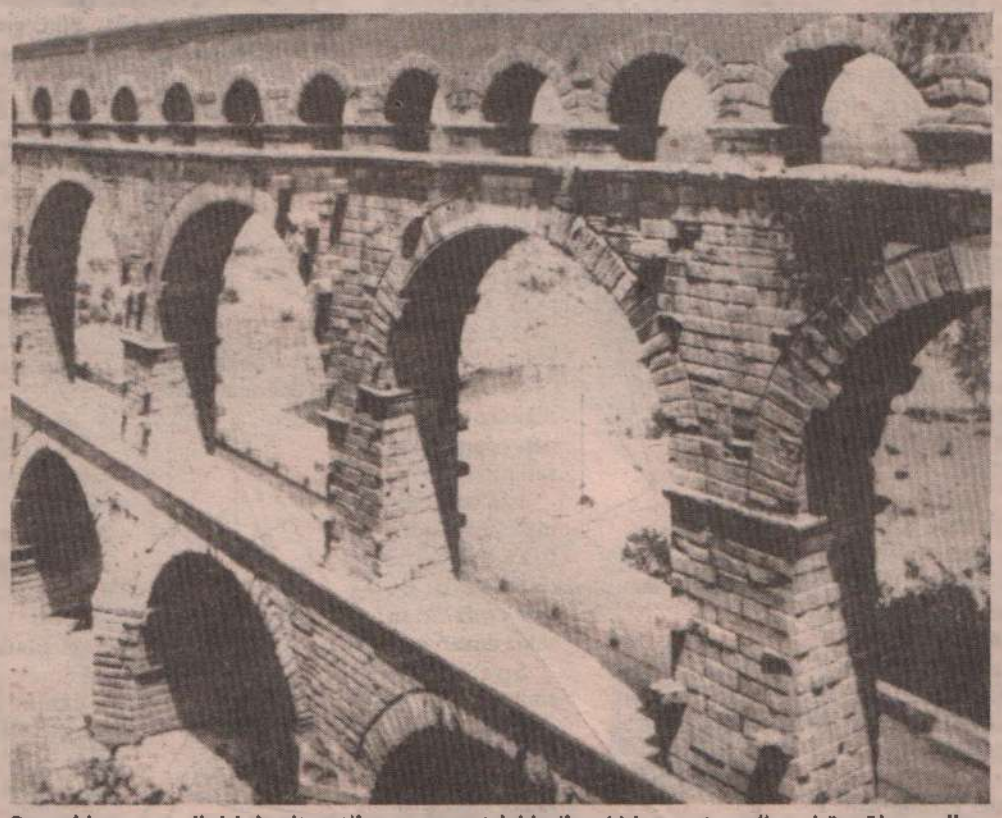

Romalıların esas ilgisini aritmetik ve geometriyi kullandıkları su kanalları, köprüler, yollar ve sivil hizmet binaları inşası gibi mühendislik projeleri çekmiştir.

İNTER YAYINLARI

Ankara cad. Fahrettin Kerim Gökay Vakfı İşhanı No: 31/51Cağaloğlu-İstanbul Tel: 519 16 16

14-23 NİSAN ARASI ANKARA 2. KİTAP FUARI'NDAYIZ!

- **SEÇME ESERLER** V. İ. Lenin Cilt 1 1894-1899 ..... 290.000
- **SEÇME ESERLER** V. İ. Lenin Cilt 2 1900-1904 ..... 290.000
- **SEÇME ESERLER** V. İ. Lenin Cilt 3 1905-1907 ..... 310.000
- **SEÇME ESERLER** V. İ. Lenin Cilt 4 1908-1914 ..... 270.000

- **MATERYALİZM VE AMPRİOKRİTİSİZM** (2 Cilt Birarada) V.İ. Lenin (2. Baskı) ..290.000
- **KIR YOKSULLARINA!** V. İ. Lenin 80.000
- **NE YAPMALI?** V. İ. Lenin 130.000
- **BİR ADIM İLERİ İKİ ADIM GERİ** V. İ. Lenin 140.000
- **DEMOKRATİK DEVRİMDE SOSYAY DEMOKRASİNİN İKİ TAKTİĞİ** V. İ. Lenin. 100.000

LENİNİZM DİZİSİ (SSCB'ndeki Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi)

- **LENİNİZM NEDİR?** 1. Defter (2. Baskı) 100.000
- **PROLETER DEVRİMİN TEORİSİ** 2. Defter (2. Baskı) 100.000
- **PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ** 3. Defter (2. Baskı) 80.000
- **SOSYALİST İNSANIN ZAFERİ UĞRUNA MÜCADELE** 4. Defter 100.000
- **TARIM VE KÖYLÜ SORUNU** 5. Defter (2. Baskı) 120.000
- **ULUSAL SORUN VE SÖMÜRGE SORUNU** 6. Defter (2. Baskı) 140.000
- **PROLETER DEVRİMİN STRATEJİSİ VE TAKTİĞİ** 7. Defter 80.000

- **ESERLER** Stalin Cilt: 1 1901—1907 (2. Baskı) 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 2 1907—1913 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 3 1917 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 4 1917—1920 ..... 200.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 5 1921—1923 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 6 1924 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 7 1925 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 8 Ocak—Kasım 1926 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 9 Aralık 1926-Temmuz 1927 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 10 Ağustos- Aralık 1927 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 11 1928 - Mart 1929 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 12 Nisan 1929 - Haziran 1930 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 13 Temmuz 1930-Ocak 1934 ..... 170.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 14 Şubat 1934-Nisan 1945 ..... 200.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 15 [SBKP(B) TARİHİ] 1938 ..... 200.000
- **ESERLER** Stalin Cilt: 16 Mayıs 1945- Aralık 1952 ..... 200.000
- **DİYALEKTİK VE TARİHİ MATERYALİZM** J. V. Stalin (2. Baskı) 60.000
- **SBKP(B)'DEKİ SAĞ SAPMA ÜZERİNE** J. V. Stalin 80.000
- **MUHALEFET ÜZERİNE** Stalin Cilt 1 ..... 160.000
- **MUHALEFET ÜZERİNE** Stalin Cilt 2 ..... 160.000
- **RKP(B) XII ve XIII PARTİ KONGRE RAPORLARI** 80.000
- **SBKP(B) XIV VE XV. PARTİ KONGRE RAPORLARI** 120.000
- **SBKP(B) XVI. XVII. VE XVIII. PARTİ KONGRE RAPORLARI** 150.000
- **XIX. ve XX. PARTİ KONGRE RAPORLARI** Malenkov-Kruşçev 150.000
- **TARİH ÇARPITICILARI** SSCB Enl. Bürosu-Stalin 140.000
- **POLİTİK EKONOMİ Ders Kitabı** Cilt:I (1955) 250.000
- **POLİTİK EKONOMİ Ders Kitabı** Cilt:II (1955) 220.000
- **SENDİKALAR ÜZERİNE I** MUHAREBE OLARAK GREV Losovsky (2. Baskı) 100.000
- **SENDİKALAR ÜZERİNE II** MARX VE SENDİKALAR Losovsky (2. Baskı) 140.000
- **ÖRGÜTLENME ÜZERİNE** Lenin—Stalin (4. Baskı) 130.000
- **KADIN VE SOSYALİZM** A. Bebel (Tam Metin) 290.000
- **KADIN SORUNU ÜZERİNE** MELS-Komintern ve C. Zetkin (3. Baskı) 180.000
- **KADIN SORUNU ÜZERİNE SEÇME YAZILAR** C. Zetkin (2. Baskı) 140.000
- **LENİN'DEN ANILAR** N. Krupskaya (3 Kitap Birarada) (2. Baskı) 270.000
- **BİRÇOK HAYAT YAŞADIM** A. Kollontai (Otobiyografi) 2. Baskı 270.000
- **TOPRAĞIN KIZI** Agnes Smedley 140.000
- **ÇİN HALKININ SAVAŞI** Agnes Smedley 140.000
- **POLEMİK** (1963) (Dokuz Yorum) 290.000
- **PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜNÜN TARİHSEL DENEYİMLERİ** 80.000
- **FRANSIZ DEVRİMİNİN KISA TARİHİ** A. Soboul 120.000
- **ANTİ-SEMİTİZM ve YAHUDİ SORUNU** İ. Rennap 80.000
- **YAHUDİLİĞİN ÇÖKÜŞÜ** Otto Heller 160.000
- **SELAM YAŞAM ATEŞİ** Nikolai Ostrovski 140.000
- **DEVRİM YILLARI -1905-** S. Mstislavski (Tarihi Roman) (2. Baskı) 200.000
- **ÜYE MİSİN? ... ÜYE MİYDİN?** H. Keil 150.000
- **ÖZGÜRLÜK** P. Wahlöö (Roman) 140.000
- **BRECHT'İN LAİ-TU'SU** R. Berlau (Der. H. Bunge) (Biyografi) 170.000
- **KILLARI YOLUNMUŞ MAYMUN** Güney Dal (Roman) 170.000

DAĞITIM: CKK - EVRENSEL-İLETİŞİM (İL-PA) - PAPİRÜS - SAY - SOSYAL - BELGE KİTAP KULÜBÜ
ANKARA: BİLİM SANAT DAĞITIM İZMİR: DEVİNİM KİTABEVİ
YURDIŞI: BARIŞ BUCHHANDLUNG - Solinger Str. 1 47166 Duisburg-Deutschland

1.000.000 TL. üzerindeki siparişler %30 indirimli olarak gönderilir. Ederi A. Yavuz Çengeloğlu 666467 No'lu Posta Çeki hesabına yatırılıp havale makbuzunun fotokopisini listenizle birlikte adresimize gönderin.

BERFİN kültür, sanat ve edebiyat

bahar

AYLIK KÜLTÜR, SANAT ve EDEBİYAT DERGİSİ
Abone: Yurtiçi: 12 Sayı: 400.000 TL., 6 sayı: 200.000 TL.
Posta Çeki No: İsmet Arslan, 466352, Yurtdışı; 12 Sayı: 60 DM (Yurtdışı abone bedelinin Yapı ve Kredi Bankası İstanbul-Çemberlitaş Şb. 93757-3 nolu hesabına yatırılması rica olunur.)
Adres: Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han. Kat: 3 No: 55 Cağaloğlu 34440-İSTANBUL **Tel:** (0.212) 527 03 22

Tabuların Kapısını Yumruklamak

Cemşid Bender / Newroz Aydınlığı • **Nejat Birdoğan** / Sosyalist Kültürün Halk Kültürü İçindeki Kökleri • **Faik Bulut** / Mem û Zîn'de Diyalektik ve Çelişki Tanımı • **Öner Yağcı** / Can Yücel'in Candan Yazıları • **Aydın Öztürk** / Geleneksel Olanı Değiştirmek ve T.Y.S. Gerçeğinin Gösterdiği • **H.Hilmi Bulunmaz** / Katledilen Çocuk Tiyatrosu • **Uğur Yıldırım** / Kar Makinası 10 yaşında

Zeynep Aliye, Cemile Çakır'ın öyküleri; **Mayakovski, Haydar Oğur, A. Rıza Ergüven, Asım Öztürk, Turgay Değirmenci, Nusret Gürgöz, Yılmaz Yeşildağ, Hüseyin Elçi, Özgün E. Bulut, Macit Eren, Yılmaz Arslan**'ın şiirleriyle dopdolu bir sayı...

2. Bahar da Geldi!.....

BERFİN Yeni çıkan kitaplar

Mao Zedung
Kültür Sanat ve Edebiyat Üzerine (Çev. Celâl Üster)

M. Sıraç Bilgin
Zarathustra (Zerdüşt) Hayatı ve Mazdaizm

E. Xemgin
Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi

Abdullah Rıza Ergüven
Ve Bedreddin (şiir)

KİTAPÇILARDA

TAŞ KARDEŞLER

✓ İŞYERLERİ, ATÖLYELER, FABRİKALAR VE BÜROLAR İÇİN LEZİZ, TEMİZ, SIHHİ YEMEK ÜRETİMİ

✓ İŞYERLERİNİZDE YEMEK YEMEYİ ÇOK SEVECEKSİNİZ.

✓ EVİNİZDEKİ LEZZETİ İŞYERİNİZDE BULMANIZ MÜMKÜN.

✓ YEMEĞİNİZİ GÜVENLE YİYİN.

BOL ÇEŞİT UYGUN FİYAT.

ARAMANIZ YETERLİ

Pınar mah. Çamlıbel cad. G.29 sok. No: 18
80900 Sarıyer-İSTANBUL
Tel: 0212-276 54 70 - 78 - 79
Fax: 0212-276 29 49

KORAyayın

Medeni Ferho
HADES İŞ BAŞINDA
Roman

Yeni Çıktı

180.000 TL

Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han. Kat: 3 No: 55
Cağaloğlu 34440-İSTANBUL
Tel: (0.212) 527 03 22

Not: Ederi Kadar Posta Pulu göndererek istiyebilirsiniz

Eski Mezopotamya'da cinsel yaşam

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Sümer yazar ve şairleri daha çok tanrılarla ilgili cinsel sevgiyi ele almışlardır. Onlara göre; dünyadaki, özellikle Sümer ülkesindeki bolluk ve bereket, tanrıların cinsel isteği ve çiftleşmesi ile meydana geliyordu. Bu nedenle seks konusu tabu sayılmıyordu. Hatta onlar yazılarında kadın ve erkeği cinsel organlarının resmi ile göstermişler ve adlarını da olduğu gibi söylemişlerdir.

Arkeologlar, gelmiş geçmiş insanların yaşadıkları alanları bularak onları kazılarla meydana çıkarırlar. Buralarda genellikle yapı kalıntıları, tuğlalar, günlük yaşamda kullanılan eşyalar, çeşitli sanat eserleri bulunur. Arkeologlar bunlara dayanarak o yörede kaç toplumun birbiri ardınca yaşadığını, ne tür yapıları olduğunu, mimarlıkta ve sanattaki yeteneklerini, kültürlerinin nerelere kadar yayıldığını, hangi kültürlerle ilişki kurduklarını söyleyebilirler. Fakat vaktiyle cıvıl cıvıl insanların kaynaştığı bu yerler suskun, sessiz durur karşımızda. Bu sessizlik içinde birden sorarız kendimize, buralarda yaşayanlar kimlerdi? Yaşamları nasıldı? Aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkileri, toplumsal düzenleri nasıldı? Mahkemeleri, kanunları var mıydı? Nelere inanıyor, seviniyor, üzülüyorlardı?

Bu soruların cevapları ancak o yerlerde yazılı belgelerin bulunması ve bu belgelerin çözülüp okunması ile ortaya çıkar. Böyle buluntular arkeologlar için büyük bir şanstır. Bunlarla varsayımlardan kurtularak halkın yaşantısına ait somut kanıtlar elde edilir.

Bugüne kadar bulunan en eski yazılı belgeler Sümerlilere aittir. Sümerliler bundan 6 bin yıl kadar önce Asya topraklarından Irak'ın güneyindeki Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki yere gelip yerleşmişler ve orada izleri zamanımıza kadar ulaşan yüksek bir uygarlık yaratmışlardır. Bu uygarlığın en önemli buluşu da dillerine göre bir yazı icat etmeleridir.

Bundan en az 5 bin yıl önce icat edilen yazı, anlatılmak istenen nesnenin resmini yapmakla başlamıştır. Yüzyıllar boyunca bu yazı okullarda geliştirilerek her istenilenin yazılabileceği duruma getirilmiştir.

Şekilleri oluşturan çizgilerin çiviye benzemesi nedeniyle bugün çiviyazısı olarak adlandırılan bu yazıyı, Sümerlilerden sonra gelen Babil ve Asurlular, Hititler, Hurriler, Urartular alarak kendi dillerini yazmışlar, Ugarit ve Persler de bundan harf yazısı oluşturup yararlanmışlardır.

Bu yazı, tablet dediğimiz yumuşak kil levhalar üzerine yazılmış ve bunlar güneşte veya fırınlarda kurutulmuş olduğundan binlerce yıl toprak altında çürümeden kalabilmiştir.

Geçen yüzyılda başlayan kazılarla arşivler, kütüphaneler halinde binlerce tablet ortaya çıkarılmış, yazılar, diller çözülmüş, belgeler okunmuş ve böylece yakındoğunun üç bin yıllık tarihi, devletlerin sosyal kurumları, dinsel inanışları, bilimsel ve ruhsal yapıtları, günlük yaşamları ile birlikte gözler önüne serilmiştir.

Bunlar arasında, ilk oluşları ve sonradan gelenlere yaptıkları etkiler nedeniyle Sümer belgeleri, özellikle edebiyatı büyük bir önem taşır. Şiirler, ilahiler, destanlar, ağıtlar, efsane ve atasözlerinden oluşan bu edebiyatın çoğu öğesinin şu veya bu tarzda Tevrat'a ve Yunan edebiyatına girerek zamanımıza kadar ulaştığı, metinler okundukça meydana çıkmaktadır.

SÜMER YARADILIŞ EFSANESİNDE CİNSEL TEMALAR

Sümer edebiyatında sevgi oldukça geniş bir yer tutar. Sümerliler vatan sevgisini, aile, çocuk sevgisini, ana baba, karı koca sevgisini, dost arkadaş sevgisini, daha geniş anlamı ile "sevgi" konusunu şiirlerinde, destanlarında, hikaye ve efsanelerinde dile getirmişlerdir. Fakat Sümer yazar ve şairleri daha çok tanrılarla ilgili cinsel sevgiyi ele almışlardır. Onlara göre; dünyadaki, özellikle Sümer ülkesindeki bolluk ve bereket, tanrıların cinsel isteği ve çiftleşmesi ile meydana geliyordu. Bu nedenle seks konusu tabu sayılmıyordu. Hatta onlar yazılarında kadın ve erkeği cinsel organlarının resmi ile göstermişler ve adlarını da olduğu gibi söylemişlerdir.

Sümer düşünürlerine göre, dünyanın yaradılışından itibaren her oluşum seks ile ilgilidir. Örneğin yaradılış şu şekilde başlamıştır:

Önce evren tanrıça **Nammu** adında dipsiz bucaksız bir su halinde idi. Tanrıça bu suyun içinden bir dağ çıkarıyor. Hava tanrısı **Enlil** onu ikiye ayırıyor. Üstünü gök tanrısı, altını da yer tanrıçası alıyor. Yer kendisini değerli madenler ve taşlarla süsleyerek gök tanrısının beğenmesi için hazırlıyor. Gök tanrısı, üzerinde hiç bitkisi olmayan, kutsal ve el değmemiş bakir toprağa dizini dayayıp kahramanca tohumunu yerin dölyatağına döküyor. Göğün bol tohumu ile yer gebe kalıyor ve yavaş yavaş bitkileri, ağaçları kamışları doğuruyor. Damla damla bal ve şarap akıtıyor.

Diğer taraftan bunların beslenip büyümesi de gerek. Bunun için hava tanrısı yağmuru, güneşi, bulutu düzene koymak üzere, bir boğa gibi dağa erkeklik organını dürtüp tohumunu boşaltıyor. Dağ bir gün bir gece sonra yaz ve kışı doğuruyor. Bunlardan sonra gözlerini Fırat'a çeviriyor ve şaha kalkmış bir boğa gibi gururla penisini dikilterek Fırat ve Dicle nehirlerine erkeklik suyunu saçıyor. Böylece tanrıdan gelinlik hediyelerini alan nehirler büyük bir coşku içinde bitkileri, tahılları sulayarak besliyorlar. Bundan sonra tanrılar çiftleşerek yeni yeni tanrılar meydana getiriyorlar.

AŞK TANRIÇASI İNANNA VE KUTSAL EVLENME TÖRENLERİ

Bunlar arasında Sümerli söylence yazarlarına en çok ilham veren, ay tanrısının kızı aşk ve bereket tanrıçası **İnanna** olmuştur. Bu tanrıça daha sonra Akadlılarda **İştar**, İbranilerde **Astarte**, Yunanlılarda **Afrodit**, Romalılarda **Venüs** olarak yüzyıllar boyu varlığını korumuştur. Hıristiyanlıkta ise **İsa**'nın annesi **Meryem**'e, bu tanrıçaya ait birçok niteliklerin geçirildiği görülüyor.

Sümer ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Bu yüzden toprağın bereketli, döl yatağının verimli olması gerekti. Bunun için Sümerli yazarlar, büyük bir seks gücü ve çekiciliği olduğunu düşündükleri tanrıça **İnanna**'yı, ülkelerinin ilk krallarından **Dumuzi** ile evlendirerek bu bereketi sağlayacaklarına inanmışlardı. Daha sonraları şairler, bu kralı çoban tanrısına dönüştürmüş ve bu ikisi ile ilgili çeşitli şiirler halinde büyük bir hikaye yaratmışlardır. Tanrıça **İnanna** bir taraftan bütün fettanlığını kullanarak **Dumuzi**'yi kendine aşık etmiş, diğer taraftan onun evlenme teklifini, ancak büyük zorluklar çıkardıktan sonra kabul etmiştir.

Evlendiklerinden bir süre sonra Tanrıça yeraltı dünyasına, oranın kraliçesi olan kızkardeşini görmeye gider. Fakat oranın kuralına göre, gelenin yeryüzüne dönebilmesi için yerine birini bırakması gerektir. Tanrıça, yerine birini aramak üzere yeraltı cinleriyle yeryüzüne çıkar. Yeryüzü tanrıları kraliçelerinin yokluğuna son derece üzülmüş, çuval elbiseler içinde kendilerini yerlere atmışlardır; hiçbirini vermeye kıyamaz. Kocasının bulunduğu yere geldiğinde, onu karısının yokluğuna hiç aldırmayarak, en iyi giysiler içinde başında tacı ile tahtında keyifle oturur gören tanrıça çılgına döner ve cinlere "alın götürün bunu" diye emreder. Birçok olaydan sonra **Dumuzi**'nin kızkardeşi olan rüya yorumcusu tanrıça, kardeşi yerine yarım yüzyıl yer altında kalmayı kabul eder. Bu süre içinde **Dumuzi** yeryüzünde kalır. O her çıkışında karısı ile birleşir. Sümer yazarları, bahar zamanına denk gelen bu birleşme ile, bitkilerin yerden fışkırdığını, hayvanların doğurarak, yumurtlayarak çoğaldığını, böylece ülkeye bolluk ve bereket geldiğini düşünmüşler. Yeni yıl başlangıcı sayılan bu birleşmeyi, tanrı yerine ülkenin kralı, tanrıça yerine bir baş rahibe geçerek bir evlilik töreni ile simgelemişler. Bu törenler, çalgılar şarkılar, danslar, ziyafetler ve çeşitli şenliklerle kutlanmış. Kutsal evlenme olarak nitelendirilen bu törenler için; şairler, ozanlar, tanrının veya kralın, tanrıçanın veya rahibenin ağzından birbirlerine söylenmek üzere aşk, sevgi ve şehvet dolu açık saçık şiirler, şarkılar yazıp bestelemişlerdir.

SÜMER AŞK ŞİİRLERİNDE TABU YOK

Bu şiirlerin birinde tanrıça, kadınlık organını, sulanmış toprağa, boruya, gök teknesine, yeni doğan aya benzetiyor ve "kim benim yüce tarlamı, sulak yerimi, vulvamı sürecek?" diye soruyor. **Dumuzi** "Yüce hanımım, kral sürecek vulvanı, ben **Dumuzi** sürecek onu" şeklinde yanıtlıyor. **İnanna** da "sür vulvamı sür, kalbimin adamı" diyor.

Bu şiirlerden bazı örnekler verelim:

İnanna, Dumuzi'ye:

"Benim bal adamım, beni tatlandıran bal adamım,
Tanrıların bal adamı,
Dölyatağımın biricik sevgilisi,
Elleri ayakları bal,
Beni tatlılandıran bal adamım."

Dumuzi, İnanna'ya:

"Şarap sunucusunun içkisi tatlı,
İçkisi gibi vulvası tatlı, içkisi tatlı,
Dudakları gibi vulvası tatlı, içkisi tatlı,
Karışık içkisi tatlı, tatlıdır içkisi."

İnanna sesleniyor:

"O istiyor, o istiyor, yatağı istiyor,
Kalbe neşe veren yatağı istiyor,
Krallık yatağını, aşk yatağını istiyor.
Yatağı tatlı yaptım,
Krallık yatağını tatlı yaptım.
O beni güzel kokan bal yatağa yatırdı.
Benim değerli tatlım.
Kalbimini yanında yatarak,

Yatakta bir çifti gösteren kabartma. Paris Louvre Müzesinden.

Sağ eli vulvamda,
Sol eli başımda,
Binbir dil dökerek,
Güzel yüzlü erkeğim
Elli defa yaptı beni."

Bu kutsal evlenme törenlerinin Filistin'e de geçtiği ve İsa'nın doğumuna kadar şu veya bu şekilde devam ettiği, İncil ve Tevrat'ta bulunan izlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Tevrat'taki Süleyman'ın şarkıları bölümünde bulunan açık saçık şiirler, Sümer Kutsal Evlenme Töreni şiirlerine çok benzemektedir.

SÜMER TAPINAKLARINDA KUTSAL SEKS

Sümer mabetlerinde, özellikle aşk tanrıçasının mabetlerinde, rahibeler fahişelik yapıyorlardı. Bu bir tanrı görevi sayılıyor, bunlara kutsal kadın gözü ile bakılıyordu. Ayrıca, diğer kadınlardan ayrılmaları için başlarını örtmeleri gerekiyordu. Daha sonraki çağda bu gelenek, evli ve dul kadınlara da uygulandı. Sümerliler, onları da, meşru seks yaptıkları düşüncesi ile kutsal fahişe sınıfına sokmuşlardır. Bu gelenek Yahudilerde fahişelerin peçe takması, evlilerin baş örtmesi olarak sürdürülmüştür. Hıristiyanlıkta bütün rahibeler başlarını sıkı sıkı örtmüşlerdir. Müslümanlıkta ise bu gelenek erkekten kaçma şekline dönüşmüştür. Araştırmalara göre, Yahudilerde önceleri mabet fahişeliği varmış sonradan kalkmış.

Sümer mabetlerinde kadın fahişeler yanında, kadın kıyafetine girmiş erkekler, erkek kıyafetine girmiş kadınlar da eşcinsellik görevi yapıyorlardı. Eski çağlarda rahiplerin, törenlere çıplak olarak katıldıkları kabartmalardan anlaşılıyor. Fakat daha sonraları yaptıkları göreve göre giyindikleri metinlerde belirtilmiş. Örneğin günah çıkaran rahipler kırmızı giyerlermiş.

Ünlü tarihçi **Heredot** MÖ 5. yüzyıllarda Babil'e yaptığı gezi anılarında mabet fahişeliği hakkında şöyle yazmaktadır:

"Yerli halktan olan her kadın hayatında bir kere Afrodit tapınağına gider ve orada rastladığı ilk yabancıya kendini verir. Başkaları ile ilişki kurmaktan çekinen zengin kadınlar arabalara binerek peşlerinde uşakları olduğu halde tapınağa gidip erkek beklerler. Başlarında hasırdan örülmüş başlıklar olduğu halde tapınağın etrafında otururlar. Kimi oturan, kimi dolaşan, kimi ayakta duran bir alay kadın etrafı doldurur. Kadınlar arasında dolaşan erkekler istedikleri kadını seçerler. Tapınağa giden bir kadın, bir erkek gelip kucağına para atarak onu yatağa götürünceye kadar evine dönemez. Erkekler parayı atarken Asurluların Afrodit'i olan Melitta adına demeleri zorunludur. Paranın değeri önemli değildir. Para bir kere atıldı mı kutsallaşır. Yasa bunun geri çevrilmesini yasaklar. Kadının seçme hakkı yoktur. Tanrıçaya karşı görevini yapmış sayılan kadın artık evine dönebilir. Bu olaydan sonra ne kadar para verirseniz veriniz bir kadını baştan çıkaramazsınız. Boylu poslu güzel kadınlar çabuk evlerine dönerler, çirkinler ise yasanın istediği koşulları yerine getirmek için bazen 3-4 yıl beklerler. Böyle bir adet Kıbrıs'ın bazı yörelerinde de vardır." (Heredot I s.70)

Babillilerden farklı olarak Sümerlilerde bu görev yalnız rahibelere özgüdür, diğer kadınlar için yoktur.

SEKS GÜCÜNÜ YİTİRMEMEK İÇİN SÜMER BÜYÜLERİ

Sümerli kadınlarda bakirelik oldukça önemliydi. Sümer yasasına göre; dul olarak evlenen kadın, boşandığı zaman, bakire olarak evlenen kadının aldığı boşanma

tazminatının yarısını alabiliyordu. Bakireliği bozmak, zorla bir kadınla sevişmek büyük suçtu, tanrılar arasında bile yasaktı. Efsaneye göre, hava tanrısı, sonradan evlendiği karısı ile zorla sevişiği için yeraltı dünyasına sürülmüştü.

Sümer erkekleri için seks gücünün yitirilmesi pek önemli sayılmıştır. Seks gücünün yitirilmesi hakkında bilgileri olmamakla beraber, bir metinde erkeğin birinin rüyasında kortuğu için seks gücünü yitirdiği yazılmış.

Seks gücünü artırmak için çeşitli ilaçlar, dualar, büyüler yapılmıştır. Bu tedavi yöntemleri, yazılı tabletlerde, mabetlerin ve sarayların kütüphanelerinde, arşivlerinde bulunmuştur.

Böyle bir metinde yazılanlardan örnekler verelim:

1) *Eğer bir erkeğin erkekliği Nisan ayında sona ererse: Bir dişi kekliği tut, tüylerini yol, döverek yassılt, tuzlayarak kurut! Dağların dadanu otu (ne olduğu bilinmiyor) ile döv ve bira içine koyarak içirt! Adamın erkekliği gelecektir.*

2) *Eğer bir adamın erkekliği giderse, bir erkek kekliğin boynunu kes, onu kanlı suyun içine koy ve onun kalbini yut, suyu gece dışarı koy, gündoğduğu zaman onu erkeğe içirt! Erkekliği gelecektir.*

3) *Eğer bir adamın erkekliği giderse, bir erkek kekliğin penisini, heyecanlanmış bir boğanın, bir koyunun, bir tekenin salyalarını suya koyarak ona içirt! Koyunun iki bacağı arasından yünü alıp adamın kalçasına sar, erkekliği gelecektir.*

4) *Eğer bir adamın erkekliği giderse, çiftleşmeye hazır bir erkek kekliği kurut, döv, suya koy, onu gece damda beklet, ertesi gün suyu içirt! Erkekliği gelecektir.*

Eski Mezopotamya toplumlarında, cinsel birleşmeyi sağlamak ve hazzı artırmak için de birçok büyülere başvurulmuş ve bunlar tabletlere geçirilmiş. İşte bazı örnekler:

CİNSEL HAZZI ARTIRMAK İÇİN DUA VE BÜYÜLER

1) ***Dua:*** *Çiftleşmeye hazır inek, seks heyecanı çoşmuş bir tufan gibi olan azgın aygır! Senin organlarını kim bağladı? Kim senin kaslarını gevşetti? Tanrın sana dönmeli, sihir tanrısı Asalluhi dönmeli! Vücudunu İştar'ın (Aşk tanrıçası) çekiciliği ile coşursun!*

İlacı: *Sonra şu ilacı yap! Manyetik demir filizlerini döv, yağ içine koy, onunla penisini, göğsünü, kalçasını ovsun! İyi olacaktır.*

2) ***Dua:*** *Avlanmış vahşi eşek! Dilû kanalının ağzı gibi kim sana sed çekti? Bir gezgincininki gibi kim senin yolunu tıkadı ve gubaba' nın oğlu gibi kim senin ormanını yaktı? Git ve Anu'nun (gök tanrısı) göksel kızına dualara başla!*

İlacı: *Manyetik demir filizini döv, puru yağı içine karıştır. Yukarıdaki duayı üç kere oku, erkeğin penisini, kadının vajinasını onunla yağla, o erkek seks doyumuna ulaşacaktır.*

3) ***Dua:*** *Heyecanlan, heyecanlan, dikil dikil, bir geyik gibi coş, bir boğa gibi dikil! Bir arslanı seninle birlikte dikilt, bir yılanı seninle birlikte dikilt! Hissiz olan penis hislensin!*

İlacı: *Manyetik demir filizini döv, toz haline getir, puru yağına karıştır! Duayı onun üzerine 7 kere oku, erkeğin göbeğine sür, 7 kere oku kadının göbeğine sür. Erkek ve kadın doyuma ulaşacaktır.*

Bu büyülerin katalogları da yapılmış. Bunlardan bazılarının adları şöyle:

1. Çiftleşmeye hazır koç.
2. Rüzgar essin, titreme çoğalsın.
3. Neden bir kanal gibi tıkanıp kaldın?
4. Neden gözlerin kapalı?
5. Çiftleşmek için sarıldım, zarflandım.
6. Bir yatak yaptım, sandalye hazırladım.

BİR KADINI VEYA ERKEĞİ ETKİLEMEK İÇİN BÜYÜLER

Sümerli erkeğin bir kadını kendine çekmek için başvurduğu büyülerden bir örnek verelim:

Dua: *Aşk yaratan güzel kadın! Elmayı, narı seven, doyum gücü veren İnanna! Kalk in! Aşk taşları benim için etkili ol! Kalk in! İnanna aşkı, doyumu getir!*

İlacı: *Eğer bir kadın bir erkeğin penisine baksın istersen, ya bir elma veya nara yukarıdaki duayı üç kere oku, meyveyi kadına ver, onun suyunu içir! (1) O kadın gelecek ve seninle sevişecektir. Eğer yine gelmezse, tappinu bitkisini al, onu kral Ea (bilgelik tanrısı) için nehre at ve Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyısından çamuru al, o kadının küçük heykelini yap, sol kalçasına onun adını yaz! Güneşe dönerek yukarıdaki duayı oku! Şehrin batı kıyısının dışına göm, öyle ki, ya günün sıcağında veya gece kadın onun üzerinden yürümeli ve üç defa yukarıdaki duayı oku, o kadın gelecek, onunla sevişeceksin.*

Bir kadının seninle konuşması için meşu tahtasını, şimşiri, ... taşını, kekliğin dilini koyunun yününe sar, yatağının başucuna koy! O kadın nereye giderse gitsin seninle konuşacak ve sevişecektir.

Kadınlar da erkekleri kendilerine çekmek için çeşitli dua ve büyülere başvurmuşlardır. Bunların birinde, kendisine sadık kalmamış olan sevgilisini tekrar elde edebilmek için bir kadın tarafından yapılan dua ve büyü şöyle:

Dua: *Memleketlerin İştar'ı (aşk tanrıçasının Akaiça adı)! Tanrıların en cesuru bu senin yerin, sevin, neşelen! Gel bizim eve gir, seninle yatan sevgilin, dostun da gelsin! Dudaklarım bal olmalı. Bir yılan deliğinden çıktığı zaman kuşlar nasıl etrafına toplanırsa erkekler de benim etrafıma öyle toplansın! Bana ihanet eden o erkeği getir, bir altın gibi kalpli olarak bana dönsün!*

İlacı: *Bu duadan sonra 12 çeşit toprak alınacak. Bir kurban yanında suda eritilecek, yarısı ile evin kapısı sıvanacak, geri kalanla bir boğa heykeli yapılarak çukura atılacak.*

Mabetlerde, özellikle aşk tanrıçasının mabetlerinde çamurdan yapılmış kadın erkek cinsel organları veya bir yatak içinde çiftleşmeyi gösteren levha şeklindeki kabartmalar bulunmuştur. Bunların büyü olarak oralara konulduğu kuşkusuzdur.

Tabletlerden öğrendiklerimize göre, bundan 4-5 bin yıl önce de insanlar arasında, bugünkü gibi seks problemleri vardı. Fakat bunlar tabu değildi.

Mabetlerde seks tanrı görevi olarak kabul edilmiş, onunla ilgili açık saçık şiirler, hikayeler yazılmış, ilaçlar, büyüler icat edilmişti. Büyülerin iyi amaçla yapılması gerekiyordu. Fena amaçla büyü yapanlar cezalandırılıyordu. Sümer kanununa göre bir adamın karısı büyü yaparak başka bir adamla yatarsa kadın öldürülürdü.

NOTLAR

1) Elma ve nar, aşk tanrıçasına ait şiirlerde seks gücünü veren meyveler olarak geçiyor. Tevrat'taki Süleyman'ın şiirlerinde de bulunuyor. Bir efsaneye göre bilgelik tanrısı Enki, tanrıça Uttu ile sevişmeden önce ona elma suyu içirmiş. Seks gücü için dağlardaki bitkilerden yararlanıldığı anlaşılıyor. Bir şiirde aşk tanrıçası, kardeşi güneş tanrısına, çiftleşmeyi, öpüşmeyi bilmediğini, onun için kendisini dağlardaki güzel kokulu otlardan yemek üzere dağlara götürmesini rica ediyor.

Büyük Patlama'ya alternatif: Plazma evren modeli

Dr. Rennan PEKÜNLÜ

Son zamanlara dek, evrene ilişkin görüşlerimizin kaynağı, yalnızca görsel bölgeden gelen fotonlardan türettiğimiz bilgilerdi. 1950'li yıllarla birlikte, elektromanyetik spektrumun *optik* "penceresinin" yanısıra *kırmızıöte* ve *radyo* pencereleri de açıldı. Daha sonra, 1960'lı yıllarla birlikte elektromanyetik sperktrumun *moröte*, *x-ışın* ve *γ-ışın* pencereleri de uzay çalışmalarıyla birlikte insanlığın hizmetine girdi. Bugün için gözlemlere kapalı olan tek pencere, radyo bölgesinin çok uzun dalga boylarını içeren düşük enerji bölgesidir. Dalgaboyu çok büyük olan radyo dalgalarının Yer konuşlu radyo teleskoplara ulaşmasını engelleyen fizisel ortam, Yer'in manyetik alanının oluşturduğu *manyetik küre*dir. Manyetik küre; Yer'in yakın komşuluğunda oluşan ve onu çok yüksek enerjili kozmik ışınlardan koruma görevini üstlenmiş olan ve gezegenimizi bir koza gibi saran manyetik alandır.

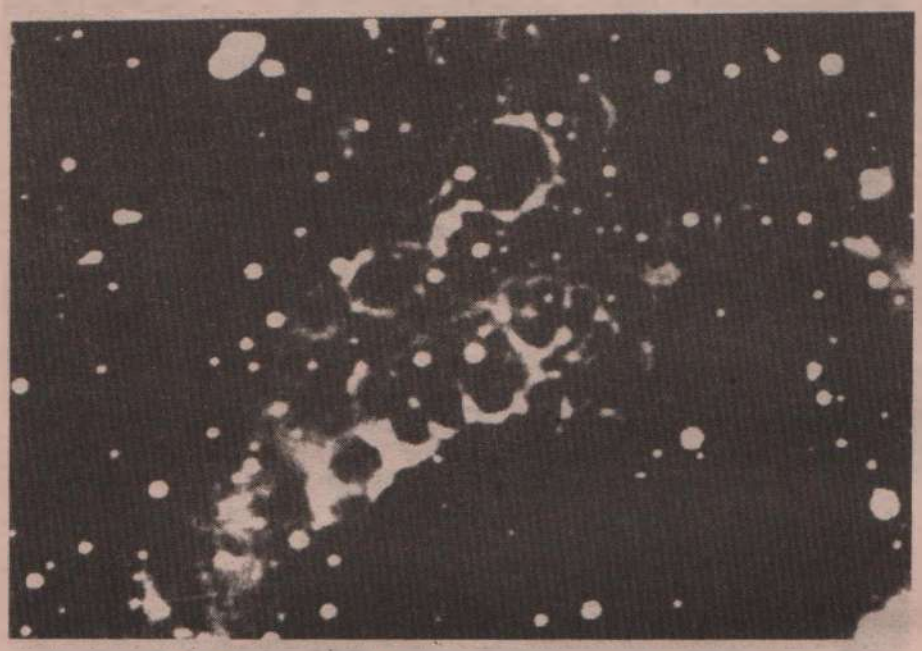

(Şekil-1) 10-12 adet hücreden oluşan bu petek benzeri yapı, Samanyolu'nun uydusu olan Dev Magellan Bulutunda patlayan ve 1987 A adı verilen süpernovanın yakınlarında gözlenmiştir. Her bir hücrenin çapı 10 ışıkyılıdır.

PLAZMA NEDİR?

Yer ve uzay konuşlu teleskop ve algaçlarımıza, yukarıda sayılan tüm pencerelerden gelen elektromanyetik ışınım *plazma*dan kaynaklanır. Plazma maddenin 4. durumudur. Anımsayacak olursak madde; katı, sıvı gaz ve plazma durumunda bulunur. Plazma, maddenin katı, sıvı ve gaz durumlarına benzemez, ancak gaz durumunu "andırır" diyebiliriz. Gazı oluşturan atom veya moleküller, elektriksel olarak nötr iken plazmayı oluşturan parçacıklar elektrik yüklüdür. Çok kısa ve kaba bir tanımlama yapacak olursak; kozmik plazma, parçacıkları uzayda eşit dağılım göstermeyen, özellikle manyetik alanın varlığında hareketleri belli yönleri yeğleyen, yani yön bağımlı, kararsız, yani denge durumundan sürekli sapan, bu nedenle ortama her an *özgür enerji* sunabilen, elektrik ve manyetik alanlarla etkileşime girdiği gibi, kendisi de elektrik ve manyetik alanlar yaratabilen "şizofren" yapıya sahip bir ortamdır.

Herhangi bir gazı çok yüksek sıcaklıklara ısıttığımızı düşünelim. Gaz atomları, çarpışmalar sonucunda elektronlarını yitirerek iyonlaşmış duruma geçerler. Elektronunu yitiren atomlar, pozitif elektrik yüküyle donanırlar. Atomunu bırakarak özgür duruma geçen elektronlar da plazma ortamının negatif elektrik yükünü oluştururlar. Böylece plazma karşımıza, özelliklerini yukarıda sıraladığımız pozitif ve negatif elektrik yüklü parçacıklar topluluğu olarak çıkar. Plazma sözcüğü, elektronlarını yitirmiş atom veya molekül sayısı göreceli olarak az olan soğuk gaz topluluğu için de kullanılır. Oda sıcaklığındaki metallerde bile maddenin plazma durumuyla karşılaşabiliriz. Örneğin metalin iletkenlik bandında yeralan elektronlar, metalik iyonların kristal bağları boyunca özgürce hareket edebilir.

Özgür elektronlara sahip plazma, bakır, gümüş veya altından daha iyi bir iletkendir. Plazmanın iletkenliğine günlük yaşamımızdan gösterilebilecek en canlı örnek yağmur öncesi çakan şimşektir. Yağmur bulutlarının yeryüzeyine bakan alt bölümlerinde negatif elektrik yükler birikmeye başlar. Bu birikim, yerde de pozitif elektrik yüklerinin birikmesine neden olur. Aynı yükler arasında oluşan elektrik alan, atmosferdeki atomları iyonlaştırabilecek denli büyük genliklere ulaşır. Bu yolla atmosferde oluşan plazma, bileşenleri olan elektron ve iyonlar için olağanüstü iletken bir ortam sağlar. Şimşek diye adlandırdığımız fiziksel süreç, yük ayrımları arasında ortaya çıkan potansiyel farkın ortadan kalktığı, diğer bir deyişle boşaldığı andır.

Maddenin plazma durumunun isim babası **Irwing Langmuir**'dır. **Langmuir**, maddenin plazma durumuyla, Amerikan General Electrik şirketinde, elektrik boşalmalarının gazlar üzerindeki etkisini incelerken tanışmıştır. **Langmuir** plazma sözcüğünü tıp bilimi terminolojisinden almıştır. Üzerinde çalıştığı plazmanın kararsızlığı, canlı benzeri davranışları, **Langmuir**'ın bu ismi seçmesinde etken olmuştur.

Kütlesi olan her madde çekim kuvveti doğurduğu gibi kendisi de çekim kuvvetinden etkilenir. Benzer şekilde; elektrik ve manyetik alanların etkisi altında bulunan plazma parçacıkları da, genliği çekim kuvvetinin genliğinden 10^{36} kez daha büyük olan elektromanyetik kuvvetlerin etkisi altına girer. Bu önemli etkileşim nedeniyle, plazmanın sergilediği yapı ve hareket biçimi, elektriksel olarak nötr olan katı, sıvı ve gazın yapı ve hareketinden olabildiğince farklıdır. İletkenliği çok yüksek olan plazma, tabaka biçiminde, erkeklerin kullandığı prezervatif biçiminde veya herhangi bir canlının hücresine benzer biçimlerde yapılar sergiler. Bu değişik yapıları gözleyen ilk bilim adamlarından biri **Langmuir**'dır. Yoğunluk, sıcaklık veya manyetik alan yeğinlikleri ayrı ayrı olan iki veya daha fazla plazma ortamı bir araya geldiğinde bu tür yapılar kendisini hemen sergiler.

İnsan yapımı plazma türleri, yağmur şimşeğinde karşılaşılan plazma gibi geçicidir, kısa ömürlüdür. Neon veya floresan lambalarındaki plazma, varlığını ancak devre kapalıyken yani lambalar "yanarken" sürdürebilir. Yerötesi ortamlarda karşılaştığımız plazma çok daha uzun ömürlüdür. Evrendeki maddenin yüzde 99'u plazma durumundadır. Günlük yaşantımızda karşılaştığımız katı, sıvı ve gazlar aslında maddenin son derece ender durumlarıdır! Örneğin, yıldızlar, çekimsel olarak bir arada bulunan plazma yumağıdır; yıldızlararası ve galaksilerarası ortam tamamıyla plazma durumundadır.

PLAZMA EVRENİ

Plazmanın bulunduğu yerlerde cömert niceliklerde elektromanyetik ışınım bulunur. Bu ışınım, yukarıda plazma tanımında da değindiğimiz gibi plazmanın kendisinde bulunan özgür enerjinin dışarıya atılış biçimidir. Özellikle Güneş sistemi dışından kaynaklanan X ve γ ışınları, büyük bir olasılıkla, sıcak ve manyetik alan içeren plazmadaki özgür elektronlardan gelmektedir. İşte tüm bu yüksek enerjili elektronların sergilemiş olduğu evrene *plazma evreni* denir. Sıcak plazma yalnız X ve γ bölgesinde değil, görsel bölge ve radyo bölgesinde de ışınım salar. Örneğin, tipik bir plazma ortamı olarak tanımladığımız şimşeğin görsel etkilerini gördüğümüz gibi, ürettiği "gürültüleri" radyo alıcıları aracılığıyla algılayabiliriz. Plazmanın salmış olduğu ışınım her zaman *ısısal* olmayabilir. Örneğin, insanlar, Yengeç bulutsusundan gelen *synchrotron* ışınımını yüzyıllar boyunca nasıl üretildiğini bilmeden gözlediler. *Synchrotron* ışınımı, manyetik alan çizgileri çevresinde sarmal yörüngelerde dolanan özgür elektronların ivmelenmeleri sonucunda üretilir. Bu durumda parçacığa ivme kazandıran kuvvet ısısal dürtü değildir. Isısal dürtü, -273 °C'nin üstünde bulunan tüm ortamlarda, parçacıkların kazandıkları kinetik enerjidir. Eğer parçacığa ivme kazandıran kuvvet manyetik veya elektrik alansa, bu alanlarda ivmelenme sonucunda salınan ışınıma *ısısal olmayan* ışınım denir.

Isısal olmayan ışınıma adını veren teknoloji, 1930 ve 1940'lı yıllarda geliştirilen ve o dönemdeki amacı yüksek enerjili elektron üretmek olan *parçacık hızlandırıcıları*dır. *Synchrotron* ışınımının evrende karşılaşılan çeşitli ışınım kaynaklarında da üretildiğini gökbilimcilerin dikkatine sunan bilim adamları **Hannes Alfven**, **Nicolai Herlofson** ve **Karl Kiepenheuer**'dur. Bu bilim adamlarından **Alfven**, sonraki yıllarda Güneş üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı fizik dalında Nobel ödülü almıştır. **Alfven**, hızları ışık hızına yakın olan elektronların yalnızca Yer'in manyetik küresinde ve Güneş'te değil, evrenin tüm köşesinde bulunduğuna işaret etmiştir. Eğer durum gerçekten böyleyse, evren, her geçen gün boyutları daha da artan elektrik akım tabakaları, akım halatlarıyla bir ağ gibi örülmüş olmalıdır. **Alfven**, bu akımların evrene, yan yana dizilmiş hücre benzeri ve filamenter bir yapı kazandırmış olması gerektiğini savunmaktadır. *(Şekil-1)*

Alfven'in synchrotron ışınımının evrende oldukça yaygın olduğunu savunan görüşü gökbilimciler arasında genellikle onanırken, elektrik akımlarının galaksi kümeleri, galaksi süperkümeleri ve *Büyük Duvar* gibisinden devasa yapıları oluşturabileceği görüşü kuşkuyla karşılandı. *Standart Büyük Patlama*'nın altın yıllarında **Einstein**'ın kozmolojik ilkesi baskın bir görüştü. Bu ilkeye göre evrendeki madde, büyük ölçeklerde ele alındığında eşdağılım göstermektedir. Aynı ilke, uzayın, herhangi bir yönü yeğlemeden her yöne doğru genişlediğini de söylemektedir.

Bilimsel ilkeler toplumsal ilkeler gibidir. Tarihin belli bir döneminde doğruluğundan kuşku duyulmaz. Ancak, bu ilkelerin doğruluğunu kanıtlayacak ya da yanlışlığını gösterecek veriler yoktur. İnsanlığın tanıdığı tek mutlak şey değişimdir. Değişimle birlikte ilkeler de sorgulanmaya başlar. Bu nedenle ilkeler, ister bilimsel ister toplumsal olsun, modellerin en zayıf yanını oluştururlar. **Einstein**'ın kozmolojik ilkesi de parlak dönemini bitirdi. Galaksi filamentlerinin, bir düzlem boyunca dağılan galaksi tabakalarını ve uzayın devasa bir bölümünü boydan boya kaplayan galaksi duvarlarının gözlenmesiyle birlikte çürümüş oldu. Ancak tamamen ölmeden önce iyice direndi. **Einstein**'ın kozmolojik ilkesi, "*büyük ölçelerde* ele alındığında evrendeki madde eşdağılım gösterir" diyor. *Büyük ölçekler*'in göstermiş olduğu evrim gerçekten ilginçtir. Her yeni gözlemle bu değer biraz daha yukarı çekilmiş, bugünkü değeri 150 milyon ışıkyılını bulmuştur. Ancak **Einstein**'ın kozmolojik ilkesi daha fazla dayanamayıp değişime yenik düşmüştür. Bugün bu ilke artık hiç kullanılmamaktadır.

Kristian Birkeland, plazma evrenbilimin öncülerindendir. 1900'lü yılların başında *kutup ışıması*na (*aurora borealis*) açıklama getirmiş olan bilim adamıdır. **Birkeland**'a göre, kutup ışıması, Güneş'ten kurtulup gezegenler arası ortamda yolculuğa çıkan ve sonunda Yer'in manyetik küresince tuzaklanan plazmanın ortaya çıkardığı elektrik akımlarının bir sonucudur. Bu akımların varlığını, 1974 yılında yapılan uydu gözlemleri açıkça göstermiştir. Ancak o güne dek, bu akımların

varlığından kuşku duyuluyordu.

Güneş sistemimizin dev gezegeni Jüpiter'in de çok yeğin bir manyetik alanı ve çok uzaklara değin uzanan bir manyetik küresi vardır. Jüpiter'in en içteki uydusu *Io*'dur. 1979 yılında Jüpiter'e oldukça yakın geçen *Voyager* uzay aracı, Jüpiter ile *Io*'yu birbirine bağlayan yeğin Birkeland akımlarını yerinde gözleme olanağı buldu.

Akım tabakaları ve akım halatlarına ilişkin bulgular daha büyük ölçeklerde de sürmektedir. 1984 yılında **Farhad Yusef-Zadeh, Don Chance** ve **Mark Morris** galaksi boyutlarına sahip Birkeland akımlarının varlığını gözlemlerle kanıtladılar. *VLA* adı verilen radyo teleskoplar dizisiyle çalışan bir grup, Samanyolu galaksisinin merkezi yakınlarında radyo ışınımı yapan ve uzunluğu yaklaşık 120 ışıkyılı olan filamenter bir yay buldular. Bu yapı, genişliği 3 ışıkyılı olan ve tüm filament boyunca uzanan daha küçük yapılardan oluşmaktadır. Bu yapıyla ilişkili olan manyetik alan yeğinliğinin düşünülenden 100 kat daha büyük olduğu bulunmuştur. *(Şekil-2)*

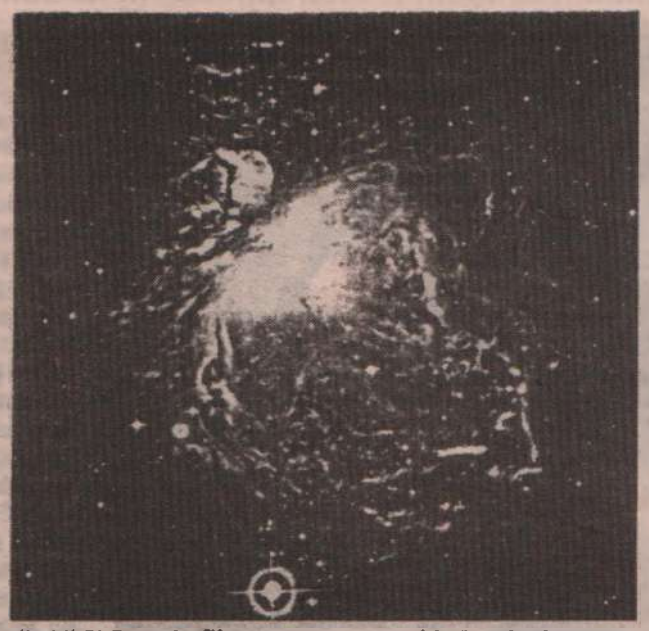

(Şekil-2) Evrenin filamenter yapısına bir örnek oluşturan Orion bulutsusu.

EVREN MODELİ

Manyetik alan içinde bulunan, filamenter yapıya sahip ve elektriksel olarak iletken olan plazmayı bir dizi matematiksel eşitlikler tanımlar. Ancak bu eşitlikler bir matematikçi için karabasandan daha az ürkütücü değildir! Çünkü olayın karmaşık yapısı, etkin bir çözümün ancak süper bilgisayarlarla olası olduğuna işaret etmektedir.

Plazma kuramcıları, plazma simülasyonu adı verilen bir yöntem kullanırlar. Bu yöntemde milyonlarca "parçacık" kullanılır. Her bir parçacık bir galaksiyi temsil eder. Ancak, Samanyolu benzeri bir sistem 10^{65} özgür elektron ve iyon içerdiğinden, simülasyonda kullanılan bir tek parçacık aslında gerçek parçacıklardan oluşmuş bir devasa topluluğu temsil eder. Simülasyonda kullanılan "süper parçacıklar"ın Güneş sistemindeki gezegenlerarası manyetik alana benzer bir manyetik alan içinde olduğu varsayılır. Ancak bu manyetik alanın yeğinliği çok daha büyüktür. Bilgisayar, parçacıkların elektromanyetik yasalara göre nasıl davranacağını hesaplar.

Bu tür simülasyonların en basiti, hızlı elektronların oluşturduğu Birkeland akım filamentlerinin etkileşimini inceler. En hafif iyon olan Hidrojen atomu çekirdeğinin (proton) kütlesi, elektron kütlesinin yaklaşık 1836 katıdır. Elektrik yüklü parçacıkların elektrik veya manyetik alan içindeki hızları, frekansları, kütleleriyle ters orantılı olduğundan, elektron, protona göre daha hızlı hareket eder, frekansı daha yüksektir. Bu nedenle protonun hareket veya frekansı elektronunkilere kıyasla boşlanabilecek denli küçük varsayılır. Plazma ortamındaki filament sayısı kaç olursa olsun, birbirine en yakın olan ikisi arasındaki etkileşim daha büyük boyutlarda olacaktır. Aynı yöndeki akımlar birbirini çekecek, ters yönlü akımlar da itecektir. Benzer akımlar arasındaki çekici kuvvet uzaklıkla doğru orantılıdır. *Amper yasası kuvveti* adı verilen bu kuvvet, uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak değişen çekim kuvvetinden daha uzun erimlidir.

Elektronlar, manyetik alan çizgileri çevresinde sarmal yörüngelerde hareket ettiğinden, her bir akım filamentinin dairesel bir bileşeni vardır. Böylesi iki bileşen birbirini iter. Bu "itişme" sonucunda harcanan enerji *synchrotron* ışınımı biçiminde salınır. Tipik bir akım filamentinden 4 milyon yıllık bir zaman diliminde $2x10^{51}$ joule'lük enerji açığa çıkar. 1 joule, bir elmayı yerden 1 metre yüksekliğe kaldırabilen enerji niceliğidir. Açığa çıkan enerjiyi, enerjinin salınma süresine bölersek ışınım biçiminde salınan gücü elde ederiz. Yukarıdaki rakamlarla bu güç, 10^{37} watt dolaylarında bulunur. İlginçtir ki bu değer, güçlü bir galaksi ötesi radyo kaynağı olan *Cygnus A*'nın saldığı güce denktir.

İki akım simülasyonu büyük ölçekli plazma hesaplamalarının ilkidir. Bugünün süper bilgisayar ağı birkaç yıl önce kullanılandan 100 kat daha güçlüdür. Bugünkü simülasyonlarda kullanılan "parçacık" sayısı 50 milyonu bulmuştur. Yine bugün, kaynağın biçim ve gücünün yanısıra, gönderdiği ışınımın uçlaşma biçimini de (polarizasyonu) hesaplayabiliyoruz. En önemlisi de, bilgisayar simülasyonu sonunda ortaya çıkan modelleri, radyo teleskoplarla algılanan verilerle karşılaştırabiliyoruz.

Bu gelişkin yöntemin en önemli sonuçlarından biri, iki şişimli radyo galaksilerinin bulunması olmuştur. Önceleri bu iki şişimin birbiriyle ilişkisi olmadığı sanılıyordu. Daha sonra, şişimlerin, aynı galaksi merkezinden fırlatılan plazmanın ürettiği *synchrotron* ışınımı olduğu saptandı. Bugün, evrende sıkça karşılaşılan iki şişimli radyo galaksilerin, filamenter plazmanın evrimi sonunda ortaya çıktığına inanılmaktadır. Şişim içersindeki ışınım yeğinliği azaldıkça ışınım deseni daha karmaşık bir yapıya bürünür. Ancak plazma ortadan kalkmaz. Oluşturulan bilgisayar simülasyonları, iki şişimli radyo galaksilerin ve kuazarların zamanla Seyfert türü galaksilere ve daha sonra da normal ve çubuklu sarmal kollu galaksi türlerine nasıl dönüştüğünü gösterir. Süper galaksi ölçeklerine sahip filamenter plazma, çok değişik türlerde galaksi doğurabilir.

KOZMİK ARDALAN

Plazma simülasyon hesap sonuçları ve öngörüleri gözlemlerle karşılaştırılabilir. Bu sonuçlardan biri galaksi dönme eğrileridir. Bu eğri, yıldız hızlarının galaksi merkezinden olan uzaklıkla nasıl değiştiğini anlatır. Bu eğrilerin sergilediği "düzlüğü" açıklamaya çalışan *Büyük Patlama* modelleri, ne olduğu belirsiz "karanlık madde"den yardım umarken, *plazma modeli* gözlemlerle tutarlı kalmakta ve karanlık madde gibisinden tuhaflıklara gereksinim duymamaktadır.

Evrende çok sayıda radyo kaynağı vardır. Bu kaynakların çoğu radyo enerjisini tüm yönlere doğru eşit olarak değil, belli yönleri yeğleyerek salarlar. Eğer yönbağımlı radyo ışın demeti, Yer'deki gözlemcinin bakış doğrultusuyla aynı olursa, gözlemci radyo dalgalarını algılayabilir. Diğer yönlere doğru salınan enerjiye ne olur? Bu soru, plazma evrenbilimcilerinden **William Peter** ve **Eric Lerner**'in kendilerine yönelttikleri bir sorudur. Her ikisi de, *kozmik mikrodalga ardalan ışınımı*yla laboratuvardaki plazma güç kaynaklarında üretilen radyo dalgalarının benzerliğine dikkat çekmişlerdir. Kozmik mikrodalga ardalan ışınımına ilişkin bir anımsatma yapacak olursak, şunları söylemeliyiz: 1990'lı yıllara dek Yer konuşlu radyo teleskoplarla yapılan gözlemler, evrenin her köşesinden aynı yeğinlikte, 2.73 kelvin sıcaklığında ve frekans tayfı kara cisim tayfına benzeyen radyo enerjilerinin geldiğini saptamıştı. Ancak bu tayfın bir kısmı Yer atmosferinin soğurucu etkisi nedeniyle incelenememişti. Yer konuşlu teleskopların boşluğunu doldurmak üzere fırlatılan *COBE* uydusu, evrenin her köşesinden eşit aktılarla gelen kozmik mikrodalga ardalan ışınımı üzerine yaptığı çok ayrıntılı gözlemlerini tamamlamış ve evrenin 90 GHz (3.3 mm), 53 GHz (5.7 mm) ve 31 GHz (9.5 mm) de haritalarını çıkarmıştır. Bu haritalar, *Standart Büyük Patlama* modeli yanlılarının beklentilerini yıkmış, ardalan ışınımının son derece yönbağımsız olduğunu sergilemiştir. Büyük Patlamacılar, *süper galaksi kümeleri* gibisinden yapıların bulunduğu bölgelerden gelen radyo akılarının daha fazla olacağı beklentisi içindeydiler. Ancak ardalan ışınımı hiçbir yönü yeğlemeksizin her yönde aynı yeğinlikte gelmiş, "fiyakalı" modelleri gözlemler karşısında tutarsız kılmıştır.

Kaldığımız yerden devam edersek, hem ardalan ışınımı hem de laboratuvar plazma güç kaynaklarında üretilen radyo dalgaları *kara cisim ışınımı* sergilemektedir. *Kara cisim ışınımı*, mükemmel bir enerji salıcısı veya soğurucusunun saldığı ışınımdır. Ancak, bu durum yalnızca laboratuvar kaynağı için doğrudur. Çünkü, güç kaynağının çevresi ortamın ışınımdan korunması için filamenter bir yalıtkanla kaplanmıştır. Kozmik boyutlardaki filamenter plazma da laboratuvar güç kaynağı çevresindeki yalıtkan gibi davranıp, "harcanmış" olan ışınıma kara cisim tayfı kazandırılabilir mi? Bu gerçekten de olabilir.

Olduğunu varsayalım. Bu durumda enerji yoğunluğu ne olacaktır? Yanıt: $5x10^{-14}$ joule m^{-3} dür. Çok ilginçtir ki, yukarıdaki değer, sıcaklığı 2.87 kelvin olan kara cismin saldığı enerji yoğunluğuna karşılık gelir. Anamsanacağı gibi, *COBE* uydusunun ölçümleri, mikrodalga ardalan ışınımının sıcaklığını 2.73 kelvin olarak saptamıştır. Bu uyuşma, plazma evren modelinin gözlemlerle tutarlı olduğuna işaret eder.

DİĞER SORULARA YANITLAR

"Plazma, bal peteğine benzer yapılar sergiler" diyen **Birkeland**, yıllar sonra haklı çıkıyor. *(Şekil-1)* Bu yapı içinde geçiş bölgeleriyle ayrılmış, ayrı özellikler sergileyen katmanlar vardır. "Bal peteklerinin" boyutları üzerinde herhangi bir sınır var mı? Bunlar her boyutta gözlenebiliyor mu? Filamentlerin boyutları ne denli büyük olabilir? Şimdi bu soruların yanıtlarını arayalım.

Laboratuvarda gözlediğimiz plazma filamentlerinin boyutları çok küçüktür. Daha uzun filamentlerle; kuzey ışımasında, Güneş tacındaki ilmiklerde, galaksi merkezi yakınlarında, iki şişimli radyo galaksilerin şişimlerinde, süpernova artıklarında ve hatta galaksi kümelerinde karşılaşıyoruz. Acaba daha büyük yapılarda, örneğin süper galaksi kümelerinde veya "Büyük Duvar" gibisinden devasa kümelerde de filamentleri gözlemek olası mı? Eğer olasıysa, "bal petekleri" ve filamentler, evrenin gözlenmiş olan eşdağılımsızlığına açıklama getirebilir.

Plazma evrenbilimi evrene ilişkin seçenek görüşler sunar. Örneğin, *Olbers paradoksu*na yanıt verir. Kırmızıya kaymaya seçenek bir açıklama sunar. Plazma evrenbilimi, uzayın genişlemesine, dolayısıyla Büyük Patlama gibisinden sağduyuya aykırı bir düzmeceye gereksinim duymaz.

PLAZMA EVRENİNDE PARADOKS YOK!

Edmond Halley zamanından günümüze sarkan *Olbers paradoksu*, salt "görsel" evren düşleyen yanlı bir bakış açısının ürünüdür. **Olbers**'in kendisine sorduğu soru şuydu: "Eğer evrende sonsuz sayıda yıldız varsa, geceleyin gökyüzü niçin karanlıktır? Aydınlık olması gerekir, çünkü, hangi yönü seçersek seçelim, bakış doğrultumuz eninde sonunda bir yıldızla çaktışacaktır. Bu nedenle gökyüzünün Güneş gibi parlak olması gerekir."

Ancak durum böyle değil! **Olbers**, çözümü yıldız ışığını soğuran yıldızlararası maddede aradı. Ancak bugün bu görüşün çözüm olmayacağını biliyoruz. Çünkü, enerji soğuran toz ısınır ve bu ısınma, toz buhar oluncaya dek sürer. Sir **John Herschel** evrendeki yapıların "hiyerarşik" bir düzen içinde olduğuna inanıyordu: yıldızlar, galaksileri; galaksiler, galaksi kümelerini; galaksi kümeleri de galaksi süper kümelerini oluşturuyordu. Bugün bu görüşün doğruluğu gözlemlerle kanıtlanmıştır. Kısacası, Olbers paradoksunun varsayımı olan *evrendeki maddenin eşit dağılımı* varsayımı haklı gösterilebilir değildir.

Olbers paradoksuna bir başka çözüm çabası evrenbilimcilerden gelmektedir. Çağdaş evrenbilimcilerden bazıları, gecenin karanlık gökyüzünü, evrenin genişlemesine bağlamaktadır. Genişleyen uzay içinde yayılan ışığın dalga boyunun uzayacağına, tüm pencerelerden salınan ışınımın kırmızıya kayacağına ve genelde bir sönükleşme olacağına inanılmaktadır. Diğer bir grup, evrenin henüz genç olduğunu, çok uzaklardaki gök cisimlerinin saldığı ışınımın bize ulaşma zamanını henüz bulamadığını savunmaktadır. Bir üçüncü grup da her iki nedenin birlikte geçerli olduğunu ileri sürmektedir.

Plazma evrenbilimcilerinin bu konudaki görüşü ise şöyledir: "Geceleri gökyüzü niçin karanlıktır?" biçiminde sözcüklere dökülen Olbers paradoksu, doğru olmayan bir varsayımdan yola çıkmaktadır. Evrendeki yıldız sayısı sonsuz olmayabileceği gibi, madde dağılımı da tekdüze olmayabilir. Plazma fizikçilerinden **Per Carlqvist, Hannes Alfven** ve **Boris Meirovich**'e göre yıldızlar, plazmanın yoğunlaşması sonunda ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yoğunlaşmanın önce belli bir sınıra ulaşması gerekmektedir. İşte plazmayı bu sınıra yaklaştırma görevini elektrik akımları üstlenir. Akımlar plazmayı sıkıştırır. Yeterince sıkışmış olan plazma, kendi çekim kuvvetinin etkisi altında çöker ve yıldızları oluşturur. Aşılması gerekli olan sınır, yalnızca kuazarların evrim geçirerek normal sarmal

☞

kollu galaksilere dönüşmesiyle olasıdır.

Olbers paradoksu, evreni yalnızca görsel bölgede gözleme yanlılığına yakalanmış olanlar için vardır. Bu yanlı kişiler, sıcak plazmanın varlığını gözardı ediyorlar. Çünkü plazma, varlığını görsel bölge dışında, çoğunlukla da X-ışınları bölgesinde gösterir. Plazma evren modelinde paradokslara yer yoktur, çünkü evrim geçirmekte olan plazmanın uzayda eşdağılım sergilediği varsayımı yoktur. Yıldızların evrimini anlayabilmek için elektromanyetik spektrumun tüm pencerelerinden gelen bilgiyi kullanmalıyız.

WOLF ETKİSİ VE KIRMIZIYA KAYMA

Tayf çizgilerindeki kaymalar kırmızıya (daha uzun dalga boylarına) veya maviye (daha kısa dalga boylarına) doğru kayabilir. Doppler etkisi, gözlemciyle ışık kaynağının bakış doğrultusundaki hareketini dikkate alarak bu kaymaların ortaya çıkış nedenine açıklama getirir. Gözlemciyle kaynak birbirine doğru yaklaşıyorsa, kaynağın saldığı ışığın olası tüm frekansları maviye, tersi bir durumdaysa kırmızıya kayacaktır.

Bazı bilim adamları, uzak gök cisimlerinden yola çıkarak, bize doğru gelen ışığın tayfındaki kaymaların kaynağının, yalnızca Doppler etkisi ve *çekimsel kuvvet* olduğuna inanırlar. Eğr bu etmenler uygulanamıyorsa *tayfsal değişizmezlik*ten sözederler. *Tayfsal değişmezlik*, ışık ne denli uzatan gelirse gelsin, tayfının kırmızıya veya maviye kaymadığını anlatır. Bulguyu

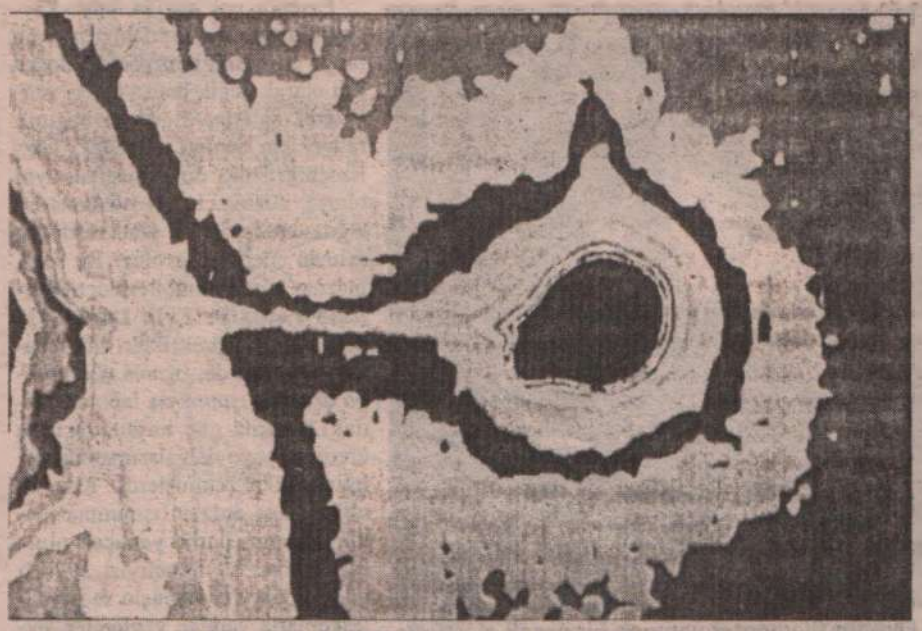

(Şekil-3) NGC 4219 galaksisiyle Markarian 205 kuazarını birleştiren ışıklı köprü, bu iki gök cisminin aynı uzaklıkta olduğunu gösteren en sağlam kanıttır. Ancak, Büyük Patlamacılar bu görüntünün varlığını bile yadsıyorlar. Çünkü bize göreli olarak yakın olan NGC 4319 galaksisi yakınında, "çok çok uzaklarda olması gereken" bir kuazarın varlığı, Büyük Patlama modelinde büyük yaralar açar!

yapan **Johann Heinrich Lambert**'in anısına, *Lambertian* adı verilen ve yıldızların yüzeyinden gelen kara cisim ışınımı gibisinden ısısal ışınım için tayfsal değişmezlik geçerliktedir.

Ancak, son yıllarda yapılan deneyler, tayf çizgilerinin kaymasına neden olabilecek üçüncü bir etkinin varlığını ortaya çıkardı. Bu üçüncü süreç, ışınım enerjisini bir demet biçiminde salan ve bu nedenle Lambertian olmayan ışınım kaynakları için geçerlidir. Bu tür kaynaklara, *laser*, *maser* ve *synchrotron* ışınımı yapan kaynaklar örnek olarak gösterilebilir. Bu üçüncü tür etkinin bulgusunu yapan fizikçi **Emil Wolf**'dur. **Emil Wolf, Max Born** ile birlikte "*Optiğin İkeleri*" adlı çok önemli bir kitabı yayınlamıştır.

Wolf etkisinden kaynaklanan frekans kaymasının niceliği kullanılan düzeneğin geometrisine bağlıdır. Gözlemcinin gözleyeceği kaymanın kırmızı mı mavi mi olacağı, gözlemcinin kaynağa göre olan konumuna bağlıdır. Wolf etkisi, ışınım yapan iki kaynak özelinden milyonlarca nokta kaynak içeren plazma bulutuna dek uzatılabilir. **Wolf** ve arkadaşları, böylesi bir plazma bulutunun Doppler etkisini öykünecek bir kayma sergileyebileceğini göstemişlerdir. Wolf etkisinin sergilediği bu gerçeğin ışığı altında şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Evrenin en büyük kırmızıya kayma gösteren gök cisimleri kuazarlardır. Kuazarların ışınımlarını bir demet boyunca gönderdiğini de biliyoruz. O zaman bu cisimlerin, Büyük Patlama modellerinin savunduğu gibi, evrenin en uzak gök cisimleri olduğu savı doğru değildir. Gerçekten de **Halton Arp**, bu cisimlerin bize oldukça yakın galaksilerle olan fiziksel ilişkisini sergileyen fotoğraflar çekmiştir. Bu fotoğraflarda kırmızıya kayma değerleri birbirinden olabildiğinde farklı olan gökcisimlerinin bize olan uzaklıklarının aynı olduğu kanıtlanmıştır. Oysa ki bu durum Büyük Patlama modellerinde "yasaktır". *(Şekil-3)*

Plazma evrenbilimcileri evrene ne zamanda ne de uzayda bir başlangıç veya son biçmektedirler. Sonsuz özellikler sergileyen madde, sınırsız ve sonsuz bir zaman içinde sürekli evrim geçirmekte, bozulmaya, ısı ölümüne doğru değil, daima daha üst düzeylerde örgütlenmeye doğru gitmektedir. Hem gözlemsel gerçekler hem de ilerlemeye olan inanç bu evren modelini çekici kılmaktadır.

Aydınlanmada kilometretaşı

TURAN DURSUN
KUR'AN ANSİKLOPEDİSİ

TAKSİTLE SATIŞI BAŞLADI

➤ *KURAN ANSİKLOPEDİSİ*
Tarihte, İslam dünyasında ilktir. Herkesin anlayabileceği bir dille hazırlandı. İlgili ayet ve hadislerin Türkçesine ve açıklamalarına yer verildi. İslam dünyasının en önemli uzmanlarından açıklama ve yorumlar alındı. İslam dünyasında herkesin birleştikleri kaynaklara başvuruldu. Hadisler, Buhari, Müslim gibi güvenilir olanların eserlerinden alındı.

➤ *KURAN ANSİKLOPEDİSİ* 8 ciltten oluşuyor.
Herbiri birinci hamur kağıda basılmış, 320 sayfa, iplik dikiş, bez cilt.

KURAN ANSİKLOPEDİSİ İSTEK FORMU

PEŞİNAT	1. TAKSİT	2. TAKSİT	3. TAKSİT	4. TAKSİT	5. TAKSİT	6. TAKSİT
1.000.000 TL.	900.000 TL.	900.000 TL.	900.000 TL.	900.000 TL.	900.000 TL.	900.000 TL.

Toplam : 6.400.000 TL. Peşin Fiyatı: 4.800.000 TL.

☐ İsmet Öğütücü 655 239 No'lu Posta Çeki Hesabına 1.000.000 TL. yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.
☐ İsmet Öğütücü İş Bankası, Galatasaray Şubesi 700991 No'lu hesaba yatırdım. Fotokopisi ilişiktedir.

Adı Soyadı:.....
Adresi :.....
.....
Posta Kodu:..... Tel:..... İmza:.....

İstek Formunu doldurarak peşinatı yatırdığınıza dair belgeyle birlikte Kaynak Yayınları İstanbul adresine gönderdiğinizde ciltler adresinize teslim edilecektir.

KAYNAK YAYINLARI

İSTİKLAL CADDESİ NO: 184 KAT 4 80070 BEYOĞLU/İSTANBUL TEL VE FAKS: (0212) 252 21 56 - 252 21 99
FEVZİ ÇAKMAK SOKAK NO.3/9 KIZILAY/ANKARA TEL: (0312) 231 09 13
ATATÜRK CADDESİ DALYAN GÜMRÜK İŞ MERKEZİ NO.398 KAT:8/801 ALSANCAK/İZMİR TEL: (0232) 463 76 86

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

- Doğu Perinçek başyazılarıyla Aydınlık'ta.
- Gerçek gündem: Türkiye tarihinde görülmemiş ölçüde bir işçi-memur hareketi.
- Emekçiler sahnede... Aydın hareketi istim alıyor.
- Faşist ve şeriatçı tırmanışa karşı sol ne yapacak? Sol güçbirliğine adım adım...
- Bu gündemi en doğru ve en erken Aydınlık'tan izleyebilirsiniz.

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

Doç. Dr. Cem Kaptanoğlu'nun araştırması: "İşkencenin Ruhsal Etkileri"

İşkence unutulmuyor...

Feyza PERİNÇEK

7.5 yıl önce işkence görmüş olan grubun ruhsal belirti boyutu, 1.5 yıl önce işkence görmüş gruptan yüksek. "İşkencenin unutulmamasından öte, ruhsal tahribatı zamanla yeniden mi su yüzüne çıkıyor?" sorusu akla geliyor.

Üzerinden aylar, yıllar da geçse işkence unutulmuyor. Doç. Dr. **Cem Kaptanoğlu**'nun işkence gören bir grup üzerinde yaptığı araştırma bunu gösteriyor.

Doç. Dr. **Kaptanoğlu**, Posttravmatik Stres Bozukluğu (PTSB) ile ilgili veriler taşıyan 10 kişiye iki tür anket uyguluyor. "PTSB Sorgulama Formu" adını verdiği birinci anket formunda, son bir ay içindeki ruhsal durumlarını; ikinci anket formunda, işkence sonrası ilk altı ay içindeki ruhsal durumlarını araştırıyor.

Deneklerin yaş ortalaması 27. En az 15 gün, en çok 10 yıl önce işkence görmüşler. İşkencenin süresi en az iki gün en çok 70 gün.

10 kişinin her iki dönemle ilgili yanıtları, işkencenin psikolojik izlerinin ne kadar kalıcı olduğunu ortaya koyuyor.

İşkence sonrasındaki ilk altı ay içinde; işkenceye değin anıların tekrar tekrar, aniden ve rahatsız edici şekilde hatırlanması: yüzde 82

Söz konusu olaya benzer veya onu sembolize eden bir durumla karşılaşıldığında yoğun ruhsal gerginlik duyma: yüzde 61

Son bir aya bakıldığında; işkenceye değin anıların tekrar tekrar, aniden ve rahatsız edici şekilde hatırlanması: yüzde 61

Söz konusu olaya benzer veya onu sembolize eden bir durumla karşılaşıldığında yoğun ruhsal gerginlik duyma: yüzde 82

Birinci anket yanıtlarında yüzde 68'lik bir oranla 5. sırada yer alan "Huzursuzluk ve öfke patlamaları" ikinci anketle, yüzde 74'le birinci sıraya yükseliyor.

Dr. **Cem Kaptanoğlu**'nun yorumu şöyle: "Olgularımızın araştırmaya katıldıkları tarihlerle, işkence gördükleri tarihler arasında geçen sürenin ortalama üç yıl olduğu düşünüldüğünde, 'huzursuzluk ve öfke patlamaları'nın ardından, 2 ve 3. sırada işkence ile ilgili anılara bağlı semptomların gelmesi, işkencenin, unutulması son derece güç travmatik anılar bıraktığının kanıtıdır."

10 kişinin olumlu yanıt verdiği öbür semptomlar şunlar: Uyarılara (gürültü, parlak ışık, dokunma vb.) karşı aşırı tepki verme; dikkatini toplamada güçlük; aşırı uyanıklık, tedirginlik, huzursuzluk, her an kötü bir şeyler olacakmış gibi bir his; işkenceyle ilgili düşünce ve duygulardan kaçınma çabası; uykuya dalmada veya uykuda kalmada güçlük.

Bu 10 kişinin ruhsal belirti düzeylerinin, işkence gören ancak Posttravmatik Stres Bozukluğu göstermeyen 18 denekle karşılaştırıldığında, oldukça yüksek boyutta olduğu görülüyor. Ayrıca depresyon belirti boyutları açısından da iki grup arasında istatistiki olarak önemli farklılıklar saptanıyor.

Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. **Cem Kaptanoğlu**'nun, "İşkencenin Ruhsal Etkileri" başlıklı doktora tezi toplam 28 kişiyi kapsıyor. Deneklerin ortak özelliği siyasi nedenlerle işkence görmeleri. 9'u kadın, 19'u erkek.

İşkence gördükleri tarih itibariyle; en genci 17 yaşında, en yaşlısı 35.

Araştırma iki ana konuda yoğunlaşıyor. "İşkence olayının üzerinden geçen süreye bağlı olarak, ruhsal belirti dağılımlarında olan değişiklik" ve "işkence sonrası ruhsal belirti düzeyi ile, işkencenin süresi, şiddeti, kurbanın cinsiyeti gibi değişkenlerin ilişkisi".

Zaman etkenini ölçmek için, işkence gördükleri tarihle araştırmaya katıldıkları tarihler arasında geçen süreye göre üç grup oluşturulmuş.

1. grup; işkenceden 1 gün-6 ay sonra araştırmaya katılan 6 kişiden;

2. grup; işkenceden 7 ay-5 yıl sonra araştırmaya katılan 10 kişiden

3. grup; işkenceden 6 yıl-10 yıl sonra araştırmaya katılan 12 kişiden oluşuyor.

Bu üç grupa uygulanan test sonucunda; işkence sonrasındaki ilk 6 aylık dönemde depresyon düzeyinin istatistiki olarak önemli düzeyde yüksek olduğu saptanmış. Örneğin, işkenceden 20 gün sonra ankete tabi tutulan 6 kişinin "somatizasyon, obsesif kompulsif, kişilerarası duyarlılık, depresyon ve paranoid düşünce belirti" boyutlarında, işkenceden 1.5 ve 7.5 yıl sonra ankete katılanlara göre, belirgin bir artma görülüyor. Ancak, ilginç olan 7.5 yıl önce işkence görmüş olan grubun ruhsal belirti boyutu, 1.5 yıl önce işkence görmüş gruptan yüksek. Burada, "işkencenin unutulmamasından öte, ruhsal tahribatı zamanla yeniden mi su yüzüne çıkıyor?" sorusu akla geliyor.

Deneklerin son bir ay için ve işkence sonrası ilk 6 ayı hatırlayarak verdikleri yanıtlar, işkenceyle zaman unsuru arasında doğru orantı olmadığını gösteriyor. Her iki dönemin ruhsal belirti profilleri, birbirine çok yakın.

Çok ağır ve uzun süreli işkence daha derin izler mi bırakıyor? Kadın ve erkek açısından bir fark var mı?

1-14 gün işkence görenler ve 15-70 gün işkence görenlerden iki grup oluşturulmuş. Daha uzun süre işkence gören grubun ruhsal belirti düzeyi yüksek olmakla birlikte aradaki fark istatistiki bir değer taşımıyor. İşkencenin şiddeti açısından; "Ağır işkence" ve "Çok ağır işkence" görenler olarak yapılan gruplandırmada, çok ağır işkence gören grubun ruhsal belirti düzeyi daha yüksek. Cezaevinde kalış süresi açısından da, süre arttıkça ruhsal belirti düzeyinde de bir artış gözleniyor.

İşkence gören 28 deneğin ruhsal belirti dağılımında kadın erkek açısından bir fark yok.

CİNSEL ŞİDDETİN ÖZEL BİR ETKİSİ VAR MI?

Doç. Dr. **Cem Kaptanoğlu**'nun araştırmasına konu olan 28 kişinin yüzde 71'ine cinsel işkence uygulanmış. Dr. **Kaptanoğlu**'nun aktardığı; Türkiye, Ortadoğu, Uzakdoğu, Latin Amerika ve Avrupa'dan alınan toplam 283 örnekte, cinsel işkence görenlerin oranı yüzde 61. **I. Lunde** ve **J. Ortmann**'ın bu araştırmasında, gördükleri işkence nedeniyle daha sonra cinsel sorunlar yaşayanların oranı yüzde 32. Cinsel işkence gören ve görmeyen gruplar arasında yapılan karşılaştırmada ise cinsel işkence gören grupta oran yüzde 40; görmeyen grupta ise yüzde 19 olarak bulunmuş. Aynı araştırmada, cinsel işkence sonrası yaşanan sorunların gençlerde daha çok gözlendiği vurgulanıyor. Dr. **Kaptanoğlu**, **Lunde** ve **Otmann**'ın "metal cinsel saldırı" ve "soyunmaya zorlama"yı da cinsel işkence ölçütleri arasında kabul ettiklerini anımsatarak, "Bu ölçütleri kullandığımızda bizim olgularımızın tümünün cinsel işkence gördüğünü söyleyebiliriz" diyor.

İşkencenin birey üzerindeki psikolojik etkisini belirleyen dört temel unsur var: İşkencenin şiddeti; işkence öncesinde, o anda ve sonrasında bireyin kişiliği, kullandığı savunma mekanizmaları; travma sonrasında yaşadığı çevre; ve kişinin, işkencenin kognitif değerlendirmesinin hangi aşamasında olduğu. Dr. **Kaptanoğlu**, bunları dikkate almadan kişinin travmaya karşı gösterdiği tepkinin niteliği hakkında sağlıklı bir yorum yapılamayacağını belirtiyor. Hemen bu noktada bilinç unsuru ile işkence görenin, uğradığı saldırıya bir anlam verip veremediği üzerinde duruyor.

Kimler işkenceci olabilir?

Dr. **Cem Kaptanoğlu**, projektörünü madalyonun öbür yüzüne de tutuyor; işkencecinin ruh halini araştırıyor. İşkenceciyi, yalnızca bireysel özellikleri ve zaaflarıyla ele almak yerine, ona hayat veren toplumsal, siyasal ve kültürel zemin üzerinde duruyor. Bu arada işkenceciler arasında alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygınlığına, ruhsal hastalıkların yüksek oranda görüldüğüne işaret ediyor.

OTORİTEYE BOYUN EĞME

Araştırmalar gösteriyor ki, otoriteye bağımlı, itaatkâr kişi; evrensel değerlere ve ilkelere sahip insanlara göre, işkence yapması için çok daha kolay yönlendirilebiliyor. Doç. Dr. **Kaptanoğlu**'nun aktardığı "Milgram Deneyi" adı verilen çalışmada bu, ilginç yüzdelerle gözüküyor.

Deneklere, öğrenmeyle ceza arasındaki ilişkinin araştırılacağı söyleniyor ve seçilen denekler, düzmece kura ile "öğretmen" rolünü, gerçekte bir araştırma asistanı olan öbür denek de "öğrenci" rolünü üstleniyor. Üçüncü aktörümüz, beyaz önlüklü, disiplinli bir bilimadamı. Deneydeki adı: Otorite figürü.

Öğretmenden, öbür odadaki öğrenciye mikrofonla belli sorular sorması, verilen yanıt yanlışsa değişik dozlarda elektrik şoku vermesi isteniyor. Bu arada şokun insana acı vereceği ancak dokuya zarar vermeyeceği de anlatılmış.

Her şok verişinde ses bandından çığlıkları duyan öğretmen tereddüt ediyor ancak, "otorite figürü" uyarıyor:

Lütfen devam edin!

Deney için devam etmeniz gerekli!

Mutlaka devam etmelisiniz!

Seçeneğiniz yok, devam etmek zorundasınız!

Bazı "öğretmen"ler, tüm uyarılara rağmen devam edemiyor. Ama çoğunluğu ediyor.

Sonuç: "Öğretmen"lerin yüzde 63'ü otorite figürünün istediği en yüksek doza kadar çıkıyor. Banttan çığlık sesi verilmezse, "itaat", yüzde 65'e yükseliyor. Öğretmen, öğrenciyi bir pencereden görebiliyorsa, itaatçi deneklerin oranı yüzde 40'a; otorite figürü odada değilse yüzde 21'e kadar düşüyor.

Şok'un şiddetine kendisi karar verebiliyorsa; en yüksek oranda şoku, öğretmenlerin yalnızca yüzde 3'ü uyguluyor.

Doç. Dr. **Cem Kaptanoğlu**'nun değerlendirmesi şöyle: "Milgram deneylerinin en önemli sonucu, başka insanlara acı çektirebilmenin, ancak küçük bir azınlığın işi olduğu mitini yıkması olmuştur. Bir başka deyişle, acı verme işlemi, işkence, resmi bir meşruluk taşırsa veya bir otorite tarafından denetlenirse, toplumdaki erişkin, sıradan insanların çoğu, başkalarına acı vermek için ikna edilebilir."

Doç. Dr. **Kaptanoğlu**, Nazi döneminde geniş kitlelerin benzer bir yıkım güdüsüyle harekete geçirilişini anımsatırken, dayatılan rolün kabulünde, ikna edenin gücünün, bireyin kültürünün, ideolojisinin, politik görüşünün önemine dikkat çekiyor.

SENİN TAKIM BENİM TAKIM

Doç. Dr. **Kaptanoğlu**'nun araştırması ortaya koyuyor ki, işkenceci olmak o kadar da zor değil. Toplumdaki "bizler"–"onlar" saflaşması da, bu rolü kabule ortam hazırlayan psikolojik etmenlerden biri. Çocukluktan itibaren yaşanan gruplaşma; çeşitli etkilerle, her an, sertleşme, keskinleşme yeteneğini taşıyor. Örneğin, karşı grup aleyhine yapılan propaganda, aşağılama, başlı başına provoke edici bir etken olarak karşımıza çıkıyor. "Pis zenci", "Yahudi", "iç düşman", "dış düşman", "kâfir" nitelemeleri, bir grup için zarar vermeyi, acı çektirmeyi kolaylaştırıyor.

Bu gruplaşma, birinin ötekinin gözünde değer kaybetmesi, uzun bir sosyal-kültürel-politik süreçte hayat buluyor ve belli bir ideolojinin parçası haline geldiğinde, acı çektirmenin kabulü daha da kolaylaşıyor. Doç. Dr. **Cem Kaptanoğlu**, ilk "otorite figürleri"; anne-babaları, öğretmenleri uyarıyor: "Otoritenin isteklerinin dışına çıkmanın, aşağılanma veya dayakla cezalandırıldığını yaşayarak öğrenen kişinin gözünde, acı vererek 'eğitmek', cezalandırmak veya şiddet kullanmak zamanla olağanlaşır."

Dr. Doğan Şahin'le işkencede yaşanan psikolojik sorunlar üzerine

İşkence ile başa çıkılabilir mi?

Söyleşi: Feyza PERİNÇEK

İşkence sonrasında gelişen posttravmatik stres bozukluğuyla kişilik özelliklerinin etkileşimi, Dr. **Doğan Şahin**'in içinde yer aldığı bir çalışma grubunun çok geniş araştırmalarının bir bölümünü oluşturuyor. Bu özel bölüm, Dr. Şahin'in master tezinin konusu aynı zamanda. Çalışma grubunun öbür üyeleri: Dr. **Murat Paker**, Dr. **Erdoğan Özmen**, Dr. **Özgün Taşdemir**, Dr. **Metin Başoğlu**, Dr. **Nuşin Sarımurat**, Dr. **Ayten Ceyhanlı**, Dr. **Cem İncesu**, Psikolog **Hatice Süer**.

Grup, "işkenceyle başa çıkma mekanizmaları" ve "işkencenin siyasi görüşleri ve siyasi kimliği etkileyip etkilemediği"ni de araştırmış. Ancak yanıtlar henüz istatistiki değerlendirmeye ve yorumlamaya tabi tutulmamış. Dr. **Doğan Şahin** bu konuya ilişkin sorularımızı, teorik yaklaşımlardan ve izlenimlerinden yola çıkarak yanıtladı. İşkencenin sadece kurbanlara değil, tüm topluma yönelik bir baskı yöntemi olduğunu vurguladı: "Asıl amaç, eleştiriyi ve politik eylemleri cezalandırmak ve terör yoluyla tüm halkı yönlendirmek, korkutup sindirmektir."

"TRAVMANIN EN ŞİDDETLİSİ"

- İşkence, normal yapıdaki insanı ruhsal olarak nasıl etkiliyor?

- İşkence her insanda psikiyatrik sorunlara yol açmaz. Ama çok şiddetli ve başedilmesi güç bir travmadır. Travmanın en şiddetlilerinden biridir.

İşkencenin diğer travmalardan farklı belli özellikleri var. Birincisi; işkence, olağan insan yaşantısının çok ötesinde bir şeydir. Kişinin dünyadaki yeri ve kendi hakkındaki değerlerini, kendini değerli ve güvende hissetme duygularını tehdit ettiğinden, dünyayı anlamlı ve kabul edilebilir görmek, diğer insanları iyi ve yardımsever olarak algılamak olanaksızlaşır. Kişi artık kendisini eskisi gibi algılayamaz, değersizlik, çaresizlik ve etkisizlik duyguları gelişir.

Yapılan işkenceye bir anlam verebilmek, işkencenin psikiyatrik etkilerinin gelişimi üzerinde çok etkili. Savaşta düşman, şehrinizi bombalar siz de yaralanabilirsiniz, yakınlarınızı, evinizi kaybedebilirsiniz ama bunu anlamanız çok kolaydır. Savaşın doğal karşılanan sonuçlarıdır. Ya da deprem doğal bir olaydır, her yerde zaman zaman olabilmektedir. Ama bir yerde üst üste depremler olursa bunu anlamlandırmak güçleşir. İnsanlar büyüsel düşünmeye başlarlar, olağanüstü güçlere yorarlar. Bir kabahatimiz mi var, suçlu muyuz, Allah mı cezalandırıyor demeye başlarlar.

İşkencede ise işkenceyi anlamlandırabilmek, işkence hakkında bilgi sahibi olmak, niye işkence yapıldığını anlayabilmekle mümkün. Dolayısıyla politik nedenle işkence görenler işkenceyi daha kolay anlamlandırabiliyorlar. Politik bilinçleri ve politik bağlanmışlık düzeyleri yüksek olanlar, niye işkence yapıldığını, işkencecinin ne yapmak istediğini daha kolay kavrayabiliyorlar. Ben muhalifim, sistemi değiştirmek istiyorum sistem de bana bunu yapıyor, ben bunu göze alarak işe başladım, amaçlarıma ulaşmakta verdiğim mücadelenin bir parçası diyebiliyorlar.

Ama, diyelim sokaktan alınıp götürülmüş, bir gösteriden alınmış ya da 12 Eylül'den sonra şudur budur diye toplanmış yığınla insan var. Bu insanların işkenceyi anlamlandırabilmesi çok güç. Benim bir hastam vardı; 12 Eylül'den sonra, solcudur, TÖB-DER üyesidir, Cumhuriyet okuyor diye gözaltına alınmış. Kurallara, yasalara son derece bağlı, çalışkan, ahlakçı bir öğretmen. Gözaltında işkence görmüş ve neye uğradığını şaşırmış.

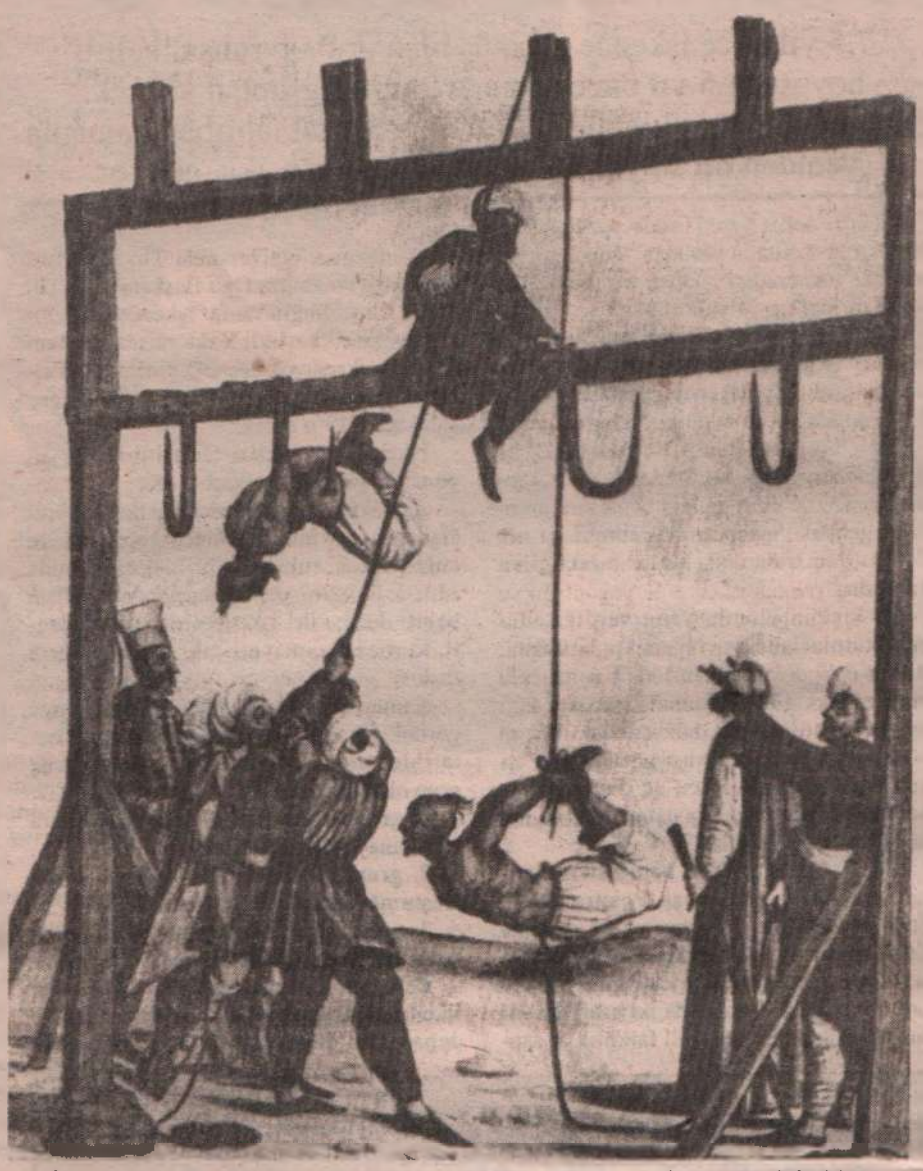

İstanbul'da Eminönü'nde kurulmuş bir işkenceli idam sehpası. Türk hâkim sınıflarının zengin bir geleneği var.

- Bu bağlamda, işkenceyi hak ediyorum ya da etmiyorum gibi bir duygu etkiliyor mu? Verdiğiniz örnekte olduğu gibi, ne yaptım da bunu hak ettim. Ya da evet ben bazı şeyler yaptım, eh o da karşılığını verecektir gibi bir düşünce...

- Hak ettim, suçluluk hissetmektir. İşkenceyi kimse hak etmez. Ama bunu hak ettim diye düşünüyorsa biri, bir kere işkencecinin böyle bir şey yapma hakkı olduğunu kabul ediyor demektir. İkincisi kendi eylemlerinin doğruluğundan emin değildir.

Burada şunu ilave etmek isterim. İşkencenin devlet eliyle yapılması, aynı zamanda önemli bir bağın koparılması demektir. Kişinin; devleti hakkındaki bilinçli düşünce ve tutumlarından bağımsız olarak, devletin, ümit veren, koruyucu, güven verici ebeveyn olduğu biçiminde bir tasarımı vardır. Devlet, sonuçta "devlet baba"dır. Bu tasarım ne kadar içselleştirilmişse, işkencenin etkisi o kadar artar. Dolayısıyla politik ve dini gruplara güçlü içsel bağlantılar, bu koruyucu ebeveyn tasarımı gruplara aktardığından, acı çekmeye bir anlam kazandırabilir ve işkencenin yarattığı acı ve stresin denetim altına alınmasını kolaylaştırabilir.

İkinci olarak; işkence, şiddetli bir çaresizlik ve etkisizlik duygusu yaratır. Kişi gerçek temeli olan ve hemen yanıbaşında hissettiği ölüm tehdidine ve kendine yapılan muamelelere karşı bütünüyle etkisiz olduğunu hisseder. İşkenceciler özellikle kurbanların tüm kaderlerinin kendilerine bağlı olduğunu hissettirirler.

Üçüncü olarak; işkence, kurbanın bütün bağlarından koparılmasını hedefler. İnsanların diğer insanlarla bağ kurma gereksinimi vardır. Stres ve tehlike, başkalarına bağlanma gereksinimini artırır. Bağlar yaşantının gerçek kılınmasına ve olup bitenlerden anlam çıkarılmasına yardım eder. Bağların kopuşu, fizyolojik uyarılmışlık düzeyini artırır. Kurbanlar yalıtılmıştır. Kendilerini ele geçiren kişiler, ailelerini ve yakınlarını da ele geçirmek ve öldürmekle tehdit eder. Yalıtılmış kişi travmayla başa çıkmada zorlanır. Daha sonra da ilişki kurmada zorlanırlar; ya geri çekilirler ya da itkisel ve uygunsuz bir uyum çabasıyla bağlanma gösterirler.

- Bağların koparılmasında hücrede olmanın artı bir etkisi yok mu?

- Bağların koparılması sadece hücreye kapatılmakla ilgili değil ama hücrede kalmak fazladan bir işkence. İnsanlar uyaranlardan yoksun bırakıldıklarında, bir dönem sonra uyaran ihtiyacını kendileri karşılıyorlar. Yani hallüsinasyonlar başlıyor; hayaller, sesler ortaya çıkabiliyor. Görüntüler, hayaller, sesler... Uzun hücre cezalarından sonra, psikotik tablolar gelişebiliyor.

İşkencenin özelliklerine dönersek; insan, bağlarından koparıldı mı, uyaranların şiddetini azaltabilmek ve yaşadıklarına bir anlam verebilmek için kuvvetli bir bağlanma ihtiyacı duyabiliyor. İşkence gören bu ihtiyacı dolayısıyla işkenceciye de bağlanabilir. O ortamda herhangi bir tarzda iletişim kurabileceği, haberleşebileceği bir arkadaşının, bir yakınının bulunması bu açıdan çok önemli olmakta.

ÖLÜM KORKUSU

İşkencenin önemli özelliklerinden biri de ölüm korkusu yaratmasıdır. Kurban öldürülebileceği ya da şiddetli ve kalıcı bir şekilde sakatlanacağı veya zarar göreceği duygusu ve düşüncesi içine sokulur. Travmaya bağlı psikiyatrik rahatsızlıklardan en sık görüleni, posttravmatik stres bozukluğudur.

Vietnam eski muharipleriyle yapılan posttravmatik stres bozukluğu araştırmalarında, posttravmatik stres bozukluğu oranı yaşamı tehdit etmeyen durumlarda yüzde 9-14, yaşamı tehdit ediyorsa yüzde 34-38, yaralanma varsa yüzde 42, hem yaralanma var hem de bu yaralanma yaşamı tehdit eden nitelikte olmuşsa yüzde 59-65 arasında saptanmıştır.

Ölüm korkusu, direnmenin anlamsızlığı duygu ve düşüncesini doğurabilir, yaptığı, uğraştığı şeylerin anlamsız olduğunu düşündürebilir. Geçmişini, kimliğini inkâra neden olabilir.

İşkencenin bir diğer özelliği de yoğun bir uyaran bombardımanı yaratarak fizyolojik yanıtlara yol açmasıdır.

Akla sığmaz ve ürkütücü olayların son ortak yolu, yoğun bir aşırı uyarılma tepkisidir. Bu, dövüşme-kaçma tepkisi ya da donup kalma tarzında biyolojik bir yanıttır. Şiddetli ve uzamış stres süreç, temel biyolojik düzeneklerle uyarı düzeneklerini süregen bir biçimde bozar. Travmaya uğramış kişiler, aşırı duygusal ve fiziksel yanıtlarla bunların küntleşmesi arasında gidip gelirler, ya tepkisiz kalırlar ya da aşırı tepki verirler. Küçük uyaranlar kişiyi tekrar işkencenin duygusal ortamına fırlatabilir. İşkence kurbanları, korunmak amacıyla içsel fantezilerini ve duygusal dünyalarını kapatabilirler. Duygularını, onlar hakkında düşünmek yerine doğrudan eyleme dökmeye yatkındırlar. Travmatik anılar üzerinde çalışma ve işleme, yeni anlam oluşturma ve bağlar kurma konularında kısıtlıdırlar.

Özetlersek; işkence, aşırı ve yoğun bir uyaran bombardımanı, bağların koparılması, ölüm korkusu, çaresizlik, edilgenlik, kişinin kendi kaderine hâkim olamaması gibi duygu ve düşünceler yaratması ve insanın kavrayışının dışında oluşu nedenleriyle en şiddetli travma sayılabilir.

"İŞKENCE YÖNTEMLERİNDE ULUSLARARASI BİLGİ AKTARIMI"

- Gözaltına alınan kişiyi, konuşturmak, suçu kabul ettirmek gibi o ana ilişkin hedefler dışında, sizin araştırmanız boyutunda mı bakıyorlar işkence olayına, yoksa gelişigüzel bir eziyet politikası mı?

- Bence ikisi de var. 12 Eylül'den hemen sonraki dönemde işkence, daha çok sindirme ve cezalandırma amaçlıydı. Çok kaba ve iz bırakmama kaygısı olmaksızın yapılı-

yordu. Karakollarda ve adli olaylarda da genellikle bilgi almaya yönelik kaba yöntemler kullanılır. Ama özellikle hırsızlara ve cinsel suçlara bağlı gözaltına alınanlara cezalandırmak amacıyla işkence yapılır. Ancak, işkence, işkencenin öznel niyetinden öte etkileri olan bir şeydir. Bilgi almak niyetiyle işkence yapıldığında aynı zamanda cezalandırma da vardır.

Politik nedenli işkence uygulamasında her ikisi de gözetilir. Politik nedenlerle uygulanan işkence yöntemleri daha ince hesaplanmış yöntemler. Dünyanın herhangi bir yerinde uygulanan yeni bir işkence yönteminin kısa sürede başka ülkelerde de uygulanmaya başlaması işkenceciler arasında bilgi ve deneyim aktarımı olduğunu düşündürtüyor. Birçok yöntem iyi düşünülmüş ve bilgi gerektiren özellikler gösteriyor. Bu da işkencecilerin eğitildiklerini gösteriyor. Ancak hangi yöntemle ne amaçla uygulanırsa uygulansın devlete boyun eğilmesini ve eleştiri yapılmamasını amaçlar. İnsanların rahatça konuşmalarının, eleştirmelerinin ve haklarını istemelerinin bedelini gösterir. TV'de coplanan memurları gören bir memur, dayak yemektense az parayla geçinmenin yollarını aramanın daha iyi olduğunu düşünecektir.

"HERKES ENİNDE SONUNDA YIKILIR MI?"

- Çaresizlik ve yalıtılmışlık duygusunu daha az yaşamak, işkenceye hazırlıklı olmak, sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip olmak, politik bilinç; işkencenin etkilerine karşı bir nevi "koruyucu tabaka" işlevi görüyor. Tezinizde aktardığınız bir iddia var: Travmanın şiddeti alt düzeydeyken, kişilik özellikleri daha belirleyici. Şiddet arttıkça, bu kişilik özellikleri önemini yitiriyor. Bu konuda ne diyorsunuz?

- Böyle olduğuna ilişkin yaygın bir kanaat var. Ben bu görüşün ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum. Tartışmanın bittiğini de düşünmüyorum. Şimdiye kadar kişiliği hesaba katan ciddi bir araştırma yapılmış değil. Kişilikle ilgili standardize ve geçerli ölçümler pek kullanılmamış ya da metodolojik açıdan pek sağlam değiller. Bizim araştırmaya kadar söylenenlerin çoğu teorik düzeyde ya da izlenimlerden ibaret. Bu, herhalde böyledir deniyor. Benim tezim, kişiliğin sanıldığından önemli olduğunu düşündürtüyor.

Ancak bir yanlış anlamaya yol açmamak için şunu özellikle vurgulamak isterim. İşkence sonrası psikiyatrik sorunu olanlar sağlam bir kişiliğe sahip değil, ya da işkence sonrası psikiyatrik sorunu olmayanlar güçlü bir kişiliğe sahiptir diyemeyiz. Bu, çok yanlış bir yorum olur. Zaten biz kişiliğe güçlü ya da zayıf diye bakmayız. Kişiliği değerlendirirken çok fazla boyuttan bakarız.

Kişiliğin öneminden söz ederken kastetmek istediğim bazı kişilik yapılarının işkenceye dayanmak konusunda daha avantajlı olduklarıdır. Bu kişiler diğerlerinden her zaman daha sağlıklıdır denemez. Şunu biliyoruz, dayanılmaz denilecek ölçüde yoğun işkence gördüğü halde önemli bir psikiyatrik sorunu olmayan kişiler var. Mesela bizim araştırmaya katılan biri 260 gün boyunca aralıksız işkence görmüş. Biz bu insanda önemli bir psikiyatrik bozukluk görmedik.

- Onu motive eden ne olmuş?

- Tabii tek vakalardan sonuçlara varamayız. Sadece sorular sormamızı sağlar. Bu vaka da, "travmanın şiddeti arttıkça herkes eninde sonunda yıkılır" tezi doğru değil mi diye bir soru uyandırıyor. Genellikle şu söyleniyor; herkesin bir dayanma derecesi vardır, bunun üstüne çıkıldığı zaman kimse dayanamaz. Çok da makul bir önerme gibi görünüyor. Ben bunun böyle olmadığını söylemiyorum, ama, bu örnekte insan biraz tereddüte düşüyor. Belki bu insanı da yıkacak bir şeyler mümkündü ama sonuçta uygulanan yöntemlerle yıkılmamış. Nasıl dayanabildiğine ilişkin sorduğum sorulara, işkenceyi de politik mücadelesinin bir parçası olarak gördüğü şeklinde yanıt verdi. Yenilmemeyi, bir onur sorunu yapmış ve karşısındakileri mücadele ettiği şeylerin bir temsilcisi olarak görmüş. Gerçi işkence gördüğü dönemde önemli sayılabilecek psikiyatrik sorunları olmuş ama sonra geçmiş. Ciddi bir iz bırakmamış.

İz bırakmamış derken, psikiyatrik anlamda önemli bir rahatsızlık kalmamış diyorum. Yoksa, izlediğimiz bir film, bir şarkı, ya da tanık olduğumuz bir kaza bile üzerimizde iz bırakırken, işkence gibi insanı çok etkileyen bir şeyin iz bırakmaması mümkün değil.

"HIRSIZIN DA ONURU VAR..."

- Adli suçtan işkence görenler nasıl yaşıyor olayı?

- Hırsızlık da yapmış olsa, başka bir nedenle alınmış da olsa herkesin bir onuru var. Tabii yapılan işkencenin yoğunluğu ve şiddeti çoğunlukla daha az oluyor. Sonra kişinin deneyimli olup olmaması da önemli. Ayrıca işkencenin algılanışı da çok şey fark ettirir. Yaptığı bir eylemden dolayı kişi kendini suçlu hissederse, sözgelimi birini öldürmüş ve pişmansa işkenceyi doğal bir ceza olarak algılayabilir. Hatta cezalandırılmayı hak ettiğini düşündüğünden vicdanını rahatlatabilir.

İşkencenine algılanışı kültürel farklılıklar gösteriyor. Amerikalı bir araştırmacı kültürel farklılıklar üzerinde durduğu bir yazısında, Nikaragualı kadın gerillaların işkencede tecavüze uğramalarını çok kolay anlattıklarını ve bunu devrime bağlılıklarının bir göstergesi olarak yorumladıklarını; Kamboçya'da tecavüze uğrayanların bunu Budizm'in etkisiyle daha evvelki yaşamlarında işledikleri suçların bir bedeli olarak gördüklerini ve bu bedeli ödediklerinden bir daha dünyaya geldiklerinde daha iyi bir yaşamın habercisi gibi algıladıklarını anlatmaktadır. Çinhindi'nde ise kadınlar tecavüze uğradıklarını herkesten, özellikle eşlerinden ve ailelerinden saklamaktadırlar. Çünkü bunun bilinmesi kurbanın ve ailesinin olumsuz biçimde yaftalanmasına ve toplumluk tarafından yalıtılmasına yol açmaktadır.

Bizde ise tecavüze uğramak, kolay anlatılabilen bir şey değildir. Tecavüze uğramak neredeyse bir kabahattir. Bazen tecavüze uğrayan, saldırgandan daha fazla aşağılanmaktadır.

CİNSEL ŞİDDETİN FARKLI BİR ETKİSİ VAR MI, TARTIŞMALI

- İnsanlar parmağına verilen elektriği kolay anlatıyorlar da, cinsel işkenceyi açıklamakta zorlanıyor diyebilir miyiz? Ya da türlerine göre işkencenin etkisi değişiyor mu?

- Aslında işkenceyi anlatmak da kolay değil. Bizim kültürümüzde dayak yemek, dayak atmaktan daha fazla aşağılanan bir şeydir. Herkes nasıl dayak attığını anlatır da, nasıl dayak yediğini pek anlatmaz. Ama cinsel saldırıya maruz kalmak daha da zor anlatılır.

Biz bu araştırmada, "cinsel işkence" diye bir ayrım yapıp yapamayacağımızı düşündük. Ayrıca neye cinsel işkence deneceğine de kolay karar verilemez. Birçok kişi, cinsel işkencenin diğer işkenceden ayırt edilemeyeceğini söylüyor. İnsanlara tek bir işkence yöntemi uygulanmıyor. Mesela bizim araştırmamızda ortalama, bir kişiye, 23 çeşit işkence yapılmıştı. Bu durumda hangi yöntemin nasıl etkilediğini ayırmak zorlaşıyor.

Gene de, cinsel işkenceye uğrayanlarda cinsel sorunların daha sık ortaya çıktığı, birçok araştırmada belirtilen bir bulgudur.

- Araştırmada iki grubunuz var (aslında üç grup var, öteki kontrol grubu); biri hem politik bir kimliği var hem işkence görmüş. Öteki politik kimliği var ama işkence görmemiş. Yalnızca işkence riski altında. Onlar nasıl bir psikolojik etkilenme içindeler?

- Bizim üç grup oluşturmamız, işkence görmeseler de politik bir yaşamı olanların ciddi bir stres altında oldukları varsayımına dayanmaktaydı. Böylelikle iki grubu karşılaştırırsak, işkencenin psikiyatrik etkilerini, politik etkinliğe bağlı stresten ayırt edebilecektik. Nitekim işkence görmeyen grupta yüzde 20 oranında posttravmatik stres bozukluğu tanısı vardı. İşkence gören grupta bu oran yüzde 35 idi. İşkence görmeyenler hem işkence tehdidi altında yaşarlar hem de her an gözaltına alınma, takip edilme, arkadaşlarını kaybetme, öldürülme riski altındadırlar.

- Araştırmanızda kişiler esas olarak, işkence karşısındaki tutumlarına olumlu puan vermişler. Ben bu olumlu puanı, direnme olarak anlıyorum. Bunun işkencenin etkisini göğüslemedeki rolünü ve bir de tersini sormak istiyorum. Yani, suçlamaları kabul etmiş, arkadaşlarını ele vermiş ya da işkenceciye teslim olmuş kişiler, olayı daha mı farklı yaşıyor?

- Biz bu 55 kişiye, "işkence sırasında sizi rahatsız eden, sonradan pişmanlık duyduğunuz bir davranışınız oldu mu" diye sorduk. Genel olarak verilen puan olumluydu. Ancak insanlar çok önemsiz bir şeyi olumsuz değerlendirebilecekleri gibi tersi de mümkün olabilmektedir. Mesela bir tanesi, tutumunu çok olumsuz olarak değerlendirmişti. Gerekçesi de ismini söylemiş olmasıydı. Uzun ve yoğun bir işkence görmesine karşın sadece ismini söylemiş olmasını bile kabullenemediğini, kendisini affedemediğini söylüyordu. Sorunuza gelince, işkencede yaşadıklarını ve kendi tutumunu kabullenmek psikolojik sorunların gelişimi açısından önemli sayılabilecek bir faktör ama tek belirleyen değil. Yani işkenceye direnebilenlerde psikiyatrik sorunlar oluşmaz denemeyeceği gibi direnemeyenlerde de psikiyatrik sorunlar oluşur denemez.

NAZİ KAMPLARINDA DİRENENLER DİN ADAMLARI VE KOMÜNİSTLER

- İşkenceciler bilgi aktarımıyla hem teorilerini zenginleştiriyorlar, hem de teknolojik olarak yenileniyorlar. Bu araştırmanızdan bazı sonuçlara varabilir misiniz? İşkence karşısında, hem o anda hem de daha sonra ruhsal olarak insan kendini sağlam tutabilir mi? Bunun yolları var mı? Bir başka deyişle işkenceye direnilebilir mi?

- İşkenceye direnmekle, ruhsal sağlığın korunmasının her durumda birebir örtüşmeyebileceğini söylemiştim. Biz araştırmamızın bu konudaki verilerinin istatistiki analizlerini henüz yapmadık. Dolayısıyla doğru olmaz ama işkenceyle ilgili başka araştırmalardan ve Nazi toplama kamplarıyla ilgili araştırmalardan yola çıkarak şunları söyleyebilirim: Nazi kamplarından sağ kalanlar ve ruhsal sağlığını koruyanlar daha çok din adamlarıyla komünistler. Bu, daha önce sözünü ettiğim, yaşadıklarına bir anlam verebilmekle ilgili.

Kısaca özetleyecek olursak;

Birincisi; işkence hakkında bilgi sahibi olmak, yani ne tür yöntemler kullanacaklarını, amaçlarını bilmek.

İkincisi; hazırlıklı olmak yani işkencenin beklenmedik bir şey olmaması.

Üçüncüsü; yalnız kalmamak, bağların koparılmasına karşı bir şeyler yapabilmek. Mesela, koğuşta kalınıyorsa koğuştakilerle, hücredeyse, yan hücredeki, karşı hücredekiyle herhangi bir tarzda iletişim kurabilmek, bunlar çok önemli görünüyor.

Bunlardan daha az önemli olmayan diğer faktörleri şöyle sıralayabiliriz:

Dışarıyla bağ kurabilmek ve dışarıdan ya da içeriden destek görebilmek, işkenceci ile kurulan ilişkinin niteliği, yani işkenceci ile sonradan pişman olacağı ilişkiler kurmamak, kontrolünü kaybetmemek, suçluluk psikolojisine girmemek, işkenceden önce psikolojik bir rahatsızlığın bulunmaması, işkenceden önce iyi bir psikolojik uyumun bulunması, sosyal destek görüp görmemek, öznel olarak duyulan korkunun az olması, toplumsal tepkinin niteliği, yani toplumun işkence göreni veya politik aktivite içinde olan kişiyi olumlu ya da olumsuz değerlendirmesi, yaşadıklarının bir işe yaradığını düşünmek, kendini korumak adına başkalarına zarar vermemek.

Dünyanın en kötü 10 şirketi

Aylin GENÇOĞLU

Multinational Manitor dergisi her yıl Dünyanın En Kötü 10 Şirketini seçer. Dünyanın en kötü 10 şirketi listesine girebilmenin önkoşulu doğayı, işçiyi ve tüketiciyi her yönden sömürmektir. Bu listelerde genellikle çok yakından tanıdığımız, günlük yaşantımıza sızmış, bizlere olmazsa olmaz imajıyla dayatılan tüketim alışkanlıklarımızın üreticisi sanayi devleri ve mega kuruluşlar yeralır. İşte size şimdiye dek Dünyanın En Kötü 10 Şirketi listelerine girmiş bir kaç isim: Procter and Gamble, DuPont, General Electric, Camel, General Motors. Bu kuruluşların sabıka kayıtları bir hayli kabarıktır ve bu listeleri hazırlayan *Multinational Monitor* dergisi tarafından toplum suçlusu olarak ilan edilirler. Sözkonusu sabıka kayıtları ise genellikle doğanın binbir şekilde katli, yasaklanmış kimyasalların üretimi, hatalı üretimde ısrar etme, işçi haklarını yok sayma, güney ülkelerine her türlü melanetin ihracatı gibi suçlarla doludur.

Multinational Manitor dergisinin Aralık 1994 tarihli sayısından öğrendiğimize göre bu yılın en kötü 10 şirketi ve suçları şöyle sıralanıyor.

1) PEPSI

1994 yılının En Kötü 10 Şirketi listesinde hepimizin bildiği, tanıdığı bir çok şirket var. Bunlardan birisi de Pepsi. Pepsi'nin öyküsü geçtiğimiz yıl Greenpeace'in Uluslararası Atık Ticareti Projesinden **Ann Leonard**'ın bazı Amerikan gümrük bilgilerini gözden geçirmesiyle başlıyor. **Ann Leonard**, Pepsi'nin büyük miktarlarda plastik atığı California'dan Hindistan'a ihraç ettiğini saptıyor. Dikkatini çeken bir başka konu ise yalnızca 1993 yılında 23 sevkiyat ile 9 milyon pound tutarında gerçekleştirilen ihracat. Araştırmalar sonucu ortaya çıkan durum şöyle özetlenebilir: Tek kullanımlı, atılabilir plastik şişeler Hindistan'da üretiliyor, Amerika ve Avrupa'ya ihraç ediliyor, bu arada üretimin toksik etkileri Hindistan'da kalıyor, sonra da kullanılan plastik şişeler bu ülkelerden tekrar Hindistan'a dönüyor.

Pepsi yetkilileri, bu atıkların Hindistan'a ihraç edildiğini kabul ediyor fakat hepsinin "geri dönüştürüldüğünü" iddia ediyor. Atık şişeleri alan Futura Industries ise çoğu atık şişenin geri dönüştürülmediğini kabul ederken, bu şişelerin nereye atıldığını söylemekten kaçınıyor.

Pepsi ve Futura bu plastik atık ticaretinin yasal olduğunu iddia ederken, **Ann Leonard** bu sevkiyatların hem Hindistan yasalarını hem de uluslararası anlaşmaları ihlal ettiğini söylüyor. Pepsi'nin bu plastik atıklarını Hindistan'a dökmesi ülkede büyük tepkilere yol açmış durumda. Madras'ta aktivistler Pepsi ilan panolarını tahrip ediyorlar. Ülkede Pepsi ürünleri boykot edilmekte. Bu arada aktivistler Pepsi'yi Burma'daki insan haklarını hiçe sayan cuntayı desteklemekle de suçluyorlar.

Pepsi'nin plastik ticareti bana Türkiye'de geri dönüşüm adına oynanan bir dizi komediyi anımsattı. Bakalım Kuzey'in çer çöpünü biz ne zaman ithal etmeye başlayacağız? Yoksa başladık mı?

2) PHILIP MORRIS

Dönelim, bizim En Kötüler 94 listemize. Kimler yok ki? Philip Morris bu listeye

Philip Morris, en kötüler listesinin gediklilerinden.

ölüm, hastalık ve ikiyüzlülük tanımlamalarıyla girmiş. Philip Morris 50 Milyar doların üzerinde yıllık geliri ile Amerika'nın yedinci büyük endüstriyel devi. Dünyamızda her yıl üç milyon insan tütünle ilgili hastalıklardan dolayı ölüyor. Amerika'da sigara içmek ölüm sebebi olarak en başta yer alıyor ve yılda 400 binin üstünde insan ölüyor. Tütün kullanımının bilinen tehlikelerine rağmen tütün endüstrisi ölümcül ürünlerini tanıtmak için her yıl milyarlarca dolar harcamaya devam ediyor. Tütün endüstrisinin pazarlama ve tanıtım çalışmaları çocukları ve gençleri hedefliyor. Sigara içenlerin yüzde 90'ı sigaraya 21 yaşından önce, yüzde 60'ı ise 14 yaşından önce başlıyor. Philip Morris'in Marlboro kovboy kampanyası sonucu, Marlboro, Amerikan çocuklarının 1 numaralı sigarası. Dünyada ise en çok satan sigara ve tüketim ürünlerinin başında yeralıyor. Philip Morris tarafından gerçekleştirilen reklam ve promosyon çalışmaları birçok ülkede halk sağlığı gelişimini geri saydırıyor. Philip Morris ve diğer tütün şirketleri, reklam ve tanıtmalarda gençliği hedef kitle olarak seçtiklerini sürekli inkar ediyorlar.

Öte yandan, New York'ta halka açık mekanlarda sigara içiminin tamamen yasaklanması gündeme gelince, Philip Morris şehir meclisini, merkezini şehir dışına taşımakla tehdit etti. Hatta geçişte bir takım imkanlar tanıdığı sanat kuruluşlarından bir lobi oluşturmaya bile çabaladı. Philip Morris gerek ürünleri ile gerekse üretim merkezleri ile bizlere hiç de yabancı değil. İzmir yakınlarında Torbalı'da üretimini ve tüm ülkede de tanıtımlarını gerçekleştiriyor.

3) DOLE

Yine çok yakından tanıdığımız bir ithal ürün Dole Muzları da marifetleriyle listemizde yeraldı. İthal ürünler furyası ile gıda zincirimize katılan "etiketli meyvamız" Dole muzları, Orta Amerika'da yetiştiriliyor. Bu plantasyonlarda Amerika'da kullanımı yasaklanmış pestisitler kullanılıyor. Örneğin, kanserojen olan ve kısırlığa sebebiyet veren dipromochlorpropane (DECP), Amerika'da 1977 yılından beri yasaklanmış olmasına rağmen Dole'un Costa Rica'daki muz plantasyonlarında halen kullanılıyor. Honduras'taki ananas plantasyonlarında da durum farklı değil. Bu durumun farkına varan Honduras hükümeti konuyu incelemek üzere bir komisyon oluşturmuş, komisyonun çalışmaları sonucu bu plantasyonlarda çalışan işçilerde deri döküntüleri, görme problemleri, baş dönmeleri ve kusmalar saptanmış. Muz ve ananas üretiminde kullanılan bu yasaklanmış, kanserojen pestisitler, şu anda dünyanın çeşitli sofralarında besin zincirine katılmış durumdalar. *Multinational Monitor* dergisi Dole ürünleri için boykot başlatırken okullara da uyarıda bulundu.

4) MONSANTO

Monsanto ise ineklerin yüzde 25 daha fazla süt vermesini sağlayan bir hormon ile elde edilen bir bio-teknolojik metodun mucidi. Bu bio-teknolojik metod ineklerin yüzde 25 daha fazla süt vermesini sağlarken, onların hastalanmasına neden oluyor. Hastalıklarını gidermek amacıyla da bu hayvanlara aşırı dozlarda anti-biotik yüklemesi yapılıyor. Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi bu metodun son derece sağlıklı olduğunu savunurken, Amerika'da geniş kapsamlı "Katkısız Gıda Kampanyası" başladı. Bu kampanyayı yürütenler yalnızca Monsanto ürünlerini boykot etmenin yeterli olmadığını, diğer gıda üreticilerine de ürünlerinde Monsanto metodunun kullanıp kullanmadıklarını sormak gerektiğini belirtiyorlar. Eğer kullanıyorlarsa bu kuruluşları da boykot etmek zorunluluğu ortaya çıkıyor. Kampanya yöneticileri artık gıdalarında ne hormon ne de anti-biotik istemediklerini belirtirken, bio-teknolojik metodları da protesto ediyorlar. Amerikan vatandaşlarının yüzde 90'ı satın aldıkları ürünlerin üzerinde "hormonlu" ya da "hormonsuz" olduklarını belirten etiketler kullanılmasını istiyorlar.

5) DENNY'S

Dünyanın En Kötü 10 Şirketi listesinde gıda ile ilgili bir başka sabıkalı daha var: Denny's Restaurantları. Amerika'daki bu restaurantlar zincirinin listeye kabul ediliş sebebi ise bir hayli ilginç. Suçu ırkçılık! Amerika'da Denny's Restaurantlarına zenci müşteriler kabul edilmiyor ya da zorluk çıkartılıyor. Örneğin, beyazlarla birlikte yemek yemeye gelen zenci müşterilerin önceden para ödemesi isteniyor. Ancak tüm bu rezilliklerin basına yansımasından sonra, Denny's yönetimi, personelin bu konuda daha duyarlı olarak eğitileceğini açıklamak zorunda kaldı.

6) NIKE

Gıda sektörünün rezilliklerinden Spor endüstrisine geçiyor ve listede yer alan Nike spor ayakkabılarının sabıka kaydına bakıyoruz. *The Economist* dergisinin Amerika'da 150 dolara satılan Nike ayakkabılarının üretimi için Endonezyalı kadınlara günde 58 cent ödendiğini açıklaması üzerine, Nike basında yarattığı imajını kaybetmeye başladı. Nike ayakkkabılarının yüzde 99'u Asya ülkelerinde üretilmekte ve bu üretimlerin bir çoğunda haftada 50 saat çalıştırılmak suretiyle çocuk işçiler kullanılmakta. Nike için de *Multinational Monitor* dergisinde bir boykot çağrısı var.

7) GENERAL ELECTRIC

Boykot çağrıları süre dursun, Dünyanın En Kötü 10 Şirketi listelerinin bir de müdavimleri var. General Electric, 1988'den beri, bu listelere dört kez girmeye hak kazanmış bir şirket. General Electric firması aynı zamanda Amerika'da en çok ceza ödeyen kuruluşların başında geliyor. Diğer yandan da atıklarla ilgili kanunların çıkmasını engellemek için sürekli lobiler oluşturmaya çalışıyor. Geçtiğimiz yıl Amerikan ordusu için 7000 tane hatalı uçak üreten GE için *Multinational Monitor* dergisi "Hatta Clinton'ın uçağı bile hatalı üretilmiş olabilir" diyor.

8) GENERAL MOTORS

Geçtiğimiz yıl En Kötüler listesinde yeralan General Motors, bu yıl da ürettiği güvenliksiz kamyonetler nedeniyle suçlanıyor. Nisan ayında Oklahoma'da güvenlik sorunlarıyla açılan bir davada 1.945 dolar ceza ödemesi gereken General Motors, geçtiğimiz yıl bir çok yangın kazasına neden olan kamyonetlerini de piyasadan çekmiyor. California Motorlu Araçlar Dairesi, General Motors ve 34 değişik firmayı ciddi mekanik hatalar bulunan bazı üretimlerinden dolayı cezalandırdı. Bunun sonucunda General Motors California Motorlu Araçlar Dairesine 330.000 dolar ödemeyi kabul etti.

9) UNOCAL

Müdavimlerin, tanıdıkların yanısıra bu yıl listede pek aşina olmadığımız ancak sabıkaları ile hepimizi şaşkına çevirecek kötüler de var. Örneğin Unocal, Burma'dan Tayland'a uzanacak bir doğal gaz boru hattı projesiyle Burma'daki son yağmur ormanlarını yok etmeyi planlıyor. Bu yağmur ormanlarında Güneydoğu Asya'nın en eski Budist medeniyeti Mon'lar yaşamaktal. Unocal'ın projesini sabote etmemeleri için Mon'lar Burma'daki askeri cunta tarafından yok ediliyor. Esir alınan gençler ise yol inşaatlarında çalıştırılıyor. Nobel barış ödülü kazanan **Aung San Sun Kyi** tüm ülkeleri Burma'yı protesto etmeye çağırıyor.

Unocal aynı zamanda Amerika'da okyanusu en çok kirleten kuruluşlardan biri. Okyanusu petrol ve tiner dökmek suretiyle kirlettiği için Unocal 1.5 milyon dolar ceza ödemiş. Suçu 40 yıllık bir dönem içerisinde okyanusa 8.5 milyon galon (1 galon= 4.55 lt.) kimyasal atık dökmek. Bu miktar California için en yüksek, Amerika içinse 4. büyük kimyasal atık boşaltım miktarı.

10) UPJHON

Amerika'nın bir başka marifetli firması ise Halcion adlı uyku ilacının üreticisi Upjhon. Uzun süre kullanıldığında hafıza kaybı, depresyon, korku ve şiddet davranışlarına sebebiyet veren bu ilaç, İngiltere'de iki yıl önce yasaklanmış. Ancak Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi halen bu ilacın güvenli olduğunu savunmaya devam ediyor.

Bulmaca 47

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

Merhaba!

İlk 10'u yazıyoruz:

1) **Gökcan Erus**/ Adapazarı (756)
2) **İsmet Koş**/ Adapazarı (735)
3) **Ayten Özakın**/ İzmir (733)
4) **Ferit Öztürk**/ Ankara (729)
   Kerim Tezel / İstanbul (729)
   Osman Karademir/ Bursa (729)
7) **Orhan Nişancı**/ Ankara (726)
8) **K. Sedat Akgül**/ Eskişehir (721)
9) **Barış Bozkurt** / İzmir (718)
10) **Reşat Palaz** / Tokat (714)

Birinci **Gökcan Erus** (bu arada Karl Marks 50 değil 47 puan) iddialı bir şekilde sonunculuğu da hedeflemiş ve bunu da başarmış. 376 puanı tutturup (bu arada kinetizm 35 değil 36 puan) sonuncu olarak ayrıca kitap ödülünü de kazandı. Sayın **Erus** geçen ay da 2. olmuştu. "İkinci defa ilk beşe girersem aynı sayıdan iki tane göndermenizde sakınca yok, zira çevremde beleşçi dostlar gani" demiş **Gökcan Erus**. Biz sizin aboneliğinizi bir yıla çıkardık, siz o beleşçilere abonelik yolunu göstersenize! 729 puanın bolluğundan dolayı bu sayı 6 kişi abonelik kazandı, hadi yine iyisiniz. **Ayten** Hanım'ın puanını yükselttim, tabi yanlış puanlama. İzmir'den **Emine Saatlı** 352 puanla en az puana ulaşmış ama ÇENESİZE diye bir sözcüğü hiçbir yerde bulamadım, ayrıca yalnızca toplam puanı yazıp bırakmışsınız, lütfen örnekte olduğu gibi puanlandırmanızı yazın. Gelecek sayıda sonuncu olmanız dileğiyle...

Kura ile seçtiğimiz okuyucularımız ise şunlar: Eskişehir'den **Semiha Günal**, Aydın'dan **Volkan Dilber**, İstanbul'dan **M. Esmer**. Kazandıkları kitap; Kaynak Yayınlarından çıkan Jiri Pelikan'ın "Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet" adlı eseri.

Bizim hatamızdan dolayı kimi okurlarımız Karl Marks'ın karelerini 13. sütun yerine 2. sütun zannederek ad ya da soyadını buraya yazmış, tabi haliyle bulmaca da güme gitmiş. Bizim hatamız ise fotoğraflı soruların tanımlarının yanına sütun numaralarını yazmamak, özür dileriz.

Geçen sayıda belirttiğim gibi -ci, -cu, -cı gibi ekleri kullanmayı en aza indirmeyi amaçladığım için harf yerleştirmelere daha çok dikkat edeceğimi söylemiştim. Yine de uğurcu, yuhçu, rıhçı sözcüklerini engelleyemedim. Ayrıca bazı eleştiriler de aldım, umarım kimsenin kalbini kırmamışımdır! (Ama biz sözcük bulmalıyız, sözcük üretmemeliyiz, yalan mı?)

Bu arada sonuncu olma yarışı her ay daha da ilgi topluyor, iyi sona kalmalar!

Bir süre İstanbul'da değildim. Bir okuyucumuz beni aramış ve "ilk on kişinin adlarını yayımlıyorsunuz da neden yalnızca ilk beşe kitap veriyorsunuz, ikinci beşe vermiyorsunuz" demiş. Bulmaca yanıtları bize hemen her ilden geliyor. Ama yüksek puanlar ise genelde batı illerinden geliyor. Bunu zaten bekliyorduk. Çünkü batıda insanlar kaynaklara daha çabuk ulaşabiliyorlar, ama Anadolu'da durum elbette farklı, o yüzden istedik ki puanlamaya giremeyenlerden (ki onlar genelde Anadolu'dan) 3 kişiye de kitap armağan edelim. Şu ana kadar bu armağan verme işinde bize çeşitli öneriler geldi. Biz de bu kuralı bu sayımızdan itibaren değiştirdik. Herkese kitap! Yani ilk beşe de, kura ile belirlediğimiz 3 kişiye de sonuncu olan kişiye de. Zaten 6 aylık abonelik ederi ile bir kitabın ederi hemen hemen aynı oldu, hatta kimi zaman kitap ederi aboneliği geçiyordu bile. Bu da sizin için iyi değil mi? Bu aydan itibaren herkese kitap! Bu sayıda puanlandırmaları değiştirdim. (En azından hesaplamak benim için daha kolay olacak) Ayrıca, göreceğiniz gibi bulmaca kareleri 4 ve 5 harflik, bu sefer de böyle! Bu sayımızdaki bulmacayı yanıtlayarak kitap kazanacak olan okuyucularımız Ütay yayınlarından çıkmış olan araştırmacı-yazar **Halil Nebiler**'in "Şeriatın Kısa Tarihi" adlı kitabını alacaklar.

Şimdi örneğimizi ve kurallarımızı yeni başlayanlar için tekrarlıyoruz.

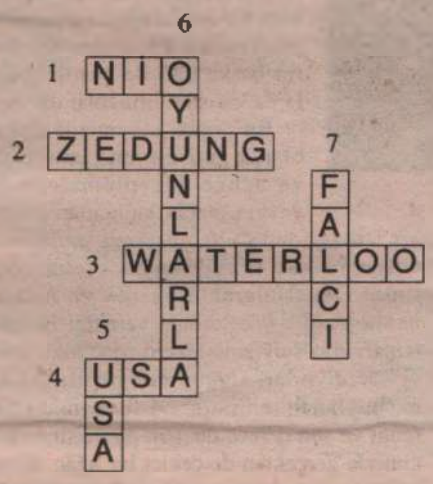

1) **NİO**: İğneada'nın Osmanlı fethinden önceki adı (Kaynak: Resimli Osmanlı Tarihi Ans., İskit Yay. Cilt:4 s.222). **PUAN: 26**

2) **ZEDUNG**: Mao Zedung. **PUAN: 37**

3) **WATERLOO**: Napolyon'un İngilizler ve Prusyalılar'a karşı kaybettiği savaş. **PUAN: 59**

4) **U.S.A.**: John Dos Passos'un üçleme romanı. **PUAN: 28**

5) **U.S.A.**: ABD'nin plakâsı. **PUAN:28**

6) **OYUNLARLA**: "Oyunlarla Yaşayanlar", Oğuz Atay'ın ünlü yapıtı. **PUAN: 80**

7) **FALCI**: Fal bakarak geçimini sağlayan. **PUAN: 22**

GENEL TOPLAM:
26+37+59+28+28+80+22=280

KURALLAR

1) Örneğimizde görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en fazla sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. Harf puanlandırmaları 3-5 ayda bir değiştirilecektir.

a) A, B, C, Ç = 2
b) D, E, F, G = 4
c) Ğ, H, I, İ = 6
d) J, K, L, M = 8
e) N, O, Ö, P = 10
f) R, S, Ş, T = 12
g) U, Ü, V, Y = 14
ğ) Z, Q, W, X = 1

2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir.

3) Sözcük anlamı olan her sözcük kullanılabilir.

4) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI).

5) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır (Ör: USA).

6)Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi).

7) İlk önce ok ile gösterilmiş, fotoğraflı soru ya da sorular doğru olarak yapılmalıdır. Tersi durumda yanıtlar değerlendirilmeyecektir.

8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları (Ör: USA) tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR) kullanılabilir.

9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir.

10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir (Ör: NİO).

11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir (ZEDUNG, ZEDONG). Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır (ZEDONG: 29, ZEDUNG: 37). Ya da en az puanı almayı hedefliyorsanız en az puanı getiren sözcüğü kullanmalısınız.

12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır.

13) Sütunlar ve sütun yerleştirilmesi rastlantısal seçilmiştir.

14) Yanıtınızın her ayın 23'üne kadar elimize ulaşmış olması gerekmektedir.

15) Her ay en çok toplam puanı alan okurumuzun bulmacası yayımlanacaktır.

16) Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da aynı bir kağıda yazarak şu adrese gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya faxlamayı tercih ediniz: 0.212.288 48 05

17) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz.

Sıralamada ilk beşe giren okurlarımıza birer kitap armağan edeceğiz. Tüm yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz 3 kişiye de kitap armağan edeceğiz. Ayrıca genel toplamda en az puanı toplamayı hedefleyene de 1 kitap armağan edeceğiz.

NOT: Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamama olanak yok. Eğer ilk beşe giremediyseniz (ki ilk beş sırayı ve sonuncunun yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

Kolay gelsin!

İŞTE NİSAN AYI BULMACAMIZ

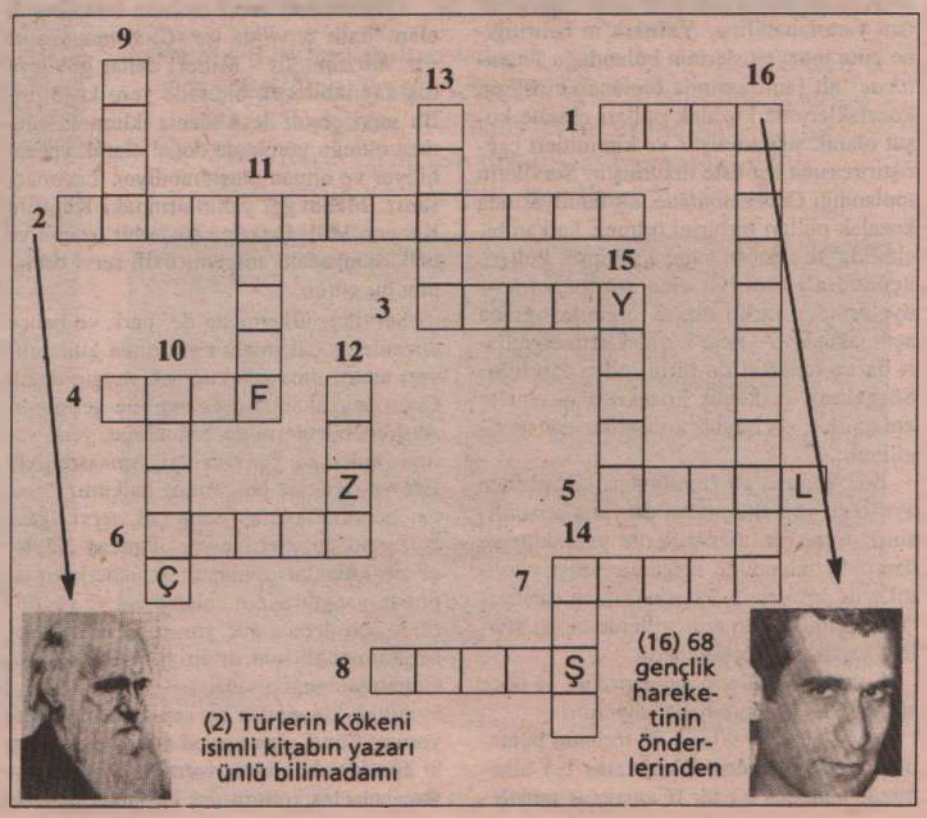

Servilere, ardıçlara, mazılara da bir "merhaba"...

Doç. Dr. Yücel ÇAĞLAR

Ne o, sıkıldınız mı? Az kaldı az: Bundan sonra yalnızca iki yazımız var. Birinde geniş yapraklılara, yani genel olarak yapraklarını kışın dökenlere, yani "*angiospermae* " bölümünden kimi ağaç cinslerine "el sallayacak"; sonuncu yazıda da, geçen yazımızdaki kaygıdan hareketle "ormanı" göreceğiz. Bu yazıyı ise bir "ibre yapraklılar potpurisi" olarak tasarladım ve merhabamı da ülkemizdeki cinslerin başlıcaları ile kısıtladım. Kızacaklar biliyorum ama, ne yapabilirim: Serhat'a kızsınlar: tek tek el sallayamadıklarıma topluca bir "merhaba" deyip geçiyorum: Merhaba *Sequoia sempervirens* (D.Don.) Endl.., merhaba *Sequoiadendron giganteun* (Lindl.) Buchh.., merhaba *Cyrptomeria japonica* (D.Don), *Araucaria araucana* (Molina) K. Koch ve ötekiler; merhaba, merhaba...

EN ÇOK TANINAN AMA EN AZ BİLİNENLER

Tanımak, her zaman "bilmek" anlamına gelmiyor kuşkusuz. Sözgelimi herkes servileri tanır, ama, bilir mi acaba? Kim akıl etmiş, bilmiyorum; eşe dosta "*serviler nasıl bir ağaçtır* ?" diye sorduğumda; "*şu mezarlıklardaki ağaçlar mı?*" demezler mi, çılgına dönüyorum. Ama güzellere "servi boylum" denmesinden de pek mutlu oluyorum. Serviler bana her zaman güzelliği, dahası ululuğu çağrıştırıyor çünkü.

Serviler (*Cupressus* L.), ardıçlar (*Juniperus* L) ve mazılar (*Thuja* L.) 15 dolayında ve yaklaşık 120 türü bulunan servigiller familyasının (*Cupressaceae*) alt familyalarında toplanan ağaç ve ağaççık cinsleridir. Gözlemlerime göre kamuoyu bu cinsleri "genel olarak" tanıyor. Ama, birbirlerinden ayırırken yanılabiliyorlar. Türler söz konusu olduğundaysa pek az kişi işin içinden çıkabiliyor. Bu nedenle, önce bu alt familyaları birbirinden ayıralım. Bu amaçla alt familyaların kozalak yapılarından yararlanabiliriz. **Yaltırık**'ın belirttiğine göre mazı cinslerinin bulunduğu *Thuioideae* alt familyasında toplanan cinslerin kozalaklarında kozalak pulları eksene koşut olarak sıralanmıştır ve kiremitleri çağrıştırırcasına üst üste dizilmiştir. Servilerin toplandığı *Copressoideae* alt familyasında kozalak pulları birbirini örtmez, kalkan biçimlidir ve odunsu yapıya sahiptir. Pulları, üçüncü alt familya olan *Juniperoideae* üyelerinden farklı olarak olgunlaştığında açılmaktadır. Ayrıca, kozalakların boyutları da ve renkleri de birbirinden farklıdır: Sözgelimi; en küçük kozaklı olan cinsler ardıçgiller, en büyük kozaklılar ise servigillerdir.

Söz konusu alt familyaları birbirinden ayırırken yapraklarından da yararlanabilirsiniz: Örneğin, mazıgillerde yapraklar ve üzerinde bulunduğu sürgünler yassı; servigillerde birbirinin üzerine sıkıca sarılmış "küt biçimli" iken ardıçgillerde uçları sivri ibre yaprakları biçimindedir.

Şimde bu ailelerin içine girelim ve önce servigillere bir "merhaba" diyelim.

Yeryüzünde yaklaşık 20 türünün bulunduğu servigillerden (*Cupressus* L.) ülkemizde yalnızca bir tür (*Cupressus sempervirens* L.) doğal olarak yetişebiliyor. Ancak, bu türün ülkemizde doğal olarak yetişebilen iki çeşidi var: Şu "mezarlık servisi" olarak anılan serviler var ya, onlar "*ehrami servi*"lerdir (*C. sempervirens* var. *sempervirens*.). Akdeniz piramit biçimli servi olarak da anılan bu servi çeşidinde dallar gövdeye koşut olarak göğe uzanır ve son derece sık dallıdır. Bana sorarsanız, görünümü çok zariftir; "servi boylum" benzetmesi de bu zarifliğinden kaynaklansa gerek. Akdeniz ikliminin egemen olduğu tüm yörelerimizde doğal olarak yetişebiliyor ve "orman" sayılabilecek genişlikte topluluklar oluşturabiliyor.

Doğu mazısı.

Ülkemizdeki servi türünün öteki çeşidi olan "dallı servi"de ise (*C. sempervirens* var. *horizantalis* - Miller) dallar gövdeye dik sayılabilecek biçimde yere koşuttur. Bu servi çeşidi de Akdeniz ikliminin egemen olduğu yörelerde doğal olarak yetişebiliyor ve orman oluşturabiliyor. İnanmazsanız, Manavgat yakınlarındaki Köprülü Kanyon Milli Parkı'na şöyle bir uzanın ve belki dünyadaki en geniş dallı servi ormanını bir görün.

Serviler, ülkemizde de, park ve bahçe düzenleme çalışmaları sırasında kullanılıyor, ama bence gerektiğince yaygın değil. Çoğu peyzajcımızın aklına bile gelmiyor. Akıl edebilenlerin de çoğunluğu, yerli yerinde kullanamıyor servileri. Ama özellikle Ege ve Akdeniz bölgesinde halkımız "rüzgar perdesi" olarak daha çok servi ağacı çeşitlerinden yararlanıyor. **Tuncay Neyişçi**'nin kulakları çınlasın; ormancılarımız, orman yangınlarının önleme yol ve şeritlerinde son derece güç yanan bu türden yararlanmamak için direniyor sanki. Oysa Gelibolu örneği ortada.

Şimdi kulağınıza bir şey söylemek istiyorum: Servi ağacının odunu öylesine sert ki böcekler bile zarar vermeyi göze alamıyor; ama bir kokusu var ki, aman tanrım; yerlisi ile yabancısıyla kokulu sabunların lafı edilmez: Güveleri uzaklaştırmasının yanısıra sandığın içindeki giysilere değme parfümlerden daha kalıcı ve çekici koku kazandırıyor. Bu nedenledir ki, yıllar yılı halkımız gelinlik kızlarının çeyizini servi ağacı odunundan yapmış. Ne var ki, kestiğinin yerine yenisini koymayı akıl edemediğinden servilerin kökü neredeyse tümüyle kazınmış. Peki, başkaları neden akıl edememiş acaba?

Orman Genel Müdürlüğü'nün 1970'li yılların başında sonuçlandırdığı Orman Envanteri çalışmalarının bulgularına göre ülkemizde ormancılık düzenine giren alanlar içinde 1315 hektar genişliğinde servi "ormanı" var ve bu ormanların yüzde 96'sı Antalya'da bulunuyor. yüzde 63'ü "verimsiz" olan karışıksız servi ormanlarının yanısıra ülkemizde servilerin başka türlerle çeşitli oranlarda karıştığı ormanlar da var.

Bu arada, ülkemizde doğal olarak yetişmeyen, ama, park ve bahçe düzenlemelerinde yaygın olarak kullanılan *arizona servisi*nden de (*Cupressus arizonica* Greene) kısaca söz edelim mi; edelim edelim... Doğal olarak Meksika ve Arizona'nın dağlık yörelerinde yetiştiği belirtilen arizona servisine ülkemizde "mavi servi" de diyorlar. Uygun ortamlarda 20-25 m. boylanabilen bu servi türü, mavimsi rengi ve son derece düzgün piramitimsi biçimiyle gerçekten de çekici bir ağaç. Kimi kültür çeşitleri çalı ve ağaççık boyutunda da olabiliyor. Acaba kaç peyzajcımız bu türden de yararlanma çabasına giriyor, doğrusu merak ediyorum.

LÜTFEN BİR CİN, AMA ARDIÇ KOKULU OLSUN...

Yok mu, öyleyse lütfen bir kurşun kalem verir misiniz; ama ardıç ağacı odunundan yapılmış olsun... Konumuzla ne ilgisi var değil mi? Var; çünkü, *ardıçlar* (*Juniperus* L.) bir alem: Kiminin odunundan kokulu, son derece kolay açılabilir kurşun kalemler yapılabiliyor; kiminin yaprak ve sürgünlerinden hekimlikte kullanılabilen yağlar elde edilebiliyor; kimilerinin kozalakları cin yapımında kullanılabiliyor; kimi tür ve çeşitlerinden ise yeşil çevre düzenleme çalışmalarında yararlanılabiliyor.

Yaklaşık 60 türü bulunuyor ardıçların. **Yaltırık**'ın belirttiğine göre ülkemizde tür ve alt tür olarak 9 farklı ardıç doğal olarak yetişebiliyor. Bilimadamları ardıçları dişi çiçeklerinin özellikleri, kozalak pullarının tohum veren tomurcuklarla ilişkisine ve yapraklarının biçimine göre iki kümeye ayırıyor. **Yaltırık**'ın ayırma ölçütü akılda daha kolay kalabilir: **Yaltırık**'ın belirttiğine göre "*Oxycedrus*" kümesindekilerin kozalaklarına tepeden bakıldığında, üç tane olan kozalak pullarının "mercedes"in logosu biçiminde birleştiği görülüyor. Ayrıca, bu kümedeki ardıç türlerinin sürgünlere doğru yatık olan ibre yapraklarının arkasında yağ bezeleri bulunuyor. Oysa "*Sabina*" kümesindeki türlerde ise çoğunlukla 6 tane olan kozalak pullarının birbirleriyle birleştiği yerde demir pudrel kesiti gibi bir görünüm ortaya çıkıyor. Ayrıca yine bu kümedeki ardıçların sürgünlere dik olarak yerleşmiş yapraklarının arkasında yağ bezesi vardır.

"*Oxycedrus*" kümesindeki ardıç türlerinden "*katran ardıcı*" (*J. oxycedrus* L.) ile alt türleri *macrocarpa* (Sibth.et SM.) Ball ile neden öyle anıyorlar bilmiyorum "*adi ardıç*" ((J.communis L.) ve alt türleri *bodur ardıç* (*J. communis* L. subsp. *nan* Syme) ile *hemispherica* (J.et C. Presl.) ülkemizde doğal olarak yetişebiliyor. "*Sabina*" kümesindekilerden ise yalnızca *kara ardıç* (J. sabina L.), *kokulu ardıç* (*J. foetidis-sima* Willd.) *boz* yada *boylu ardıç* (*J.excelsa* Bieb.) ve *finike ardıcı* da (*J. phoenicea* L.) ülkemizde doğal olrak yetişebilen ardıç türleridir.

Ne yazık ki ardıçlar, ülkemizde "resmen" ciddiye alınan ağaç ve ağaççıklar değildir. Ormancılarımız nedendir bilmem, bir türlü adamt yerine koymuyor ardıçları. İşbilir peyzajcılarımızın da yalnızca bir kısmı bodur ardıca tasarımlarında yer veriyor. Ama, köylü yurttaşlarımız hem odunundan hem kozalaklarından kendi bildiğince yararlanmasını sürdürüyor ve ardıçlarımız hızla tükeniyor. Orman Genel Müdürlüğü'nün saptamalarına göre ülkemizde yüzde 48'i Isparta, Konya ve Kahramanmaraş yöresinde olmak üzere 925 bin hektar ardıç "ormanı" bulunuyor ve bu ormanların da yüzde 92'si "verimsiz"dir.

Çok merak ediyorum; doğasever dostlarımızın ardıçların kurşun kalem ve/veya cin yapmak için tüketilmesine karşı çıktığı günleri de görebilecek miyim acaba? Kim ne derse desin ben seviyorum ardıçları; özellikle "adi ardıç" olarak anılan türünü (J.communis L.)

GELELİM MAZILARA

Gerçekte ülkemizde doğal olarak yetişmez, ama, park ve bahçe düzenlemelerinde o denli çok kullanılıyor ki, artık o da bizden oldu. Ama, bunları kamuoyunda yaygın olarak tanınan ve bilimsel kitapların kimilerinde *Thuja orientlis L.* = Doğu mazısı olarak geçen *Biota orientalis Endl.* ile karıştırmamak gerekiyor. Bu türünden park ve bahçe düzenleme çalışmalarında kullanılmak üzere çok sayıda kültür çeşidi geliştirilmiştir. Bunlardan yeniyetme sürgünlerin ucu beyaz, yaprakları açık gri lekelerle bezenmiş *B.orientalis cv. "Argenta "*, yaprakları kış aylarında altın gibi sapsarı olabilen *B. orientalis cv. "Auera "*, yaprakları mavimsi (evet, mavimsi; düşünebiliyor musunuz?) *B. orientalis cv. "Densa Glauca "*; yarım küre biçimindeki *B.orientalis cv. "Globosa "* işini gerçekten de bilen peyzajcıların kolay kolay vazgeçemeyecekleri "mazı" çeşitleridir. Öyle de, kimse yetiştirmiyor ki.

Belki inanmayacaksınız ama söylemek zorundayım: Tıpkı meşelerde, göknarlarda, kayınlarda, akçaağaçlarda ve daha birçok türde olduğu gibi, servi ve ardıç türleri varlığının da dökümü henüz yapılmamıştır. İlginç olanı biliyor musunuz? Bir kişi olsun ortaya çıkıp bu dökümün gereğinden söz etmiyor; ben duymadım, görmedim. Öyleyse, nelerin korunmasından söz ediyorlar acaba?